mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1898.

A Magyar-Zsidó Szemle tizenötödik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat aláírták.

Dr. Bacher Vilmos, Budapest ... 26, 330
Dr. Blau Lajos, Budapest 27, 41, 155, 237, 245, 289, 334, 352
Dr. Büchler Sándor, Keszthely ... 134
Gerő Attila, Budapest ... 83, 174, 255, 296
Dr. Grünhut Lázár, Jeruzsálem ... 139, 180, 250, 284
Dr. Kiss Arnold, Veszprém ... 164
Dr. Klein Mór, Nagy-Becskerek ... 163, 270, 272, 368
Dr. Kohn Sámuel, Budapest ... 117, 209, 303, 373
Dr. Krausz Sámuel, Budapest ... 49, 340
Dr. Löwy Mór, Temesvár ... 326
Pollák Kaim ... 84, 90, 91, 376
Dr. Rappaport Béla, Budapest ... 281
Schill Salamon, Budapest ... 351
Dr. Schwarz Gábor, Károlyváros ... 65
Dr. Vajda Béla, Nagy-Abony ... 16, 278
Dr. Weisz Miksa, Budapest ... 178, 267
Dr. Wellesz Gyula ... 35, 71, 143, 148, 258

XV

TÁRSADALOM.

SZEMLE.

Az izraelita vallás egyenjogosítása után most ép két esztendeje az országos iroda országos conferentiát hivott egybe, és elébe terjesztette a községi kerületi elnököknek az egyetemes gyülés egybehivására vonatkozó, a vallás- és közoktatásügyi ministernek átnyujtandó emlékiratot, a melyhez az összegyültek lelkesedéssel járultak hozzá. Erre a kérelemre érdemleges válasz nem adatván, megsürgettetett, mire az a szándék lett nyilvánítva, hogy az izraelita hitfelekezet önkormányzatának ügye a katholikus autonómiával egy időben kerüljön szőnyegre. Ebben az ügyben az országos iroda az izraelita községkerületi elnökökhöz a következő átiratot intézte:

»A kerületi elnökök gyülése által egyetemes gyülés egybehivása iránt tett előterjesztésekre a vallás- és közoktatásügyi minister ur ő nmsga még semmiféle választ sem adott. Beáll tehát a szüksége annak, hogy a kerületi elnökök két rendbeli beadványuk elintézését megsürgessék. Erre azonban — a politikai viszonyokra való tekintettel — a jövő január hónapot alkalmas időpontnak nem tekintjük. Ezért javaslatba hozni bátorkodunk, hogy a kerületi elnökök legközelebbi gyülését ne január, hanem — a mennyiben a viszonyok annak korábbi egybehivását szükségessé nem tennék — a kongr. szerv. szab. 69. §-ának megfelelően márczius hóban tartsuk meg. Felkérjük t. Elnök urat, hogy e javaslatnak elfogadása iránt f. hó végéig nyilatkozni sziveskedjék. Megjegyezzük, hogy hallgatását beleegyezésnek fogjuk tekinteni.«

*

A mi szervezeti ügyünk lassu előrehaladásával éles ellentétet képez a protestánsok tevékenysége. Egyházuk állami dotatiója évről-évre emelkedik, ugyszintén a papjaiknak adandó államsegély, mig a papi fizetések törvény által végleg rendezve nem lesznek. Ilyen körülmények között különös figyelmet érdemel az a mozgalom, mely a protestáns papok között a fizetés emelés kiküzdésére megindult. Nyiltan követelik, hogy a javadalmazást az állam vegye kezébe vagyis a szükséges magasságra emelje. Az állam eddig is előzékeny volt és bizonyára ezentul is az lesz. A többnyire nyomorban tengődő zsidó papoknak azonban az állam eddig mindössze 3000 forint évi segélyt juttat. Reméljük, hogy az akatholikus bevett felekezetek papjainak fizetését rendező törvényjavaslat, a mely a napilapok hire szerint már legközelebb a képviselőház elé fog terjeszteni, ezt a méltánytalanságot is meg fogja szüntetni és a vallás és kultura ügyét szolgáló rabbikar anyagi gondjain is könnyiteni fog. A jogegyenlőség elvét valló állam nem tekintheti az egyik felekezet papjait mostoha gyermekeknek. Ugyanezen okból tökéletesen jogos az a kivánság, melyet az orsz. iroda egy felterjesztésében alaposan megokolt, hogy az egyházunknak adandó államsegély a többiekével összhangba hozassék. A napi sajtó hirei szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter Mezei Mór felszólalására a mult évben 15000 forintot helyezett kilátásba. Bár a hivek számaránya szerint az összeg a jogos segélynek körülbelül csak a felét teszi ki, az izraelita egyház állami segélye az idei költségvetésben csak 10,000 forinttal van előirányozva. Remélhető, hogy fokozatos emelés utján ez az összeg a jog és méltányosság követelte magasságra fog emelkedni.

*

A pesti Chevra Kaddisa iránt általánosan érzett rokonszenv, melyet nagy multja, áldásos tevékenysége és mintaszerü vezetése folytán tökéletesen kiérdemelt, fényes módon nyilatkozott meg a deczember hó 8. és 19-ke között eszközölt tagfelvételeknél, amelyet három-három évi időközökben tartanak meg. Az aggodalmas gazdasági viszonyok mellett az eredmény egészen meglepően kedvező, mert nem kevesebb mint 1439 tag lett bekebelezve, ugy hogy a Chevra tagjainak száma,

amely eddig 6207 volt, 7646-ra emelkedett. Nincs a világon Chevra Kaddisa, a melynek ennyi tagja lenne. Az uj tagok foglalkozási statisztikája a következő: orvos 48, ügyvéd 35, tanár- és tanitó 24, iró 7, földbirtokos 5, gazdálkodó 14, kereskedő 428, iparos 186, hivatalnok 267, kereskedősegéd 113, egyéb alkalmazásuak 261, gyógyszerész 2, biró 1, épitész, szobrász és mérnök 15, magánzó 33. A felvett tagok közül csak egy fizette a legmagasabb dijat. Ad honores 2, dijtalanul 35 lett bekebelezve. *Ehrlich Mózes*, a Chevra Kaddisa nagy tevékenységü uj elnöke, a deczember hó 19-én tartott befejező ünnepélyen örömmel konstatálta a fényes eredményt és az egybegyült előkelő közönséget szép beszédben üdvözölte. Ezután *Kohner Zsigmond* a pesti izr. hitközség elnöke nagy hatással szólott azon benső kapcsolatról, amely a hitközség és a Chevra Kaddisa között fennáll és lelkes éljenzéssel fogadott szavakban fejezte ki a hitközség köszönetét *Ehrlich Mózes* elnöknek és *Dr. Mezey Ferencz* titkárnak buzgó és eredményes tevékenységükért. Az ünnepély *Dr. Kohn Sámuel* nagyszabásu beszédével, melyben a Chevra multját és jelenét mély meghatottságot keltő ékesszólással ecsetelte, méltó befejezést nyert.

A Chevra feladata magaslatán állva, nemcsak a jótékonyság istápolója, hanem az együvé tartozás erősitője és a vallásos érzés egyik ébresztője. Mély hála illeti mindazon férfiakat, kik ezen intézmény virágzásáért buzgólkodnak.

*

A berlini anyahitközség évek óta keresi az ötödik rabbit, a kire egy uj templom építése folytán sürgős szüksége van. Tárgyaltak már igen sokkal, de, ha minden rendben volt már, nem tetszett a próbaszónoklat. A sok vajudás közepette ki lett adva a jelszó, hogy »konzervativ« legyen, épugy mint más alkalommal, hogy »liberális« legyen. Az előljárók teljhatalmat adtak egy külön bizottságnak, a melybe a »konzervativok« lettek beválasztva. De az a »konzervativ«, a ki a 613 bibliai miczvóth közül 13-at sem gyakorol, Rabbi Akibát sem ismerné el »konzervativ«-nak és igy nem csoda, hogy a bizottság a kombináczióba jött 30 méltó rabbi közül egyet sem akart keblére ölelni. A negativ qualificatiót, a műveletlenséget nem tartotta sem

a régi tudás, sem a régi jámborság csalhatatlan kritériumának, minden modern képzettségű rabbiban pedig titkos »reformert« szimatolt. Szóval a bizottság maga sem tudta, hogy mit akar és csak huzta-halasztotta az ügyet. Végre megválasztotta Dr. Rosenthal boroszlói rabbit, a ki azonban nem fogadta el a meghivást. Az elöljáróság szorította a bizottságot, mig végre megegyeztek abban, hogy két rabbit fognak választani, egy »konzervativ«-t és egy »liberálist.« A tanulság ebből pedig az, hogy a jelszavak a legokosabb embereket is elbolondítják. Nincs oly »liberális« rabbi, kinek életmódja a vallási szabványok szempontjából a mai zsidók életmódjával összevetve, nem volna felette »konzervativ«, laikusok és papok között pedig vallásunk nem ismer különbséget. Különben pedig hitfelekezetünk nem parlament, a melyben majd a konzervativizmus, majd a liberálizmus birja a többséget.

*

Német hitrokonaink már néhány év óta arra törekednek, hogy az újabb nemzedékből minél többen térjenek vissza az ősfoglalkozáshoz, a mi a zsidó földmívelőkre kettős értelemben illik. Ahlemben (Hannover) Simon konzul ily fajta iskolát alapított nagylelkü adományával, a mely már eddig is jelentékeny eredményt ért el gyümölcstermelők és kertészek kiképzése által. Az eddig mintegy lappangó törekvés jelentős mozgalommá vált az utóbbi időben és látható alakot öltött azon egyesületben, mely a német zsidók belső telepítését tüzte ki czéljául. Az alapítók, főkép Berlin és Frankfurt a. M., reméllik, hogy egyesületüknek sikerülni fog a jelenleg földmíveléssel foglalkozó zsidók számát, a mely nem több mint 5000, aránylag rövid idő alatt, tetemesen szaporítani. Ha meggondoljuk, hogy a különböző név alatt létező kézmíves iskola mily nagyszámú hitrokont volt képes a kézműnek megnyerni, azon előitélet daczára, melyet a középkor üldözéseivel és munkakerülő szellemével ezen foglalkozás iránt kifejlesztett, nem kételkedhetünk abban, hogy a már a czionista mozgalom előtt az agráriusok elevensége által a legnépszerűbbé tett földmívelés német hitsorsosaink között nagyban fog hódítani és így az új mozgalom sikere biztos. Ha a zsidó földmívelés nem is fogja az antiszemitizmust megszüntetni, — az oktalan gyülölet engesztelhetetlen — üdvös hatása kétségen felül áll mert a zsidó proletáriátust jelentékenyen apasztani fogja. A hazai zsidók között a pauperizmus összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a német birodalom zsidósága kebelében és egyre terjed, úgy hogy már ma is ijesztő mértéket öltött, de ennek meggátlására eddigelé még komoly tervezgetés sem került felszinre. Felekezetünk megváltói lesznek azok, kik a zsidó jótékonyságot ez irányba terelés által az egyre mélyebbre ható sebeket bekötözik.

*

Osztrák szomszédaink között forradalomnak beillő viszály dúl az egyes nemzetiségek között: németek és csehek késhegyre mennek. A németek, kik »üsd a zsidót« jelszó alatt pártot alakítottak és a büszke császárvárost igájuk alá hajtották, most kezdik élvezni a politikai faktorrá avatott fajgyülölet gyümölcseit, midőn a többségben levő szlávok a német igát lerázzák és az antiszemiták által meghonosított erőszakot a prágai és egyéb cseh városok német lakóin próbálják ki. Minden bűnért lakolni kell. Fájdalom, a cseh csőcselék a zsidókat, mint németeket, szintén kifosztotta: a német nemzetiség mártirjai első sorban a zsidók. Az örökös izgatás a zsidók ellen megrendítette a nép jog- és igazságérzetét és ez csak következetesen cselekszik, ha ráveti magát mindazokra, a kiket gyülöl, tekintet nélkül a vallásra, nemzetiségre és rangra. A »Nord. Allgemeine Zeitung« évek előtt figyelmeztette az osztrák intéző köröket az antiszemitizmus forradalmi ösztöneire, és nem csalódott.

*

A román bojárok, kik a népet a román zsidók ellen uszítják, szintén a saját bőrükön fogják még érezni a nép logikáját. A bukaresti zsidó üzletek kifosztása nem marad elszigetelt tény: a nép hamar rájön arra, hogy nem a munkás és szorgalmas, de e mellett földhöz ragadt szegény zsidó az ő kiszipolyozója, hanem a kicsapongása által testileg és erkölcsileg degenerált oláh nemesség. A nagyhangú román liga telekürtölte Európát, hogy a magyarok az oláhokat elnyomják, Bécsbe is felvitték sötét seregüket, hogy az antiszemitákkal egyetemben tüntessenek a magyar nemzet ellen.

De mutassanak csak egyetlenegy oláhot, a kit a magyarok kifosztottak. A »kelet francziai«, kik most a védtelen zsidókon mutatják meg hősiességüket, nagy páthoszszal fognak a jogról szónokolni, ha majd rájuk jár a rúd. Jön még a kutyára dér, mondják tót atyánkfiai.

*

A Dreyfus-ügy ismét izgalomba hozta a franczia nemzetet. Mindenki azt várta, hogy a hivatalos körök le fogják csendesíteni a háborgó közvéleményt, a mi módjukban áll, ha az elitélés alapját képező hazaáruló okmányokból csak egyetkettőt közzé tesznek. A franczia kormány ezt nem tette, azt adván okul, hogy ez nagy bonyodalmakra vezetne. De hogy miképen? azt nem mondta meg. Ha a szerencsétlen kapitány katonai titkokat árult el, akkor ezek a német hadvezetőség előtt amúgy is ismeretesek, jobban ingerelni a németeket pedig már nem lehet, mint az által, hogy a napi sajtó heteken át tárgyalja a németek kémkedését? Nem alaptalan tehát ama franczia vezérpolitikusok és írók állítása, hogy Dreyfusnál nem a kapitányban, hanem a zsidóban látták a hazaárulót. Dreyfus sok milliónak birtokosa, boldog férj és családapa volt, költséges passziói ellenben nem voltak. Bár elszászi származású, a franczia hadseregbe lépett be, tehát franczia hazafi. Mindez beigazolt tény: mi okból árulta volna el hazáját? Erre a kérdésre nem tud senki sem feleletet adni és így a Dreyfus esete világtörténeti példa arra, hogy a gyengékkel szemben nincsen jog, ha a vak gyülölet hatalmába keríti az embereket.

*

Dr. Steinthal H., berlini egyetemi tanár, nem rég ünnepelte félszázados Doktor-jubileumát. Az úttörő nyelvészt, a kiváló pszichológust és ethikust örömnapján a berlini egyetem tanártestülete, hallgatósága és még sokan üdvözölték, a német császár magas rendjellel tüntette ki. Ennek az elismerésnek, melyet az ünnepelt félszázados sikerekben gazdag tudományos munkásságával bőségesen kiérdemelt, felekezetünk méltán örül, mert a nagyhírű férfiú ősi vallásunk leghűbb és legbátrabb fiai közé tartozik, ki mindenha büszkén vallotta magát zsidónak és szorongatott hitsorsosaiért nemcsak sorompóba lépett, hanem egész életén át dolgozott is. A zsidó »főiskolán« alapítása óta egy negyedszázadon át a kathedráról lelkes hirdetője vallásunk tanainak, melyeket tollával szélesebb körökben is terjesztett. »Zu Bibel und Religionsphilosophie« czím alatt két kötetben megjelent kisebb értekezései a felvilágosodott zsidó theológia legszebbjei közé tartoznak. »Allgemeine Ethik« czímű nagy műve is saturálva van a hamisítatlan ideális zsidó szellemtől, melyet ő vitt be először nagyobb mértékben a filozófiai erkölcstanba. Az ideális férfiún, kiben a tősgyökeres németség ősi vallásunkkal a legszebb harmóniával egyesül, német hitsorsosaink valóságos rajongással csüngnek és benne egy újkori prófétát tisztelnek. Hajdan rabbi akart lenni, de nem kellett. Ő azonban megmaradt papnak, minden szép és jó papjának. Adja az ég, hogy a nemes férfiú még sokáig élhessen eszményi hivatásának, vallásunk üdvére és saját örömére. Vajha sok ily férfiú lenne Izraélben.

*

Róth Áron siklósi rabbi 76 éves korában elhúnyt. A megboldogult férfiú közel négy évtizeden át volt vallásunknak hű hirdetője és előzőleg mint tanító szolgálta felekezetünket. A régi jó világból származott, de vagyis inkább ép ezért a régi jó időkért nem lelkesedett. Ama kihalóban lévő régi gárdához tartozott, a melyet semmiféle lárma vagy romantika nem tévesztett meg itéletében. A korszerű haladás híve volt és a ghettót a vallásosság terén sem kivánta vissza. Széles ismeretek felett rendelkezett és a felekezeti lapokba szorgalmasan irogatott. Községe megmagyarosodván, öreg korában magyar szónoklatokat is tartott, hogy a hazafiság iránt e tekintetben is lerójja adóját. Békeszerető, nemes gondolkozású községe papját illő tiszteletben részesítette, a mely végtisztességén impozáns módon jutott kifejezésre. Áldás emlékére.

*

Több mint egy évtizeddel ezelőtt az egyetemi hallgatóság között mozgalom indult meg egy magyar-zsidó vagy zsidómagyar közművelődési egyesület létesítésére. Az egyetemi ifjak gyüléseztek, vitatkoztak, bejárták vezérembereinket, de eszméjük nem tudott testet ölteni. Az eszme az utóbbi évek-

ben ismét felszinre került. De eddig még nem világos, hogy kinek akarna ilyen egyesület iskolákat állítani, miután az »orthodoxok« azokon a vidékeken, a hol a chéder virágzik, semmiféle fővárosi egyesülettől ilyet el nem fogadnának. A magyarosodást pedig az általános közművelődési egyesületek szolgálják, a melyek gondoskodásukat hitrokonainkra is kiterjesztik. Ha azonban a tervezett egylet vallásunknak és a hazafiságnak szolgálatot tehet, sok szerencsét kivánunk neki.

*

A miskolczi hitközség másfél évtized óta áhítozik magyar hitszónokra. A német szó a jelen nemzedéken, melynek anyanyelve magyar, nem fog többé és így nélkülözi az isteni ige élő tanítását, a mi a vallásosság hanyatlására vezet. Nemcsak a hazafiság, hanem a vallásos buzgóság is indította a miskolczi hitközség vezetőit már másfél évtized előtt arra, hogy magyar szónok után nézzenek. Eleinte azonban a pályázathirdetésen túl nem igen jutottak, a minek oka a későbbi nyilvánosságra került események után nem titok. Az utóbbi években azonban a magyar hitszónoklat szüksége oly égetővé vált hogy a hitközség két izben is választott hitszónokot, de az orthodox közvetítő bizottság ezeknek installáczióját megakadályozta. A hitközség hosszabb pihenés után harmadszor is szerencsét próbált, megválasztotta 150 képviseleti szavazat közül 140-el dr. Spira Salamon losonczi rabbit, de az említett bizottság közvetítése folytán a miniszter a beiktatást betiltotta. Minthogy a miniszter tévesen lett informálva, rendeletét tárgytalannak jelentette ki. Egy ujabb rendelet megparancsolta, hogy a hitközség és a közvetítő bizottság kiküldöttei az alispán asszisztencziája mellett oldják meg az ügyet. A tanácskozás természetesen eredménytelen maradt, mert az orthodox közvetítő bizottság nem engedett. Miért is engedett volna? Az ügy ismét a miniszteriumba került döntés végett, melynek eredményét azonban a megválasztott rabbi már nem várta be, kijelentvén, hogy jelen állását megtartja. A miskolcziak tehát a kellő tapasztalatok birtokában ujra elölről kezdhetik.

*

Weisse József vág-ujhelyi főrabbi deczember hó 2-án 85 éves korában befejezte a vallás és iskola szolgálatában eltöltött jámbor életét. Az elhunyt 63 évig működött mint rabbi és tanitó, 20 évig Morvaországban és 43 évig Vág-Ujhelyen. Az alreáliskola az ő alkotása. Minden erejét hitközségének szentelte, melyet minden konzervativizmus mellett a művelődés utjára vezetett. Többoldalu tudományos képzettséggel birt, kiváló héber stilista volt. Legkiválóbb műve héber kommentárja a Krónika könyvéhez, melyet még ifjú korában írt a Mendelssohn által megalapitott »biur« név alatt ismert biblia-kommentár gyűjteménybe. Weisse volt a legfiatalabb és az utolsó biurista. Ezen kivül több dolgozat jelent meg tőle héber nyelven. Általában dicsérik jó szivét: a szegényekért nemcsak érezett, hanem sokat tett is. A v.-ujhelyi derék hitközség agg papját nagy szeretettel vette körül. A jeles férfiu köztiszteletnek örvendett, a mely e hó 5-én végbement temetésén impozáns módon jutott kifejezésre. Áldás a jámbor emlékére.

*

Az »Allgemeine Israelitische Wochenschrift« czímü berlini felekezeti lap dr. Hildesheimer Hirscht több izben magánbecsületében támadta, melyet egy ideig hallgatással fogadott. Az utóbbi időben azonban a berlini rabbiszemináriumhoz való viszonyát is gyanusitással illette, minek következtében az illetékes biróság előtt becsületsértési pert inditott ellene, és ily módon a nagy nyilvánosság elé kerül a zsidó sajtó szenynyese. Ez az egész ügy nem birna ránk nézve semmiféle jelentőséggel, ha nem szolgáltatna adalékot arra, hogy mikép boszszulja meg magát az orthodox zsidó sajtó által meghonositott, a fanatizmus czégére alatt grasszáló rágalmazási düh. Nincs az a hazugság, melyet speculatióból egy délnémet és több hazai »orthodox« organum a magyar rabbiképzőről és az összes modern rabbikról forgalomba nem hozott volna. Néhány év előtt a pozsonyi orthodox rabbi, a felekezeti lapok hire szerint, az összes művelt papokról azt hirdette egyik héber körlevelében, hogy »erkölcstelen életmódot« folytatnak. A modern papok hilleli türelemmel tűrik mindezeket a rágalmakat. Ha eszükbe jutott volna, hogy becsületsértési pört iditsanak e jeles férfiak ellen, minő lárma keletkezett volna a »haladó« hitrokonok között, hogy a hazai zsidóság enfant terriblejét

meg akarják fenyittetni, minő chillul hassem. Az Isten szerelméért, az orthodoxia, a fanatizmus! Dr. Hildesheimer H. másképp gondolkozik, neki nem imponál a fanatizmus, sem a valódi, sem a tettetett, akár a czionizmus, akár az orthodoxizmus köpenyegébe burkolódzik. Reméljük, hogy a botrányos pernek meg lesz legalább az a haszna, hogy az antisemitizmus módszerével dolgozó »orthodox« felekezeti sajtó észre térittetik és hogy a »felvilágosodott« zsidók kissé felvilágosodnak dédelgetett szidalmazóik erkölcsi és zsidóságmentő értékéről.

*

A nagyváradi két község, melyet eddig a temető tartott össze, a teljes kettészakadás előtt áll, minthogy a Czion hitközség bár nehéz szívvel döntő lépésre szánta el magát és külön temető átengedéseért folyamodott a városhoz. Az orthodox vezetőség a minden alkalommal megtagadott felekezeti egységgel argumentál most, hogy a másik község évekig türelemmel viselt sulyos igáját lerázni akarja. Nagyváradon az »igazhitű« hittani órákban a »neologok« ellen a legvadabb gyülöletet hirdetik. Ez jellemzi a helyzetet. Általában tapasztalt tény, hogy az »orthodox« többség középkori kormányzati elvekkel uralkodik azokon, kik vele nem egy csapáson haladnak. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy hittestvéreik ezt a polgári életben megszünt uralmat elviselni sem nem tudják, sem nem akarják.

IZRAELITA-MAGYAR BIBLIA.

Az izraelita magyar irodalmi társulat az idén tagilletményül a rendes Évkönyv mellett Mózes öt könyvének új fordítását adja. A társulat ezen ténynyel elvállalt feladatai közül a legnehezebbnek és hatásában legüdvösebbnek megvalósítását kezdte meg és a biztos megoldás felé vezeti a hitfelekezetünk kebelében félszázad óta vajudó biblia-fordítás ügyét.

Éppen 50 évvel ezelőtt, 1847-ben szólalt fel először Löw Lipót »A magyar zsinagóga« czímű füzetében, hogy társaság alakuljon a szentirásnak a tudomány szinvonalán álló, de egyszerű és népszerű átültetésének keresztülvitelére. Mintául a Zunz és Salamon német bibliafordításai lebegtek szeme előtt és javaslatát első sorban »*az izraeliták között a magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület*« figyelmébe ajánlotta. A következő évek politikai mozgalmai azonban nem kedveztek eme csendes vállalkozásnak és csak másfél évtized mulva, 1862-ben karolta fel az »Izraelita Magyar Egylet« a felvetett eszmét, melynek megtestesítése »nagyhorderejü szolgálat volna egész hitfelekezetünkre nézve.« A nevezett egylet iskolai bizottsága egy öt tagból álló *szerkesztő-bizottmányra* akarta az ügyet ruházni, melynek tagjai lettek volna, Löw Lipót elnöklete alatt dr. Steinhardt Jakab aradi és dr. Zipser Majer rohonczi főrabbik, Groszmann Ignácz tanító és a magyar irodalommal foglalkozók közül Mezei Mór. A részletesen kidolgozott terv, a mely a nagy vállalat szellemi és anyagi oldalára egyaránt kiterjeszkedett, nem valósulván meg, »a magyar- és erdélyhoni izraeliták egyetemes gyülése« 1869 február 20-án tartott XXX. gyüléséu újra szóvá tette a magyar bibliafordítás nagyfontosságú kérdését és azt határozta, hogy az iskolaalapból zsidó tankönyvek kiadása segélyeztessék, »különösen pedig a magyar bibliafordítás veendő tekintetbe.«

Erre a három kisérletre utaltak 1886-ban a Magyar Zsidó Szemle akkori szerkesztői dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczi József, midőn e folyóiratban (III. 676—678.) hírt adnak a készülő új fordításról. Konstatálják, hogy ez ügyben 17 év óta nem történt semmi. De hadd álljanak itt saját — bátran mondhatjuk — a zsinagóga magyar bibliájára nézve történelmi jelentőségü fejtegetéseik.

»Azóta megint elmult tizenhét év. A porondra ezóta egy új nemzedék lépett, mely már nyelvre is egészen magyar. Most a bibliafordítás nem a magyarosítás eszköze többé, hanem a meglevő, az eleven szükség követelménye. S nem az iskolában kell egyedül: nagy részünket egy új áramlat visszasodort a nevelésünk által elhagyogatott vagy elfelejtett ösvényekre és felekezeti közösségünk érzete élénkebb, mint negyven év óta bármikor. Eléggé magyarok vagyunk már arra nézve, hogy zsidók is merjünk lenni. Nekünk a biblia kell mint taneszköz az iskolában, mint olvasmány a családban; tartozunk vele nemzeti irodalmunknak, mert magyarok vagyunk és tartozunk vele felekezetünknek, mert zsidók vagyunk.

E teljesen megváltozott viszonyok közepette a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége újra fölvette az annyiszor elejtett fonalat

és bízik magához s mindenek fölött: a nagy mű kiszemelt munkatársaihoz, hogy kezdeményezése nem lesz eredménytelen. A mennyire emberi előrelátás egyáltalán megállhat: annyi nyomatékkal és határozottsággal ki merjük ezuttal jelenteni: a magyar zsidók bibliafordítása nemsokára meglesz.

A M.-Zs. Szemle szerkesztősége mindenek előtt a föladat nehezebb részéhez kezdett. Nem azt kérdezte, honnan vesszük majd a pénzt a kiadásra? hanem ezt: honnan a kiadandó munkát? Mert bizonyos, ha meglesz a bibliafordítás kéziratban, meglesz csakhamar nyomtatásban is. Nem fog a magyar zsidóság pénzével fukarkodni, a midőn szellemi munkásai önzetlen odaadással fölajálják a felekezetnek fáradságos munkájokat.

Ezért fordultunk mindenek előtt hazánk zsidó papjaihoz és tudósaihoz: hajlandók-e a rájok bizott munkarész elvállalására? Egyetlen kivétellel, nem volt senki, ki a legnagyobb készséggel, nagyrészt igazi lelkesedéssel ne csatlakozott volna. Itt-ott fölmerült az aggodalom a kiadás lehetőségére nézve; de nem volt a társul szegődöttek közt egy sem, ki fáradsága leendő díjazása iránt kérdést tett volna. Nem láthatjuk-e, vajjon e tényben magában már a siker egyik legnagyobb biztosítékát?

Huszonhatan vannak a forditók. Mind született magyar, köztük néhány külföldi is. Azt akartuk, hogy a magyar zsidóság maga készítse el a nagy művet, mely mint első teljes kisérlet is önalkotta mértéke lesz a mostan élők tanultságának és egyuttal késő utódokra szóló emlékjele a mai nemzedék buzgóságának,

A munka fölosztását, e fölosztás elveit, valamint a fordítók neveit ezuttal — mint tisztán az elintézés belső ügyére tartozót — mellőzzük. De ha az általános érdeklődés úgy kivánná, készséggel nyilvánosságra adunk minden erre vonatkozó részletet.

A fordítás általános elveinek s némely szükséges külségeknek megállapítása elodázhatatlan volt. A szerkesztőség ebbeli eljárását elmondja a következő közlés, melyet annak idején minden munkatársunknak nyomtatásban megküldöttünk:

Irányelvek, melyek hivatvák a fordítás egyöntetűségét biztosítani.

1. A tervezett bibliafordítással nem annyira a tudomány, mint a zsinagóga, iskola és család czéljait, érdekeit kivánjuk szolgálni.

2. A fordítás a masszórai szöveghez ragaszkodik, a szöveghez lehetőleg hű s az egyéni fölfogást teljesen mellőzi.

3. Kerülve kerüljük a fordításban az archaizmusokat: a kihalt vagy érthetetlenné lett vagy szokatlan kifejezéseket s fordulatokat; valamint a neologizmusokat is, melyek nemcsak

hibássá, hanem túlságosan modernné tennék a nyelvezetet. Hanem fordítunk a mai nyelvtudomány orthologus elvét valló, a különböző részek tartalmához alkalmazkodó, méltó nyelven. Szó- mint mondatszerkezetben a szöveghűség mellett is főszempont: kifogástalan magyarosság. (A mondat p. o. nem kezdődik mindig »és«-sel a magyarban is; a vav consecutivum nem mindig »és«.)

4. A tulajdon- (földrajzi és személy-) nevek átirásában a következő elv biztosítja az egyöntetűséget: a mely nevek nyelvünkben honosak, magyarosan iratnak, tehát: Egyiptom, Jordán, Jeruzsálem, Eufrates, Mózes, Áron, Jób, Ezsajás stb. A nemhonos neveket keleti (szefárdi) kiejtés szerint irjuk.

5. Állandó kitételek magyarosítását a fordító legjobban eltalálja ugyan munka közben s a reviziónak lesz feladata a legjobbal helyettesíteni a többit. Mindazáltal szükségesnek látszik néhánynak eleve való meghatározása. Ilyenek: a tetragrammaton = Örökkévaló; דבר (prófétai) = ige; תורה (mint műszó) = tóra, különben = tan.

6. Nagyobb szakaszok elé lehetőleg általános föliratot teszünk, — de nem fejezet, hanem tartalom szerint.

7. A szöveg versei folytatólag iratnak, kivéve, a hol az értelem új kikezdést kiván; a versszámok a magok helyén kiiratnak.

8. A gyér soru irás a közönséges nagyságú folio-papiron félhasábon foly.

9. Az átvállalt munkának egy-egy ötöde szerkesztőségünkhöz külön beküldetik.

10. Minden felmerülhető kérdésre vagy kétségre nézve a szerkesztőség, a mennyire teheti, a fordítónak szives készséggel áll rendelkezésére.

Budapest, 1886. február 9-én.

Bacher Vilmos és *Bánóczi József.*

A munka e szerint, mint e sorok keltéből látni, immár kilencz hónap óta folyik, a fordítások egy része már be is küldetett. Midőn tehát csak most lépünk e fontos ügygyel a közönség elé, látni való, hogy többet nyujtunk puszta igéretnél.

A bibliafordítás készül s nemsokára meglesz — a közreműködők dicsőségére, felekezetünk hasznára.«

Az a határozottsággal tett kijelentés: »a magyar zsidók bibliafordítása nemsokára meglesz« csalóka reménynek bizonyult és midőn négy évvel később dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczi József a Magyar Zsidó Szemle szerkesztésétől visszaléptek, fájdalommal említették az olvasókhoz intézett lemondó soraikban, hogy a bibliafordításra irányuló tervük kudarczot

vallott. Folyóiratunk azonban az üdvösnek, sőt nélkülözhetetlennek tartott magyar zsidó bibliát mindenha szem előtt tartotta és a kedvezőnek látszó alkalmakkor az érdeklődést irányában ébresztgette. De okulván a multakon, a szentirás fordítását csak egy irodalmi társulat keretében tartotta megvalósíthatónak. Már az ötödik számban, melyet az uj szerkesztőség kiadott (1891 május, VIII. 357. lap), azt irta az egyik szerkesztő, dr. Mezey Ferencz, Löw Lipótnak dr. Hirschler Ignáczhoz intézett leveleinek közzététele alkalmával: »A Löw Lipót által életbe hívott, de nemsokára megszünt tudományos talmud-egylet is néhány évvel ezelőtt egy magyar-zsidó irodalmi társaság alakjában majdnem feltámadt. E levelek szerény közlője egy szerény tervének figyelembevételével a minden jóért lelkesedő Bánóczi József vette az ügyet kezébe. Már az alapszabály-tervezet is elkészült, *mely a társulat feladatai között a bibliafordítást első helyre tette*, de a dolog pártolás hiányában dugába dőlt«. Az irodalmi társulat ügyét azonban melynek első czéljául a bibliafordítás volt kitüzve, folyóiratunk nem hagyta többé nyugodni és ama még friss emlékezetben levő agitáczió közben, a mely hosszú küzdelem után vezérférfiaink pártfogása mellett az IMIT. megalakulására vezetett, a szentirás magyar átültetésének ügyét soha sem tévesztette szem elől, a mint a Szemle ez időre eső évfolyamaiból látszik. A nagy mű megalkotására dr. Bacher és dr. Bánóczi urakat tartotta hivatottaknak és ebben, mint a megjelenendő első kötet mutatja, nem csalatkozott. Mielőtt az irodalmi társulat az ügyet kezébe vette, a folyóiratunk volt szerkesztői kezéből kiesett fonalat dr. Löw Immánuel vette föl, de az egyes ereje minden buzgólkodás mellett elégtelennek bizonyult e nagy feladat megvalósítására. Ebből a meggyőződésből indulva ki, a fiatal rabbik ez irányu terveivel nem is léptünk a nyilvánosság elé.

Bizonyára vannak közöttünk, a kik a hazai zsidóság gyengeségének fogják betudni, hogy egy félszázadra volt szüksége magyar bibliája megteremtésére. Mi ezt az időt nem tartjuk hosszúnak, sőt rövidnek és ebben az orsz. rabbiképzőintézet felállitása által hazánkban mesterségesen növelt magyar zsidó tudomány erejét látjuk. Hivatkozhatnánk európai nagy és kisebb népekre, kik minden áldozatkészség és erőfeszítés mellett hosszabb vajudás után jutottak csak bibliához; hivatkozhatnánk arra, hogy a Mendelssohn német pentateuchus fordítása és a Zunz teljes német bibliája között is több mint egy félszázad rejlik. De nem akarunk a szentirás átültetésének régibb történetére visszamenni és csupán a legújabb kor ama tevékenységére utalunk, a mely már meglevő és befogadott forditások reviziójára irányul, a melyből az izr. magyar irodalmi társulat alkotásának méltatásához a mérőt vehetjük.

Mi magyarok szeretünk az angolokra hivatkozni, mi is az angol példával kezdjük. Az anglikán egyház évszázados befogadott bibliafordításának revizióját az egyház hivatott képviselőinek közreműködése és támogatása mellett a legtudósabb férfiak végezték. Számtalan közös ülést tartottak, a míg végleg megállapodtak, mert a nyelvezet modernizálásán és a fordítás javításán kivül a héber eredetit is a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálták át és szövegkritikai kutatások alapján konjekturákat is felvettek a fordítás alapjául. Az egész munka elkészítése számos évig tartott és egész vagyonba került, a milyenről a mi viszonyaink között álmodni sem lehet. A Luther-féle német biblia reviziója talán két évtizedet vett igénybe. Hosszú évek óta vajudik a protestáns Károlyi-féle bibliafordítás reviziója is és tudtunkkal mind e mai napig nincs befejezve. Ezen három fordítás a reviziónál a héber eredetit tartja szem előtt. De nemcsak a protestantismus, a mely születése óta a héber szöveget tartja authentikusnak, veszi ezt revideáló munkája alapjául, hanem részben a katholiczismus is, a mely a trienti zsinaton a latin vulgatát jelentette ki a szentirás hivatalos alakjának, mivelhogy Jeromos a legtöbb könyvet a héberből ültette át. A magyar katholikusok harmadfél évvel ezelőtt vetették fel újra a Káldi-féle fordítás revideálásának eszméjét, melyet utoljára (harmadszor) Tárkányi javított (Eger, 1865.) A »Hittudományi Folyóirat« ezidei márczius számában *Kováts* S. 96 lapra terjedő czikkben fejtegeti a szóban forgó bibliaszöveg fogyatkozásait, amiben ugyanazon folyóiratban már ketten megelőzték. Ismerteti Jeromos (a Vulgata tőle származik) fordítási módszerét, a héber eredetiből is megvilágítván azt, a mely czikknek hatását a sok sajtóhiba rontja. A fordítás főkellékéül a hűséget, világosságot és csinosságot tartja.

E párhuzamból látható, hogy az IMIT. elég rövid idő

alatt végezteti a fordítást, ha két két év alatt egy-egy kötet elkészül, úgy hogy mához hat évre az egész mű a közönség kezében lesz. Az imént megjelent Mózes öt könyvéről, melyet dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi fordított, részben dr. Blau Lajos revideált, dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczi József és dr. Krausz Sámuel végleg szerkesztett, érdemleges birálatot jövőben fogunk közölni, mihelyt erre szakférfiú vállalkozni fog.

Az IMJT. és mindazon férfiak, kik szózatára munkához láttak, a hazai Izrael igaz háláját érdemelték ki és remélhető, hogy az izraelita magyar biblia meg fogja találni az utat nemcsak az iskolába, hanem a művelt családokhoz is, hogy a tiszta vallásosságot ébreszsze és erősítse, mire az egyre posványosodó felekezeti közviszonyok között nagyobb szükség van, mint valaha.

AZ ORSZÁGOS IZR. TANÍTÓKÉPZŐ-INTÉZET JUBILEUMA.

A magyar zsidóság országos intézményeinek legidősbike, a tanítóképző-intézet mult október 31-én negyvenéves fennállását ülte meg magasztos és lélekemelő ünnepélylyel. Ezen alkalomból az intézet igazgatója *Bánóczi József* megirta annak történetét az ő jól ismert nyelvén, mely épen oly meghatóan egyszerű és keresetlen, mint a mily gazdag fordulatokban.

A kis munka minden egyes sora azt a szeretetet, odaadást és lelkesedést leheli ki, melylyel az iró a gondjaira bízott intézet iránt viseltetik, de azért Bánóczi mindvégig a tárgyilagos történetiró marad. A szeretet és ragaszkodás nem teszi őt részrehajlóvá és folyton szem előtt tartja, melyik hely az, mely tárgyát az általános kulturtörténet keretében megilleti. Midőn a legapróbb részletekbe elmélyed, akkor is a széles szemkörű történetiró marad. Nem csupán a tanítóképző történetét, hanem a hazai zsidóság és a hazai nevelésügy egy szakaszát irta meg mesteri tollal.

A tanítóképző egyetlen országos intézetünk, melynek eredete egyenjogosításunk előtti korba megy vissza, a nemzeti elnyomás legsötétebb napjaiba.

Egy zsidó praeparandia eszméjét ugyan már jóval előbb föltaláljuk. *Schwab Löw* pesti rabbi hivatalba lépése óta (1836) szünetlenül buzgólkodott annak érdekében és a negyvenes évek legelején a hazafias lelkesedés kisérletet is tett annak megalkotására.

Szép idők voltak ezek! A nemzeti ujjászületés és reformmozgalom jóakaratu tekintettel nézte a zsidók magyarosodási törekvéseit. E magyarosodás a huszas és harminczas években folyton emelkedőben van, — természetesen első sorban a magyar vidékeken, — a negyvenes évek legelején már gyümölcseit kezdi teremni.

Ekkor fordul *Bloch-Ballagi Móricz Kossuth* »Pesti Hirlapja« és *Bajza* »Athenaeum«-ja utján a hazafias közönséghez, külön fölhivásban pedig a zsidó hitközségekhez egy magyar zsidó tanítóképző fölállítása érdekében. Hatalmas visszhangot keltett az első fölhivás. Az adományozók névsora valóságos hymnusa a magyar szabadelvűségnek. De még sem a hazafias lelkesedés, hanem az absolutismus teremtette meg a zsidó tanítóképzőt.

Nemzeti szempontból egy felekezetre sem volt oly káros az absolutismus kora, mint a miénkre. A negyvenes években körünkben oly szépen fejlődő magyarosodást megakasztotta, sőt annak hatalmas lökést adott visszafelé.

Azt azonban, ha akarnók sem lehetne tagadnunk, hogy művelődés szempontjából rendkivül sokat köszönhetünk az absolut kormánynak.

»Mintha az idegen hatalomra is ráragadt volna valami a »Magyar szabadelvűségből«, mondja történetirónk (17. lap). Ugyanaz a kormány, mely Prágában a megszünt zsidó präparandiát nem akarta visszaállítani, mely Bécsben a zsidótanulók fölvételét a keresztény tanítóképzőkbe minden módon megnehezíté, mely Morvaországban a külön zsidó politikai községeket föntartotta, szóval mely Ausztriában soha nem volt valóban szabadelvű, ugyanez a kormány minálunk a haladó kulturával és a liberalismussal akart imponálni és a németség ügyét megkedveltetni«. A mi iskoláinkat rendbe hozta, rabbijaink és tanítóink viszonyát a hitközségekhez rendezni kezdte, a külön zsidó kommunitásokat beszüntette és zsidó tanítóképzőt állított föl.

A művelődés mai fokára az absolut kormány nélkül bizony még nem jutott volna el a hazai zsidóság, azt a kárt pedig, amit magyarságunkban tett, hamar helyrehoztuk. Mert épen azon intézmények, — a zsidó iskola és zsidó tanítóképző, — melyekkel a német kormány a zsidók elnémetesitését akarta elérni, épen ezek lettek a viszonyok megváltoztával magyarosodásunk leggazdagabb forrásai.

Im a tanítóképző fölállításának az volt határozott czélzata, hogy a germanisatió egy ujabb góczpontját képezze; — ezért fogadja azt a hazafias magyar sajtó és közönség a legnagyobb bizalmatlansággal, — és ime ez az intézet lett közöttünk a magyarosodás legelső és leghatalmasabb tényezője.

Az a 800 növendék, mely onnan mai napig kikerült »a magyar eszme híve és apostola a szőke Duna, a barna Tisza, a Kárpátok és az Adria mellett«. Ezek voltak azok, kik a zsidóságot a magyar nemzeti eszmével, a magyar kulturát a zsidó vallás szellemi tartalmával gazdagították.

A zsidóság a maga háromezer éves történetében az emberi kulturtörténet minden egyes mozzanatából kivette részét, másrészt maga is hozzájárult minden egyes korszak művelődésének megerősítéséhez és gazdagításához. És habár nem szabad szem elől tévesztenünk soha, hogy van a zsidóságnak önálló, minden idők és minden nemzetek kulturájától teljesen független hivatása is, de bizonyos az is, hogy vallásunk történetének azok legfényesebb korszakai, midőn azon nemzet kulturájának szolgálatába állottunk, melynek fiai lettünk.

A zsidó tanítóképző a zsidóságot a nemzeti kultura szolgálatába állítja, a rabbiképző pedig őrködik a fölött, hogy e kultura szolgálata közben a hit örök eszméi változást vagy rövidülést ne szenvedjenek. Amaz épület a Rökkszilárd-utczában, mely a tanítóképzőt és rabbiképzőt egyesíti, így egyesíti magában azt a kettős irányzatot, mely a zsidóság egész történetén végig vonul.

1857. október 8-ikán nyilt meg Pesten a *cs. kir. izr. mintaiskola*. Ebből keletkezett két év mulva a németnyelvü tanítóképző. Ismét két év mulva 1861-ben tartatott meg az első képesitő vizsgálat. Még ugyanezen évben vegyes tannyelvü, 1869-ben tisztán magyarnyelvüvé vált az intézet.

A belső történet különböző korszakokat mutat föl, de

alapítása óta máig *ugyanazon törekvés* vezéreli annak vezetőit: a kor kivánalmainak a lehető legtökéletesebb mértékben megfelelni, a létező tanitóképzők legjobbjai közé tartozni. Sohasem elégedtek meg a meglevő jónak conserválásával, hanem haladni, tökéletesedni és a megváltozott viszonyoknak megfelelni igyekeztek.

Igy történt, hogy minden egyes korszak jobb lett elődjénél. Fokozottabb mértékben áll ez a legujabb korszakról, mely 1887-ben Bánóczi vezetésével kezdődik.

Még valami huzódik végig az intézet egész történetén annak megalapitásától máig és ez — *a tanulók nyomora*. Előkelő, discret módon hivja föl az intézet történetirója erre figyelmünket. Nem kiáltoz kétségbeesve, mit talán némelyek jobban szerettek volna hallani. Nem is illik az ilyen hang a deáknyomorhoz. Hiszen ez a nyomor egészen más, mint más társadalmi osztály nyomora; ebben a nyomorban poesis van.

De mégis honnan van az, hogy a zsidóság, melyet minden erényei között a jótékonyság jellemez a legjobban, az összes felekezetek között a legcsekélyebb mértékben segélyzi a tanitó növendékeit?

»A zsidó vallás az egyetlen a manapság létező vallások között, — e szavakkal nyitotta meg az izr. irodalmi társaság millenáris közgyülését annak egyházi elnöke — mely Magyarországgal együtt ünnepelhette ezeréves fönnállását« kétségbevonhatatlan történelmi tény az, hogy a zsidó vallás a legrégibb e hazában, de a *zsidó felekezet* a legfiatalabb, alig idősebb az a tanitóképző-intézetnél. Addig csak mint zsidók léteztünk, de nem mint felekezet.

Épen azért a mi felekezeti intézményeinket nem is szabadna összehasonlítani más felekezetéivel és ha mégis azt tesszük, ezzel csupán felekezetünk áldozatkészsége mellett tanúskodunk, mert tőle azt várjuk, hogy mit más egyházak évszázadok alatt alkottak, azt ő épen annyi évtized alatt teremtse meg.

A felekezeti statisztika adataiból azért nagy óvatossággal szabad csupán a zsidóságra vonatkozó itéletünket megalkotni. Csak egyetlen példát óhajtok itt erre nézve a szerzőnk által is közölt adatokból bemutatni.

Felekezeti iskolát 3·2%-ban tart föl a zsidóság, holott

ő a lakosságnak 4·67% képezi, mig a reformátusok, kik a lakosság 14·59% alkotják 13·7% iskolát, az evangelikusok 7·79% számarányuk mellett 8·3% iskolát tartanak föl. Mily könnyen következtethetné ebből valaki, hogy a hazai zsidóság iskolai czélokra nem áldoz.

A tény pedig az, hogy a zsidóknak az ő kevesebb iskolájuk aránylag több pénzbe kerül, mint akár az evangelikusoknak, vagy a reformátusoknak az ő dicséretet érdemlő iskoláik, mert a zsidók az államtól ugy szólván semmit, a városoktól nagyon keveset kapnak e czélra, alapítványaik nincsenek a multból és mindamellett átlag 44 gyermekhez fogadnak tanítót, mig a protestánsok csak 119-hez egyet; egy tanulóra 7·74 frt költenek, holott amazok 82 krt, illetve 1 frt 11 krt.

A mi felekezetünk mindenütt a kezdet nehézségeivel küzd. Ezt nem szabadna elfelejteni azoknak, kik folyton becsmérlik a zsidóság áldozatkészségét országos felekezeti intézményeinkkel szemben; és nagyon jó lenne folyton szem előtt tartani azoknak, kik — Isten tudja miért — alig megalakult intézményeink rovására folyton uj alkotásokat akarnak létesíteni.

Sokat lehet rövid idő alatt pótolni, de számolni kell a felekezet teherviselési képességével is.

Ha a zsidóság mint felekezet csak felényi idős is lesz a hazában, mint a protestáns egyházak, akkorra — bizton hiszem én is — valóvá válik Bánóczi jóslata: »Lelki szememmel látom az időt, midőn minden zsidó preparandistának meg lesz a tisztességes ruhája és emberséges lakása, a téli hideg nem fogja elbetegíteni s az egész esztendei éhezés nem fogja megrontani, midőn örökös harczát a nélkülözéssel és a vele járó kisértéssel föl fogja váltani az állandó béke és biztos nyugalom ideje, melyben hálaérzet fokozta buzgósággal fog készülni a felekezetnek és a köznek szolgálatára. Jó dolguk lesz, kik ezt az időt megfogják érni. Én pedig bizom a jövőben, a sikerben.«

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

A »SZABAD IZRAEL«-ÜGY ELINTÉZÉSE.

Két év előtt több fővárosi lakos azon kérelmet intézte a vallás- és közoktatásügyi ministerhez, hogy engedtessék meg nekik, hogy a czimben jelölt név alatt a fővárosban törvényesen elismert felekezetként hitközséget alakíthassanak. A minister a kérelem tárgyában véleményt kért a pesti izr. hitközségtől, melynek az új felekezet megalapítói jelenleg tagjai, továbbá a főváros polgármesterétől, a belügyi és igazságügy ministertől. Ezek alapján a vallásügyi minister a következő rendeletet adta ki.

52987. szám.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister. Budapest székes főváros közönségének.

Vitz Mór, a székes fővárosban alakulóban levő »szabad izraelíta felekezeti hítközség« ideiglenes elnöke, beadványnyal járult hozzám, melyben annak előadása mellett, hogy elvtársaival együtt »törvényesen elismert felekezet«-té kiván alakulni, a beadványával bemutatott szervezeti szabályzat, illetőleg a »szabad izraelita hitközség« életbelépésének jóváhagyását kéri.

A bemutatott szervezeti szabályzat 1. §-a szerint a »szabad izraelita hitközség« tagjai a minden positiv vallások kútforrását képező kinyilatkoztatási tant; külön dogmatikai tekintetben pedig a Maimonides összegezte hítczikkeket vallják, *eltérve az utolsó kettőt illetőleg.«* A 2. §. szerint »a bibliai u. m. a talmudi tanok álláspontján állanak, de *csak odáig, mig az utóbbiak a szentirás tartalmával — és a mennyiben azok Palesztina helyi viszonyaiban nem vették eredetöket.«* A 3—5. §§-ok szerint a mindennapi hitvallás; »Halljuk Izrael, a mi Urunk Istenünk az egyetlen Isten;« a vallás alapelve. »Szeresd felebarátodat, mint tenmegadat« és vallás erkölcsi tekintetben még azokat a tanokat vallják, melyek a Tizparancsolatban vannak kifejezve. — A 6. §. szerint a nyilvános istentiszteletre nézve irányadó, hogy a hitszónoklat, nemkülönben az imák és énekek legnagyobb része magyar legyen

és hogy azok számára, kik, mint különösen az iskolába járó ifjuság a szombati isteni tiszteletben nem vehetnek részt, az isteni tisztelet vasárnap tartandó. A 7. §. értelmében »valamennyi ünnep az eredetileg meghatározott időben és modorban tartatik meg.« A 8. §. szerint a »szertartások és vallásgyakorlati szokások érvényben maradnak.« A 9. §. a vegyes párok megesketését rendeli s a 10—11. §§-ok anyakönyvekről és az ujszülötteknek templomban való megáldásáról intézkednek. A 12—25. §§-ok »igazgatási rendelkezések«-et tartalmaznak csupán. Ezek közül figyelmet érdemel a 24. §, mely szerint a »szabad izraelita hitközség« tagjai súlyt helyeznek arra, hogy a pesti izr. hitközség kebelében fennálló s annak kiegészítő részét képező »Szent-Egylet« (Chevra-kadisa) tagjai lehessenek. — A »szervezeti szabályzat«-ot kisérő beadványban a »szabad izraelita hitközség« külön alakulásának főokául az van fetüntetve, hogy »a mai zsidóság a vegyes pároktól az esketési szertartást megtagadja«.

A bemutatott jegyzőkönyvek és aláirási ívek szerint 169 egyén kivánja a »szabad izraelita hitközséget uj törvényesen elismert felekezetként megalakítani, de ezek közül csupán 49 egyén kötelezte magát arra, hogy az új hitközség első berendezéséhez összesen 1614 frttal, és annak évi fenntartásához 1454 frttal fog járulni.

Minthogy az új törvényesen elismert felekezetet alakítani óhajtó egyének jelenleg a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezetnek tagjai, e *felekezet testületeit* az ügyben meghallgatandónak tartottam.

Az országos izraelita irodától, valamint a pesti izr. hitközség elnökségétől és rabbinátusától beérkezett nyilatkozatok világosan kimutatják, hogy az, a mi a »szabad izraelita hitközség« dogmatikai »differentiá«-jaként van feltüntetve, puszta *nemleges* thesisekből áll, a *positiv* thesisekre nézve azonban az új felekezeti hitközség a régi pesti izraelita hitközséggel egy és ugyanazon alapon állónak vallja magát.

Beigazolják továbbá azt is, hogy a vegyes párok szertartásos megesketésének kérdése nem egyéb, mint a szertartásos cselekedetek ellátásával megbizott rabbik meggyőződésének kérdése. — Létezik rabbi, a ki a vegyes párokat megáldja, és vannak olyan rabbik, kik vegyespárok megesketésénél

nem járnak közbe, de azért ezt az eltérő eljárást sem a rabbik, sem pedig hitközségeik nem tekintik oly mélyen a zsidó vallástörvényekbe vágónak, hogy külön felekezet, vagy csak külön szervezet engedélyezésének alapjául szolgálhasson. A vegyes párok megáldása kérdésében különböző eljárást követő rabbik és hitközségeik egy és ugyanazon izraelita vallásfelekezet szervezetében foglalnak tényleg helyet. — A rabbinátus egyebek közt azt is felemlíti, hogy folyamodók szervezeti szabályzatából, a hol hítelveiket előadják, kimaradt egészen az étkezési törvények iránti nyilatkozat, vagy intézkedés, mely utóbbi összefüggésben áll a kóserhúsügygyel és azért fontos, mert folyamodók közül 63 mészáros és ezek azonosak azokkal a mészárosokkal, a kik 1889-ben a székes fővárosban a statusquo hítközséget akarták megalakítani, hogy a kóserhús intézményt külön kezelhessék. — A folyamodók személyét illetőleg konstatálja a rabbinátus, hogy — a mint azt az 1868. LIII. t.-cz. 35. §-a megkövetelné — folyamodók közül még senki sem jelentette be nála azt a szándékát, hogy a fennálló zsidóságból kilépni óhajt, mégis közülük 13 a végből jelent meg rabbinátus előtt, hogy kijelentsék, miképen a »Szabad Izrael« semmiféle ülésén jelen nem voltak és e községhez sem nem csatlakoztak, sem pedig csatlakozni nem fognak.

A vallás szabadgyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. t.-cz. 7. §-a szerint »azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kivánnak alakúlni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fenntartását, továbbá felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatást biztosítani;

2. tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi ministernek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hítelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásokra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.«

A törvény eme követelményeinek Vitz Mór és érdektársai egyáltalán meg nem feleltek.

A »Szabad Izrael« elnevezése alatt alakúlni kivánó 169

budapesti lakos, a kik a jegyzőkönyv felsorolása szerint az alakuló gyűlésen állítólag részt vettek és a kik még azt sem igazolták, hogy magyar állampolgárok, sem az alakulás alkalmával, sem az utóbb beterjesztett aláírási ívekkel nem nyújtottak elég garanciát arra, hogy legalább egy egyházközséget felállítani és fenntartani és a felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatást biztosítani képesek volnának. A 169 alapító az alakuló jegyzőkönyvet alá nem irta, az egyházközségi terhek viselése tekintetében pedig közülök csak 49 kötelezte magát az alakítás és a fenntartás költségeit viselni, de az ezek által felajánlott összeg is oly csekély, hogy — habár a szervezet szabályzat 19. pontja szerint a hivatalnoki kar száma elég szerénynek mondható — mégis méltán lehet tartani attól, mikép a felekezet — szervezése esetében — a törvény 7. §. 1. pontjában meghatározott kötelességének nem fog megfelelhetni.

Folyamodók továbbá az idézett törvényszakasz 2. pontjában foglalt kivánalmaknak sem tettek eleget, mert annak ellenére, hogy az idézett törvényhely a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatnak bemutatását követeli, mégis a bemutatott szabályzatban számos intézkedés hiányzik, mely nélkül egy testület adminisztrációjának helyessége sem ellenőrizhető. Nincsen abban meghatározva a választmányi gyűlések összehivásának módja, hatásköre, az érvényes határozat hozatalához megkivántató tagok száma és a szavazatok aránya. Nincsen benne továbbá felvéve, hogy a választmány határozatai — a tagok egyetemét képviselő közgyülési akarat érvényesülhetése czéljából — a közgyűléshez fellebezhetők és hogy a köz- és választmányi gyűléseken jegyzőkönyv vezetendő, mely a fennálló gyakorlathoz képest hitelesítendő. Hiányoznak végül belőle még a fegyelmi szabályok, a mód és az alap, a hogyan a hívekre az egyházi adó és egyéb szolgáltatás kivethető leend. — Ámbár a törvényszakaszok hatálya nem függ a szervezeti szabályzatba való felvételtől, mégis czélszerű lett volna a hívek tájékoztatása végett az 1895. XLIII. t.-cz. 12. 13. 19. §§-aiban foglalt rendelkezéseket is a szabályzatba felvenni.

Az idézett törvény 8. §-ának 3b) pontja szerint a jóváhagyás akkor is megtagadandó: »ha a hitelvek, tanok, isteni

tisztelet és egyéb vallási szertartás, vagy a tervezett szervezet a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek. Az országos izraelita iroda továbbá a pesti irz. hitközség elnöksége és rabbinátusa, — fennt idézett jelentéseik szerint — ezt az esetet is fennforogni látják.

Nem kivánok ez alkalommal a hitelvek birálatába bocsátkozni, mégis kijelentendőnek tartom, hogy a bemutatott szervezeti szabályzatnak a hitelvekre vonatkozó részei szintén felette hézagosak. Hiányzik belőle egyrészt az alakítani kivánt új felekezet positiv hittételeinek önnálló rendszeres és világos előadása, másrészt pedig azon tanok és hitelvek határozott szövegezése, a melyek tekintetében közte és a már törvényesen bevett izraelita vallás között eltérések mutatkoznak. Igy pl. a bemutatott szervezeti szabályzat 11. pontja szerint a leány úgy mint a fiúgyermek, születése első hete után következő ünnepnapon a templomba hozandó, hol a rabbi a nevét kihirdeti és áldást ad reája. Ezt folyamodók »eltérés«-nek jelzik a fennálló zsidó szokásoktól, de homályban hagyják a közönséget az iránt, hogy az újszülött fiúknál a circumcissio műtétét alkalmazni fogják-e vagy nem? Ilyen az a kérdés is, melyet a pesti izr. hitközség rabbinátusa — a mint fentebb már említve volt — az étkezési törvényekre vonatkozólag felvetett. Az ily lényeges vallásügyek iránt világosan kell a szervezeti szabályzatnak intézkednie, hogy ezáltal a csatlakozó hívek esetleges megtévesztésének lehetőleg eleje vétessék.

Ezekhez járúl még az a körülmény, hogy az országos izraelita iroda valamint a pesti izr. hitközség rabbinátusa kifogást emeltek a »szabad izraelita felekezet« czím ellen is, mely azt engedné következtetni, hogy a törvényesen bevett izr. vallásfelekezet magát szabadnak nem tekintheti. Fennforog tehát az idézett törvény 8. §. 4b). pontjának esete is, mely szerint a kérelem megtagadandó: »ha a megalakulni kivánó vallásfelekezet elnevezése a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sérti«.

Mindezeknél fogva a Vitz Mór és érdektársai által bemutatott szervezeti szabályzatot, illetve a »szabad izraelita

hitközség«-nek uj törvényesen elismert felekezetként való alakítását jóváhagyhatónak nem találtam.

Miről a közönséget a székes főváros polgármesterének f. évi február hó 21-én 6852. sz. a. kelt jelentésére a tárgyiratok visszaküldése mellett, további megfelelő eljárás végett, tudósítom.

Budapesten, 1897. november 18.

Wlassics, s. k.

TUDOMÁNY.

TANULMÁNYOK SZIRACHRÓL ÉS MŰVÉRŐL.

I. A szerző.

A régi héber irók nem nevezték meg magukat mint szerzők műveikben: az irodalom, hogy úgy mondjuk, személytelen volt. A prófétai és más könyvek feliratai tudvalevőleg nem a szerzőktől, hanem a gyűjtőktől származnak. A biblia történeti könyvei mai alakjukban sem neveznek meg szerzőt; a szerzőségükről való hagyományos állítások csak a századok folyamán keletkeztek, és — legalább részben — nem szakadatlan ősrégi hagyomány, hanem elmélkedés termékei. (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 28. s köv. ll.)

Szirach könyve annyiban képez kivételt, a mennyiben a szerző, ha nem is a munka élén, mégis legalább a végén megnevezi magát. A szerző nevének előtérbe lépése a munka zárverseiben, a stilussal együtt arra enged következtetni, hogy Josua ben Szira hellén műveltségü ember volt, aki nem csupán »a törvény, a próféták és a többi szent könyvek olvasására adta magát«.

Ő maga *Ἰησοῦς υἱὸς Σειρὰχ Ἱεροσολυμίτης*-nak nevezi magát. (50, 17). A legtöbb kéziratban (ABS) áll még: »Eleázár«, egyik forrás még hozzáteszi: »a pap«. Ezen bizonyitékokra támaszkodik Zunz, midőn a szerzőt Jósua ben Szirach ben Eliezer-nek nevezi. (Gottesdienstliche Vorträge, 100). A szír fordítás a feliratban teljes név gyanánt ezt adja: Josua bar Simeon Aszira. Fritzsche (Handbuch zu den Apokryphen, Lipcse, 1859. V. p. 10.) ez elnevezést későbbi kombinácziónak tartja. De mivel Szaadia a Széfer Haggalujban azt mondja,

hogy: שמעון בן ישוע בן אליעזר בן סירא חבר ספר משלים, kénytelenek leszünk Harkavyval, aki (Studien und Mittheilungen 200.) helyesen így javít: ישוע בן שמעון, feltenni, hogy a két hagyomány, t. i. a görög és a syr fordítóé, kölcsönösen kiegészíti egymást, úgy hogy Jesus apját Simeonnak, nagyatyját pedig Eleázárnak hitták, mig Ben Szira családnév. Ben Szira alkalmasint olyan név, mint Bené Chezir (sírfelirat Chwolsonnál, Corpus Inscr. Hebr. p. 65.) vagy mint Bené Chasmonai. Hogy az Eleázár nevet nem minden görög másolat mutatja, ez nem bizonyít a név történeti volta ellen, mivel valószinűbb a feltevés, hogy egy név kiesett, mint megmagyarázni azt, hogy honnan vette a három codex az Eleázár nevet, ha a héber eredetiben nem állott. Általános irányzat volt a neveket megrövidíteni, hiszen a zsidó hagyomány csupán Ben Szíráról beszél, anélkül hogy csak egyszer is említené a Jésua nevet. Példaképen utalok Ezra könyvére, mely az Alexandrinusban Ἔσρας ὁ ἱερεύς-nak neveztetik, és ez elnevezésnek mégis régi héber eredetünek kell lennie, mert feltalálható Ben Aser-nál is (60): ספר עזרא הכהן (V. ö. Tanulmányok 32. l., ahol ez a feltevés a *kánoni* Ezra-könyvről ki volt mondva, még mielőtt Nestle az ő Marginalien és Materialien cz. művében 29. l. tényleg kimutatta, hogy a kanonikus Ezra-könyv is Ἔσρας ὁ ἱερεύς-nak neveztetik). A Szaadia-féle traditió megbizhatósága mellett szól az a körülmény is, hogy ő a könyvet Jeromossal megegyezőn משלים-nak nevezi. Az Eleázár név authentikus voltának további bizonyítékát láthatjuk Szaadia azon értesítésében, hogy Eleázár ben Irai egy ספר חכמה czímü könyvet irt legyen, melyre még vissza fogunk térni.

II. A könyv neve.

A már említett munkámban kimutattam, hogy a bibliai könyvek vagy a főtartalom- vagy a kezdő tartalomtól nyerték nevüket. (33. köv.) Minden valószinüség szerint ezek a nevek sem származnak a szerzőktől, mert az ő-héber irodalom nem ismert sem szerzőt, sem könyvczímet, másküléönben az említett könyvek élén kellene megemlítve lenniök. E szerint valószinü, hogy Ben Szira maga nem adott czímet a könyvének. Tudvalevőleg két elnevezés jutott reánk: »Bölcseség« (*σοφία*) és »Mondások« (parabolae). Az előbbi nevet a kéziratok tüntetik fel,

az utóbbit, mint a zsidók közt szokásost említi Jeromos. Ecclesiasticus nevét aránylag késői korban kapta könyvünk a latinoktól. Héberül ezek a czímek így hangzanának: ספר חכמה vagy (משלות) ספר משלים. Az első név a bölcseséget fellengzősen magasztaló kezdő tartalomból, a másik ellenben a főtartalomból van véve.

A Szirachkönyv első szava így hangzik: *πᾶσα σοφία*, azonban a *Σοφία* név valószinüleg nem olyan elnevezés, mint בראשית a Genezis számára stb. Mert a kezdőszóról a talmud előtti időkben nem neveztek el könyveket.[1]) A »bölcseség« czím héber eredetét nem lehet kétségbe vonni, jóllehet Jézus Szirach 50, 27 daczára, nem adhatta könyvének e túlságosan öntudatos czímet. Talán ez elnevezésnek némi nyoma található j. Szóta vége felé (24 c), ahol ez áll: משמת ר׳ אליעזר נגנז ספר החכמה. R. Eliezer közlekedott zsidó-keresztényekkel, akik az apocryphákat nagyra becsülték, és kereszténységgel vádoltatott (נתפס למינות Abóda zára 17 a). Az ő mondása (Ábóth II, nem b. Sabbath 153a, mint Neubauer Portion of Ecclesiasticusban, p. XX. No V. idézi), Szirach 5, 7-re emlékeztet. E kifejezés: נגנז ספר החכמה csak egy könyvre illik, és nem a tudományra általában, mint Rasi (b. Szóta 49 b) magyarázza, a hol eltérőleg ez áll: משמת ר׳ אליעזר נגנז ס״ת.[2]) Hogy נגנז nem illik ez összefüggésbe, azt érezte már a toszifta, és ebben így áll (Szóta 15, 3) בטל ספר תורה. Tekintettel Szanh. 101 a és 68a-ra, a toszifta és a babyloni talmud olvasatának adhatjuk az elsőbbséget, anélkül, hogy ezáltal erejéből veszitene a bizonyíték, hogy a jer. talmudban czélzás van Szirachnak a Bölcseség könyve czimü művére, mert más könyvről itt nem lehet szó. Az ilyen tartalmu könyvek neve volt חכמה. Igy mondja pl. Simon b. Menaszja (toszifta Jadajim 2, 13): Kóheleth könyve nem tisztátalanítja meg a kezeket, mert ez csak Salamon böl-

[1]) Még a talmudban is legtöbbnyire tartalmi elnevezéseket találunk a szentirási könyveknél (Tanulmányok 33. s köv. ll.) Sőt magának a traditiónak, misnafejezeteknek és traktatusoknak is tartalmat jelölő neveik vannak, m. pl. זרעים, מועד stb. ברכות, שבת stb. Boldogult Derenbourg félreismerte ezt a történiai tényt, és azt akarta kimutatni, hogy a misna hat rendjének nevei a kezdő szavakból vannak véve (R. E. J. III. 205. köv.), ami természetesen csak mesterkélt módon sikerült.

[2]) Talán ס״ת (ספר תורה), ס״ח = ספר חכמה-ból keletkezett.

cseségéből ered: מפני שהיא מחכמתו של שלמה.[1]) Közvetlenül előtte mondatik בן סירא és a ספרי המינים-ről, hogy nem tisztátalanitják meg a kezeket. A syr fordítás is első sorban »Szirach könyvé«-nek nevezi a könyvet, és csak másodsorban nevezi a »Bölcseség könyvé«-nek.[2])

Az általános név volt ספר משלים (Jeromos, Bevezetés a Példabeszédek-hez). Ez elnevezés mellett tanuskodnak a Szirach könyvéből való idézetek e bevezető formulával: משל (Exod. r. XXI. fej., Cowley és Neubauernál LIV. sz.) és מתלא Num. r. XVIII. fej. (C. N. X. sz.).[3]) Hogy mennyire ingadozó volt a bevezető formula, ezt mutatja ezen példa, mert מתלא helyett Lev. r. XXII. fejezetben ez áll: דבייתא אמרין »az *emberek* azt mondják,« és Gen. r. XXII. fejezetben (Vilna 51 a) מן תמן אינון אמרין »azért mondják.« Szintúgy egy kézirat Aboth de R. Nathan XXIV. fejezetében (Schechter 1. versió. 78. lap, fent) וכן מתלא אמר helyett שנאמר olvasatot mutat. Ebből talán arra is lehet következtetni, hogy ezek a közmondások a nép száján éltek; a keleti viszonyok állandósága mellett nem elvetni való az a feltveés sem, hogy Szirach a népbölcseség ilyen és hasonló szálló igéit a nép bölcseségtárából merítette. A ספר משלים elnevezésre fontos bizonyitékul szolgál még Szaadia tudósítása, aki eredetiben ismerte a könyvet. (Harkavy, Studien u. Mittheilungen V. 200. köv.) Kérdéses lehet, hogy Gittin 35 a, ahol ez áll: ספר תילים אחד וספר איוב וממשלות, vajjon וממשלות alatt, melyet Berliner (Beitraege zur hebr. Gramm im Talm. u. Midrasch p. 11.) וס׳ ממשלות elromlásának tart, nem-e Szirach értendő? Brüll (Jahrbücher II, 152. köv.)

---

[1]) Ez idézetből kiviláglik, hogy miért számították Szirach könyvét az apokryphákhoz. Kanonikusak csak azon könyvek voltak, melyeket stentől (ברוח הקדש) sugalmazottaknak lehetett tekinteni. Minthogy Szirach megnevezte magát, tudták, hogy a prófétai kor lezárása után élt, és ezért könyvét csak חכמה-nak tekinthették. Joël, Blicke in die Religionsgeschichte I, 71. s köv. ll.

[2]) כתבא דישוע בר שמעון אסירא דמתקרא הו כתבא חכמתה דבר אסירא. Az arab czím későbbi korból ered. (Horovitz, Das Buch Jesus Sirach, p. 42.).

[3]) Ezen utalás hiányzik C. N.-nál (X. sz.) és Schechternél is (J. Q. R. III. 703. l. 81. jegyz.). Ott így áll: מתלא אמרין »példaszót mondanak«.

וממשלות-ban mesekönyvet látott.[1]) Több valószinűséggel lehetne benne Szirach paraboláit sejteni, mivel ezen könyv Jeromos tanúsága szerint a héber eredetiben Énekek Éneke és Kóheleth könyvével, tehát a hagiographákkal egy kötetben volt, amint a görög bibliában még ma is a Salamon-féle könyvek után következik, melyeket Jób és a Zsoltárok előznek meg. S így arra az eredményre jutunk, hogy Szirach könyve a legrégibb időtől Szaadia koráig három név alatt, u. m.: ספרי בן סירא, ספר חכמה és ספר משלים neve alatt volt forgalomban.

III. Különféle recenziók.

Olyan sokat olvasott iratnál, mint Szirach könyve, természetesen vannak szövegeltérések. Tekintélyes számot mutatnak fel a görög és a syr fordítás, az idézetek a zsidó hagyományos irodalomban és az imént felfedezett héber eredeti szöveg lapszél-jegyzetei. Azonban a Ben-Szirára emlékeztető mondásokat mégsem lehet idézeteknek tekinteni és szövegvariánsoknak venni. Ilyen puszta emlékeztetéseknek tartom az idézet-gyűjteményben Cowley-Neubauernál a 2, 3, 5, 6, 12, 13. 14, 15, 18, 29, 30, 33, 34, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 56 és 58. számokat.[2]) Ezek az érintkezések a legjobb esetben arra szolgálhatnak bizonyítékul, hogy mekkora befolyása volt a Bölcseség könyvének. Ráb-ról bizonyos, hogy egynehány mondása Szirach mondásai alapján keletkezett, mivel egész mondatokat idéz belőle a forrás megnevezése nélkül (27. és 39. sz.). Teljesen bizonyos tehát, hogy ezen mondásában: »aki embertársa asztalában reménykedik, stb.« (Bécza 32 b) Szirach 40, 29. utóhangja hallatszik. Ugyanez okból lehet a שיחת חולין של ת״ח-ban is (14. sz.) Szir. 8, 8-al, ahol a hasonlóság gyönge, a Szirach-féle befolyást kiérezni, mivel Ráb a szerzője. A többi esetben, ahol nem lehet a Szirach-féle befolyás mellett ilyen momentumokat érvényesíteni, ott a csekély gondolatbeli hasonlóságot sok esetben méltán lehet a véletlennek betudni.[3]) Ezeket

---

[1]) V. ö. Tanúlmányok a bibliai bevezetés köréből 32. lap, 1. jegyz.

[2]) Vessük össze egymással a 30, 34 és 50. számokat. A 11. sz. kétes. V. ö. Monatsschrift XLI. 68. — 42. számnál hibás adat Jalkut Jób 501. §. Lev. 460. §.

[3]) Szintúgy az a mondás: שיתין מליכין וכו׳ Ben Szira Alfabétájában valószinüleg nem Szirach könyvéből származik, mivel a 60-as szám,

az idézeteket tehát semmiféle szövegkérdésben nem lehet latba vetni. Ha eltekintünk ezen párhuzamoktól, továbbá ha levonjuk a Szaadia-féle hét idézetet, akkor megmarad körülbelül 20 idézet a zsidó hagyományos irodalomban, mely túlnyomó részt megegyezik az Ecclesiasticus hagyományos szövegével. De mégis a néhány eltérő idézet megengedi azon feltevést, hogy Babyloniában egy sajátságosan feldolgozott Szirach szöveg létezett. Döntő erre a pontra nézve Szanhedrin 100 b, ahol valódi Szirach szövegek mellett, melyek a mi szövegeinkben fellelhetők, olyanok is idéztetnek, melyek a Bölcseség könyvével éles ellentétben állnak és ennélfogva eredetileg nem lehettek benne. József és Abaji, babyloni amórák (a IV. század első felében) tehát oly héber Szirach példányról beszélnek, melyben arameus toldalékok is voltak. A barajta Kallahban (ed. Koronel, 7 b, v. ö. Schechter, J. Q. R. III, 696.) szintén csakis ilyen Szirach könyvből idézhet, mely azonban még későbbi feldolgozást tüntet fel, mivel ezen arameus mondatok részben rímes prózában vannak írva. Ilyen Szirach könyv mellett bizonyít Nidda 16 b (35. sz.), míg a 10. sz. egy arameus prédikációban idézett Szirach verset mutathat be.[1])

Történeti tény tehát, hogy legalább is a harmadik század fordulójától kezdve toldalékkal ellátott Szirach példányok voltak forgalomban.[2]) Mint aféle népszerű könyvnél, melynek épségét nem védte kanonisatio, a századok folyamán természetszerűen mindinkább felszaporodtak ezek a toldalékok, úgy hogy végre egy az eredetitől teljesen eltérő könyv keletkezett. Ilyen Szirach példány volt az, melyet Szaadia mint אלעזר בן עירי-

mely a babyloni számrendszerben fontos szerepet játszik, és onnan a talmudba is behatolt, mint pl. בטל בששים, babyloni eredet mellett szól.

[1]) Egy és ugyanazon vers különféle verziónak egybefolyására, ami sűrűn található a görög és aram bibliafordításokban, érdekes példát nyújt az 1. sz. Szirach 3, 21 két tagjából Chagiga 13 a és Gen. r. 8. fejezetében négy lett, míg a záróves mind a négy forrásban ugyanaz maradt.

[2]) Horovitz J., Das Buch Jesus Sirach (Breslau 1865) 30. l. azt állítja, hogy már a görög fordító előtt lévő példány sem volt ment toldalékoktól. Mi ezt csak a későbbi szövegfeldolgozásnál engedhetjük meg, amit különben további fejtegetéseiben H. is elismer, minthogy a szövegnek legrégibb időben való jelentékeny megmásítására nincsenek helyt álló bizonyitékok.

nek ספר חכמה cz. könyvét idéz (Harkavy l. c. 203—205.) E feltevés mellett szól úgy a könyv czíme: חכמה (σοφία), valamint a szerző neve is. Eleazar ben Irai ugyanis nem lehet amaz Eleázar, aki több Szirach-féle mondást idéz, amint ezt Harkavy hitte, mert Eleázar amóra közönségesen Eleázar b. Pedath. Ehez nem fér kétség. Lehetetlen emez Eleázart Eleazar ben Iraival azonosítani. Ez okból Bacher בן עי״א-t azonosította בן סירא-val, amennyiben feltételezte, hogy עי״א eredetileg סירא hibás leirása. (Agada der palaest. Amoräer II, 11, 5. jegyz.). Az Eleázár név szerinte Eleázar ben Pedathra, Ben Szirafféle mondások régi közlőjére vezetendő vissza. Mi azonban azt hiszszük, hogy sem a talmudi Eleázart nem lehet Eleázar b. Irainak tartani, sem megfordítva E. b. I.-t nem lehet Eleazar b. Pedathnak tartani. Eleázárban könnyen felismerni Jesuának a Szaadiánál említett nagyatyját. Ha בן סירא = בן עי״א, akkor könnyen el lehet képzelni, hogy ישוע בן שמעון בן אלעזר בן סירא-ból rövidítés által אלעזר בן סירא lett, mint a talmudban és másutt is Szirach saját nevének elhagyásával egyszerűen בן סירא-neveztetik. A בן עירי név keletkezését talán a Ἱεροσολυμίτης névből lehetne magyarázni. Lehet, hogy héberül »a jeruzsalemi«-t בן העיר-val fejezték ki. (העיר = urbs = Jeruzsálem, mint Róma is a talmudban). A szerző teljes neve akkor így hangzott volna: ישוע בן שמעון בן אלעזר בן העיר (עירי?), amiből rövidítés utján אלעזר בן עירי lett. Kettéválasztás utján a hosszú szerzőnévből két név lett, épen úgy, mint a Szirach könyv két nevéből két könyvczím. A Szirachból hozzátevések és átalakítás által keletkezett könyv neve volt אלעזר בן עירי és ספר חכמה-nek, a valódi Szirach könyv neve volt ישוע בן שמעון בן סירא-nak tulajdoníttatott. Hogy a Szaadia szerint Kóhelethez hasonló ספר חכמה a Szirach-féle Közmondások könyvének egy származéka, ezt bizonyítja azon tény is, hogy a belőle idézett mondás: כמופלא ממך, egy közismeretes, sokat idézett Szirach-féle vers volt. Mint a talmudi idézetek mutatják, Ben Szira népszerűbb volt Babyloniában, mint Palesztinában; ennélfogva nem feltűnő, ha éppen Babyloniában keletkezett egy második Szirach könyv, és hogy egy babyloni gáon az, akitől ennek a létezéséről értesülünk. E könyvek népszerűségéről tanúskodik az a körülmény is, hogy magánhangzókkal és hangjelekkel voltak ellátva, mint a biblia (Harkavy, 162. l.).

tehát tanúlatlanok is olvasták, mint a bibliát. Bizonyára Szaadia is azért pontozta és látta el hangjelekkel a maga vitairatát, hogy szélesebb körök számára érthetőbbé és hozzáférhetőbbé tegye, nem pedig, mint ellenei szemére vetették, hogy prófétának tekintsék. Meglehet, hogy Szirach könyvét a gyermekiskolákban is tanították, mint ahogy az abessyniai egyházban is »a gyermekek tanulságára« szolgált (Fritzsche, Apokryphen 5. rész, p. XXXVIII.), és e végre kellett olvasási és mondatjelekkel ellátni. A ספר מוסר elnevezés (arabul: כתאב אדאב, Harkavy 209; Neubauer p. IX, 4. jegyz.; lásd Szirach 41,15; 47,14.) kitünően ráillik iskolakönyvre (v. ö. ספר הגלוי 176,16.), és fejtegetéseink szerint érthető volna, hogy miért kerül Babyloniában a könyvnek ez a neve csak későn felszinre. A Szirach könyv népszerűsége mellett szól még a Ben Szira ábéczés akrostichonja, mely valódi Szirach-féle mondásokat is tartalmaz, és melyet éppen ezért Cowley-Neubauer a Szirachból vett idézetek gyűjteményébe felvettek. Sabbath 104 a-ból tudjuk, hogy a zsidó elemi iskolákban ősrégi szokás volt az abéczé betűinek neveiből erkölcsi mondásokat alakítani, hogy azokat a gyermekek emlékezetükbe véssék. A Ben Szira ábéczés verse is ennek a később is életben maradt szokásnak köszönheti keletkezését. Ha e feltevés helyes, akkor a mondások eme gyűjteményében bizonyítékát bírnók annak, hogy az iskolában a valódi Szirach könyvét használták.

IV. Adalékok a szövegkritikához és magyarázathoz.

Nem rendszeres értelmezések, hanem jegyzetek ezek, melyeket az ujonnan felfedezett darab figyelmes olvasása után csináltam magamnak.

1) 40,19 cd. H. שני ונטע יפריחו שם ומשניהם אשה נחשקת

G. *καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ ἄμωμος λογίζεται.*

Világos, hogy H. (= héber eredeti) a helyes olvasatot tartotta fenn, mert a rá következő 20. versben is ez áll: ומשניהם אהבת דודים. G. (= görög fordítás) נחשקת helyett נחשבת-t olvasott, és hozzátette *ἄμωμος* szót, hogy a mondat valami értelmet nyerjen. S. (syr fordítás) némi szabadsággal így fordít: אנתתא חכימתא.

2) 40,20. H. ויין ושכר יעליצו לב. S. חמרא עתיקא.

Levi (REJ. XXXIV. p. 9.) azt hiszi, hogy a syr fordító יין ישן-t olvasott. Ez nem bizonyos, mivel שכר maga ó-bort jelent. Numeri 6, 3. יין ושכר-t mind a három aram fordítás חמר חדת ועתיק-al fordítja (v. ö. még Num. 28, 7.), LXX. pedig itt és máshelyütt *σικερα*-val fordít. Valószinübb tehát, hogy a syr szövegben חמרא חדתא kiesett, és ennek folytán a második verstagban ומן תרויהון helyett, ami mellett szólnának a megelőző és következő összehasonlítások, ומבא מנה-t toldottak be. G. amint már L. megjegyezte, יין ושיר-t ovasott. Tekintettel Jes. 24, 9-re ez olvasat nincs kizárva, ámbár a 21. versben ismét שיר-ről van szó.

3) 40, 23 b. H. ומשניהם אשה משכלת S. אנתתא טבתא G. *καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ μετὰ ἀνδρός.*

L. szerint (p. 29.) G. אשה עם איש-t olvasott volna. Nevezetes, hogy LXX. is Péld. 19, 14: ומה׳ אשה משכלת-t így fordítja: *παρὰ δὲ κυρίου ἁρμόζεται γυνὴ ἀνδρί*, holott máskülön-ben שכל-t p. o. 16,20. *συνετός*, 21, 12. *συνιεῖ* szóval fordítja. Világos tehát, hogy az ifjabb Szirach is אשה משכלת-t olvasott, és úgy fogta fel, mint LXX. Péld. 19,14. A targum és a Pesita is úgy fordítanak mint LXX. Baumgartner, Étude critique sur l'état du texte du livre des Proverbes stb., érthetővé akarja tenni ezen exegezist oly módon, hogy feltételezi, hogy LXX. מַשְׂכִּלָּה-t olvasott. E feltevés — úgy hiszszük — fölösleges. Ha találhatunk összefüggést משכלת és »házasság által összekötni« között, akkor a cselekvő participium is jelentheti ezt; azonban a szónak ilyen jelentését nem ismerjük, jóllehet itt egy régi exegétikus hagyománynyal van dolgunk. Hogy a Szirach syr fordítását helyesen értelmezhessük, mindig tekintettel kell lennünk a LXX. és a Pesitára.

4) 41, 10. כל מאכס אל אכס ישוב כן חנף מתהו אל תהו G. מארין אל ארין-et olvasott. (L. p. 30.) Marginalis olvasat: כל מאוגים אל אוגים ישוב. A vers első tagjában bizonyára a bálványokról van szó, a második tagban pedig az istenkáromlónak (mert ezt jelenti a bibliában חנף) a fiáról (בן, és nem כן). אכס és אוגים synonymák, és gyakran használtatnak Jesajasnál, valamint אֵין is. Az egész gondolat és a kifejezéémód Jesajasra emlékeztet. V. ö. 41, 21: הן כלם אין אכס מעשיהם רוח ותהו נסכיהם; 41, 24; 40, 17 אכס, אין 40, 23 כתהו — אין. Látjuk tehát, hogy az első félversben אכס vagy אין-nak megfelel a második félversben

תחי. Ebből kitünik, hogy a lapszéli מאונם olvasat, mely akár מאסם-ből, vagy még könnyebben מאונים-ból keletkezett, hamis. Minthogy Szirach gondolata Jesaiasból folyik, a görög fordító מאין olvasatát is hamisnak kell tartanunk.

5) 41, 11. הבל אדם בנויתו אך שם חסד לא יכרת. A parallelismus חסד helyett חס[ו]ד-ot kiván; a fordítások is, mint személyt fogják fel a szót: *ἁμαρτωλῶν*, S. דעבדי טבתא, G. »*πένθος ἀνθρώπων ἐν σώμασιν αὐτῶν, ὄνομα δὲ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἀγαθὸν ἐξαλειφθήσεται.*«

A görög fordító előtt is a mi szövegünk feküdt, ő ugyanis חסיד לא helyett לא חסיד-ot (*οὐκ ἀγαθον*) olvasott. (V. ö. Zsolt. 43, 1. LXX: *οὐκ ὁσίου*). Valószinű a feltevés, hogy *ἁμαρτωλῶν* toldalék, és hogy a kérdéses félvers eredetileg így hangzott: *ὄνομα δὲ οὐκ ἀγαθοῦ ἐξαλειφθήσεται.* S°. (Nestlénél, Vetus testamentum graece 6, Leipzig 1880.) nevezetesképen egészen az általunk javított héber szöveget adja vissza: *ὄνομα δε ἀγαθοῦ οὐκ ἐξαλειφθήσεται* = שם חסיד לא יכרת Ez tehát az eredeti szöveg. A pluralist éppenséggel nem kell erőltetni, mert אדם-ot is fordítják pluralissal, (v. ö. Levi p. 31, ki helyesen megjegyzi, hogy G. הבל-t felcserélte אבל-lal).

6) 42, 17. לא הספיקו קדושי אל לספר נפלאות יי.

Egy lapszéli olvasat גבורותיו-ot nyújt. Én azt hiszem, hogy נפלאותי יי nem egyéb, mint נפלאותיו széthuzása (" = ו), mert ahol az első félversben az Isten valamelyik neve előfordul, ott a második részben nem említtetik ismét. (V. ö. 15 c 17 c verseket) G. nem olvasott "-t (*θαυμάσια αὐτοῦ*), de már S. igen (Levi, p. 34).

7) באות עולם נכרת עמו לבלתי השחית כל בשר.

Látni való, hogy בית עולם-ot kell olvasni, mert נכרת, vagy כרת (lapszél) magában nem jelentheti »szövetséget kötni«. G. *διαθῆκαι*, S. מימתא, tehát = בית.

8) 44, 21 c Zacharia 9, 20-ból van véve.

9) 44, 22 c בית G. és S. ברכת.

10) 46, 19 c: כופר ונעלם ממי לקחתי וכל אדם לא ענה בי.

Neubauer e helyre és Levi p. 18. helyesen utaltak I. Sam. 12, 3-ra. Mivel LXX. utóbbi helyen נַעֲלָם-ot olvasott, és G. itt is így olvas (*ἐὼς ὑποδημάτων*), kétségtelen, hogy szövegünket ונעלם-ra kell javítani, mely mint »nagyon csekély

értékü dolog« kifejezése igen jól illik a szövegbe. V. ö. Fritzsche e helyhez.

11) 47, 18: נקראת בשם הנכבד הנקרא על ישראל.

Salamonról van szó, akit ידידיה-nak is neveztek, mint mondva van II. Sam. 12, 25: ויקרא את שמו ידידיה בעבור יהוה. A שם הנכבד kifejezés (Deut. 28, 58) a tetragrammatont jelenti, mint Zs. 72, 19: וברוך שם כבודו; Nehemia 9, 5: ויברכו שם כבודך (v. ö. REJ. XXXI. 188, 1. jegyz és 189. 12. jegyz). A második félverset úgy fogja föl G., mintha így állna: הנקרא אֵל ישראל (Levi p. 37.). Nevezetes, hogy így magyarázzák agadisták Genezis 49, 26-ot: ושמעו אֵל ישראל (v. ö. u. o. 183, 3. jegyz.). A Salamon-féle könyvekre czélzást tartalmaz a 17. vers: בשיר משל חידה ומליצה ahol שיר az Énekek Énekét, (I. Kir. 5, 12) a többi három szó pedig a Példabeszédeket jelenti Péld. 1, 6 alapján: להבין משל ומליצה. ד"ח' וחידותם E szerint Kóheleth könyve a szerző idejében még nem volt meg, vagy legalább is nem Salamon neve alatt. Egyáltalában érdekes volna, szigorúan megvizsgálni hogy milyen viszonyban áll Szirach nyelvi és tárgyi tekintetben Kóheleth és Dániel könyvéhez.

12) 47, 23: רחב אולת וחסר בינה.

G. *λαοῦ ἀφροσύνην καὶ ἐλασσούμενον συνέσει.* Minthogy a görög mondatnak semmi értele sincs, és az exegeták hiába fáradoznak valami értelmet belemagyarázni, kénytelenek leszünk feltenni, hogy a görögben szöveghiba van. Eredeti szöveg és forditás teljesen födözik egymást, egészen רחב (*λαοῦ*)-ig, ennélfogva *λαοῦ* helyébe a רחב-al egyenértékü görög szót kell tenni. (A REJ. legujabb számában Lambert *πλατύς* szót javasolja *λαοῦ* helyett).

13) 48, 8: המושח מלא תשלומות

G. és S, szerint javítandó: המלך. A vers vonatkozik I. Kir. 19, 15—17-re.

14) 48, 13: ומתחתיו נברא בשרו (כל דבר לא נפלא ממנו).

G. *καὶ ἐν κοιμήσει ἐπροφήτευσεν το σῶμα αὐτοῦ*, S-nál ez a félvers nincs meg.

Az exegeták kétségbe vannak esve. Ezért Fritzsche a conjecturához nyúl. Szerinte itt תנגע állott, a fordító תנבא-nak folvasta, helyesen azonban így kell forditani:

»Semmi sem haladta meg erejét,
»és halála után holtteste megérintetett.«

Ez czélzás legyen II. Kir. 13, 21-re. Tényleg azonban a fordítás értelmetlen. Továbbá nem adhatja vissza ez a vers II. Kir. 13, 21-et, mert ama csodatettre a következő vers czéloz: בחייו עשה נפלאות ובמותו תמהו מעשה, melyet G. helyesen is fordít. Ama pathetikus és rejtélyes, a történiai zsoltárokra emlékeztető rövidség mellett, melylyel Szirach a hires ősök történetét elbeszéli, nem tehető fel, hogy egyazon eseményt kétszer énekelt volna meg.

Szövegünk helyes megértéséhez szükséges, hogy szem előtt tartsuk azt, hogy Szirach az ősök nagy tetteinek dicsőítésében azt a sorrendet követi, amelyben ezek a bibliában elmondatnak. Elisa magasztalása, 48, 12—15 a Királyok könyvének elbeszélését a következőképen foglalja össze:

Szirach 48, 12 ab	=	II. Kir.	2, 9.
» » 12 cd	=	»	»	3, 13. 14.
» » 13 a	=	»	»	4, 1—7.
» » 13 b	=	»	»	4, 32—34.
» » 14 a	=	»	»	4, 38—5, 1 köv.
» » 14 b	=	»	»	13, 21.

Ebből az elemzésből kiviláglik, hogy ומתחתיו נברא בשרו csakis a holt gyermek ujjáélesztésére czélozhat. A gyermek ott feküdt a próféta ágyán, ő fölébe hajolt, ajkát ajkára, szemét szemére, kezét kezére fektette és így felmelegedett a gyermek teste: ויעל וישכב על הילד וגו׳ ויחם בשר הילד. Itt találkozunk ismét a charakteristikus בשר szóval, a szövegünkben levő מתחתיו pedig Zacharja 6, 12-ből ered: והנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ד׳. Hasonló gondolat, mint a mi szövegünkben. Az ilyen fajta stílust gondolatbeli musivstílusnak lehetne nevezni. Hátra van még a נברא szónak és a בשרו suffixumának magyarázatát adni. נברא szót összefüggésbe hozom בריא-val, mely a bibliai héberségben *kövér*et, az újhéberben *egészség*est jelent. ויחם helyett Szirach azt mondja: נברא = »egészséges lett«. בשרו, mely már G. előtt is volt (*τὸ σῶμα αὐτοῦ*), vagy בשר-ra, vagy בשר ילד-re javítandó. Ha igaza van Levinek abban, hogy az ifjabb Sziracht rövidítések hamis feloldása félrevezette, akkor בשרו keletkezése igen könnyen érthető volna. Ez azonban nagyon kérdéses.

15) 49, 5. וכבודם לנוי נכל נכרי.

Azt hiszem, hogy נכרי csak נכל-nak variánsa. Fritzsche az egész verset Izraelre vonatkoztatja, ami őt mesterkélt magyarázatra kényszeríti. Helyesebb azonban a görög szövegben egy kézirat nyomán ἔδωκε-t olvasni ἔδωκαν helyett, mint H. ויתן és az egész összefüggés mutatja.

Még csak néhány rövid megjegyzést akarunk tenni. Szirach 25, 3-hoz Neubauer 38. sz. (p. XXXIV.) idézi Ábóth d. R. Náthan XXIII. fejezetéből: אם בגערותיך לא חפצתם איך תשיגם בזקותיך. Schechter egy kéziratból idézi: מגעורך לא קצצת איך תשיגם בשיבתך (JQR. III, 703, 83. jegyz.). Ez a verzió az eredeti, csakhogy קצצת javítandó קַפַּצְתָּ-ra. — 39, 20. ואין נפלא-t Levi (p. 5.) helyesen magyarázza G. ellenében Genezis 18, 14 szerint; hozzá kell még venni Szirach 48, 13: כל דבר לא נפלא ממנו-t, ahol G. is helyesen fordít. — 41, 4 a: זה חלק בשר מאל. G. τὸ κρίμα (= חק)-val fordítja. Ez tényleg a helyes olvasat Péld. 30, 8; Jób 23, 14 és más helyek alapján. Ennélfogva nem használható bizonyítékul. — Az אבות עולם feliratról (44. fej.). Ez a kifejezés a bibliában nem fordul elő, de igen is gyakran a hagyományban, pl. j. Chagiga 77 d_{16} (l. Monatsschrift 41, 22). — 40, 29 héber eredetije úgy a szövegben mint a lapszéli olvasatban még homályos: יסור מיעים, ha ez a »belső fájdalmát« jelenti, akkor יסורי מעים-ra javítandó, mert יִסּוּר a bibliai héberségben egyháltalán nem fordul elő, az újhéberben pedig csak a többesszámban, továbbá מיעים igen feltünő ortografia volna. (V. ö. Levi p. 30.).

*

A fenti tanulmány változatlanul ugy jelenik meg, a mint 1897 május 13-án be lett fejezve, midőn a felfedezett héber töredékről csak Lévi Israel többször említett czikkét ismertem. Azóta több tanulmány látott napvilágot, melyek közül kiválnak Halévy J. (Revue Sémitique és külön lenyomatban is) és Bacher V. (Jewish Quarterly Review) értekezései. Ez alkalommal azonban ezekre kiterjeszkedni nem fogunk és csupán Lévi J. némely ellenvetésére szorítkozunk, melyeket tanulmányunk utolsó fejezete ellen tett a Revue des Etudes Iuives ez évi iménti füzetében, a hol értekezésünket közzé tettük. Miután a Szirach héber eredetijéből, mint az irodalmi szemlében felemlítjük, máris ujabb nagy

töredék találtatott meg, talán lesz még alkalmunk ezzel a tárgygyal bővebben foglalkozni. A Szirach szövege szerint követjük Lévi megjegyzéseit.

41, 10-re adott magyarázatunk ellen (35. kötet, 31. lap) azt hozza fel, hogy Szirach a bálványimádás ellen nem harczol és hogy az egész Job 8. fejezet utánzása. De Jób ezen fejezetében nem találok semmiféle vonatkozást és כל מאסם אל אסם ישוב nem jelenthet egyebet, mint a bálványt, mert ha, mint Lévi akarja, minden emberre vonatkoznék, akkor a חֶנֶק kiről a második félvers szól, nem részesülne rosszabb sorsban, mint más ember fia. Egyébként L. is csak az általunk idézett Ezsaiás versek alapján magyarázza a helyet.

40, 23b-re felhozott analógiát tagadja (l. c.), de nem értjük világosan ellenvetéseit, mivel nézetünk szerint ἁρμόζεται γυνὴ ἀνδρί ugyanaz mint γυνὴ μετὰ ἀνδρὸς. L. azt mondja, hogy γυνὴ 'ανδρὶ nem áll a Szirachban, de nem látjuk be, hogy mily értelmi különbség volna itt γ. μετὰ α. és γ. ἀνδρί között.

41, 4a Lévi nézetét fogadtam el, de még mielőtt a sz. maga visszavette nézetét (ib. 33), magam is tudtam, hogy חלק olvasandó, Job 20, 29-re való czélzás lévén. Halévy (Étude sur la partie du texte hébreu de l'Ecclesiastique récemment découverte p. 67) szintén utal Job 20, 29 és 27, 13 verseire. Miért nem idézi Lévi Halévyt?

41, 11 adott értelmezésünkre L. azt mondja, hogy a Szirach görög fordítója nagyon tudatlan ember volt ugyan, de az nem tételezhető föl róla, hogy lehetségesnek tartott volna ilyen consturctiot: אך שם לא חסיד יכרת »nous n'oserions pas le charger d'une telle hérésie« (33. lap). Lévi felháborodását nem értjük, hisz az idézett félvers előfordul גוי לא חסיד. Hasonló kitétel לא עם — לא אֵל (Deut. 32, 21) stb.

47, 17. L. nem tagadja, hogy e szavak בשיר משל חידה ומליצה czélzás volna az Énekek-Énekére és a Példabeszédekre; de mégis az egész, ugymond, I. Királyok 5, 12-re czéloz, a hol משל és שיר előfordul és igy nem lehet belőle Kohelethre következtetni, a melyről szólani nem volt alkalma. Erre csak azt kérdjük, ki akadályozta abban, hogy erre czélzást tegyen? Épugy a mint Példabeszédek 1, 6 משל חידה ומליצה szavaira czélzott, alludálhatott volna a Prédikátort jellemző szavakra is.

48, 13. Miután kimutattuk, hogy Szirach a Királyok könyvének elbeszélését az ott adott sorrendben paraphrasalja, semmiféle okoskodás sem ingathatja meg azt az állítást, hogy Szirach 48, 13b, II. Királyok 4, 32—34 verseit foglalja össze. Egyébiránt L. explicatiója nem elég világos előttünk és igy le kell mondanunk arról, hogy azt részletesen taglaljuk.

Budapest DR. BLAU LAJOS.

A SZENTIRÁS VERSFELOSZTÁSÁRÓL.

— Negyedik közlemény. —

A pentateuchus verseinek összege úgy a maszóraművek,[1]) mint a kiadások[2]) szerint, 5845. Az 5835-ös szám, mely Tschufut-Kale maszórájában kétszer fordul elő,[3]) nem önálló adat, hanem másolói hiba, mert nemcsak hogy külön részletadatokon nem alapszik, de sőt a megelőzökkel éppen ellentétben áll. Azt veszszük észre a maszórában, hogy a betűkkel közölt számok könnyen korrumpáltatnak és az így támadt hibás adatot szavakkal átirva tovább közlik. Erre már több példát láttunk értekezésünk folyamán; így lett itt is הפסח-ből הפלה. Az összeadás maszorétikai jegyzetek másolatai számára egyáltalán nem létezik, amint erről meg is győződtünk. Vizsgálataink alapján, a mutatkozó különböző eltérések daczára, a maszóra összes adatait a pentateuch verseinek összegére vonatkozólag, bátran egy és ugyanazon adatnak vehetjük.

Más adatnak látszik azonban a b. Kidusin 30 a lapján levő, mely szerint a tóra verseinek összege 5888 volna.[4]) Nem

[1]) Ben Aser, Dikdúké Hateámim 55. l., Manuel du lecteur 149. l. Ch. D. Ginsburg, The Massorah, II. 338 b. fent, II. 452 b.

[2]) Pl. Minchah Sai (ed. Mantua); Heidenheim W., Meór Énajim (Rödelheim 1818) és rendesen a tóra végén levő maszorétikus megjegyzésben. A Bomberg-féle Biblia rabbinica-ban (1526), ugyszintén a Buxtorf-félében (1665) 5245 áll, ami irás- vagy sajtóhiba, mert az egyes könyvek végén levő egyes összegek 5845-öt adnak eredményül.

[3]) Ginsburg, Massorah III. 269 b. és 301 b, a fent megbeszélt 2 D, F lajstrom végén. Érthetetlen előttem, hogy minek nyomtatta le Ginsb. a lastromnak másolatát kétszer?

[4]) תר״ר חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ספר תורה, יתר עליו תלים שמונה חסר ממנו דברי הימים שמונה

lehetetlen, hogy valamikor a tórában 43 verssel többet számláltak. Talán a költői részeknek (Ex. 15, és Deut. 32.) más volt a versfelosztása, ugy hogy 43 vessel több volt. Említett számot Heidenheim két kéziratából is eredményül lehetne kapni. Ezek ugyanis a többször említett pentateuch-kiadás szerint Deut. végén 955 helyett 992-t adnak. Ha a többletet (37), 5845-höz hozzáadjuk, 5882-t nyerünk. Tehát csak Kiddusinban שמונים ושמונה helyett שמונים ושנים-ot kellene olvasni, hogy a két összeg egyezzék. De az egyes összegek Heidenheim kéziratai-ban, amint Baer (Orient XII. 204. l. 3. jegyzet) és utána Geiger (Jüd. Zeitschrift IV. 265. l.) megjegyzik, nem pontosak, s így ez valószinüleg csak véletlen találkozása az adatoknak. Nagyon feltünő volna, ha a tanna mint a maszóréta előbb a נצבים וילך, s aztán még egyszer a נצבים vers összegét számlta volna meg. A sok nyolczas a baraithában maszóretikai szempontból szintén gyanús. Másrészt azonban arra a föltevésre vezetnek, hogy 5888 helyett 8888-at olvastak (ה=ח), mint Jesaja Berlin Beráchóth 7 a emendal. E szám aztán összefüggne egy másikkal, mely a pillanat (רגע) meghatározására szolgál. De egy פסוק sok volna egy רגע-ra.

Egy harmadik adatot nyújt a Jalkut I. 855, mely szerint a pentateuchnak 15,842 verse volna.[1]) Rappoport merészen azt akarta következtetni e helyből, hogy a palesztinaiak a legtöbb verset 3 részre osztották, ez által támadt ez az óriási szám.[2]) Minden valószinüség szerint a számnak használt hé betű félreértésén alapszik e téves összeg. A הי אלפים-ot 15000-nek vették.[3]) E javítás után 5842-öt kapunk, melyet leghelyesebbnek is tartunk. A pentateuch 5 könyve versszámának megbeszélésénél megkisértettük bebizonyítani, hogy a dekalógus csak 10 versnek számíttatott. Az ezáltal támadó

[1]) וחשבון פסוקים של תורה ט״ו אלפים ותתמב.

[2]) Pollak G., Halichóth Kedem, Amsterdam 1846. 10. l. Lásd fent a 2. f. végén e vélemény czáfolatát.

[3]) Müller I., Szóferim 135. l. 9. j. A maszórában rendesen הי, nem הא-t irnak, l. Manuel 35 7, 9; 37 6; 126 6; Ginsburg Massorah I. 234a kezd.; III. 228b és 289b többször; épúgy b. Menáchóth 29b. Más példák Berliner A.-nál: Beiträge zur hebr. Grammatik in Talmud u. Midrasch 19. l. A Jerusalmiból ott csak a הא irásmód van idézve. Ginsburgnál is III. 70a többször van הא. Mint הי, épúgy iratik a מי Manuel

két versnyi hiányt Exodusban, 19. f. 9.-ben sejtettük. E feltevés ellen a Deut. versszáma látszott szólni, mely csak abban az esetben tesz ki 955-öt, ha a dekalógus 13-nak számit. Minthogy azonban a Jalkutban tényleg csak 5842 (nem 5845) van, a dekalógus valóban csak 10-nek vehető, ami Vaethchannan részletösszegeiben, amint láttuk, meg is történik. Nevezetes, hogy Levita is Maszóréth Hamaszóreth II. előszó végén 5842 s nem 45-ről tesz említést. A pentateuch pontos maszóretikus versszáma e szerint 5842 lehet. A százasok, tizesek s egyesek megegyezése a Jalkutban s a maszórában a mellett szólnak, hogy a Jalkutban, feltéve, hogy kiadásainkban az eredeti s nem egy a maszóra szerint javított olvasat van, az ezresek szövegromlás folytán hibásak.[1])

35 12; 39 2, 7 s máshol; Ginsburg II. 429, hol csak a Ginsburgtól való feliratban van פא, a sok idézetben מי áll. Az irásmód הא és פא úgy a hagyomány, mint a maszóra müveiben a fiatalabb; nekem úgy tetszik, hogy régi időben nem is ismerték.

[1]) Ezen agáda forrásának a מדרש van megjelölve, ami fiatabb midrasra utal, mint Zunz, G. Vortr. 302 b. jegyz. megjegyzi. Mivel Kara Simon, mint Zunz feltette, s Epstein A. értekezésében ר׳ שמעון קרא והילקוט שמעוני (Krakó 1891) ujból bebizonyitotta, a 13. sz.-ban élt, a szóban forgó midrás nagyon fiatal. Nem lehetetlen, hogy ezen agáda a R. Móse Hadarsán midrásgyűjteményéből való, ki nemcsak nem zsidó, de sőt a zsidó felfogásnak ellentmondó agádákat is felvett müvébe, mint Epstein »Beiträge zur jüd. Alterthumskunde« XI. »Moses ha-Darschan aus Narbonne« (Bécs, 1891) 9. l.; Revue des Etudes Juives XXI. 80. l. bebizonyította. E feltevésre vezet először 70 év napjainak kiszámítása s a két versé, melyek minden napra esnek. A 70-es szám és a gemátriák R. Móse Hádársán kedvelt dolgai közé tartoznak. Továbbá különösen feltünő, hogy említtetnek az apokrif könyvek versei לבד מספרי החיצונים ami csak R. Móse Hádársánnak tulajdonítható, ki nem ment keresztény nézetektől. A 70 év számítása a napév napjai szerint szintén nem-zsidó felfogás. Mindezen tünetek, s hozzá még a 18, ימי החג, mely a diasporában ünnepelt ünnepek számával nem egyezik, és talán azon 18 napra utal, melyeken az egyes izr. az egész Hallelt mondhatta Palesztinában (Taanith 28 b. י״ח ימי ההלל = י״ח ימי החג, a mely okból e napokon a 2 vers reczitálása elesik), mindezen részletek támogatják azon feltevést, hogy ezen agáda egy a hagyománytól idegen forrásból folyt. Ha így áll a dolog, akkor érthető az óriási összeg, melyet e számítás alapján nyernünk kell. A feltett számítás alapján ugyanis legalább 41,160 versnek kellene lennie, mert 70 évben van 20,580 hétköznap, minden ily napon pedig 2 új verset adjanak Istennek = 41,160. Ha a héber kánon kerek 23,000-t mond, hiányzik még 18,000 vers, mit az apokryfákból kell nyer-

A talmud s a Jalkut adataiból kiindulva Grätz, Monatschrift 34, 97. s köv. ll. messzemenő különbségeket akart találni a versfelosztásra vonatkozólag. Támaszkodik ebben a tóra középső verséről való háromféle adatra. Kiddusin 30 a ugyanis Lev. 13, 33; Maszecheth Szóferim 9, 3 (ed. Müller XVI.) Lev. 8,23; a maszórában s a Dikduké Hateámim 55. l. Lev. 8, 8 van a pentateuchus versközepének mondva. Grätz azt következteti, hogy az első adat a babilóni, a második a palesztinai, a harmadik a karaita versfelosztásra vonatkozik, mely utóbbi az egyedül uralkodóvá lett volna. Ép úgy vonatkoznék a pentateuchversek háromféle összege a háromféle versfelosztásra. 5888-at számítottak a babilóniaiak, 15842-őt a palesztinaiak, 5845-öt a karaiták. E szerint a baraitha Kiddusin 30 a, mely תנו רבנן-nal kezdődik, *babilóniai* (?!) eredetü volna; továbbá, oly versfelosztásnál, mely az egész pentateuchra csak 43 versnyi többletet ad, vagyis a miénkkel majdnem teljesen egyezik, a versközepet előretólták volna 152 verssel (= Lev. 8, 8—13, 33), miből az következnék, hogy a pentateuch első felében a miénknél hosszabb, másik felében rövidebb verseket csináltak. Mindez nem gondolható el. Sokat alapít Grätz (102. l.) a בעלי מקרא kifejezésre, mi a karaitákat jelentse, mint בני מקרא, pedig ez a kifejezés a talmudban s midrásban elég gyakran a bibliatudósokra alkalmaztatik.[1]) De a Grätz feltevésének helyessége ellen az ezen értekezés 2. fejezetében felhozott számos adatot a 2 talmudból s a midrás-munkákból, melyek versfelosztásunkra megczáforlhatatlan tanuságot tartalmaznak, döntő bizonyítékoknak tekinthetjük. Minthogy ezen bizonyítékok úgy palesztinai, mint babilóniai tekintélyektől származnak, nem lehet kétség aziránt, hogy mindkét országban lényegében egy s ugyanaz a vesfelosztás létezett, kisebb eltérések pedig e kérdés eldöntésénél nem jönnek tekintetbe. E tényekre való tekintettel más czáfolatoktól elállunk.

Ami az eltérő versközépadatokat illeti, úgy a Szóferim

nünk. Vagy Móse Hadarsán a stichoszokat bibliai verseknek számította, akkor természetesen kihozhatjuk a szükséges versösszegeket. Ugy hiszem, az említett agáda, ha nem is szorosan ily módon, de hasonló úton fejthető meg.

[1]) Erubin 21 b; Bába Meczia 33 b; Szanhedrin 101 a s máshol sokszor.

traktátus adata, mely szerint Lev. 8, 23 a közép, kétféleképen magyarázható. Lev. 8, 8-ig 2923 vers van, az említett vers tehát sem az egyik, sem a másik versfélhez nem tartozik, hanem középen van, mert 2922+2=5844, pedig 5845 vers van. Ha tehát egy maszóréta a talmudban 5882-őt olvasott (שמונה = שנים) és e számot — utánszámítás nélkül, vagy Deut. 32. f. más versfelosztása alapján — helyesnek tartotta, akkor a versfélig ($\frac{5882}{2}$=) 2941-et kellett számítania; ha most — és ez felfogásunk szerint nem lehetetlen — a dekalógot 13 versnek számította, akkor Lev. 8, 8-ig 2925 verset talált, s innen Lev. 8, 23-ig 16 vers van, összesen 2941 vers. Más lehetőség hogy ויש-t (= וַיִּשְׁחָט Lev. 8, 8), יישחט-nak (Lev. 8, 23) oldattak fel. Nehezebb a talmud versközép adata. Lényegében más versfelosztáson nem alapulhat, mert *ugyanazon* baraithában a pentateuchversek összege egészben 43-mal nagyobb, mint a maszórai adat, pedig Lev. 8, 8—13, 33-ig 152 vers van. Bevallom, hogy más megoldást nem ajánlhatok, mint azt, hogy a régi maszóréta tévesen számolt, vagy a versféladatot félreértette. Bár el lehetne képzelni, hogy a nagy ו eredetileg a betűközépre lett volna adat, melyet tévedés folytán a versközépre vonatkoztattak, mert e czélra ו a נחן-ból lett felvéve. Nem tulajdonítok e gyanításnak valami különös értéket és csak azért említem fel, hogy az olvasót gondolkodásra indítsam.

6. *A próféták, hagiographák és az egész biblia versösszege.*

A próféták s hagiographák egyes könyveinek versösszegei a kiadások megbizhatatlan adatain[1]) kivül találhatók Ginsburgnál מ betű § 195—215. és részben Baernél Orient XII. 262. Itt következik a Ginsburg lajstroma; Baer eltéréseit zárjelbe tesszük; ahol a kettő egyezik, B áll; ha nincs jelzés mellette, Baer nem nyújt adatot.

Próféták:		Versközép:
Jósua	656 [2])	13,26
Birák	618 [2])	10,8
Sámuel	1506	I. 28,24

[1] A bibliatársulat stereotyp kiadásában a Krónika versösszege 1656.

Próféták:		Versközép:
Királyok	1536 B.	I. 22,6
Jesája	1292 [2]) B.	33,21
Jeremia	1365 [3]) (1364)	28,11
Ezechiel	1273 (1272) [4])	26,1
XII próféta	1050	Micha 3,12 [5])
Összesen	9296	

Ezen egyes adatok daczára Ginsburgnál a főösszeg 9294 és Baernél, ki csak kettővel számít kevesebbet, 9292.[6])

Egy más maszórában Ginsburgnál II. 338. lap fent a 9298-as szám áll, míg Dikdúké Hateámin 55. l. az első számmal egyezőleg 9294 van. A próféták feléül (חצי הנביאים) Dikdúké Hateámim 56, Ginsb. II. 338 a, Jesája 17,3 van jelölve, ami úgy 9294- mint 9296-hoz illik; előbbi esetben 17,3 a második félhez, utóbbi esetben az első félhez tartozik, mert Jes. 17,3-ig (kizárólag) van 4647 = 9294 : 2. Ha 9298-at számláltak, akkor a megmaradó nehány versnek egyenlőképen kellett elosztva lenni a 2 félre, hogy a versfél ugyanaz maradjon.

Hagiographák:		Versközép:
Zsoltárok	2527	78,36
Példabeszédek	915 (914)	16,18
Jób	1075	22,16
Én. Éneke	117	4,14
Ruth	85	2,21
Siralmak	154	3,34 (32 sajtóhiba)
Kóheleth	222	6,10
Eszter	167 B.	5,7

[2] Ugyanannyi Baer kiadásában.

[3] סימן-ban אסמה a ם sajtóhiba ש helyett.

[4] Baer Ezechiel kiadásában (Lipcse 1884), 1273 van.

[5] Ginsburg bár u. a. verseket adja, mégis következetesen a fejezetet és versek adataiban az előttevaló verset jelöli meg. — Jozsuához l. Minchath Sai. — Baer, Orient XII. 262 a 26. f. 2. versét jelöli versközépnek Ezechielben, mig kiadásában 26.1-t. mondja annak. Norzi mindig jelöli a versközépet és pedig egyezőleg az adottakkal.

[6] Mivel 9292. (תשעים ושנים) van szavakkal kiírva, וסמן ט״ר צ״ד sajtóhiba, s nem fordítva.

Hagiographák:		Versközép:
Dániel	357 B.	6,12 [2])
Ezra (Nehemia)	688 (686)	3,32 [3])
Krónika	1765 (1764) [1])	I. 27,25
Összesen	8072	

A főösszeg Ginsburgnál hiányzik e helyen, de meg van 338 b.: 8063; Dikdúké 55. l. 8064-et említ. E szám csak úgy egyeztethető az egyes számokkal, ha Jóbnál 5, Ezránál 2, Példab. és Krónikánál 1—1 verset levonunk, akkor marad 8063. Vajjon Baer nem-e az összeadástól vezettette magát, a mikor Példab. és Krón.-ból 1—1 verset elvett — a maszóra ellen. A fölösleges ę v. 9 vers csak Jób (5), Ezra (2) és Eszterből (1, Norzi szer.) elvétele által eliminálható. Középső versnek a hagiographákban (Ginsb. 338 a és Dikdúké 56) Zsoltár 130,3 van mondva. Mivel a főösszeg 8063, tehát 130. zs. 4. v.-ig 4032 versnek kell lennie. Krónika és Zsoltárok versösszege 1765 + 2527. 130. Zs. 3.-tól végig van 259 vers, tehát 4292—259 = 4033, ami nem egészen egyezik. E szerint 8064-et kell főösszegnek vennünk és 130. Zs. 3.-t már a második félhez számítanunk.[4])

Az egész biblia versösszege Ginsburg II. k. 453. l. és Dikduké 55. adata szerint 23,203. E főösszeget csak úgy nyer-

[1] Norzi Példb. és Ezránál 915 ill. 688-at, Eszter 166, Krónika 1787-et ad. Jóbnak Norzi szer. és Baer szer. kiadásában nem 1075, hanem 1070 verse van. E számot adja a versek összege. Baernél az 5. f.-ben az utolsó versszám hiányzik, de a versfelosztás megvan. Eszerint, Ginsb. száma, mely sajtóhibától a betűkkel való közlés által אעה védve van, hamis. — Honnan veszi Baer 914-et, 915, helyett ami már a Midrásban is van? U. ezen kérdés a Krónikánál.

[2] Ginsburg: »V. 29 והציו בה בליליא קטיל«; 5,30-ig azonban csak 167 vers van. Norzi helyesen 6,12-t veszi fel, épúgy Baer. Honnan veszi Ginsb. adatát? Tán kéziratban találta. A biblia bresciai (1493) kiadásában a zsoltárok versközepe 78,38, mint Berliner: Über den Einfluss des ersten hebr. Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden 28. l. megjegyzi; hozzátehette volna, hogy Kiddusin 30a is ezen vers van középnek megjelölve. V. ö. Norzi צו végén.

[3] E versig 343 vers van 686: 2. A 688-as szám szerint 1 vers a közép előtt és egy a közép után keresendő.

[4]) Adatok a pentateuch négy részeiről és a hagiographákról lásd Dikdúké 56. l.

hetjük, ha Ginsburgnál a próféták egyes versösszegeiből eredő végösszeg helyett a hagyományozott számot, 9294-et fentartjuk és a hagiographáknál 8064-re egészítjük ki. E számok világosan advák Dikdúkében. E szerint 5845 (tóra) + 9294 (próféták) + 8064 (hagiographák) = 23,203. A szentirás 3 részének versösszege Ginsburgnál II. 338 b : 5845 + 9298 + 8063. Ez összesen 23,206 volna. Baer, Orient XII. 262, 23,202-t ad, mert a hagiographáknál 8063-t vesz fel. Ezen eltérések érthetők. De következők is találhatók:

1. פסוקים שתי רבואות ושני אלפים ושבע מאות וארבעים ושבעה לא פחות ולא יותר (Ginsb. II. 338.).

2. תרתין רבוון) ותרתין אלפין ושבע מאות וארבעין ושבעה וכו׳).

3. שתי רבוא ו · · · · · · אלפים ושבע מאות וארבעים ושבעה לא יתר לאפרות

4. (שתי רבוא) ושלשה אלפים ושתי מאות וארבעים ושבע (2. 3. 4. Dikd. 56. l. jegyzet).

Az egyenlő bevezető formula mutatja, hogy egy és u. a. maszórétikai megjegyzéssel van dolgunk. Ha e csonka adatokat összehasonlítjuk egymással, feltűnik hogy a myriadokon kívül csak a 47-es szám közös mindnyájuknál. Ha tehát az ezreket és százakat joggal másolói hibának is tartjuk, a 47-es szám mégsem lehet az. Nehezen is volna érthető, hogyan válhatott ג-ből מ״ז, vagy ארבעים ושבעה-ból שלשה-ból. Úgy látszik, hogy itt egy okosdi másoló tudatos javításával van dolgunk, aki a pent. maszórai versösszege helyett (5845), a talmudit vette fel (5888). Ezáltal 43 versnyi többletet nyert, mi hozzáadva 23,203 (4)-hez 23,247-et ad. Ezen eltérő főösszegben tehát a pent. versösszegének egy javítása rejlik, melyet egy talmudismerő másoló eszközölt.

Helyesnek azonban a maszórai versfőösszeg tartandó. E mellett szól a szentírás verseinek maszóra szerinti versközepe, mely Jeremiás 6,7. E versig van: 5845 (pent.) +5608 (Josua-Jesája) + 149 (Jeremia 1,1—6,6) = 11602. Ez kettővel szorozva = 23,204. Ebből következik, hogy a próféták versösszegét 9296 (nem 4)-re és ezzel a teljes főösszeget 23,205 (vagy 6)-ra kell tennünk. Arithmetika nélkül még a maszórában sem boldogulhatunk.

*

E dolgozatban a versfelosztás történetét a rabbinikus zsidóságban, a legrégibb időktől fogva tárgyaltuk, a nélkül hogy azon belső okokat, melyek e versreosztásnál mértékadók voltak, közelebbről megvizsgáltuk volna. E versfelosztás belső jogosultságának vizsgálata különösen a költői és prófétai könyvekre vonatkozólag indult meg a szentirásmagyarázóknál. A prózai iratok közül, ha eltekintünk a szentirásmagyarázók alkalomadtán tett megjegyzéseitől, csak a pent. lett e szempontból megvizsgálva Friedmannak többször idézett dolgozatában (Menora I.). A nélkül, hogy e munkáról itéletet akarnék mondani, azon óhajtást nyilvánítom, hogy a szentirásmagyarázók az Irás ezen elhanyagolt oldalára is fordítanák figyelmüket, hogy kikutassák azon törvényeket, melyek a versfelosztás alapját képezik. Ez a bibliamagyarázat előnyére válhatnék és talán nem egy homályos hely földeríésére adna ujmutatást vagy ösztönzést.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

A BIBLIAI NÉPEK SZÁMA.

A hagyományos zsidó irodalomban mintegy axioma az, melyet bizonyítani sem kell, hogy a biblia szerint 70 nép van a földön. Igen jellemző módon ezeket a népeket a midrás *authentikus* népeknek nevezi; így Lev. rabba c. 2, 4: מישבעים אומות אותנטיאות שיש לך בעולמך »abból a 70 authentikus népből, melyet teremtettél a világon«, oly mondásban, mely R. Ábintól származik; ugyanígy találjuk e mondást másutt is, például Peszikta ed. Buber p. 16 b és 17 a, Peszikta rabbathi c. 21 p. 105 a ed. Friedmann (ahol azonban a »nép« szó hiányzik); e midrásnak egy másik helyén, c. 9 p. 32 a, ama 70 nép »erős« népnek (חזקים) van föltüntetve, és Izrael mintegy 70 farkas közt a védtelen bárány;[1] R. Ábin mondását a Jalkut is tartalmazza, Exodus §. 376.

Ez csak mutatvány akar lenni azon módról, ahogy a hagyományos irodalomban a föld népeiről megemlékeznek; mert magukat a helyeket fölsorolni nincs szándékomban, azok-

[1] A prágai kiadásban e helyen is »authentikus« áll (איות נגא olvasd: אותנטין).

nak se szeri, se száma. Ha már most kérdezzük, honnan ezen axiomaszerű állítás? feleletül utalást kapunk a szentírás egy kijelentésére, mely szerint Izrael országa analóg a föld összes népeinek birtokaival (Deuter. XXXII., 8.). Igaz, hogy ezen vers első sorban nem is Izraelről, hanem a népekről állít valamit[1]) (יצב גבולות עמים למספר בני ישראל), de azért a hagyomány mégis czélzást lát ebben az Izrael körében és a föld népeinek körében önnálló számbeli viszonyokra. Így a jeruzsálemi targum hosszas megjegyzést tesz a vershez: Midőn Isten birtokba adta a világot a Noé fiaitól származó népeknek, midőn a megoszlás korában (בדרא דפלגותא = דור הפלגה) különböző írásokra és nyelvekre oszoltak a népek, abban az időben Isten sorsot vetett a népek vezéreiképen feltüntetett azon 70 angyallal, amelyekkel Isten megjelent Bábel városának építésénél, és abban az időben megállapította a népek határait Izrael azon 70 lélekszáma szerint, kik Egyptomba mentek. Hasonló valamit mond Rasi is e helyhez. Ibn Ezra szintén a »megoszlás« idejére vonatkoztatja a verset, de szerinte Isten a hét kánaáni népnek birtokát azért szánta Izraelnek, mivel belátta, hogy Izrael csekély számú, és ekkora ország elég neki. R. Sámuel b. Meir azonban — úgy látszik — tiltakozik az egész felfogás ellen; szerinte arról van szó, hogy Isten csakis a 12 kánaáni népnek jelölte ki pontosan a határt (Genesis X. f.), hogy ezzel meg legyen adva Izrael 12 törzsének a határa; szavait ünnepélyesen igy fejezi be: »Akárhányszor találtam a midrásban, hogy *Izrael száma szerint* czélzás arra, hogy Kánaán és fiai szintén tizenketten voltak.«[2]) Én ugyan nem találtam e midrást sehol, de emberünknek puszta szavára el lehet a dolgot hinni.[3])

A hagyományos fölfogáshoz — úgy amint azt érintettük — előfeltétel az, hogy az Egyptomba költöző izraelitáknak száma csakugyan 70 volt. Ezt a számot háromszor találjuk a Szentírásban: Genes. XLVI. 27., Exod. I. 5. és Deuter. X. 22. Tudvalevő dolog azonban, hogy a számok részletes összeadása nem vág össze a summával, és a Septuaginta

[1]) L. Dillmann commentárját e helyhez.

[2]) ישוב מצאתי כמה פעמים במדרש stb.

[3]) A Rosin féle kiadás nem állt rendelkezésemre. Valami ehhez hasonlót l. b. Chagiga 10 b (יב עמודים) és Jalkut e helyhez.

Genes. XLVI. 27. *hetvenöt* lelket számlál; ugyancsak e szám van az újtestamentomban is, természetesen a Septuaginta alapján, Acta VII. 14. Hieronymus, Quaestiones in Genesin (ed. Martianay II. 543) nem tehet egyebet, mint konstatálja e különbséget; kiegyenlíteni a két adatot nem lehet. Azon másik adat azonban, hogy t. i. a föld népeinek száma 70, daczára annak, hogy az irásban magában határozott alakban nincs kitéve, oly erős axioma gyanánt áll itt, mintha kérdés sem férne hozzá.

Pedig a részletes számok itt is lehetségessé teszik, hogy más eredményt hozzunk ki. A hetvenes számot egyenként ugyanis úgy kapjuk, ha a Genesis 10. fejezetében felsorolt népeket összeszámláljuk. Hogy ez csakugyan így történt, arra van még bizonyíték a hagyományos irodalomban. A sátoros ünnepen összesen 70 tulkot áldoztak; ezen áldozatok a hagyomány szerint a föld 70 népének üdvéért hozattak. Így mondja azt R. Eliezer (más verzió szerint R. Eleázar) b. Szukka 55 b: הני ע׳ פרים כנגד מי כנגד שבעים אומות. Ugyanezt a gondolatot találjuk a Pesziktában is, még pedig két helyen, R. Pinchász (ben Cháma) nevében (ed. Buber 193 b és 195 b), ahol Buber számos parallél helyre utal; ezeket hadd sorolom föl röviden: Tanchúma פנחס 16; Tanchúma Buber פנחס 14; Numeri rabba c. 21, 24; Canticum r. I. 15. és IV. 1; Threni r. c. 1, 23; Midras Tehillim CIX. 3; Jalkut Teh. § 868, Jalkut Numeri § 782; Midrás Tadsé (Beth. hamidr. III. 176) c. 11.[1]) A Peszikta di R. Kahana, mely csak újabb időben lett ismeretes, valamikor teljesebb szövegű volt, és ezen teljes szövegben az itt érintett alkalommal ama 70 népnév egyenként is föl volt sorolva. Ilyen teljesebb szövegű Peszikta feküdt R. Azaria dei Rossi előtt, aki azt munkájában אמרי בינה c. 57 (p. 184 ed. Wilna 1863) föl is említi.[2]) Sajnos, az egész helyet ő sem vonta ki, és számunkra talán végképen elvesz, ha meg nem őrizte volna a הלכות גדולות, ezen nagy talmudi compendium. E munkában a kérdéses passus egyik alkotó része a הלכות משמרות czímű fejezetnek, és így hangzik (ed. Hidesheimer

[1]) V. ö. még מדרש שיר השירים ed. Grünhut p. 12. אלו הראשונים, שבעים mely hely azonban igen corrumpált; Elijáhu r. c. 6. שבעים לשונות; u. o. c. 7. אדם יחיד שבחרת משבעים אומות ולשונות שבארץ

[2]) *Zunz*, Gottesdienstliche Vorträge, 2. kiadás, p. 207. *d.*

p. 631): »A hetven név pedig ez: Gómer, Mágóg, Mádaj, Jávan, Túbal, Mésech, Tirász, Askenaz, Rifat, Tógarma, Elisa, Tarsis, Kittim, Dódanim; ez a tizennégy Jáfet fia. — Kús, Miczrájim, Pút, Kánaán, Szebá, Chavila, Szabta, Ráema, Szabteka, Sebá, Dedán, Nimród, Lúdim, Anámim, Lehábim, Naftúchim, Patrúszim, Kaszlúchim, Kaftórim, Czidón, Chitti, Jebúszi, Emóri, Girgási, Chivvi, Árki, Szini, Aródi, Czemári Chamáti; ez a harmincz Chám fia. — Élám, Assúr, Arpakhsád, Lúd, Arám, Úcz, Chúl, Géter, Mas, Sélach, Éber, Péleg, Joktán, Almódád, Sélef, Chaczármávet, Jérech, Hadórám, Uzzál, Dikla, Úbál, Abimáél, Sebá, Ófir, Chavila, Jóbáb; ez a huszonhat Sém fia. Az összeg 14 + 30 + 26 = 70. Kétséget sem szenved, hogy ezen passzus a talmudból vagy a midrásból van véve, és teljesen megbizható. Megvan tehát azon alap, melyen a hagyomány 70 népe áll.

E 70 népet kihozni — mint látjuk — nem kell egyéb, mint a néptáblát excerpálni. Nem-e lehetne azt más módon is tenni? A néptáblában még két nép van: *Assúr* és *Pelistim*, melyeket nem találunk a fenti lajstromban. Ezt konstatálják dei Rossi és Zunz i. h.[1]) Ami már most Assúrt illeti, föltéve, hogy dei Rossi Peszikta-szövege azonos a Halachoth Gedoloth szövegével, a dolgot úgy kell érteni, hogy Assúr a chámiták között nincsen (Genesis X. 11. מן הארץ ההוא יצא אשור), mert a sémiták között (22. vers) igen is megvan lajstromunkban. És ezen körülmény már magában is megfejti, hogy Assúr miért nincs fölsorolva: mert kétszer nem kell ugyanazon népet fölsorolni. Különben is ott szerepel a lajstromban Nimród alkalmasint nem mint Assúr, hanem mint Bábel uralkodója; Assúr csak származéka Nimródnak (azaz csak Bábel *után* keletkezett és ennek gyarmata), így tehát czélszerűbbnek látszott Nimródot a listába felvenni. Ami pedig a filiszteusokat illeti, a kihagyás oka — úgy látszik — abban rejlik, hogy a filiszteusok Kaftór származékai levén (v. ö. Deuter. II. 23 és Ámósz IX. 7), már benfoglaltatnak a Kaftórimban. A zsidó traditió tehát mindenk épen igazoltnak látszik, midőn 70 népet számlál, se többet, se kevesebbet.

[1]) Hildesheimer megjegyzi: כמה חסרות בשמות הללו, ami nagyon olcsó megjegyzés a tudományos akribia rovására.

Annyi azonban kitűnik a fenti összeállításból, hogy, habár nem helyesen, de tisztán, összeadás folytán, 72 népet is lehet a néptáblából kihozni. Úgy, mint az izraeliták számára nézve fennáll a különbség 70 és 75 számokkal zsidó és nemzsidó hagyomány között, úgy eltérés van a népek számára nézve zsidók és keresztények között. Ezen eltérésre nézve Azarja dei Rossi (i. h.) a következőket jegyzi meg: »Igaz, hogy *Augustinus*[1]) és *Annius*, Berossus második könyvének magyarázója, midőn a nyelvek számáról beszélnek, azt mondják, hogy 72 volt; azt hiszik ugyanis, hogy ennyien voltak Sém, Chám és Jáfet fiai, akikről az van mondva, hogy »kiki a nyelve szerint«; amaz Annius még gúnyolódik is egy keresztény kommentátor fölött, aki a hetvenes számban a mi bölcseink szerint indult Deuter. XXXII. 8. alapján. Továbbá a kereszényeknél nagyrabecsült kommentátor, *Tostato*, azt irja a »megoszlás« szakaszában, hogy: Nincs a szövegben kitéve, hogy hány nyelvre oszoltak; azt sem tudjuk, hogy az idők folyamán nem-e veszett ki valamely nyelv, midőn az illető nép kipusztult a háborúban, vagy nem-e keletkezett új nyelv az emberek közmegegyezése folytán; minthogy azonban úgy találjuk, hogy Noé fiai, akikről mondatik, hogy nyelvekre oszoltak, hetvenketten voltak, elfogadott dolog mindenkinél, hogy a nyelvek száma 72. Idáig.« — Látni való ebből, hogy a keresztény iróknál egészen más nézet uralkodik a népek számáról. Bármily nagy tekintély is Szt Ágoston, nem hiszem, hogy ő volna az első, aki e nézetet fölállította: ilyen dolgoknak egészen más alapjuk szokott lenni. Azt gyanítom, hogy az adat nem is bibliai, hanem pogány, még pedig Berossos nyomán. Berossos munkái nem jutottak reánk,[2]) de amennyire láttam, nagyjában ugyanazon népeket sorolja föl, mint a biblia, és így nem lehetetlen, hogy ő tőle való azon adat, hogy a népek száma 72. A hellenista zsidó irók úgy mint sok egyebet, ezt az adatot is átvehették Berossostól, annál is inkább, mert nem ellenkezik nyiltan a bibliával, és ő tőlük juthatott a keresztény egyházba. Josephus és Hieronymus,

[1]) De civitate dei, XVI. 3.

[2]) Berossi Sacerdotii Chaldaici antiquitatum libri quinque. Wittenbergae 1612. A görög nyelvű fragmentumokat nem birtam megszerezni-

akik bőven tárgyalják a bibliai néptáblát, csak Sém, Chám és Jáfet *közvetlen* utódait számlálják meg (p. o. Jáfet fiai hét), de az összes népek számát nem adják, és így az adat nem származhatik tőlük. Különben őróluk nem is tételezhető fel, hogy a zsidó tradicióval ellenkező nézetük legyen a dologról.

Keresztény iróknál azonban sűrűn találkozunk a kérdéses nézettel. Nekem a következőkről van tudomásom.

Epiphanius, ismert egyházatya, aki zsidóból lett keresztény, a IV. század vége felé így ír: *διεσκέδασε γὰρ αὐτῶν τὰς γλώττας, καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα δύο διένειμεν κατὰ τὸν τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὑρεθέντα*, azaz: szétválasztotta nyelveiket, és egyből hetvenkettőre osztotta az akkor található emberek száma szerint (advers. haeres. I. 5).[1]) Ugyanazt találjuk az ezen munkához járuló függelékben: Epitome Panarii libri primi elején, p. 72. Egy szír munkában, melynek tartalma sok tekintetben Epiphaniusra megy vissza, *A méhkönyv* czimű gyüjtőmunkában (*The book of the bee*, Anecd. Oxon. Semit. Series, Vol. I. Part. II.) többször találtatik az, hogy a népek száma 72; a 22. fejezetben így számlál: Sém 27, Chám 36, Jáfet 15, összesen 78, de a kitett összeg mégis 72. — Nagyon különös e tekintetben **Isidorus Hispalensis** tudósítása: Gentes autem, a quibus divisa est terra, LXXIII.; quindexim de Japhet, triginta et una de Cham, viginti septem, de Sem, quae fiunt per (?) septuaginta tres, vel potius, ut ratio declaret, septuaginta duae, totidemque linguae . . . azaz, a népek száma 73, még pedig Jáfetből 15, Chámból 31, Sémből 27, aztán azonban egy fordulattal, melynek értelme előttem nem egészen világos, mégis 72-re teszi az író a népek számát. A hetvenhármas számot semmiképen sem tudom magyarázni.[2]) — Isidorusból merítettek a magyar nemzeti krónikák. A népek számát mindannyi hetvenkettőre teszi, de az elosztásban a három főtörzsre nagy az ingadozás. A pozsonyi krónika (Chronicon Hungarorum Posoniense, Budae 1852.) szerint Sémből való 20, Chámból 33, Jáfetből 22 (ez azon-

[1]) Epiphanii Episcopi Constantiae Opera, ed. G. Dindorfius, Vol. I. Lipsiae 1859.

[2]) Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum libri XX. ed. Friedericus Vilelmus Otto (Corp. Gramm. Lat. veterum tom. III. Lipsiae 1833), lib. IX. c. I. p. 281.

ban összesen 75 volna); Kézai szerint (M. Simonis de Keza gesta Hunnarum et Hungarorum, ed. Endlicher, Rerum Hungaricarum monum. Arpadiana, Sangalli 1849.). Sémből való 22, Chámból 33, Jáfetből 17 (összesen 72); egy más Kézai-kézirat szerint ugyanily sorrendben 25, 37, 17 (összesen 79); a bécsi képes krónika szerint (Marci Chronica, ed. Toldy, Pest 1867.). Jáfetből való 15, Chámból 30, Sémből 27 (= 72); a budai krónikában (Chronicon Budense, ed. Podhradczky, Budae 1838.). Sémből 22, Chámból 33, Jáfetből 17 (= 72); a verses krónikában (Engel, Monumenta Ungrica, Viennae 1809.) Sémből 22, Jáfetből 17, Chámból 33 (= 72). Megjegyzendő, hogy csakis a verses krónikában vannak a számok irásjelekkel kitéve; a többi krónikában vagy az egész számítás, vagy legalább a tizedek római számjegyekkel vannak kitéve, és így könnyű a tévedés. Az összefoglaló szám azonban, t. i. 72, majdnem mindenütt írásjegyekkel áll. Hogy a részletes számok mégis más eredményt adnak, az csak gondatlanságon alapszik, és bennünket itt nem foglalkoztathat. A sokkal később élő Turóczi is, aki a legtudósabb a krónikásaink közt, ezt a számot veszi föl; számlál pedig Sémből 27, Chámból 30, Jáfetből 15 népet.

Ezek után nem lehet semmi kétség afölött, hogy a keresztény világban a népeket egészen másképen számlálják, mint a zsidóknál. Szeretném, ha valaki a dologhoz hozzászólna, aki bővebb fölvilágosítást bir adni.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE MIDRÁSAIRÓL.

Az Énekek Éneke, mint a világi költészet műve, melyben vallásos eszmékkel nem találkozunk, külön állást foglal el a szentirás többi könyvei között. A szentiratok gyűjteményébe való felvétele heves vitát keltett, melyre döntő befolyással tartalmának allegorikus, illetőleg agádikus magyarázata volt. Az allegoriai magyarázat képviselői a könyv tulajdonképeni értelme helyett saját nemzeti, vallási, philosophiai tudatukat helyezték, a Sulamith és kedvese közötti párbeszédben Izrael és Isten közötti viszony kifejezését látták és a nemzeti tör-

ténetre való vonatkozásokat keresték. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy az »Énekek Éneké«-nek a kanonba való felvétele maga is midrás.

Azonban nemcsak a szóbeli szentirásmagyarázatokban, a szónoklatokban, értelmeztetett így az Énekek Éneke, hanem egyes részleteinek agádikus felfogása már igen korán érvényre jutott a pesziktában, a legrégibb agádikus midrás iratokban, melyek a haftárák körül alakultak. Az anyag mindinkább növekedett egy évezrednek ilynemű munkássága alatt, irodalmi művekbe azonban csakis a gáoni korszak végén gyűjtetett össze. Ekkor keletkezett a Cant. Rabba, az a midrás gyűjtemény, mely az Énekek Éneké-nek legnagyobb agádikus anyagát öleli fel. Ez utóbbinak alakulásáról különféle nézetek vannak. Jellinek azt vitatja, hogy volt egy מדרש שה״ש, mely az Egyptomból való kivonulásra, egy másik, mely a kinyilatkoztatásra, egy harmadik, mely a pusztában felállított szentélyre, egy negyedik, mely a Salamon templomára talált vonatkozásokat az Ének Éneké-nek verseiben. E midrások később egy gyűjteménybe egyesíttettek, melyhez toldalékok is járultak és így keletkezett a kezdő szövege után elnevezett Midrás Chazitha. Forrását nem maga a peszikta, hanem a talmudban és más régibb midrás munkákban előforduló, az Énekek Énekére való agádai értelmezések képezték. (Monatschrift, 1879. évf. 338. l.). Theodor (U. o. Zur Composition d. agadischen Homilien cz. értekezésében) ezzel szemben azt állítja, hogy a M. Chazitha szerzője folytatólagos midrást akart irni és anyagát különféle forrásokból merítette. Innen való az egyes helyek értelmezésének különfélesége.

A M. Chazitha nem öleli fel az Énekek Énekére való agádának egész anyagát. Léteztek az egyes versekre magyarázatok, melyek a M. Chazithától függetlenül külön munkákba gyűjtettek. Ezt a tényt bizonyítják az Énekek Énekének targuma, a szentirásmagyarázók agádai tételekre való czélzásai. Igy Rasi magyarázatának bevezetésében azt irja: וראיתי לספר זה כמה מדרשי אגדה שאינן מתישבים על לשון המקרא (v. ö. IV. f. 1. 8. V. f. 2.). Abraham Ibn Ezra, Pseudo-Nachmani, Mózes Ibn Tibbon, a piutköltők munkáikban utalnak oly tételekre, melyek a Chazithában nincsenek.

Habár az egyes versek agádikus magyarázata el van

szórva és ép úgy található a tannaitikus midrásokban, a Rabba csoport egyes részeiben, a tanchumákban, mint a kisebb gyűjteményekben és a későbbi compilatiokban, így tehát egyes tételek idézése illetőleg alkalmazása még nem bizonyítaná egy egész gyűjtemény létezését, közvetlenebbül szól e mellett a Jalkut Machiri, mely הגדת שה״ש néven több tételt idéz, a Jalkut Simeoni, mely az Énekek éneke midrásának nagy részét őrizte meg számunkra. Különösen ez utóbbi forrásainak kimutatása képezi az újabb kutatás tárgyát és erre némiképfényt vetnek azok a midrás-gyűjtemények, melyek legujabban jelentek meg. Az egyik a Midrás Zuta, melyet Buber a Mekicze Nirdamim 1894-es kiadványai között és Schechter Agadath Schir-haschirim czímen a Jewish Quart. Review 94—96. évf.-ban adott ki. Ehhez hozzájárul a következő munka is: Grünhut מדרש שה״ש[1]

A Midrás Zutában birjuk Buber nézete szerint azt a midrás-gyűjteményt, mely az Énekek énekére való Midrás Rabba mellett keletkezett és ezt a viszonyt akarja a compilatio ilynemű megnevezésével is kifejezni. A Chazithán kivül, melyet a Jalkut פסיקתא רבתי-val jelöl meg, még a Zuta képezte forrását, melyet egyáltalában nem jelöl meg. Tényleg számos agádai tétel érintkezik a két munkában, mi könnyebb tehát, hogy Buber az általa kiadott műben az addig ismeretlen midrás-gyűjteményt sejti. Beható tanulmányozás és összehasonlítás alapján azonban azt látjuk, hogy a Jalk. Simeoni jobb forrásból merít, mint a M. Zuta. Tételeit a Jalk. Simeoni tudvalevőleg rövidíteni szokta, nem pedig bővíteni, így tehát lehetetlen, hogy a Zutából vette volna azokat, a hol azok sokszor rövidebbek, hézagosabbak. Különben a Jalk. és MZ. közös részletei elenyésző csekély számban vannak az egész munkához képest. Azok a részletek, melyek a MZ. tulajdonképeni jellegét adják meg, nem is érintetnek a Jalkutban. Ilyen jellemző részlet pl. az I. fejezetben, mely aránytalanul a legnagyobb, az Isten, Izrael, Jeruzsálem és a thóra hetven neve,

[1] Teljes német czíme: Midrasch Schir Has-Schirim. Zum ersten Male nach einer aus dem 12. Jh. stammenden in Egypten aufgefundenen Hs. edirt, kritisch untersucht, mit Quellenangabe und einer Einleitung versehen von Dr. L. Grünhut in Jerusalem (1897).

melylyel a Num. Rabba és a M. Tadsé-val érintkezik, továbbá a צדקה-derasa, az V. fejezetben előforduló és a későbbi messiás legendákkal érintkező történeti vonatkozású agádai tételek, vagyis a mit a Jalk. Machiri a הגדת שה״ש-ból idéz és a MZ-ban is találunk, az a Jalk. Simeoniban nincsen. Buber csakis a közös részleteket figyelte meg, a többire nem ügyelt. A Jalk. Simeoni pedig nem felületesen összehasonlítva a MZ.-val fontos kriteriumát képezi az utóbbi szerkezetének. Tény az, hogy a MZ. a Chazithából merített, egy rétegét tehát ez képezi; a Jalk. érintkezik a MZ.-val, a mit egy közös forrásból eredőnek kell feltételeznünk és harmadszor az az anyag, melyet mindkettő más agádai munkákból vett. Így tehát megfordítható Buber-Schechter feltevése és a Jalk. nem hogy merített volna a MZ.-ból, inkább azt mutatja, mint dolgozta ez fel a közös részt.

A Midrás Zután kivül egy újabb midrás-gyűjteményünk van az Énekek énekére és ez a Grünhuttól most kiadott מדרש שה״ש. Ennek agádai tételeivel is érintkezik a Jalk. Simeoni. Minthogy e tételek sem a Chazithában, sem a Zutában nem találhatók, Gr. azt állítja, hogy az Énekek énekére három midrás-gyűjtemény volt, a melyekből a Jalk. Simeoni merített. Oly megdönthetetlennek tartja ezt a feltevését, hogy az általa kiadott munka hibáit, hézagait a Jalkutból kijavítja, illetőleg pótolja. Így VI. f. 5. verséhez egyszerűen oda igtatja a משל t, a VIII. f. 6. versétől annak végéig a Jalk. 994. f.-ből veszi. Ez az eljárás nem helyeselhető és nem nevezhető kritikai eljárásnak, nem tekintve azt, hogy zavarólag hat és nagyban befolyásolja a kéziratról nyert képet. A zárjelek, melyek a correcturát, a hiányok pótlását jelzik, nem alkalmasak erre, hanem technikai módon, esetleg más szedéssel, kellett volna ezt kimutatnia, ha a szövegnek ilynemű örökös megszakítása okvetlenül szükséges. De ezek külsőségek és a kiadó egyéni nézete, mely különben annyira befolyásolja, hogy a compilatiót értékére és korára nézve túlbecsüli, de a Jalkuttal való összehasonlítás feltevését egyáltalában nem igazolja. Egyes agádai tételekből, melyek két midrás-gyűjteményben közösek, még nem következik, hogy egyik a másiknak forrását képezte volna. Különösen azon esetben nem, ha e tételek szintelenek, vagyis ha nem képezik a munka jellegzetes, szerves részét, és már

első tekintetére azt a benyomást keltik bennünk, hogy nem eredeti, hanem rövidített, átdolgozott tételekkel van dolgunk.

A midrásiratok alkatrészeikben visszamennek régibb forrásokra, jelenlegi alakjukat, végső szerkesztésüket uj toldalékok hozzájárulása a régibb elemek átdolgozása által nyerték. A gyűjtő — rendesen csak ezt a munkát végezte ezen iratok szerkesztője — a régibb munkákból kivonatolt anyagot egyesítette, munkájának alkatrészeit sokszor változatlanul egymáshoz fűzte, az egyes tételek szerzőinek nevét tőle telhetőleg hiven megőrizte. Így nyerték a midrás-gyűjtemények végleges alakjukat. A régebbi midrás-gyűjtemények, melyek a midrás alkotásának utolsó századában keletkeztek, még megtartják ezt a sajátságukat, különös figyelemmel vannak az egyes tételek szerzőinek neveire annyira, hogy ezek a mű korának megállapításánál nagy szolgálatot tesznek. A midrás *alkalmazásának* korában azonban, a mikor az agáda a szorosabb értelemben vett szentirásmagyarázatban még mindig fontos szerepet játszik, az egyes tételek szerzői mindinkább háttérbe szorulnak, azok maguk is csak röviden érintetnek. Ilyenek a »darsanim« iratai és azok az agádikus művek, melyek e korban keletkeznek.

Így pl. a Midrás Zutának csakis első fejezetében találkozunk a tételek szerzőinek nevével, a többi hét fejezetében ezek nem fordulnak elő. Az előttünk fekvő midrásban is a második fejezettől kezdve mindinkább számosabbak a névtelen tételek, csak ha a gyűjtő régibb munkákból mint a jeruzsalemi, babyloni talmudból, a tannaitikus midrásokból idéz, tartja meg a szerző nevét.

Általában átdolgozza a tételeket, a talmud aram elbeszéléseit héberre fordítja és szentirási versekkel megtoldja. Pl. 42a a babyloni talm. Chul. 59b alatt közölt párbeszédet fordítja, mely tényre, mint a midrás szerzőjének sajátságára a kiadó is utal. (7a 1. jegyz.) Fordításnak, átdolgozásnak kell különben a III. f. 8. verséhez fűződő Asmodai mondát is tekintenünk, melyet inkább helyén valónak találunk, mint a tiz vértanuról szóló hosszabb excursiót, mely a munka keretébe, szerkezetébe egyáltalában nem illik, habár a midrás azon a jogon füzi ezt a III. fej. 3. verséhez, melyet Józsefre alkalmaz, mert József eladatásának expiatioját látja a tiz tanna

vértanúságában. Ez és az Asmodai monda átdolgozása képezik gyűjteményünk jellegzetes részeit, melyeket a Jalkutban nem találunk. Már pedig e midrás korának és jellegének szabatos meghatározásánál az a főkérdés, vajjon azok az irók akik kiadónk nézete szerint e midrást használták, úgyszintén a Jalkut Simeoni e gyűjteményt jelenlegi alakjában mint irodalmi művet ismerték-e, nem pedig az a mindenesetre alárendelt tény, hogy néhány azoktól idézett tétel e munkában is található. Mindenki, aki elfogulatlanul nézi e compilatiót, azt látja, hogy a Jalk. aligha ismerte és az a feltevés, hogy az Énekek énekére három midrás-gyűjtemény volt, ép oly szükségtelen, mint helytelen. Különösen akkor, a mikor a midrás-irodalom összes műveit nem ismerjük és egy szerencsés véletlen megczáfolhatja — reméljük, hogy mennél előbb — az ilyen hypothesiseket, a hangulat pillanatnyi szülötteit. Buber a M. Zutában látta azt a másik midrás-gyűjteményt, melyre az irók hivatkoznak és ime egy harmadik midrás, mely értékére és jellegére egyenrangú a M. Zutával, megczáfolja s ami eléggé jellemző, egyik sem ismeri a másikat, hanem egymástól független compilatiók. Mindkettő nem elsőrangú forrásmunka, amint ezt alakjuk és nyelvezetük mutatja, hanem egy nagyobb gyűjtemény létezését sejtetik. Hogy ez utóbbi képezte-e a Jalk. forrását, az nincs kizárva ugyan, habár az egyes párhuzamos tételek agádai munkákban el lehettek szórva és a Jalkut szerkesztője azokból összegyűjtötte. Mindamellett ez a körülmény sem a munka értékéből, sem a kiadó érdeméből nem von le semmit és az a búzgalom, mely ha feltevésében, jegyzeteiben és pótlásaiban itt-ott elragadja is, csak dicséretet érdemel. Igy pl. a midrás czime מדרש שה״ש is pontatlan. Mert a régiek, akik a »midrás Sir hasirim«-re hivatkoznak, oly tételeket közölnek, melyek éppen a M. Zutában vannak. Pl. R. Simon b. Czemach Duran Mágén Ábóth 88. lap נרמז במדרש שה״ש megjegyzéssel egy ilyen agádai tételt idéz, mely a M. Zutában van. L. különben Buber a M. Z.-hoz irt bevezetését, a hol azon irók névsorát nyujtja. A név azonban sokkal általánosabb jelentésű, mintsem hogy alatta határozott munkát értsünk, legkevésbbé azt a gyűjteményt, melyre a régiek hivatkoztak és mint ilyen megállhat. Önkényes következtetés azonban az, amit a kiadó a שימרין szóból von le, hogy a midrás

szerzője nem ismerte az Asmodai nevet és ez a körülmény a munka régisége mellett bizonyít. Még feltünőbb az emendatio, melyet javasol, hogy eredetileg שימרין állott volna. A Gen. Rabba 36. fejezetében kétszer fordul elő e név az 1. és a 3. §-ban. Az első helyen שמרי hiba, melyet az újabb kiadásokban már ki is javítottak שמדון-ra. A név ez alakja valószinűleg népethymologián alapszik, mely az Asmodai nevéhez a pusztítás fogalmát kötötte. A Jalk. Jób 920. fej. előforduló שומרין pedig határozott hiba. A Gen. Rabbában שידא אשמדון állhatott, csak az egyik, א kiesett. A mi helyünkön שימרין van, az első jod a sevát jelenti, a másik pedig a Vav helyett áll. Érdekes, hogy a Midrás Chazithában is meg volt az Asmodai monda, de ismeretlen okokból kimaradt. Esetleg azért, mert nagyon is ismerték. Legalább ezt mutatja a baraitha is, mely bevezeti a történetet. A Numeri Rabba XI. fej. 3. §. ahol az szintén előfordul, csak néhány szóval említi וכל המעשה של אשמדאי. A Midrás Zuta is ismertnek tételezi fel. A mi midrásunk, mely a mondát közli, néhány új vonással ékesíti azt fel, de ezek a gyűjtő önkénytes hozzátételei is lehetnek.

A tiz vértanuról szóló nagyobb interpolatio, mint az midrásunkban közöltetik, újabb keletű. A történet eddig négy recensióban volt ismeretes. V. ö. Jellinek Beth ha Midras I. és VI. bevez. XVII. l. A kiadó erre nem utalt. Szerző hozzátételét látjuk az egyes vértanukról szóló részletekben. Ilyen a R. Ismáel és a Metatron találkozása, R. Ismáel hires szépsége és a matrona érintkezik az újabb agádai elbeszélések hangjával Bh. M. VI. k. 21. és 31. l. R. Chanina b. Teradjonról szóló részt illetőleg, l. u. o. 38. lap. Salamon trónjának leirásáról, mely gyűjteményünkben csak röviden érintetik, l. Jellinek Beth ha M. V. k. 35. l. és a bevezetést.

Ezek a mondai részletek adják meg a midrás jellegét és a gyűjtő sajátságához tartoznak. Ezektől eltekintve a midrás tételei gyorsan váltakoznak, sokszor érthetetlenek és egy teljesebb agádai tételre utalnak. Ezek kimutatása nem sikerül mindig és azért annál inkább méltányolható kiadó fáradsága, aki a jegyzetekben tanujelét adta szorgalmának és a midrás-irodalomban való jártasságának. Csakhogy ezek nagyon is elvannak szórva a bevezetésben, az egyes szakaszokban és a függelékben. Egy kis rend és a variansokkal való tözetesebb

összehasonlítás a munkának csakis használt volna. E helyett Gr. megelégszik azzal, hogy az illető helyeket megjelöli és idézési módja is igen pontatlan, pl. III. f. 9. v. 5. jegyz. ע עיוך ערך קף Aruch s. v. קף épen 16 van. Ezekre kitérni azonban nem lehet feladatom, csak maguknak a tételeknek megvilágítására akarok egyet-mást megjegyezni.

20. I. fej. I. vers. Jalk szövege és a versek elrendezése helyesebb.

30. 3. v. Chazithában R. Jochanan Ábrahámra vonatkoztatja; a Zutában R. Chidka József tetemére שהכיר את עצמות יוסף שהיה ריחו הולך; a Jalkutban R. Nachman b. Chisda a bölcsre alkalmazza a hasonlatot. Nálunk névtelen és rövid. בעוונות = בעוונותינו הרבים iró hozzátétele.

10. o. 6. v. בני אמי נחרו בי אלו נביאי שקר l. az idézett helyeken kivül Tana di be Elia R. XXX. fej. רבש״ע מי גרם שאבא לידי מדה זו אלו נביאי שקר שבעמינו בניאמי נחרו בי א״ת בני אמי אלא בני אומה שלי הגיה בן עזור ואחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה ואלו הן בני אומה שלי רנון שהם נתנבאו דלי שקר.

13. o. 10. v. וצוואך בחרוזים אלו הפייטנים l. Zunz Gottesd. Vortr. 311.

és u. o. כשהייתי על אדמתי הייתי עושה את המועדים יום אחד והוא כתיקונה ועכשיו אני עושה אותם שני ימים ואין אחד מהם כתיקונו.

15. old. 13. v. l. Jalk. Jerem. 306. és Jalk. Joel 534.

17. old. 16. v. l. Jalk. Jerem. 271. מדרש felirattal.

17. v. l. az idézett helyen kivül Sócher Tob 92. fej. 11.

II. f. 1. v. והושיבני בצלו של ארז az utóbbi két szó törlendő, mert így jobb értelmet ad. A következő tételt שושנת העמקים אינה כמושה a Chaz. II. f. 1. v. 29. R. Eliezer nevében közli. ארז talán rövidítés א״ר.

19 b. 2. vers 4. jegyz. a Jalk. más szavakkal ugyanazt fejezi ki, אלני סרק tehát nem hozzátétel, hanem megfelel a midrás שאינן עושים פירות szavainak.

21 b. 4. v. מה היין כל השותה ממנו l. Chazitha I. f. 2. v. 3. §. Szifre Ekeb 48. Jalk. Jer. 341. a tóra összehasonlítása a három folyadékkal; ודגלו עלי אהבה Chazitha u. o. R. Aba és R. Izsák nevében, Sócher Tob 12. fej. 4. R. Tanchum nevében. Itt

rövidítve van, de azért nem hiányzik; אויבו helyett olvasandó דרועותיו, mint az idézett vers mutatja. משל ועד משל mutatja, hogy compilatióval van dolgunk.

23 b. וגו׳ של גוים שתיתה. א״ר תנחום מעשה בספינה אחת. A וגו׳ nem rövidítési szócska, mert az versek után áll; itt a következő גוים kettős irása.

25 b. 14. v. משל a Taanith 23 b. átdolgozása.

26 a. 17. v. l. Agadath Beresith XXXVII. fej.

26 b. III. f. 1. v. 5. jegyz. l. még Jalk. Thilim 816. TdER. 18. fej.

28 a. 5. v. V. ö. Chazitha II. fej. 7. R. Chelbo nevében, itt névtelen.

30 b. 9. v. ולמה הוא מקיפו a מקיף szó itt bibliai és vonatkozik az idézett 48. zsolt. 13. v. והקיפוה-ra. Így elesik az 5. j. V. ö. alább IV. 4. 34 a.

31 b. 11. v. Salamon trónjának leirása midrásunkban igen rövid. A Jalk. Eszter 1046. így közli ושבעים קתדראות מקיפין לכסא של שבעין זקנים A kéziratból kiesett az ע, a זקנים szó előtt. V. ö. még Jell. BhM. V. 35.

35 a. IV. f. 8. v. l. még Exod. Rabba XXIII. sz. és Rasi-t e helyen.

39 a. V. f. 6. v. l. még Jalk. Thillim 795.

V. fej. 1. v. Chazithában R. Izsák nevében. L. m. Isaac Arama comm. a midrás és a Szeder Olam szerint idézi ezt a tételt.

V. f. 4. v. Sócher Tob. 68. f. 14. Szota 36 b; VI. f. 4. v. l. Targum.

46 a. VII. f. 14. v. l. Jalk. Jeremias 306. sz. végén.

VII. f. 7. v. Baba bathra 4 a. így hangzik: באבני שישא ומרמרא וא״ד באבני שישא כוחלא ומרמרא. Szövegünkből kiesett a מרמרא és a שישא szó.

VIII. f. utolsó tétele ר׳ תנחומא פתח valószinüleg a Jalkutban a következő Koheleth könyvhöz tartozik. A Jalkuth gyűjtője ugyanis ezt és a következő tételt, a Koheleth első szakaszát a פסיקתא רבתי-val jelöli meg és csakugyan mindkettő a Chazitha I. f. 7. §-ban található.

A legfontosabb feladat a névtelenül közölt tételek szerzőinek kimutatása lenne, mert a midras jellegét és szerkezetét csak ezen az alapon lehet megállapitani. Fontos ezenkivül a variánsok kidomborítása. Minderről azonban ez alkalommal le kell mondanom. Ha dr. Grünhut ur — nézetünk szerint — nem is elégít ki minden kivánságot, széles tudását és nagy buzgalmát, melyekkel munkáját végezte, készséggel elismerjük és nem kételkedünk benne, hogy a szakférfiak az új művet nagy hálával fogják fogadni.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA

IRODALOM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

(*Évkönyv.* Kiadja az *I. M. I. T.*, szerkesztik *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József.* 1898. Budapest).

Érdekesség és változatosság két főkelléke oly könyvnek, mely számot tart arra, hogy minél nagyobb olvasóközönség figyelmét lekösse, egyszersmind oly tulajdonságok, melyek a legszigorubb kritikát is mérséklik és enyhítik. Az I. M. I. T. publikácziói tól, lévén czéljuk megismertetni a magyar zsidóságot a zsidó tudománnyal, a zsidóság eszméivel és más általános zsidó tárgyakkal, méltán elvárjuk e két sajátosságot, mert nincs egy könyvnek nagyobb ellensége, mint az unalmasság. *Bacher Vilmos* és *Bánóczi József*, a kik az idén is szerkesztették az *Évkönyvet*, gondoskodtak olyan irógárdáról a mely mindent inkább tud, mint unalmasan irni. Az Évkönyv élvezetes olvasmány és a ki benne lapozgat, csupa érdekes dolgot fog találni. Megelégedéssel és azon tudattal, hogy sokat tanult, sokat tudott meg, hogy szórakozott és tudományban gyarapodott, fogja mindenki eltenni az Évkönyvet, miután azt átolvasta.

A szerkesztők érdemeül tudandó be, hogy az idén még több homo novus jut szóhoz, mint az előbbi években, az irók több mint egy harmad része (26 : 9), és igy mindinkább szaporodnak az Évkönyv munkatársai, a kik a magyar szellemi Izraelt képviselik. A külföldön élő magyar zsidók közül az idei Évkönyvben csupán *Klein E.* stockholmi rabbi szólal meg, és tegyük azonnal hozzá, értekezése ugyan a leghosszabbak közé tartozik, de egyszersmind a legérdekesebbek és legtanulságosabbak közé.

Klein az idén is mint taval theologiai themával foglalkozik. Van-e szoros kapcsolat erkölcsösség és vallásosság közt, avagy e kettő egymástól teljesen független? Köztudomásu dolog, hogy épen a modern zsidók (nem zsidóság) között tért hódit ama nézet, hogy a vallás nem más mint erkölcs, hogy nem kell megtartani a vallásos szabványokat, csak jótékonyságot gyakorolni, szegényeket gyámolítani. A nem elmélkedők eme véleménye igen közel jár ama filózofiai rendszerhez, mely a vallást, a hitet helyettesíti a morállal, az ethikával. Ily rendszert állított fel *Gizycki*, morálbölcsész, a ki szerint az ember szivében honol az erkölcsi törvény. Az erkölcsi törvény tehát valami subjektiv, individualis és azért helyesen utal Klein Nitzsche-re és a naturalistikus irókra, a kik szerint az erkölcsi törvény a szenvedélyben, az állatias ösztönben és a nyers erőben jut kifejezésre. Gizycki elvtársa Stanton Coit az erkölcsi törvényt, tehát az erkölcsi életet magától értetődő postulatumnak tartja, olyanféle természetes érzésnek és ebből folyó cselekedetnek mint a rokonsági érzést és annak megnyilvánulásait. De ezzel szemben a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a szülői és gyermeki szeretet tényleg az emberiség óriási többségének szívébe van vésve — *habár módosulásai szintén az individuum jellemétől és psychikai állapotától függnek* — mig az erkölcsös életről, az igazság érzéséről, az önzetlenségről, mely a morális cselekmény rugója, ugyanaz nem állítható. Klein ugyan Stanton Coit-tal szemben is csak az előbbi ellenvetéssel érvvel, hogy a filozofusok illetve morálisták eltérnek az erkölcsi törvény meghatározásában, sőt homlokegyenest ellenkeznek egymással (pl. Nitzsche), és ez elég hatalmas érvelés, mert a filozofusok még abban sem értenek egyet, mi »természetes«. Különben mit kell tartani ezen morálistáról, aki a vallást nélkülözheti, kiviláglik a következő mondatból: »Miben áll a tökéletesség és mi által érhető el stb.? Ez minden egyesnek belátására van bízva.« Tehát az »egyesnek belátására« evvel Stanton maga itélte el rendszerét valóságos chaost teremtve. Nem részletezhetjük tovább az érdekes fejtegetést, csupán azt jegyezzük meg röviden, hogy Klein megdöntve a morálistákat, a szentirásból bizonyítja, hogy »Istent megismerni azt jelenti, Isten akaratát követni, ami pedig csak erkölcsi tettekben nyilvánul«, az erkölcsi törvény tehát folyo-

mánya a vallásnak, követelménye a hitnek, következménye az Isten megismerésének.

Theologiai irányu *Kecskeméti Lipót* értekezése »Isten szentsége Ézsaiásnál« (folytatása a mult évi »Hósea próféta kora« cz. czikkének), a melynek élvezetességén ront a tömött tudományos stylusa. K. kimutatja, mint fejlődött Ézsáiásnál a nemzeti, félelmet gerjesztő és büntető Isten fogalmából a »szent«, az erkölcsi biró, egészen elütően a többi sémi népektől, a melyeknél szintén létezett e megjelölés »szent«, de a vészthozó erőt jelentette. Optimistikus-e avagy pessimistikus a zsidóság? Ezt a kérdést fejtegeti *Pollak Miksa* »az élet becséről« czimü értekezésben. Bővebben szóltunk erről a tárgyról a tavalyi Évkönyv ismertetésében, a hol azt irtuk »ugyancsak nem áll az, hogy a zsidóság a megrögzött optimisztikus felfogásnak hódolna, mert a névtelen próféta legalább Izraelre nézve elég pesszimisztikus szinben ecseteli az életet«. A zsidóságnak és azért a többi monotheisztikus vallásoknak is az alapszimfóniája az optimiszmus, a mint majdnem az összes bibliai iratokban és a Pollák idézte talmudi helyeken kimutatható. Innen Schopenhauer gyülölete a zsidóság és a *kereszténység* ellen is. Lassankint vegyültek ebbe a simfoniába pessimistikus hangok, mig végre egyes könyvekben (Jób, Kohelet) az optimismus teljesen elvész. A tapasztalat hozta ezeket létre és a zsidó nép szenvedése. Tényleg a Sammaj és Hillel között fenforgó vita dióhéjban tartalmazza a két egymással ellenkező világnézletet. A vallás nem engedi győzni a pessimismust, az élet tapasztalatai ellenzik az optimismust, mindkettőből sok elem van a zsidóságban, a mely a meliorismus felfogásnak hódol. Ez a középutat választja. Az élet a jó és rosz, az öröm és bánat vegyületéből áll. A nemrégen felfedezett héber Ben Szirach töredékről értekezik *Bacher Vilmos*, kimutatva, mily segédeszköz ez a töredék az egész Ben Szirach megértéséhez, mint lehet legrégibb forditásait ellenőrizni és kijavitani. De nemcsak a Ben Szirach helyes értelmezéséhez járult hozzá nagyban e töredék, hanem a héber nyelv ismeretéhez, mivelhogy benne egy 3. századbeli héberül irott terméket birunk. Látni benne a héber költészet formáját, a párhuzamosságot, sőt a külső alakját is, mert félsorokban van irva. B. még

röviden ismerteti Ben Szirach tartalmát és fejtegeti a héber szöveg fontosságát nyelvészeti szempontból.

A magyar zsidók történetébe vág több czikk. *Büchler Sándor* közli a magyarországi zsidóknak József császárhoz intézett folyamodványát, melyben megköszönik a császárnak a zsidó köntös viseletét és más a zsidókat megszorító törvények megszüntetéséről szóló rendeletét, de egyúttal kérelmezik, hogy a szakállukat ne kelljen levágatniok. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a felirat következő passzusát »dass uns der bishero versperrte Weg geöffnet wird, unsere Jugend . . . in allen Wissenschaften unterrichten«, a mely valószinűleg az egyetem látogatására czéloz, míg tényleg még 1826-ban ez még, a mint B. a tavalyi Évkönyvben közölte, kérdés tárgyát képezte. A magyar zsidók reformmozgalmait 1848-ban ismerteti *Bernstein Béla*. A megalakult reform hitközségek a német minta szerint képződtek minden hitelvet megtagadtak, de nemsokára felbomlottak, holott a hasonirányu mozgalom 1885-ben, melyre szintén bővebben terjeszkedik ki B., egyáltalában czélhoz nem vezethetett, mert a kormány szakvélemény meghallgatása után nem akarta jóváhagyni az új község alapszabályait. *Peisner Ignátz* közli Kertbeny egyik művéből az ismertebb 48-as zsidó emigránsok — a kiknek számát két ezerre teszi — neveit és rövid életrajzát.

Nyelvtudományi szempontból fölötte érdekes *Venetianer Lajos* czikke, mely a reformácziótól Révaiig az összes magyar nyelvészek és nyelvtanírók véleményét és bizonyítgatását a magyar és héber nyelv hasonlóságáról ismerteti úgy grammatikai, valamint szótári tekintetben. *Balassa József* kifejti, hogy a magyar zsidóság nyelvében teljesen magyar és nem képződött körében holmi magyar-zsidó jargon. Figyelemre méltó *Heller Bernát* czikke, Eszternek, a lengyel királynőnek különböző alakításáról Jósika ily czímű regényében és Arany »Daliás Idők«-ében. Az elsőben Eszter Judithoz hasonlít, a másiknál Potifárné szerepét játssza. Mutatja ezután, hogy Arany különben is becsülte a zsidó költészetet. Frankl költeményeit pl. rokonszenvesen méltatta. Ha még megemlítjük *Rosenberg Sándor* fejtegetését, hogy a zsidóság nem akart proselytákat szerezni, mert a kiválasztottságból nem akart másoknak is engedni, erőszakhoz és hatalomhoz pedig nem nyúlhatott, az

áttérést tehát teljes meggyőződésből, minden rábeszélés és rájesztéstől menten kivánta, a mint az általa idézett szigorú, majdnem visszautasító áttérési szabályzat bizonyítja, — úgy végeztünk a tudományos részszel. Aktuális a *Kayserling M.* ismertetette zsidó államalapító *Noa Mordechai*, a ki századunk elején Éjszak-Amerikában zsidó államot alapított, miután egész Izraelhez kiálltványt bocsátott ki, — a melyben fejedelem gyanánt parancsol és elrendel — de nemsokára állama tönkre ment, a fejedelem pedig ismét scheriff és ujságszerkesztő lett. Ugyancsak aktuálisak *Radó Vilmosnak* a Kázmán-Emlékkönyvről és *Waldapfel Jánosnak* a Bánóczi írta orsz. tanítóképző-intézet története 1857—1897. cz. tanulságos munkáról szóló ismertetései.

Áttérünk a belletristikai részre, a melyben primo loco említendő *Seltmann Lajos*. A bocher- és jesibaélet romantikája már már veszendőbe megyen, ha ezt valaki jobban is ismeri, de érdekesebben, behatóbban és szebben senki sem tudja rajzolni mint Seltmann. Mintha csak magunk előtt látnók a dohos és fülledt levegőjű szobácskákat, a melyekben a foliánsok fölött görnyednek a bócherek ránczbaszedett homlokkal és hosszu pipaszárakkal. Megelevenednek a jesiba típusai, a charifok és lamdenek, az egymással vitatkozó ifjak, a kiknek legnagyobb lelki örömük volt egy »nehéz Rambamot« kifürkészni és aztán a nehézséget elsimítani, no meg nagy ritkán virradatig kalábriászozni. Seltmann ez évi életképeiről sem lehet röviden szólni. Három különböző bócher alakot állít elénk, élénken festi a halóchó-tószefósz hatását a jesibában, az előadását és a vele járó viaskodást a templomban, ecseteli a bócherek ignorancziáját mindenben, ami nem talmud. Az »elátkozott doktora« ép oly élő, valódi, mint Teitelbaum, az ujhelyi pap, vagy mint Jaszele Krecsengeff, akit kabbalistikai tanulmányai végre csodarabbi fokára emeltek, aki még kalábriászozni sem akar a pose jiszroel iróval — ami az Életképek sikerült point d'honneurje. Valóban kár volna, ha Seltmann nem irná azt meg, a mire egyedül ő van hivatva, ugy ismerete, mint humora révén t. i. a bocher életet, mert ebben van zsidó népélet, amely amugy is lassan elszenderül.

Farkas Imre rövid elbeszélése »instanczia az Uristenhez« kibővitése egy közismeretü zsidó élcznek. A katonai-históriák irója *Sajó Aladár* a katona életből közöl egy történetet »pro memoria« — mely igaz is lehet. Egy zsidó kapitány öngyilkos lesz, miután feleségét a halál elrabolá, mivel vallása gátolja az előmenetelben. »A vallás nem akadály« mondják a feljebbvalók, de azután mégis kérdik: »Kapitány ur, nem változtatná-e meg a vallását?« Ez való igazság, ritkán történik alóla kivétel. *Geröné* lengyel-zsidó kórházba vezeti be az olvasót ros-hasono napján. Ott hever egy aggastyán, a ki jegyesét elhagyta, mert szép haját nem akarta levágni. Halálos ágyán véletlenül találkozik régi szerelmével, a ki férjhez ment ugyan, de nem boldog. Senki nem siratja a haldokló Efraimot. *Leopold Samu* beszámol keleti benyomásairól, látogatásáról Jeruzsálemben és a keleti szefárd zsidóság három főrabbijánál. Az Évkönyv legérdekesebb közleményei közé tartozik *Palóczy Lipót* leirása az európai zsidó templomoknak. Európa majdnem összes csak valamikép nevezetes templomairól műépitészeti szakismerettel szól az iró, akinek megjegyzései a német zsidóságot illetőleg, mely nem resteli hitvallását, sőt a legszélsőbb orthodoxiához is csatlakozik a nélkül, hogy ez akadályozná előkelő tisztségek és állások elfoglalásában, nagyon megszivlelésre méltók. Az iró a hitközségeket is ismerteti, melyekben megfordult.

Végül, hogy czikkünk szerfölött hosszura ne nyuljon röviden megemlitjük a poétákat. A régiek közül: *Kiss Arnold:* »Neila«, — *Radó Antal* »A fügefa« és *Feleki Sándor:* »A pesti régi zsidó temetőben« jelentek meg ismét, hozzájuk csatlakozok három uj: *Rózsa Béla:* »A salle judaiqueban« és *Lenkei Henrik:* »Mózes arczmása« és *Sebestyén Gyula:* »Itélet napja«.

Az irodalmi társulat tagjai értekes ujévi ajándékot kapnak az Évkönyvvel.

Károlyváros.

Dr. Schwarcz Gábor.

RÁKÓCZI BORAI ÉS A LENGYEL ZSIDÓK.

Szerkesz Jóel hires krakkói rabbi (élt 1560—1640.) a »Bajith Chadas« cz. munka szerzője élénk levelezést folytatott kora tudósaival, a kik hozzá az elismert tekintélyhez vallásos kérdésekben való utbaigazitásért fordultak. E müködésének eredménye két kötet responsumban fekszik előttünk. Az első ismertebb kötet majnai Frankfurtban 1697-ben jelent meg és ebből Dr. Kohn Sámuel a »Héber kutforrások és adatok« cz. müvében egy adatot közöl, mely szerint Szerkesznek bejelentik, hogy egy zsidót, a ki elfogott lengyel nemesek felkeresésére Gyulafehérvárról elutazott, utközben megöltek (104. l.).

Döntvényeinek második kötete azonban, a melyet Samuel Alexander és Ephraim Zalma Margolioth Koretzben 1785-ben adott ki, kevésbbé ismeretes. Fränkel, a ki Serkes életének ismertetését az Orient 1847. évfolyamában megkisérelte, e responsumokat nem ismeri; az első kötet érdekesebb döntvényeit a szerzőről irt rövid vázlatában kiemelve, a 16. sz. resp.-ban előforduló זהב אדום הגרי-t — magyar arany — tévesen »Goldgeri«-nek fordítja.

A második kötet, melyről tudomása nincs, fontos vallásos kérdésekben való döntéseken és a szerző magánviszonyait megvilágító tényeken kivül érdekes adatokat tartalmaz. Ilyen pl. a 43. számu responsum, mely Szerkesznek az 1622-iki lublini synodushoz elfoglalt álláspontját ismerteti és a lengyelországi zsidóság hires országos szervezetének fontos okmányát képezi. Kortörténeti becsü a 29. számu döntvény is, melynek fontosságot tulajdonít az a körülmény, hogy magyar viszonyokat érint. A responsum maga hézagos és ugy látszik a kézirat sem volt teljes, a mikor kiadták. A tény, a melyről szó van és a mint azt megállapithatjuk, a következő.

Lengyelországi gazdag zsidók szerződést kötnek Rákóczy fejedelemmel (הישר רקצי), hogy borait megvásárolják és e czélból zemigradi zsidókat küldenek Magyarországba, hogy ezek

Zombor várában (במבצר זאמבור) a borok rituális kezelését ellenőrizzék. E közben vallásos szempontból nehézség merül fel és ez ügyben döntés végett Szerkeszhez fordulnak, a ki a kérdésre hosszasan válaszol.

Hogy mikor történt ez, azt csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg, minthogy az évszám nincs megadva.

A responsum igy kezdődik: מעשה בשנה ההיא שנת קשה בארץ ההיא ויבוקש וימצא בארץ הנר הקשה . . .

Ez csak annyit mond, hogy Lengyelországban ekkor rossz év volt, esetleg rossz termés. A שנת קשה évszámnak azért nem vehető, mert ez időszámításunk szerint az 1645. év és ekkor Szerkesz már nem élt.[1])

A tanunak zsidó-német nyelven felvett vallomása a helyre és a személyre vet fényt. Igy szól: דא וויל איך זאגן צו זאמבור האב איך די יינות דר נוססין דן השר רקצי איז מחויב נוזוען דר ניסין במבצר זאמבור

Da will ich sagen zu Zombor hab ich die Weine יינות dergossen, denn der Fürst Rakóczy ist verpflichtet gewesen zu dergiessen in der Burg Zombor.

Világos, hogy az itt említett Zombor nem a bácsmegyei város. Ez ellen szól e város földrajzi fekvése, mely az akkori közlekedési viszonyokat tekintve Lengyelországtól sokkal távolabb másrészt pedig nem fekszik bortermelő vidéken. Különben az egész Alföld a 17. század elején a töröké volt. Az itt említett זאמבור a zemplénmegyei, szerencsi járáshoz tartozó mezőváros, a hol a Rákóczy-család felső-vadászi ágának birtokai voltak. II. Rákóczy Zsigmond, erdélyi fejedelem (1607—1608.) ugyanis 1602-ben nyerte Rudolf királytól (l. Nagy Iván, Magyarorsz. családai IX. k. 605. l.). Hogy a השר רקצי alatt Zsigmondot érti e a responsum vagy pedig fiát I. Rákóczy Györgyöt (1630—48.), azt eldönteni nem lehet. Czélom csak az, hogy e helyre az illetékes körök figyelmét felhivjam.

Budapest. Dr. Wellesz Gyula.

[1]) Bizonyára ה = 5000 és 1640. évről van szó. *Szerk.*

IRODALMI SZEMLE.

Salamon Ibn Gabirol, a mélyen járó bölcsész és magasan szárnyaló héber költő, nem egy költeményében gyönyörködtek már olvasóink azon remek átültetések révén, melyeket folyóiratunk közölt. Örömmel jelenthetjük, hogy *Dr. Brody Henrik* hazánkfia, a Zeitschrift für Hebräische Bibliographie szerkesztője, ki a héber költészet körül több publikáczió által már eddig is jelentékeny érdemeket szerzett, a nagy spanyol költő összes világi verseit körülbelül 20 ivnyi terjedelemben ki fogja adni. Az első füzet az Irod. hirek között emlitett czim alatt most hagyta el a sajtót, a mely a Jekuthiélhez intézett és a halálát megsirató 6 verset tartalmazza. A versek pontozással és magyarázattal vannak ellátva. Az egész mű körülbelül 8 füzetet fog kitenni és előfizetőknek 1.20 márkáért szállittatik füzetenként. Mihelyt a mű teljes lesz, drágábbá válik. Részletes ismertetést több füzet megjelenése után fogunk közölni és jelenleg csak felakarjuk reá hivni olvasóink figyelmét, kiknek a legmelegebben ajánljuk.

*

Dr. Dünner J., amsterdami főrabbi és a hollandi rabbiszeminárium feje, a babilóniai és palesztinai talmud következő hat traktátusához: Érubin, Bécza, Szukka, Kethubóth, Kiddusin, Gittin 447 quart oldalra terjedő észrevételeket tett közzé »Hagáhóth« czim alatt (2 rész Frankfurt 1896. és 1897.). Uj bor régi tömlőben. Dünner tudtunkkal csak 1870-ben tett közzé egy nagyobb dolgozatot a tósziftáról a Monatsschriftban, melyben éles kritikusnak mutatkozott. Jelen műve ugyanazon szellemtől van telitve. Nem a régi értelemben vett »javitások« ezek, hanem kritikai észrevételek a talmud interpretatiójához. Szerző az igazságon kivül más szempontot és saját eszén kivül más birót nem ismer. Tekintély nem létezik, Maimonidesnél későbbi auctort nem is idéz. A tannaitikus és amórai szövegeket oly függetlenséggel és önállósággal magyarázza, a milyenre nem tudunk más példát: a mi eddig kisebb-nagyobb mértékben az önálló talmudmagyarázat terén gyakoroltatott, itt valóságos rendszerré fejlesztetett ki. Az átnézett részletek az egyik traktátushoz azt mutatják, hogy sz. tisztán a régi eszközökkel operál; nem a megvetett filológiával, sem

realiákkal, sem a tárgyi összehasonlitás nyujtotta szövétnekkel, hanem a »pesát mondással«, más szóval »tanul«, de kritikai észszel és előitélet nélkül. Az se gátolja nézetében, hogy előtte már egy tanna máskép interpretált egy régibb tételt; akárhányszor tagadja, hogy a tannák elődeiket helyesen értették volna. Az egyik kritikusa azt a kérdést vetette fel, miért nem mondja szerző interpretatiói végén: ולעניין הלכה וכו', hogy belássa módszere téves voltát. Az elismert konzervativ főrabbi, ki művét előszó nélkül bocsátotta utjára, bizonyára ugy gondolkozik, hogy a »halákha« független a »tanulás« eredményeitől, mert jogosultságát és erejét az évszázados praxisban birja. A stilus tömött, de egyszerü és világos. A megjegyzések a látszat szerint egészen ártatlanok, de kellő tanulmányozás után a dolgok mélyébe hatoló kritikáknak mutatkoznak. Ez az általános benyomás, az egyes részletek értéke természetesen csak hosszabb tanulmányozás után állapitható meg. A ki halákha-kritika iránt érdeklődik, a művet kiváló haszonnal forgathatja.

*

Abulwalid, ki a 11. század első felében virágzott, a héber nyelvtudomány történetének Chajjug mellett legkiválóbb alakja. Életét és irodalmi tevékenységét Bacher V. az orsz. rabbiképző-intézet két rendbeli Értesitőjében (1885. és 1889.) részletesen ismertette és az ide tartozó kutatásokat lezárta, miután előzőleg Abulwalid arabs és aram nyelvhasonlításait is bemutatta volt (Bécsi Akadémia 1884). Abulwalid kisebb iratainak töredékeit kiadta és lefordította Derenbourg J. (Opuscules etc.); gramanatikáját szintén Derenbourg Bacherrel együtt (Kitab Alluma); már jóval régebben héber nyelven Goldberg B. (Rikma). A Szótárt (Kitab Aluszul) Neubauer A. tette közzé arabs nyelven. Látni ebből, hogy Ibn Ganah valamennyi munkája hozzáférhető volt az arabs nyelvet nem értőknek, kivéve a Szótárt. Ezt a hézagot kipótolta Bacher V. az Irodalmi hirek alatt említett nagy munkával a Szótár héber fordításának kiadásával. Emelte kiadásának értékét Abulwalid rövid, de mindent felölelő életrajzával, szintén héber nyelven, a »Rikma« hiányainak javitásával és pótlásával és kimeritő tárgymutatók hozzáadásával. A munka megbizhatóságáról és kezelhetőségéről nem kell szólanunk.

A biblia és a héber nyelv tanulmányozói az uj műben gyönyörűséget fognak találni.

*

Christian D. Ginsburg egész életét kizárólag a maszóra tanulmányainak szentelte. Egy félszázad szakadatlan buvárkodásának eredménye a »The Massorah« czimű maszorétikus thesaurus, a melyből három vaskos foliókötet már megjelent, a negyedik pedig sajtó alatt van. Ebben a nagy gyüjteményben a kéziratok egész tömege van feldolgozva, fájdalom minden forrás megnevezése és a kellő kritika nélkül. Ezen a bajon talán segiteni fog a szerző által bejelentett 4. kötet. Ebben az esetben a maszóra tanulmányozóinak olyan anyag fog rendelkezésére állani, a milyent sem Heidenheim, sem Baer nem ismert. Maszorétikus tanulmányainak mintegy befejezéseül Ginsburg kiadta az egész biblia héber szövegét egy ezer lapból álló bevezetéssel, a mely e czim alatt: »Introduction to the massoretico-critical edition of the Hebrew Bible« az idén külön is megjelent. E nagyszabásu műben az egész maszóra fel van ölelve, a fontos bibliakéziratok és a különböző kiadások ismertetve vannak. Azonban csak általánosságban figyelmeztetünk e könyvre, mert még lesz alkalmunk vele részletesen foglalkozni.

*

Ginsburg bibliakiadása, melyet éppen emlitettünk, két nagy oktáv kötetből áll, melyek közül az első a pentateuchust és az első prófétákat (Józsua, Birák, Sámuel és Királyok), a második pedig a többi szent könyveket foglalja magában. A szöveg kéziratokból és a legrégibb biblianyomtatványokból folyt. Ily gazdag apparatussal Baer sem dolgozott. A szöveget hiven kisérik az olvasásokra vonatkozó megjegyzések, melyek nemcsak a maszórából, hanem a régi forditásokból is vétettek az eredetire való visszakövetkeztetések utján. Nemcsak a Targum Onkelosz és Jónáthan, hanem a szir és görög forditás (LXX.) is szolgáltat eltérő olvasatokat. A kiadás ugyanis a Baer ediczióitól eltérőleg nem pusztán maszorétikus, hanem egyszersmind kritikai is. A történeti könyvekben egész versek kerülnek a jegyzetekbe a LXX-ból, melyeket ez szokása szerint a párhuzamos helyekből vesz át; a Pesita is szolgáltat ilyen »kritikai« anyagot. Világos, hogy ez nem kritikai

eljárás. Ha meg is engedjük, hogy az alexandriai forditás szövegkritikai czélokra felhasználható — persze csak nagyon óvatosan, mert először nincs még kritikai Septuaginta-kiadás, másodszor nem ismeretes az egyes könyvek forditásainak módszere, ami elengedhetetlen feltétel, ha az eredetire vissza akarunk következtetni — még akkor sem helyeselhető, hogy a párhuzamos helyekből származó kiegészitések mint komoly szöveg-kritikai észrevételek szerepeljenek. A Ginsburg-féle szöveg sok tekintetben hivebb a Baerénél, aki a fejezeteket, melyek a Vulgatából hatoltak be a héber biblia-kiadásokba, üresen hagyott tér által jelölte, amit G. nem tesz. A nyilt és zárt parásák, a régi három éves cyclusból eredő széderek szintén pontosabbak. G. hüségre törekszik, ami feltétlen elismerést érdemel. Helyesen teszi G., hogy a szövegben a Kethibet *pontozatlanul* hagyja és a jegyzetben a pontozott Kerét adja. Több pontban eltér ez uj kiadás a Baerétől, a melyek közül különös figyelmet érdemel a következő három: 1. Nem tétetik dages minden consonansba, a mely egy sevás torokbetü után következik pl. מַחְסֶה nem kap dágest. 2. Épigy nincs dáges az első consonansban, ha az első szó ugyanazzal a consonanssal végződött. 3. A sevá nem változik chatef-pathachra, ha ugyanazon consonans kétszer áll pl. הַלְלוּ a ל nem kap chatef-patacht. G. ezekben a kéziratok tulnyomó többségét követi. Alaposabb ismertetést jelenleg nem adhatunk, de már futólagos lapozgatás után is örömmel konstatálhatjuk, hogy az uj, gyönyörü kiállitásu kiadás nagy nyereség a szentirás irodalmára. A sok »ráfe«-jelhez, melyek a kéziratok mintájára בגדכפת betüknél rendszeresen alkalmaztatnak és egyebütt is megjelennek, még hozzá kell szokni.

*

Tetemesen gyarapitja Ginsburg érdemeit a héber biblia és a maszóra körül az a gyönyörü 15 faksimile, melyeket e czim alatt: »A series of Fifteen Facsimiles from Manuscript Pages of the Hebrew Bible, with a letterpress description« (London 1897) kiadott. Ezek a lenyomatok 800 évre terjedő korszakból és a legkülönbözőbb országokból származnak, ugy hogy a héber palaeographiának hü tükrét adják. A legrégibb kézirat a 9. század első feléből származik. Ezek a kincsek kettő kivételével a British Museumban őriztetnek. Szebb mü-

vel nem ajándékozhatta már meg G. a szentirás és a maszóra kutatóit.

*

Luncz A. M., ki a »Jeruzsálem« négy kötetét és több értékes munkát adott ki, igen érdekes héber nyelvű kalendáriumot tett közzé, a mely e nemben már a harmadik. Czíme: Litterarischer Palästina-Almanach, megjelent a kiadónál Jeruzsálemben. Ez ép oly érdekes, mint az előző kettő, melyeket folyóiratunk annak idején ismertetett. A naptári részeket követi az irodalmi rész, melyben ügyesen, kirándulás alakjában van ismertetve Jeruzsálem környéke. »Uj Jeruzsálem« szintén érdekes leirás; hasonló a »Libanon«. Ezután a jeruzsálemi nyomtatványok jegyzéke következik a mult évről és régebbi időkből is. *Schick C.* (keresztény) áttekintést nyujt az utolsó három év felfedezéseiről a szent földön. Még sok érdekes dolog van ebben a héber luachban, melyet a legmelegebben ajánlhatunk a szent föld minden barátjának.

*

Orosz hitrokonaink oly nagy számban telepedtek le Amerikában, hogy társadalmi és irodalmi szükségleteik kielégítésére a mult év óta »Nér Hamaarábi« czim alatt héber nyelven havi folyóirat jelenik meg. Az első év nehézségeinek leküzdése után most rendes megjelenése biztosítva van. Az előttünk lévő három füzetből, melyekhez európai tudósok közül Harkavy, Mandelkern, Friedmann is szolgáltattak adalékokat, örömmel látjuk, hogy a folyóirat ügyesen van szerkesztve és szép héberséggel van írva. Érdekes czikket tesz közzé Eisenstein az Amerikában 1880 óta alapított orosz-zsidó koloniákról, melyek egy kivételével mind tönkrementek. Hirsch báró gyarmatai persze tartják magukat, mivel érettük óriási áldozatokat hozott az elhunyt jótevő. Találunk még ismertető czikkeket az amerikai zsidók állapotáról, verseket, novellákat, tudományos megjegyzéseket stb. Szerkesztő Schwarzberg S. B., New-York, 17 avenue.

*

A »Mekiczé Nirdámim« legutóbb kiadott művei: Abulwalid szótára héber fordításának utolsó része, a mely a kiadó *Bacher V.* bevezetését tartalmazza; bevezetés és register a Machzor Vitryhez *Hurvitz S.*-től; *Brody H.* Jehuda Halévi versei. Mint előzőleg hat izben, most is egy gyüjteményes

kötet többféle adalékokat hoz kéziratokból. Ez utóbbiak közt találjuk Beniamin Izrael Fränkel »Jesuóth Jiszráél« cz. iratát, a mely a morva zsidók bajait beszéli el Mária Therézia alatt. Érdekesen irja le *mint szemtanu* a pozsonyi koronázást, a magyarok lelkesedését, a négy király (porosz, franczia, bajor és lengyel) követeléseit és háboruját és tudatában van annak, hogy a királynét a magyarok mentették meg. A morva zsidókat kémkedéssel, a poroszszal való czimborálással gyanusította az egyik osztrák generális, minek következtében 50,000 forintot követel. Ha nem fizetnek, kiraboltatnak és masszakriroztatnak. Végre valahogy megmenekültek.

*

Régi vita a modern bibliatudósok között, hogy mikép értendők a próféták jövendő mondásai. Tény, hogy nagyjában csak általános, de nem speciális jövőről jósolnak és helyesen tekintik a »nábi« lényegének és főczéljának az erkölcsi tanítást és javítást. De ezen tény ellenében utalhatni számos esetre, midőn a próféta valóságos politikai esemény bekövetkezését hirdeti, többnyire nép vagy város bukását, de kivételesen menekülését is. A történet azt bizonyítja, hogy ezek a jövendölések — némelyek kivételével — bekövetkeztek. Hogy *vaticinatio ex eventu* lenne, csak egy hóbortos franczia exegéta állította, ki az egész prófétai irodalmat pseudepigraphiának nyilvánította. Komoly historikusok és exegéták ezt nem állítják, az alább nevezendő szerző ezt a nézetet említésre sem méltatja. Igen egyszerü a hivőknek álláspontja és ezekhez sok kritikus is tartozik, a kik azt vallják, hogy az Isten a prófétával a bekövetkezendő eseményt közölte. Kuenen és mások más nézeteket vallanak, melyekkel *Giesebrecht F.* »die Berufsbegabung der alttestamentlichen Propheten« (Göttingen 1897.) czimü iratában részletesen foglalkozik. Szerző a felette érdekes problémánál közép állást foglal el, de nem közvetités czéljából, hanem meggyőződésből.

*

Korunkban, a nyomtatott betü korában, az élő szóbeli tanítást jórészt az irodalom váltotta fel. Ezen megbecsülhetetlen eszközt, a melylyel olyan köröket lehet elérni, a hova az élő szó nem hat, el a vallásosság is szolgálatába vette. Számos irodalmi termékünk van már, ha nem is magyar nyelven,

a mely a zsidó élet és vallás, a mult és jelen ismertetése által a szunnyadó vallásos érzés felébresztésére, a zsidó öntudat erősítésére igen alkalmas. Hiányzott azonban eddig oly összeállítás, a melyből a nem szakember is megtudhatja, hogy milyen iratok léteznek, a melyek az érintett czélt szolgálják. Az érdekelt körök felszólítására a Jacobsohn et Co. boroszlói könyvkereskedő czég kiadott ilyen kalauzt, melynek czime: »Führer durch die deutsch-israelitische, unterhaltende (schönwissenschaftliche), geschichtlich belehrende, populär-religiöse und Jugendschriftsliteratur vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis heute.« A 3. kiadás épen most jelen meg és kivánatra mindenki igyen kaphatja meg.

*

A szentirás versfelosztásáról szóló értekezésünket a jelen számban foglalt negyedik közleménynyel befejezzük. A kik e kérdés iránt mélyebben érdeklődnek, ujabb kutatásainkat az angol Jewish Quarterly Review 1898. év folyamában olvashatják, a hol a folyóiratunkban közölt értekezés 1896. és 1897. teljes terjedelmében megjelent. Ugyanott uj vizsgálódásokat teszünk a közzé a biblia betü- és szótartalmáról, melyeknek talán még sorát ejthetjük. A szentirás külső beosztásának történetéhez tartozik még az egyes könyvek sorrendjének és a szakaszokra való osztásnak története. Mihelyt időnk engedi ez irányu tanulmányainkat is összefoglaljuk és ezeket a rendelkezésünkre álló szük tér által engedett mértékben olvasóinkkal megismertetni fogjuk. A legközelebbi időben ugyanis két kiváló magyar rabbi nagyobb terjedelmü életrajza fogja folyóiratunk terét részben igénybe venni.

*

A mult évben ismertettük folyóiratunkban (66—67. lap) Bole monographiáját Josephus Antiquitates XVIII. 3. Jézusról szóló helyéről, amelyben szerző bizonyítani igyekszik, hogy ez a zsidó történetírótól származik. A Revue des Études Juives legújabb számában (1897 julius-szeptember 1—18. lap) Reinach Th. hirneves archaeologus újból foglalkozik a kérdéssel és arra az eredményre jut, hogy a kérdéses sorok Josephustól származnak, de valamely keresztény másoló hamisításokat toldott hozzá. Kifejezésről kifejezésre vizsgálja ezt a részletet és némelyek kiküszöbölése, mások megváltoztatása után oly szöve-

get hoz ki, melyet Josephus is aláirhat. Reinach feltevésével kapcsolatosan újra bizonyítja, hogy Jézust nem a zsidók által emelt vád folytán itélte Pilátus halálra, hanem azért, mert benne lázadót látott, ki magát királynak nevezte.

*

Utolsó füzetünkben (1897. évf. 369. lap) hirt adtunk azon kincsekről, melyeket Schechter a kairói genizából magával hozott Cambridgebe. A kéziratrongyok tizennégy ládát töltenek meg, melyekről J. Lévi a Revue említett számában egyebek között ezt írja: »Kiadatlan szövegek Száadjától, kis formátumú misnapéldányok hangjegyekkel és hangjelekkel ellátva, különböző talmudszövegek, kivonatok midrasművekből, a *Jelamdénuból*, bibliakommentárok, a leghiresebb gáonok által jegyzett döntvények, jogi és egyéb dokumentumok héber, aram és arabs nyelven, Aquila görög fordítása palmipsestben . . . Ez a kincs hivatva van felújítani a zsidó tudományt, és több tudós nemzedéknek fog munkát adni« (30. lap). Szirach könyvéből a megjelentnél nagyobb töredéket talált máris Schechter és reméli, hogy az egész mű eredetijét fogja felfedezni, amiért is ezeket a töredékeket egyelőre nem nyomatja ki. Ebből a genizából adott ki egy töredéket Adler E. N. a Jewish Quarterly Review IX. (1897 julius) 669—716. lapjain e czímen: »Egy XI. századbeli bevezetés a héber bibliába«, melyet barczelónai Jehuda b. Barzilainak tulajdonít. Ez azonban nem valószinű. A fragmentum egyébiránt kevés új adatot mutat. Ugyanott X. (1897 október) 41—52. lap. Abrahams J. a Peszach-haggádaból ad ki töredékeket. A legérdekesebb dolgok közlése persze még nem kezdődött meg.

*

A héber irodalmi vállalat »Achiaszaf«, melynek némely kiadványait alkalmilag ismertettük már, eleven tevékenységet fejt ki, és működésében a modern élet irodalmi szükségleteit tartja szem előtt, úgy, hogy héber nyelven többnyire nem vallási könyveket ad ki. Egyik kitünő alkotása Évkönyve, amely minden tekintetben érdekes és tanulságos. Az idei Almanach 363 lapra terjed a kalendáriumi részen kivül. Sok versen és szépirodalmi terméken kivül található benne több aktuális czikk, az év története, az elhunyt jelesekről összefoglaló megemlékezés, Herzl, Nordau és Zangwill (angol Kompert) életrajza és arczképe. Aki az orosz zsidók mozgalmairól tájékozódni akar, annak nem szabad többé az új orosz-zsidó iskola héber nyelvű irodalmát mellőzni. Kivánatos volna, ha legalább a modern rabbik érdeklődnének irányában, hasznukra válnék és hazafiságuknak nem ártana. A terjedelmes kötet mindössze 1 rubelbe kerül.

*

»Lant és Biblia« czimmel Hevess Kornél munkatársunk versgyűjteményt adott közre, amelyben különféle tárgyu és irányu szerzeményeit mutatja be. Szerző, kitől folyóiratunk több sikerült költeményt és átültetést közölt, a verselésnek és nyelvnek ura. Van benne érzés és hangulat, melyet megfelelő formába tud önteni. Remélhető, hogy dr. Hevess ezen zsengéje után még tovább fejlődik és válogatósabbá lesz saját termékeivel szemben, ugy, hogy nem fogja kétségtelenül sikerült szerzeményeinek hatását a kinyomásra meg nem érettek által gyöngíteni. Az »Ángyikámnak« s több efajta bátran kimaradhatott volna.

*

A héber nyelvtanok között, melyeket századunkban irtak, általános felfogás szerint a legkiválóbbak a Gesenius, Ewald, Olshausen, Boettcher és Stade művei, melyeket senkisem nélkülözhet, a ki e téren tudományosan dolgozik. Ezek a mi korunk Chajugai, Abulvalidjai és Kimchijei. Ezen öt héber nyelvtudós mellé méltán sorolható most már König F. rostocki professzor is, ki 20 évi fáradhatatlan munka után befejezte nagyszabásu grammatikáját, a mely a héber nyelv egész rendszerét felöleli. Munkája a héber mondattanra nézve az össszes eddigi nyelvtanokat felülmulja terjedelmessége és rendszeressége által. König büszkén állítja, hogy művének utolsó kötete az egész szentirás első syntaktikai kommentára. A három vaskos kötetből álló gr mmatika a következő czim alatt jelent meg: »Hischtorisch-kritisches Lehrgebände der hebräischen Sprache«. 2 kötet (1881 és 1895); »Historisch-comparative Syntax der Hebräischen Sprache«. Schlussteil des Historisch-kritischen Lehrgebändes der Hebräischen Sprahe. XI és 721 lap.

*

Kapcsolatban az előbbivel megemlítjük, hogy a bibliai aram nyelv grammatikáját ujabban ketten is feldolgozták iskolai használatra. Az első *H. L. Strack*, kit zsidó körökben egyéb munkássága révén is ismernek, nagyon rövid nyelvtan mellett az aram szövegeket magukat is adja kéziratok nyomán, de ez az editió a Baeré mellett semmiféle becsre igényt nem tarthat. A külső — nem tudományos — okok miatt hirtelen közzé tett mű már második kiadásban is megjelent (1897), a mely az elsőhöz képest tetemes haladást mutat. Czíme: »Abriss des biblischen Aramäisch; Grammatik, nach Handschriften berichtigte Texte, Wörterbuch« (Lipcse 1896.) A második *K. Marti*, kinek műve a »Porta linguarum orientalium« gyüjteménynek 18. részét képezi. Czíme: »Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache, Litteratur, Paradigmen, kritisch berichtigte Texte und Glossar.« (Berlin 1896.) A grammatika kerüli az összehasonlításokat a többi sémi nyelvekkel és igen világosan adja elő a szabályokat. Mindkét tankönyvet ajánlhatjuk, a Strackét persze a második kiadásban.

*

Dr. Grünhut Lázár jeles munkatársunk, ki öt év óta a jeruzsálemi zsidó árvaház igazgatója, nagy elfoglaltsága daczára irodalmunknak szorgalmas munkása. A »Hamagid» ez idei évfolyamában nagyobb értekezés jelent meg tőle a Jelamdénuról és remélhető, hogy eddigi kutatásait folytatva, sikerül neki a bonyolult Jelamdénu-kérdést végleg megoldani. Régebben német nyelven feldolgozta a Kóheleth midrását és most szerencsés szemmel egy eddig ismeretlen midrast fedezett fel a Sir Hassirim könyvére, melyet szakavatott héber bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva most közre bocsátott. E midrással a Chazitha és Zutta midrásokkal kapcsolatban behatóan foglalkozik Dr. Welles Gyula jelen számunk más helyén és igy annak méltatásába nem bocsátkozva, csak örömünknek és hálánknak adunk kifejezést a szép ajándék miatt, melylyel Dr. Grünhut a midras irodalmát gazdagitotta. A művet Dr. Bacher Vilmos is méltatni fogja a Revue des Études Juives legközelebbi füzetében.

SYMBOLUM.

Felgyúltatok már mécsesek?
Mért oly halvány a fényetek?
Mért nem szórjátok szerteszét
A lelki vakság bús ködét?
Felgyúltatok már mécsesek?

Ott hol egy áldott, agg király
Lelkébe nyilal száz viszály
S hol égbe tör a dóm-torony;
Vád üldözi hitsorsosom . . . .
Felgyúltatok már mécsesek?

Hol annyi templom hirdeti:
Az ember lelke isteni,
Egy munkás nemzet szivében
A gyülölség csak nem pihen . . .
Felgyúltatok már mécsesek?

S hol egy fenkölt nő homlokán
Babér virul a koronán
Eltiltják ifjaink hadát,
Hogy védhessék a szent hazát.
Felgyúltatok már mécsesek?

S a Szajna menti Babylon
Véled pöröl szétszórt Sion,
És egy sziget zokogja: mért?
Igazságért vagy tán hitért?
Felgyúltatok már mécsesek?

Ki hirdeté az ideált
Nem halt-e mindég száz halált?
És Chanukának ünnepén
Miljo mécs kérdi: lesz-e fény?
Csak gyúljatok fel mécsesek!

Budapest, 1897. Chanuka.

GERŐ ATTILA.

KÚTFŐK.

275. sz.

A NAGYSZOMBATI KERESZTÉNYEK MEGUJITJÁK A KÖZÉPKORI VÉRVÁDAT MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA ALATT.

A kútfőkben közölt okmányok, melyeket az országos levéltárban* gyüjtöttem össze, tanubizonyságot tesznek arról, hogy mennyire haladtunk türelemben és valódi emberszeretetben szeretett hazánkban. Igen röviden szándékozom az utóbbi nagyszombati esetet és az arra vonatkozó négy királyi leiratot a tisztelt olvasóval megismertetni.

Az »I.« szám alatti okmány teljes felvilágosítást nyújt arra nézve, hogy a nagyszombati nyárspolgárság Oppenheim Simon Sámuelt — aki egy nyirolaj czégnek volt ügynöke, mely a lengyel határon volt felállítva és a bécsi szállítási útat mindig Nagyszombaton át vette — bezárta, az olajat zár alá helyezte és az ügynököt azonkivül 50 forinttal megbirságolta.

A czég tehát kényszerítve volt Magyarország királynőjéhez fordúlni, ki, mint ez a »II.« szám alatti okmányból kitünik, igen kedvező felelettel szerencséltette meg a folyamodó czéget.

A nagyszombatiaknak azonban a királynőnek ezen kedvező válasza szálka volt szemükben, minélfogva kikerestek Ferdinánd királytól az 1539. évről s Lipót királytól az 1686. évről egy-egy királyi leiratot, melyek a zsidóknak Nagyszombaton való tartózkodásukat tiltják és ezen okmányokat a királynő elé terjesztették, privilegiumukra hivatkozva. Ezen okmányok »III.« és »IV.« számmal vannak megjelölve. Erre leérkezett a királynőnek ez ügyben utolsó s a zsidókra nézve kedvezőtlen válasza, melyet »V.« sz. alatt közlünk.

Budapest.

POLLÁK KÁLM.

I.

Allergnädigste Kaÿserin, Königin!

Euer Römisch. Kaÿs. Königl. Maÿst. wird ohnhin annoch allerhöchst beywohnend seyn, was gestatten wir in verwichenen jahr mit

* Judaeor Taxae Toleran. A. fascic. 9.

einem allerhöchsten Privilegio zu Fabricir- und Verkaufung des Birkenöles allermildest begnädiged worden seyend, zufolge dessen weills das materiale zur arbeith vorigen jahr hier in deren benachbarten Ländern abgängig war, wir uns in Königreich Hungarn an die Polnische Gräntze wenden müssen, um gleichwohl diesfach nicht ins stocken gerathen zu lassen: wir haben also auch im Februario dis inslebenden jahres einen Transport ersagten ölls anhero — nacher Wienn durch den Trenchiner Comitat über Pressburg, unter begleitung deren unsrigen leithen ohne allermindeste molestie gemacht, und da wir dermahlen widerum ein andere dergleichen mit nemblichen umständen zumachen in begriff waren, ergibt es sich, dass bey der Vorbey-Passirung für Tyrnau, dem 12. dises man unsere Fabricanten Inspectorem Samuel Simon Oppenheym, daselbst der alleinigen ursach wegen in arrest gezogen, alldieweill er die erst neulich ergangen seyn sollende Verordnung, dass nemblich kein Judt den Tyrnauer Bezirgh betretten dörffte, solte übergangen und bey der Tyrnauer gegend durch der gewohnlichen haubtstrassen, mit deren öllwagen vorbeygereiset war und ohngeacht deren von ihm Samuel beygebrachten billigsten vorstell- und Einwendungen ihm nicht ehender, alss bis erlegten geldtstraffe per 50 Fl. des arrestes entlassen will.

Wann nun aber allergnädigste Kaÿserin Königin! in rechtlich-billigste Consideration solte gezogen werden, dass 1mo diss arrestirte Fabriquen Samuel Simon Oppenheym ein Ausländer und der gleichen particularismus Legis ganz unwissend gewesen, auch bereits schon vor 3. Monath eben mit deren öllwägen vor dem Tyrnauer Bezirgh vorbeypassirt, ohnejedoch dass ihme die mindeste wehrung dessentwegen beschehen war, mithin der offentlichen fuhrstrassen und gastrecht, so keinen Menschen auch von einem frembden Landesfürsten, jemahlen versagt worden, sich einzig und allein bona fide bediennet hatt, und könte ihm auch um soweniger alss widriges beyfahlen, alss bereits auch daselbsten schon Landkundig ect. bis unsere öll fabrique zum allgemeinen besten der lederer aufgerichtet und mit allerhöchst Landesfürstlichen Privilegio, in ansprung aller Teutschen Erblanden wegen passir- und repassir- auch anderen darzu unentbehrlichen umständen, besonders allergnädigst versehen und bestättiget worden seyn. 2-do aber dass diese arrestirung sehr nahmhafften Schaden und umkostnn verursache, sondern auch uns gesambten fabricanten überaus grossen Nachtheil zugewachsen seye, immassen als öll so bereits schon anhero bestellt und anbestimmter zeit hätte abgeliefert werden sollen, diserwegen von denen Fuhrleuthen zu Pressburg abgelegt, und wissen nicht, was für einer verderbungsgefahr selbes in frembder Händen ausgesetzt worden, bey welcher der Sachen beschaffenheit — demnachero: gelangt an Euer Römisch-Kays. Königl. Mayestät unser aller unterthänigst fussfälliges Bitten, Allerhöchst dieselbs geruhen, aus obig beygebrachten bewegursachen allergnädigsten befehl nacher Tyrnau an seine Behörde, ob in mora periculum allermildest dahin vor-

gehen zu lassen, womit der arrestirte Samuel Simon Oppenheim ohne anverlangten Endtgeld deren 50 fl. alsogleich des arrestes entlassen und die freÿe vorbeypassirung ihm verstattet worden sollte.

Zu welcher Bittsgewährung wir uns unterthänigst-allerdemüthigst empfehlen.

Euer Römisch. Kays. Königl. Mayestät.

Allerunterthänigst allerdemüthigste,

N. N. Kays. Königl. Privilegirte
Birken-ölls Fabrikanten.

II.

Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix Germaniae Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. ect. Regina, Archidux Austriae ect. ect.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifici item, et Egregii, Fideles Nobis Dilecti. Judaei Olei Betularum, ex benigno Privilegio nostro Eisdem habita publicae utilitatis ratione clementer elargito Confectores, quam sensibiliter in eo querebatur: quod fabricae suae Inspector certus Samuel Simon Oppenheim, cum Civitatem Tyrnaviensem praeterveheretur, in publica via, non Attento eo: quod extraneus adeoque recentius interventae Dispositionis ignarus fuerit, ac aliis per Ipsum in medium adductis rationibus, una cum Currubus suis non modo detendus, verum insuper in arrestum, quod in praesens etiam sustinet, usque Depositionem 50 fl. conjectus habeatur? pro qualive eatenus adferendo remedio supplicent? ex eorundem hoc in Exemplo advoluta humillima Instantia uberius percepturae sunt Fidelitates Vestrae.

Penes cujus Communicationem Eisdem hisce benige committendum esse duximus, quatenus apud Magistratum antelatae Civitatis Tyrnaviensis e Vestigio disponere noverint, ut iis Circumstantiis in praeadnexo Supplice uberius expositis in debitam Reflexionem sumptis, penes arrestati Judaei Dimissionem tale remedium, quod ratio publici Commercii, et ex hoc in Publicum redundantis utilitatis exposcere videbitur, ponere haud omittat; In reliquo Fidelitatibus Vestris Gratia et Clementia nostra Caesareo Regia benigne, jugiterque propensae manemus. Datum in Archi ducali Civitate nostra Vienna Austriae, Die Decima octava Mensis maji A° Dni Millesimo Septingentesimo quinquagesimo Sexto.

Maria Theresia. Comes Leopoldus Nádasd.
Ladislaus Batthyány.

III.

Ferdinand király leirata igy hangzik:

Nos Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux

Austriae, Dux Burgundiae etc. Memoriae commendamus tenere praesentium significantes, quibus expedit universis: Qualiter superiori mense Januario fideles nostri judex et certi quidam jurati cives ex primoribus civitatis nostrae Tyrnaviensis, suo et totius communitatis nomine et in persona nostram venientes in praesentiam, porrexerunt nobis supplicationem, in qua sunt graviter conquesti contra Judaeos in eadem civitate nostra residentes, ut scilicet quidam ex senioribus Judaeis, annis abhinc duabus, quendam puerum, tres annos, aut amplius natum, concivis eorum filium clam raptum enecassent. Hacque verum esse, primum ex fassione cujusdam judaei in oppido Galgócz paucos ante dies suspensi, se certo didicisse affirmantes. Propter quod quendam Mojsem judaeum, auctorem hujus sceleris per illum suspensum judaeum nominatum, iidem judex et jurati cives detinuissent: Qui postea ad fidelem nostrum spectabilem et magnificum comitem Alexium Thurzó de Bethlenfalva, locum tenentem nostrum adductus, et examinatus alios quoque judaeos nominasset, sceleris hujus esse participes; quo et ipsi, dum ad eundem locum tenentem nostrum, inquirendae veritatis causa adducti et examinati fuissent, id ipsum et absque tormentis et in ipso tormento de necato per eos puero, verum esse confirmarunt et confessi sunt. Supplicarunt ideo nobis iidem judex et jurati cives, ne judaeos ipsos utpote christiani sanguinis celatores perfidos inter ipsos amplius commorari, conversari et cohabitri permitteremus. Quorum exaudita supplicatione cum propterea, tua vero quia etiam judicio praefati comitis Alexii Thurzó locumtenems nostri et sedis suae assessorum in hac causa habito, auctores ntieris hujus morte commendati exstitissent. Decrevimus judaeos omne scel de ipsa civitate nostra Tyrnaviensi perpetuo tollendos et ejiciendos, prout praesentibus decernimus. Ea tamen lege, ut cives et incolae ejusdem civitatis nostrae Tyrnaviensis pro censu illo, qui quotannis a judaeis nobis ad cameram dabatur, dimidium illius contribuant. Quem cives civitatis nostrae Posoniensis solvere similiter ob expulsionem de ea civitate judaeorum singulis annis solvere tenentur. Quod si vero certis et rationabilibus ex causis ab hujusmodi onere solutionis eadem civitas nostra Posoniensis esset exempta et supportata, nihilominus cives et incolae praefatae civitatis Tyrnaviensis et omnis eorum successura posteritas, singulo quoque anno nomine census judaeorum quinquaginta florenos ad cameram nostram sub poena dupli solvere ad festum beati Georgii martyris debeant et teneantur, nulla exemptione, inscriptione, aut quavis alia difficultate obstante.

In cujus rei testimonium, firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras eisdem civibus et incolis dictae civitatis nostrae Tyrnaviensis dedimus et concessimus. Viennae 19-a mensis Februarii, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo nono, Regnorum nostrorum Romani nono, aliorum vero tredecimo.

Ferdinandus m. p. L. S.

IV.

Lipót király leirata igy hangzik:

Nos Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. Rex Archi-Dux Austriae Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carintiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae ac superioris, et interioris Silesiae Viertembergae et Thaekae Princeps Sveviae Comes Habspurgi Tyrolis et Goritiae etc. ect. Memoriae Commendamus Tenore-praesentium Significantes quibus expedit Universis quod Fideles Cives, ac Senatores Liberae ac Regiae Civitatis nostrae Tyrnaviensis demisse exposuerunt Majestati Nostrae in hunemodum! Qualiter recenter evolutis Temporibus Die videlicet Undecima Mensis May Anni modo Currentis Millesimi Sexcentisimi Octuagesimi Sexti Certus quidam Judaeus Nomine Salomon sub Regimine Nostro Typpentaliano in Compania Capitanei Nostri Spanner nominati Marcatannerum agens, nescitur undamorus, quove temeritatis ausu ad id inductus, contra Ejusdem Civitatis Nostrae Tyrnaviensis Privilegia a Sacratissimo quondam Principe ac Domino Domino Ferdinando Primo Romanorum Imperatore, et Germaniae Hungariae Rege Praedecessore Nostro gloriosae Reminiscentiae, ob certum Infanticidium per aliquos Judaos dictam Civitatem Nostram Tyrnaviensem eotum incolentes commissum eidem Civitati Nostrae clementer data, et concessa, ac per Majestatem quoque Nostram temporae gloriosae coronationis Nostrae benigno Diplomate Nostro Regio gratiose Confirmata, in modofatam Civitatem Nostram Tyrnaviensem, alio super indicto Vestitu, clam et incognite venire, ac intrare atque erga similes Contravenientes vi Praelibati Privilegii. Statuta severitate etiam contempta, et Vilipensä in Praejudicium Antelatae Civitatis Nostrae ac attactae Donationis Privilegialis Regiae contemptum, summe grave, et manifestum praesumpsisset. Supplicantes Majestati nostrae debita cum Instantia humillime quatenus praelibat. Privilegium Eorundem in Negotio praerepetito ipsis modalitate supra declarata, clementer datum, et Confirmatum per torqu et tantos Annorum decursus quam plurimis exemplis per ipsos laudabiter usuroboratum, rursus, ac denuo clementer confirmare similes ve Judaeos iisdem nempe Privilegiis contravenientes juxta praetactam longoq. usu roboratam consvetudinem ipsorum, puniendi facultatem indubiam dare, et elargiri benigne dignaremur. Quorum Nos humili supplicatione Regia benignitate, exaudita clementer et admissa, cum Privilegium praemissum ipsi Civitati propter scelus Judaeorum et facinus detestabile in Exemplum, quod deinceps Judaei formident, et defleant sine fine datum fuisse benigne informamus. Idcirco Nos quoque pro suscepti Regiminis Nostri officio volentes praespecificatos Cives in praefatis eorum Privilegiis clementer manutenere, atq. conservare, Annotatum Eorundem circa Judaeos in Civitatem praetactam Nostram Tyrnaviensem praesumptuose subintrantes habitum Privilegium non modo Regia Nostra Auctoritate

approbavimus, roboravimus ratificavimus et confirmavimus, verum similes Judaeos juxta observandam hactenus consvetudinem puniendi omnimodam etiam facultatem dedimus et concessimus; Imo approbamus ratificamus, et roboramus, damusque, et concedimus. Harum Nostrarum Secreto Sigillo Nostro, quo ut Rex Hungariae utimur inpendenti Communitarum vigore, et Testimonio Literarum Mediante. Datam per manus Fidelis Nobis dilecti Egregii Joannis Makolanÿ Hungarici Aulici Secretarii et Consilarii Nostri Cancellariatus officio vacant in civitate Nostra Neostadiensi Austriae, Die vigesima octava May Anno Domini Millesimo Sexentesimo Octuagesimo Sexto Regnorum Nostrorum Romani vigesimo octavo, Hungariae et reliquorum Trigesimo Primo, Bohemiae vero Anno Trigesimo.

Leopoldus. m. p. L. S.

V.

A királynőnek ez ügyben utolsó válasza a következő:

Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. ect. Regina; Archi Dux Austriae ect. ect.

Reverendissimi, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifici item et Egregii Fideles Nobis Dilecti. Precepta Demissa Fidelitatum Vestrarum Relatione de 22. labentis ad nos data, una cum ei juncto Commissionis Telonialis Protocollo de 17. ejusdem concinnato: Quandoquidem in Ordine ad Punctum ejusdem Protocolli Primum, circa Privilegia Liberae, et Regiae Civitatis nostrae Tyrnaviensis Exclusionem Judaeorum de eadem Civitate concessiva, et Taxam, quae ob Dispensationem praeattactorum Privilegiorum hactenus a Judaeis desumebatur, adhuc sub 24. July Anni praeteriti Nobis benigne resolvere, disponereque visum sit: Ut in Passu huius Civitatis ad Statum Privilegialem reponatur; Communicata autem Privilegia in Terminis innuant: Ut Judaei omnes de ipsa Civitate Tyrnaviensi perpetuo tollantur, et ejiciantur; Nomine autem Civitatis, conformiter Legibus Regni veniant non solum ea, quae inter Muros, aut Moenia Civitatis sita sunt, adeoque ipsa Civitas realis, verum integrum ejus Territorium, quod directe ad Civitatem pertinet, et qua tale per eandem in suis Individuis possidetur; Ac in Casu substrato eo magis, quod eadem Civitas in hoc Intellectu quoad allegata Privilegia sua se in Usu praefuisse doceat eo, quod secundum allegatum de 20. Decembris Anni 1717. coram Camera nostra Regia Aulico Hungarica inter eandem Civitatem, et Judaeos initum Contractum Judaei pro nudo duntaxat Territorii ejusdem Civitatis transeundi Facultate semet ad certum Censum Civitati pendendum obligaverint. Atque hinc ad Effectum, et Intellectum praeallegatae Benignae Resolutionis nostrae porro quoque clementer resolverimus: Quatenus eadem Civitas nostra ad Statum Privilegialem ita reducatur; ne quippe Judaeis nonsolum ipsam Civitatem intra-muralem

intrare, verum ne Territorium quidem ejus (id est, quod directe ad Eandem spectat) seu transire, seu vero Pedem eidem inferre impune, conformiter Confirmationi Leopoldinae liceat, Possessiones attamen seu Villas ad eandem Civitatem spectantes, et earum Territoria, tanquam a Corpore Civitatis distincta, nonsolum transire, verum etiam ipsas Possessiones intrare, et pro Casu Necessitatis, in ijs morari, ac negotiari absque Paenalitate quaquam libere et imperturbate possint.

Hinc Fidelitatibus Vestris clementer hisce rescribendum committendumque, esse duximus: Quatenus ad observandum hanc Benignam Resolutionem nostram, tam ipsam Civitatem inviare, quam et pro Directione tum Possessionum, et Villarum ad eandem spectantium, cum et ipsorum Judaeorum sua via publicum reddere noverint. Queis in reliquo Gratia, et Clementia Nostra Caesareo Regia benigne, ac jugiter propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate nostra Vienna Austriae Die Vigesima nona, Mensis Januarij Anno domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo septimo.

Comes Leopoldus Nadasd.
Bernardus Koncsek.

Maria Theresia.

---

276. sz.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR RENDELETE A ZSIDÓ FÖLDMIVELŐ-TELEPEK FELÁLLÍTÁSA ÜGYÉBEN.

Napló száma: 1267; rendelet száma: 6375.

Seine Majestät der Kaiser haben in der mildesten Rücksicht, dass der Wunsch einiger jüdischen Familien sich *dem Ackerbau* widmen zu dörfen, die Umschaffung eines bisherr meistens dem Wucher und dem herumirrenden Leben ergebenen Volkes, in nützliche Landwirthe zum Zwecke hatte allergnädigst zu bewilligen geruhet: dass alle jüdische Familien, welche sich melden würden, in Kammeral-Religions- und Studienfonds-Gütern, in welchen bereits christliche Gemeinden bestehen, sich Ansiedlen und sofort den Ackerbau sich ergeben mögen!

Die von Allerhöchst gedacht Se. Majestät, *den sich zum Ackerbau verwendenden Juden* eingeräumte *Begünstigungen sind folgende:*

1-tens Sollen diese Juden in Ansehung der Bau-Materialen Kontributionsfreiheit, und der Brandwein-Erzeugung der den übrigen inländischen Ansiedlern gänzlich gleichgehalten, die Toleranz-Tax jedoch nur jener nachgesehen werden, welche bloss von dem Ackerbau leben, und werden daher jene, welche nebstbey auch einen anderweiten Handel treiben, die besagte Toleranz-Tax ohnnachsichtlich bezahlen müssen.

2-tens Was die Religionsübung anbelanget, da ist nach der Allerhöchsten Willensmeinung, den sich dem Ackerbau widmenden Juden das nämliche *zu gestatten*, was hierüber dermalen bey *andere Juden in Hungarn* festgesetzet ist, und kann in jenen Orten wo mehrere von den Ackerbau lebende Juden beysammen vorhanden sind, erlaubet werden, dass sie ihr Gebet Versammelter in einer Wohnung verrichten dörfen.

3-tens Müssen sich die zum Ackerbau verwendenden Juden allerdings verbindlich machen, *solchen mit eigenen judischen Händen* zu betreiben, jedoch kann ihnen von Anfang bis sie in der Feldwirthschaft hinlänglich unterrichtet seyn, noch gestattet werden, durch die erstere 3. Jahre sich auch christliche Knechte zur Ackerpflege mit bedienen zu dörfen.

Diese Allerhöchste Entschliessung wird demnach zu dem Ende bedeutet, womit sie zur Belehrung der Juden gewöhnlicher Weise kund gemacht werden solle.

Ofen, den 13-ten Februarii 1787.

Ex Consilio Regio Locumtenentali Hungarico.

Karl Graf Zichy. mp.

Jósef Zichy. mp.

A Pest-megyei levéltárból »Verordnungen« XXIV. czimü iratcsomag.

Egyházmegyei vizitáció levéltárában 1787. fasc. 4. nr. 36.

Közli: Pollák Kaim.

277. sz.

II. JÓZSEF CSÁSZÁR RENDELETE ZSIDÓ KATONÁK ÉTKEZÉSE ÉS A ZSIDÓ ÜNNEPEK MEGTARTÁSA ÜGYÉBEN.

Napló száma: 8157; rendelet száma: 43894.

Seine Majestät haben auf eine *von den hierländigen* Judenschaft Allerhöchsten Orts eingereichte Bittschrift, mittelst *welcher dieselben den Antrag machte, dass die Millitärstellung nur auf freywillige beschränket*, und die Ergänzung der etwa, auf solcher Art nicht aufzubringenden Zahl durch eine Geldabgabe für jeden Kopf gestattet werden möchte, allergnädigst zu entschliessen geruhet, dass diese Modalität nicht Platz greife, übrigens aber der Jud, welcher ohne weitere Modalität *als Mensch, als Mitbürger des Staates* zu all demjenigen verwendet werden soll, was jedem anderen obliegt, *in seiner Religion dadurch nicht gekränket, sondern ihm frey gelassen werde, das zu essen was er will*, dann *dass selber am Sabbath zu nichts anderen, als was die Noth fordert, und was* auch ein Christ am Sonntag zu thun schuldig ist, *verhalten werden darfe.*

Diese Allerchöchste Entschliessung wird demnach diesem Comitat hiemit in Verfolg der Erstern unterm 19. August d. J. Nr. 32,940. (6030. 788.) bekannt gemachten Verordnung ferners zu dem Ende eröffnet, nun hiernach, die in seinem Mittel befindlichen Judenschaft mit dem Beysatz zu werständigen, dass auch millitärischer Seits bereits die Allseitige Einleitung wegen der, den zum Millitärfuhrwesen kommenden Juden nach der Allerhöchsten Willensmeinung *unter sich zu gestattenden Führung ihrer eigenen Menage* getroffen worden sey.

Uebrigens wird derselbe zu gleich ernstlich erinnert, die unter obangeführten Dato anbefohlene Beschreibung der zum Artillerientransport, und Pferd-Fuhrwesen tauglichen Judenschaft unverweilt anher einzusenden.

Ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico, Ofen, den 1-ten Septembris 1788.

Karl Graf Zichy mp.

Anton d. John. mp.

A rendelet külzetén: Beiden Freystädten und allen H. Stuhlrichtern abschriftlich hinauszugeben, dass sie die Judengemeinden darüber belehrend, ihre Berichte aber in betreff der zur Artillerie-Transport und Pferde-Fuhrwesen taugliche Juden des ehestens einsenden solle.

A Pestmegyei levéltárból »Verordnungen« XXIV. czímü iratcsomag.

Közli: Pollák Kaim.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bánóczi J.*, Az országos izraelita tanítóképző-intézet története. 1857—1897. *Budapest.* 1897. — *Hevess K.*, Lant és Biblia, vallásos és egyéb költemények. *Budapest.* 1897. — *Perles F.*, Notes critiques sur le texte de l'Ecclesiastique. *Páris.* 1897. (Külön lenyomat a REJ XXXV. kötetéből). — *Dr. Schwarz G.*, Povjest Židova od babilonskoga sužanjstva do danasnjega doba. I. rész. *Károlyváros* 1897. — *Dr. Bródy H.*, Weltliche Gedichte des Abu Ajjub Soleiman b Jahja Ibn Gabirol. Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter nach Handschriften und Druckwerken bearbeitet und mit Anmerkungen und Einleitung versehen. *Berlin* 1897. (I. füzet). — *Prof. Dr. Bacher W.*, Sepher Haschoraschim Wurzelwörterbuch der hebräischen Sprache von Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (R. Jona). Aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt von Jehuda Ibn Tibbon. Aus den Handschriften der Vaticana und des Escurial zum erstenmale herausgegeben und nach dem arabischen Originale berichtigt und vervollständigt, sowie mit einer Einleitung über das Leben und die Schriften Abulwalid's und mit Registern und einem Anhange, Textberichtigungen zum Sepher Harikma, versehen. 4 rész. *Berlin* 1893—1897. — *Dr. Goldzieher V.* egyetemi tanár, Dudits Endre pécsi püspök 1533—1589. Egy lap az orvostudomány történetéből. *Budapest.* 1897. Külön lenyomat az *Orvosi Hetilapból.*

Az izr. tanítóképző október hó 31-én ünnepelt jubileuma, melyen a kormányt Zsilinszky államtitkár és dr. Axaméty osztálytanácsos, az igazgató tanácsot dr. Verédy tanfelügyelő, Schweiger Márton, dr. Simon József és Wahrmann Sándor képviselték, fényes közönség jelenlétében folyt le. A szép ünnepi beszédek elhangzása után dr. Bánóczi József igazgató az intézet multját nagy hatást keltett előadásban ecsetelte. Ezután következett az intézetek üdvözlete, az orsz. rabbiképző, az izr. tanítóegyesület stb. A jubileummal egyidejüleg Mendl Lajos 40 éves tanári müködését is megünnepelték. A szép

ünnepélyt az nap este társas vacsora követte, a melyen inter pocula méltatták a zsidó tanítóképző és a zsidó tanitó működését.

Dr. Goldziher Ignácz egyetemi tanárt az orosz császári akadémia tagjává választotta. »Minden czimnél nagyobb neve«.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elhatározta, hogy minden kiadványából 100 példányt ingyen enged át a következő intézeteknek és egyesületeknek: 1. Orsz. rabbiképző-intézet. 2. Orsz. tanítóképző-intézet. 3. Pesti izr. tanfelügyelőség utján a hitoktatóknak szorgalmas tanulók részére. 4. Pesti izr. fiárvaház. 5. Izraelita siketnéma intézet. 6. Összes alapitó hitközségeknek. 7. Beregvármegyei közművelődési egyesületnek a beregszászi reáliskola zsidó növendékei számára. 8. E. M. K. E. kath. gymnasiumnak, unitárius reáliskola, tanitó-képző, felsőbb leányiskola részére. 9. F. M. K. E. a nyitrai gymnasium részére. 10. Körmöczbányai magyar egyesület, az ottani reáliskola részére. 11. Torontálmegyei magyar közművelődési egyesület, a nagybecskereki gymnasium részére. 12. Zemplénmegyei magyar nyelvet terjesztő egyesület, a s.-a.-ujhelyi gymnasium izr. tanulói részére. Csereviszonyban áll a Szent István és a Protestáns Irodalmi Társulattal. Tavalyi kiadványaiból 43·50 frt értékben kelt el. A bibliafordítás megjelent kötete 1 frtért kapható, félkemény vászonkötéssel 40 krral, diszkötéssel 60 krral drágább. A Budapest területén fennállott zsidó községek története cz. pályamunka felett rövid idő mulva dönteni fognak. A szükségesnek mutatkozó alapszabály módosítást szintén rövid időn belül fogják keresztülvinni. Az 1897. december 28-án tartott választmányi gyülés, melyet közvetlenül az igazgatóság ülése előzött meg, már foglalkozott ezen kérdéssel, a mennyiben az igazgatóság idevonatkozó inditványát az alapszabályszerűleg szükséges 40 tag aláirásával beadott kérelem alapján elfogadta és a közgyülés elé terjesztést elhatározta. Az alapszabályok módositásának lényege az, hogy az irodalmi és gazdasági bizottság megszünik. Kitünt ugyanis, hogy a gazdasági bizottság teendőit az igazgatóság végzi és igy ennek fennállása, a melynek elnöksége amugy is benn van az igazgatóságban, felesleges és csak a papiroson létezik. Az irodalmi bizottság működési köre pedig, miután ugy a bibliafordítás, mint az Évkönyv szerkesztése külön bizottságokra ruháztatott, pályamunkák megbirálására pedig minden alkalommal külön szakférfiak kéretnek fel, és a pályakérdéseket az igazgatóság tüzi ki, tökéletesen megszünt és igy szintén feleslegessé vált. Ezen kivül azt javasolja a választmány, hogy a titkári állás honorárium mal rendszeresittessék, minthogy a titkárnak igen sok

a teendője. Dr. Kohn Sámuel elnök a szép számmal megjelent választmányi tagoknak jelentést tett az idei tagilletményről, mely az Évkönyvön kivül Mózes öt könyvének fordításából fog állani. Ezt és a Dr. Bánóczi jelentését lelkes örömmel vették tudomásul. Ugyszintén helybenhagyták a Székely Ferencz által felolvasott idei költségvetést és a tisztviselőknek buzgalmukért köszönetüket fejezték ki. A kiadott müvek és különösen a bibliafordítás aránylag kevés költséggel jár, jóval többre gondoltak. Miután elhatározták, hogy a közgyülést nem sokára fogják összehívni, elnök a gyülést bezárta.

Wawelberg Hippolyte orosz császári udvari bankár, a pétervári és varsói »Wawelberg H.« firma tulajdonosa, czége fennállásának félszázados jubileuma alkalmából több emberbaráti és közhasznu intézmény létesitésére 1.000.000 rubelre rugó alapítványt tett. A legkiválóbb ezek között egy a legmodernebb berendezéssel ellátott technikai középiskola, melynek fentartását is elvállalta az alapitó sógorával Rothwanddal együtt, ki üzlettársa. Wawelberg H. elnyomott hittestvérei ügyeiért sokat buzgólkodik; a báró Hirsch alapítványainak is nagytevékenységü igazgatósági tagja.

Az orosz zsidókat, mint ismeretes, az orosz kormány a birodalom nagy részéből kiutasitotta és az úgynevezett »letelepedési területre« préselte be. A nyomor, mely ezen intézkedések nyomán kelt, leirhatatlan. De az államkormányzásnak ez a módja nemcsak a zsidókat döntötte nyomorba, hanem tönkretette a népet is, a mely az orosz kereskedők kapzsiságának esett martalékul, úgy hogy több kormányzóságból a nép a kereskedelmi kamarákkal együtt folyamodott a kormányhoz, hogy rendeleteit vegye vissza. Hir szerint a kormány jelenleg hajlandó szigorából engedni és néhány kormányzóságot ujra meg akar nyitni a zsidók előtt.

Kitüntetések. *Kohner Ágoston* nagykereskedő a közgazdaság terén szerzett érdemeiért a harmadosztályu vaskorona-renddel lett kitüntetve. — *Brahms Miksa* lovag, ministeri tanácsos czimet nyerte. — *Ormódi Vilmos*, az Első magyar általános biztositó-társaság igazgatója, *ormódi* praedicatummal nemesi rangra emeltetett.

Sub auspiciis regis promoveáltak dr. Fenyvesi és dr. Roth. Ez volt az első eset, hogy hitrokont ilyen kitüntető elismeréssel bocsátott el az egyetem.

Dr. Kohut Georg Alexander munkatársunkat Dallas hitközsége rabbivá választották. A fiatal rabbi dr. Kohut Sándor a megboldogult hirneves magyar rabbinak a fia.

A tanitó hitközségi adója és templomi ülése tárgyában a putnoki kerülethez tartozó tornallyai tanitó perlése folytán a kultuszminiszter azt az elvi jelentőségü határozatot hozta, hogy a tanitó az adó alól felmentendő és számára méltó templomi ülés jelölendő ki. Gömör vezet.

Rabbiválasztások. Dr. Klein József (Szabadka) Kassán hitszónokká és dr. Hoffer Ármin Szentesen rabbivá választatott.

Az uj lipótvárosi templom felépitésére a pesti izr. hitközség egy millió forintot irányzott elő és pályázatot irt ki a tervekre. 1800 férfi és ugyanannyi női ülés lesz benne.

A bécsi zsidók statisztikája. 1895-ben 1.363,548 lakos között 118,495 hitsorsos volt, 60,741 férfi, 57,754 nő. Összesen 1512 házasságkötés fordult elő; 420 vegyes házasság köttetett. Elválás 41 történt. Született 1713 fiu és 1514 leány; meghalt 980 férfi és 816 nő. Az egyetemen immatrikulálva volt 1606, a müegyetemen 353, a földmivelés főiskolán 9, a képzőművészeti akadémián 22 zsidó hallgató. A gymnasiumokba járt 1483, a reálgymnasiumokba 325 és a reáliskolákba 499 tanuló. A konzervatoriumban és szinésziskolában 229 zsidó növendék volt. A népiskolákba 15,541 gyermek járt. A zsidó szegények közül aránylag igen keveset segélyezett a város.

Dr. Kohn Ferdinánd boroszlói egyetemi tanár hires botanikus 50 éves Doctorjubileumát ünnepelte. A német császár a harmadosztályu vörös sasrenddel és Boroszló városa diszpolgársággal tüntette ki.

A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« október 21-én nyitotta meg az 1897/98. tanévet. A hallgatók száma 45; 30 rendes (maturált) és 15 rendkivüli. Több egyetemi joghallgató és orvostanhallgató látogatja az intézetet, hogy a zsidó tudományok ismereteibe beavattassanak.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYŰLÉSE.

Az izraelita községkerületi elnökök rendes évi gyűlésüket f. hó 21-én a pesti izr. hitközség ülésztermében tartották. Jelen voltak: *Deutsch* J. M. (Szombathely), *Donáth* Manó (Trencsén), *Horovitz* Sámuel (Kolozsvár), *Lippe* Vilmos (Szolnok), dr. várhelyi *Rósa* Izsó (Szeged), *Schreiber* Ignácz kir. tanácsos (Győr), dr. *Schül* Győző (Szászváros), *Schweiger* Márton (Budapest), *Sternthal* Salamon (Temesvár) és *Wertheim* Armin (Székes-Fehérvár). Távollétüket kimentették: dr. *Berkovits* Ferencz (Nagyvárad), gelsei *Guttmann* Vilmos kir. tanácsos (Nagy-Kanizsa), *Leopold* Sándor (Szegszárd), *Politzer* Bernát (Rózsahegy), dr. *Szilasi* Fülöp (Szabadka).

A gyűlés elnökéül *Schweiger* Márton, elnökhelyetteséül dr. várhelyi *Rósa* Izsó lett megválasztva.

Dr. *Simon* József kir. tanácsos előterjeszti az országos iroda jelentését, mely következőképen hangzik.

Tisztelt gyűlés!

Sajnálattal jelentjük, hogy az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához intézett két rendbeli felterjesztésünk eddigelé még semmiféle elintézésben nem részesült. Még mindig nem jutott tehát felekezetünk abba a helyzetbe, hogy rendezésre váró számos ügyét saját autonóm hatáskörében szabályozhassa. Napról-napra tapasztaljuk ez állapot hátrányait. Érezhetővé válik az a folyó ügyekben is és nem egyszer akadnak fenn a hatóságok, de maga a minisztérium is, ha oly

kérdések eldöntése előtt állanak, melyekre kellő irányelvek még nem léteznek. E fórumok sokszor fordúltak hozzánk véleményért és mi igyekeztünk az adminisztrácziót oly irányba terelni, amely a reánk bízott felekezeti érdekeknek leginkább megfelel.

I.

Leggyakrabban fordúlt elő, hogy fiókhitközségek az anyahitközségek kötelékéből kilépni kívántak, hogy a rabbinátusi adó alól magukat kivonhassák. Ezeket az eseteket a tisztelt gyűlés múlt évben előre sejtette és ezért méltóztatott megbízni bennünket azzal, hogy a miniszteriumnál oda hassunk, hogy az izr. anyahitközségek területkörei ezentúl is fenntartassanak, nehogy a mostani hitközségi rend felbomoljon, mielőtt azt a felekezet új alapokra fektetni képes lenne.

A helyzet nehézsége abban rejlik, hogy a fennálló szabályrendeletek szerint az anyakönyvvezetési jog képezi az anyahitközség kriteriumát és a fiókhitközségek azt hiszik, hogy a polgári anyakönyvvezetés életbe lépésével az izr. anyakönyvi kerület jelentősége megszűnvén, az ezzel járó terheket sem kötelesek többé viselni. Az eljáró hatóságok pedig azért is hajlandók a fiókhitközségek álláspontját helyesnek elismerni, mert az izr. anyahitközségek a kültagokra tényleg többnyire »anyakönyvi adó«-t vetnek ki, és »anyakönyvi adó« czímén kérik a hátralékokat behajtatni.

Figyelmeztetendők az anyahitközségek, hogy ne nevezzék a kerületüket »anyakönyvi kerület«-nek, hanem »rabbisági kerület«-nek, szintúgy az adót sem »anyakönyvi«, hanem »rabbisági adó« czím alatt vessék ki. A fennálló szabályrendeletekből világosan kitűnik, hogy az anyahitközség rabbija a kerületnek nemcsak egyszerű anyakönyvvezetőjéül lett alkalmazva, hanem valóságos rabbija az egész kerületnek és ezért nagyon is összefér az érvényben levő szabályokkal is, hogy anyahitközségek területeit »rabbisági kerület«-eknek nevezzük, és hogy a hitközségek »rabbisági adó«-t vessenek ki, melynek fizetésére a kerületben lakó összes izraeliták kötelezhetők.

Az újabb miniszteri intézkedésekben e kifejezések már használtatnak és hiszszük, hogy azok jelentősége a köztudatba

mindinkább átmegy, miáltal a felekezeti adó jogczímének helytelen értelmezése is meg fog szűnni.

Ha a törvényhatóság közigazgatási bizottsága a fiókhitközség kiválási kérelmét nem pártolta, akkor a miniszterium annak eddigelé helyt nem adott. Előfordúlt azonban már az az eset is, hogy a törvényhatóság közigazgatási bizottsága meleg pártolással terjesztette fel egy fiókhitközségnek azt a beadványát, melyben az anyahitközségtől való különválhatását és önálló anyahitközséggé való megalakulhatását megengedtetni kérte. Minthogy »az izraelita vallásról« szóló törvény nem terjesztette ki reánk az 1868. évi LIII. t.-cz. 23. §-ában foglalt rendelkezés hatályát, — új izr. anyahitközségek alakításának engedélyezése még mindig a miniszterium hatásköréhez tartozik; és minthogy a felekezeti anyakönyvvezetés joga nem képezheti már a kormány adományozásának tárgyát, immár szükségesnek mutatkozik, hogy addig is, míg felekezetünk az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeket önmaga nem szabályozhatja, a miniszterium az izr. anyahitközség alakíthatását bizonyos feltételhez kösse. Annak a nézetünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy *ez idő szerint felekezetünk érdekeinek az felelne meg leginkább, ha a miniszterium anyahitközség alakíthatásának feltétlenül a szokásos institucziók fentartásán felül még egy képesített rabbi alkalmazását is megállapítaná.* Felkérjük a t. gyűlést, hogy e nézetünk helyessége felől nyilatkozni méltóztassék.

II.

Történtek abban az irányban is kisérletek, hogy az anyahitközség székhelyén alakíthasson a tagok száma külön önálló hitközséget. A székesfőváros területén hitrokonaink egy csekély töredéke még arra is kész volt, hogy külön törvényesen elismert felekezetet alakítson, csakhogy »szabad izraelita hitközség« név alatt külön vallástestületet képezhessen. Mindezen kisérletek végeredményeikben a fő hitközségek gyengítésére vezettek volna s ezért az erők szétforgácsolására irányított törekvéseket elleneznünk kellett. A fennálló szabályrendeleteket és az 1895. évi XLIII. t.-cz. határozatait szigorúan kértük alkalmaztatni és ez által sikerült is a szándékolt kiválásokat mindenütt meghiúsítanunk.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

III.

A *vallásoktatás* mikénti kiszolgáltatása szintén egyikét képezi azon fontosabb felekezeti ügyeinknek, melyek rendezetlen volta számos visszásságra vezet. Egynémely vármegye törvényhatósága már megint szabályrendeletek készítésével foglalkozik, melyekkel a zsidó zúgiskolákat rendszabályozni kívánják. Továbbá számos helyen egyletek alakúlnak arra a czélra, hogy tanköteles gyermekek vallástanításával foglalkozzanak. A kormányt a zúgiskolák beszűntetésére irányuló szabályrendeletek, valamint az izr. vallásoktatással foglalkozni kívánó egyleteknek alapszabályai egyaránt foglalkoztatják.

Valahányszor a miniszterium ezekben az ügyekben véleményünket kikéri, mindannyiszor rámutatunk annak sürgős szükségességére, hogy felekezetünknek mielőbb nyújtassék mód arra, hogy összes ügyeit saját autonóm hatáskörében rendezhesse. E mellett azonban a velünk közölt szabályrendeletek és egyleti alapszabályok fölött mégis véleményesen nyilatkoznunk kell. Tisztelettel tudatjuk, hogy véleményünk nyilvánításánál azon elv által vezéreltetjük magunkat, hogy tanköteles gyermekek vallásoktatása az izr. hitközségek jogát és kötelességét képezi. Ebből folyólag ellenzünk részünkről minden olyan törekvést, amely a hitközségek e jogát csorbíthatná. Eltekintve azoktól a felekezeti érdekektől, amelyek a hitoktatás helyes kezeléséhez fűződnek, már felekezetünk decoruma is megkívánja, hogy a hitközségek a vallásoktatás szent ügyét maguktól elhárítani ne igyekezzenek, és ennélfogva csak oly helyeken, ahol a hitközség e téren csupán törvényszerű kötelességét teljesíti, pártolhatjuk külön talmud-tórának egy egylet által való létesítését arra a czélra, hogy az ifjúságnak bővebb héber ismeretek szerzésére alkalma legyen. Örömmel jelenthetjük, hogy ez az álláspontunk felső helyen már több ízben érvényesült.

IV.

A lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló törvényjavaslat, első szövegezésében, az egyes felekezetek főhatóságait névszerint sorolta fel és felekezetünk hatóságaiként az »izraelita országos irodá«-t és az »orthodox izr. közvetítő bizottság«-ot

nevezte meg. Minthogy czélirányosnak nem tekintettük, hogy szervezetünk mostani tarthatatlan állapota országos törvényeinkben nyomot hagyjon, a szövegnek e részbeni megváltoztatását kérelmeztük. Előterjesztésünk eredményezte a nevezett törvényjavaslat mostani 3. §-ának ama kitételét, miszerint »a lelkészek illetékes felekezeti főhatóságuk, illetőleg hitközségi elöljáróságuk útján« folyamodhatnak, ami kitűnik az ezen §-hoz adott miniszteri indokolásból. Önként értetődik azonban, hogy az izr. hitközségek elöljáróságai a rabbik kérvényeit az illetékes községkerületi elnökségek útján fogják felsőbb helyre terjeszthetni.

A törvényjavaslat érdeméhez nem szóltunk, amint most is tartózkodunk attól, hogy annak értékét a szerint mérlegeljük, amint abból felekezetünkre anyagi előny származik vagy sem. De nem hagyhatjuk szó nélkül azokat az adatokat, melyeket a törvényjavaslat a 11. §-hoz adott »részletes indokolás«-ban a felekezetünkre vonatkozólag feltüntet. Az van ugyanis ott mondva, hogy a vallásfelekezetek főhatóságaitól beérkezett adatok szerint a törvényjavaslat hatálya 303 rabbira fog kiterjedni, akik fizetésének 600 frtig való kiegészítése 34,581 frtot, és 800 frtig leendő kiegészítése 91,136 frtot igényel. Kissé gyengíti e számok hatását a »részletes indokolás«-nak további kijelentése, amely a következőképen hangzik: »Számos oly lelkész van, aki a javaslat 4. §-ában megszabott minősítéssel nem bír, ezek fizetése csak 400 frtra egészíttetik ki; p. o. az izr. vallásfelekezet 303 rabbija között alig lesz 50, kinek fizetése 800 frtra volna kiegészítendő.« Nézetünk szerint ez utóbbi kijelentés sem felel meg a tényleges viszonyoknak, és ezért a törvényjavaslat kidolgozásánál rendelkezésre állott adatokat részünkről is megvilágítani bátorkodunk.

A vallás- és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltósága az 1896. évi ápril hó 23-ikán 22701. sz. a. kelt rendeletével azt a felhívást intézte hozzánk, hogy a rendelkezésünkre álló hiteles adatok alapján mindama rabbiságokról, melyeknek javadalmazása az évi 800 frtot el nem éri, a hiányzó összeg pontos jelzése mellett 8 nap alatt táblás kimutatást terjeszszünk fel. Az »orthodox izr. közvetítő bizottság« hason felhívást kapott. Az országos iroda a nyolcz nap alatt begyűjtött anyag alapján már 1896. évi május hó 8-ikán jelentette fel,

hogy 103 izr. hitközségben a mostani rabbisági javadalomnak 800 frtra való kiegészítése 29079 frt államsegélyt igényelne. Az »orthodox izr. közvetítő bizottság« is felterjesztett egy kimutatást, mely szerint 200 rabbiság javadalmi összegének 800 frtra való kiegészítéséhez 62057 frt államsegély szükségeltetnék. E két összegnek egyszerű összeadásából származott a törvényjavaslat indoklásában feltűntetett az az eredmény, miszerint 303 rabbi fizetésének évi 800 frtra való kiegészítése 91,136 frtot igényelne.

Ámde nagy hibába esik, a ki e számokban helyes kifejezését látja annak a valóságos szükségletnek, a mely a törvényjavaslatnak törvénynyé válta esetében felekezetünkkel szemben beállana. Figyelembe veendő ugyanis, hogy a fennálló szabályrendeletek szerint a rabbinak csak négy középiskolai osztályt kell végeznie s a hitközségek a rabbisági hivatalt rabbihelyettessel is betölthetik, a kinek szintén nincs nagyobb qualificatiója. Ez utóbbi engedményt azért kellett megtenni, mert az izr. anyakönyvi ügynek 1885. évben történt rendezése alkalmával a hitközségek kötelességévé tétetett, hogy az anyakönyveket a rabbisági hivatal által vezettessék, annyi szabályszerűen képesített rabbi pedig nem volt, hogy főleg ott — a hol csak az orsz. rabbiképzőből kikerült rabbit akartak alkalmazni — a rabbisági hivatal egy rabbival lett volna betölthető.

Tényleg ama 103 hitközség túlnyomó részében, melyek jegyzékét az országos iroda felterjesztette, jelenleg csak rabbihelyettesek működnek, a kiknek most 800 frtnál kevesebb a fizetésük. De ebből korántsem következik, hogy ezek a hitközségek, ha majd rabbit alkalmaznak, önerjükből a rabbinak 800 frt évi fizetést adni képesek nem lesznek. — Feltéve tehát, hogy az említett 103 hitközség mindegyikében idővel az orsz. rabbiképzőn képesített rabbi fog alkalmaztatni, még mindig nem bizonyos, hogy e rabbik fizetésének kiegészítéséhez az államnak hozzájárulására lesz szükség.

A mi pedig a mostani tényleges állapotot illeti, a mely a valóságos szükséglet kiszámításánál figyelembe jöhet, valamennyi 303 rabbi között, kikről a törvényjavaslat indoklása megemlékszik, alig van tíz rabbi, a ki a 4. §-ban megszabbott minősítéssel bírna, tehát nyolcz gymnasiumi osztályt végzett

s jövedelmének 800 frtra való kiegészítésére igénynyel bírna. A többi mind csupán 400 frtra tarthat igényt és ezennel konstatáljuk, hogy az országos iroda jegyzékében foglalt rabbiságok közül csak hat (6) igényel kiegészítést összesen 705 frttal, az orth. közvetítő bizottság kimutatásában pedig mindössze 42 rabbisági hivatal javadalmazása marad a 400 frton alul és ezek kiegészítése évi 4030 frtot igényelne.

Ezek szerint a törvényjavaslat indokolásában említett 303 rabbiállás között:

a) legfeljebb tíz van olyan, a melynek évi javadalma 800 frtra lenne kiegészítendő, a mire legfeljebb évi 3000 frt szükségeltetnék, továbbá *b)* 48 rabbisági hivatal javadalmának 400 frtra való kiegészítése válnék szükségessé, a mi igényelne évi 4735 frtot.

A begyűjtött adatok szerint tehát mindössze évi 7735 frtot kellene az államnak a rabbisági javadalmak kiegészítésére fordítani, ha a benyujtott javaslat törvényerőre emelkedik.

Hiszszük, hogy rabbijaink törekedni fognak ezentúl a javaslat 4. §-ában megszabott minősítés megszerzésére, mely esetben javadalmuknak 800 frtra való kiegészítését kivánhatják.

De egyuttal azt a reményt tápláljuk, hogy felekezetünk már a közel jövőben fogja összes ügyeit autonom hatáskörében szabályozhatni s felismerve a rabbik jelentőségét a felekezeti életben, ezek állását aképpen fogja szervezni, hogy egyikök sem lesz évi 800 frton aluli összeggel javadalmazva. Az a meggyőződésünk tehát, hogy idővel minden rabbinak meg lesz a magasabb qualificatiója, hogy azonban ez az állam nagyobb megterhelését maga után vonni nem fogja, ha felekezetünk teljes autonómiájának élvezetébe jut, melyből elégséges erőt meríthet arra, hogy rabbijait az állam által kilátásba helyezett legmagasabb járadalommal külsegély nélkül is elláthassa.

Bátran állíthatjuk, hogy a lelkészi javadalmaknak szándékba vett kiegészítésével az állam felekezetünk érdekeit semmivel sem mozdítja elő és hogy a rabbik magánérdekeinek inkább megfelelne, ha a lelkészeknek most fennálló segélyezési módja továbbra is fennmaradna.

Mindamellett a törvényjavaslatot, a mely az 1848: XX. t.-cz. 3. §-ában és a legújabb egyházpolitikai törvényekben

lefektetett nagy elvek alapján készült, örömmel üdvözöljük. Mihelyt a beterjesztett javaslatból törvény lesz, hitközségeinket és a rabbikat a szükséges teendőkről értesíteni fogjuk.

V.

Múlt évi gyülésünkben megbizást nyertünk, hogy a m. kormánynál az *izraelita egyházi czélokra* megállapított 5000 frt javadalom rég kilátásba helyezett felemelését megsürgessük. E megbizatásban eljártunk és habár nem birunk teljes eredményt felmutatni, mégis örvendetes tudomásul veendőnek tartjuk azt is, mert a kormány és a törvényhozásnak irányunkban táplált jóindulatáról tesz tanuságot, hogy az *5000 frt javadalom már a f. 1898. évre 10,000 frtra lett felemelve.*

Minthogy *a csekélyebb illetménynyel ellátott lelkészek részére felvett segélyösszeg* az egyes felekezetek között az egyházi czélokra szánt államsegélyeik arányában szokott megosztatni, — az izr. egyházi czélokra felvett összeg megkétszeresedését fogja maga után vonni. Számitunk arra, hogy abból az összegből, a mely a különböző egyházak csekélyebb illetménynyel ellátott lelkészeinek segélyezésére törvényhozásilag meg lett állapítva, *a rabbikra a f. 1898. évben már nyolczezer frtnál magasabb összeg fog esni.* Sajnos, hogy rabbijaink e segélytől elesnek, mihelyt a lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló javaslat, melyről az előző pontban megemlékeztünk, törvénynyé válik. Kivánatos, hogy addig az időpontig a felekezet maga jusson abba a helyzetbe, hogy az egyházpolitikai törvények által megkárosult rabbiknak megfelelő kárpótlást nyújthasson.

Tisztelettel kérjük a Gyülést, méltóztassék határozatilag kimondani: hogy *azok a hitközségek és rabbik, a kik a folyó évben segélyt igénybe venni kivánnak, a vallás és közoktatásügyi minister úrhoz intézett kérvényeiket f. évi ápril hó végéig a kerületi elnökökhöz küldjék be.* A kerületi elnökök pedig sziveskedjenek az ápril hó végéig hozzájok beérkezett kérvényeket javaslataikkal együtt május hó közepéig az országos irodához — a ministeriumhoz való felterjesztés végett — átszármaztatni.

VI.

Az *izr. siketnémák* országos intézetében az országos izraelita iskolaalapból húsz alapítványi hely tartatik fenn, melyek közül *négy hely a folyó tanév végével üresedésbe jön.* A vallás- és közoktatásügyi ministerium a négy alapítványi hely betöltésére pályázatot hirdet, melynek határideje *f. évi május hó 31-én lejár.* A mennyiben ily pályázó kérvények a kerületi elnök urakhoz beérkeznének, legyenek szivesek azokat az országos irodához oly időben beküldeni, hogy május hó 31-éig a ministerium elé terjeszthetők legyenek.

VII.

Többrendbeli panasz érkezett be hozzánk arra vonatkozólag, hogy a pénzügyi közegek *a gabellajövedelmet kereset adó tárgyává* tenni kivánják. Azokat a hitközségeket, a melyek hozzánk fordultak, értesítettük a pénzügyministeriumnak 27698/1878. sz. a. valamennyi kir. adófelügyelőhöz és kir. adóhivatalhoz intézett rendeletéről, mely szerint a gabella, a mennyiben az ez után nyert jövedelem kizárólag hitközségi intézmények fenntartására fordíttatik és haszonbérbe adva nincsen, hanem az illető hitközség által házilag kezeltetik, *a keresetadónak tárgyát nem képezi.* Abban az esetben azonban, ha a hitközség a gabellajövedelmét bérbe adta, az illető bérlő ezen vállalat után III. oszt. keresetadóval megrovandó.

VIII.

Messze vezetne, ha felsorolni akarnók mindazokat az ügyeket, melyekhez egyes hitközségek, azoknak alkalmazottjai, jelesül a rabbik és tanítók, vagy a zsidó közügy érdekében hozzászólni alkalmunk nyílt. Mindazokban az ügyekben, melyek nem tisztán administrativ természetűek voltak, hanem a vallást csak legcsekélyebb mértékben is érintették, régi gyakorlatunkhoz hűn az országos rabbiképző-intézet véleményét kértük ki, s annak értelmében tettük meg felső helyre javaslatainkat. Elismeréssel kell megemlékeznünk főt. Bloch Mózes, a rabbiképző tanári kara tudós elnökének alapos véleményeiről és arra kérjük az elnök urakat, méltóztassék megengedni,

hogy az erről való hálás megemlékezésünknek mai jegyzőkönyvünkben kifejezést adhassunk és ennek megtörténtéről a nevezett tanártestületi elnök urat értesíthessük.

Jóllehet nemcsak felekezetünk közegeinél, hanem a m. kormánynál, sőt a közös hadügyministeriumnál is, a hol a zsidó ujonczok számára a Jomkippur napra kitűzve volt bevonulási határidőnek elhalasztását kieszközölnünk sikerült, a legkészségesebb támogatásra talált felekezetünk előttünk ismert minden ügye, — azért még sem tekinthetünk megelégedéssel a lefolyt év eredményeire, mert egyedűli feladatunkat *a zsidó autonomia* létesítése képezi, e czél felé pedig a lefolyt év bennünket egy lépéssel sem vitt közelebb.

A fentebb nagyobb vonásokban jelzett néhány ügy is eléggé feltünteti felekezeti ügyeink mielőbbi rendezésének szükségét és ezért azzal a kéréssel zárjuk be e jelentésünket:

hogy az autonómiánk ügyében a vallás- és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltóságához az 1896. évi január hó 6-án és az 1897. évi január hó 6-án tartott üléseinkből intézett előterjesztéseink elintézését megsürgetni s e végből nevezett minister úrhoz ujabb felterjesztést intézni méltóztassék.

Az izraelita községkerületi elnökök az országos iroda jelentését helyeslő tudomásul vették és az abban foglalt javaslatokat — az egyes pontok tüzetes megvitatása után — elfogadták.

Végül megállapította a gyűlés annak a beadványnak a szövegét, melylyel az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása tárgyában az 1896. évi január hó 6-án és 1897. évi január hó 6-án tartott üléseiből a vallás- és közoktatásügyi ministerhez intézett előterjesztését megsürgeti és a sürgető beadvány átnyujtásával az elnökséget bízta meg.

A PAPOK FIZETÉSÉNEK KIEGÉSZÍTÉSE.

Többször szóvá tettük már azt a tervet, hogy a rosszúl javadalmazott papok fizetését az állam egészítse ki. A kormány igéretét beváltotta és a »lelkészek fizetésének kiegészítéséről szóló javaslatot«, melyet jelen számunk kútfőiben közlünk, előterjesztette. Az országos iroda fenti jelentésében statisztikai adatok alapján világítja meg ezt a javaslatot a rabbik szempontjából, megdönthetetlenül bizonyítva azt, hogy a szegény rabbik baján ez a törvény nem sokat fog enyhíteni. Annyit sem, mint a 300 forintos minimum a zsidó néptanítókon, melyről más alkalommal szólottunk, kiemelvén különösen azt, hogy a többnyire városi zsidó tanítót eddig is kénytelenek voltak a legszegényebb zsidó hitközségek legalább ily összeggel javadalmazni, ha nem akarták, hogy éhen haljon. Többszörösen áll ez a rabbikra, kik között egy sincs falu-helyen, sőt még kisebb mezővárosban sem olyan, a ki érettségi bizonyítvány birtokában lenne, úgy hogy 400 forinton felüli fizetéskiegészítésre igényt tarthatna. Homályban hagyja a javaslat azt a kérdést is, hogy mily feltételek mellett alakulhatnak új hitközségek. Kétségtelen, hogy erre nézve az idők folyamán általános szabályokat kell majd az államnak megállapítani, hogy az önkénynek eleje vétessék.

A magyar zsidóságban egy félszázad óta folyik a harcz arról, hogy kell-e a rabbinak általános műveltséggel birnia vagy nem? Ismeretes, hogy vannak olyan községek, a melyek ezt conditio sine qua nonnak, viszont pedig olyanok, a melyek ezt conditio cum qua nonnak tekintik. Mert a pártokat nem arról kell megitélni, hogy milyen czikkeket iratnak, hanem arról, hogy milyen intézményeket létesítenek, már pedig nem ismerünk olyan jesibát, a mely középiskolával kapcsoltatott volna összve vagy hogy ilyen kisérlet tétetett volna. A híres »négy polgári iskolát« is a miniszter oktroyálta az »anyakönyvvezetőkre.« Nem akarunk most ennek a kérdésnek a zsidó theológiai tudományok szempontjából való vitatásába bocsátkozni, de nem hallgathatjuk el, hogy nem látható be, miért volna az orvosnak, az ügyvédnek, a tanárnak, a mérnöknek, a magasabb tisztviselőnek inkább szüksége az érettségi bizonyítványra mint a rabbinak? Igaz ugyan, hogy a rabbi a múlt időkben nem

végzett középiskolát, de akkor hívei sem végeztek ilyent. A rabbinak nem volt kevesebb műveltsége mint az intelligens laikusnak. Az idők és viszonyok változtak, felekezetünk aránylag a legtöbb középiskolai tanulót szolgáltatja, miért legyen épen ennek a legkevesebb középiskolát végzett papja? A zsidó vallás vagy megfér a modern műveltséggel, vagy nem. Ha megfér, miért zárassék el ettől éppen a vallás hivatott őre? Ha nem fér meg, miért nem óvatik meg ettől minden hitrokon? Hiszen vallásunk pap és laikus között nem ismer különbséget! Hol van itt a következetesség? Most hogy a törvény a papokat két kategóriába sorolja, középiskolai műveltség birtokában levőkre és nem levőkre, és ez utóbbiakat éppen felannyira becsüli mint az előbbieket, ez a kérdés nagyon időszerű és szükséges, hogy tisztáztassék, mert nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdés. Sajnáljuk azokat a szegény rabbikat, a kik most az apák csökönyössége folytán az állam nemes jótéteményeitől elesnek, de egyenesen bűnnek kell tekintenünk az új törvény életbelépte után, ha az általános iskolai műveltségtől jövőben is elzárják a rabbipályára készülő ifjúságot. Kötelességük mindazoknak, kik ebben az ügyben hibásak és illetékesek, ünnepélyesen kijelenteni, hogy az általános modern iskolai kiképzést nemcsak nem ellenzik, hanem kivánatosnak is tartják és kötelességük e szerint cselekedni. Ellenkező esetben rájuk száll az odium, hogy a jövendő rabbinemzedék számos tagjától elzárják azt a forrást, a melyből rendesen nagyszámú családjukkal a szerény életmódjukhoz szükséges anyagi erőt meríthetnék. Ha nem is áll az, a mivel egy jeles régi tudósunk újabban szellemeskedett, hogy a zsidók vallásukra hiúk, — persze régente, — tény annyi, hogy a biblia és a talmud minden zsidó lelkére köti, hogy az emberek becsülését hitünk tudománya számára kiérdemelje. Már pedig az új törvény folytán az fog kiderülni, hogy a zsidó tudás a legalacsonyabb fokon áll. Szász Károly ref. püspök is azzal érvelt a javaslattal elégedetlen papság ellen, hogy az csak a románokra és zsidókra kedvezőtlen, — a pópáknak és rabbiknak nincs meg a követelt kvalifikációjuk — a protestánsokra kedvezőbb. E körülmény daczára hitrokonaink nyugodtak, míg a napi sajtó különösen a protestáns érdekekkel behatóan foglalkozott és azok érvényesítése mellett lándzsát tört. A rabbik érdekeiért az országos irodán kívül semmiféle organum nem szállt síkra.

A feltétlen tisztelet mellett, a mely hitrokonainkat már az ókorban ékesítette, remélhető, hogy a leendő rabbik már most, miután a törvény, ha nem is követeli, de üdvösnek jelzi, hogy minden pap általános műveltségének alapját az érettségivel befejezett középiskola alkossa, általánosan olyan nevelésben fognak részesülni, hogy e törvény üdvös intézkedései rájuk is kiterjedjenek. A művelt Nyugaton a hitközségek, a legkonzervativebbek is, a rabbitól akadémiai képzettséget követelnek; az osztrák kormány minden rekompenzáczió nélkül szintén érettségi bizonyítványt követel; miért ragaszkodjék éppen a magyar hitközségek egy része az olyan rabbineveléshez, a mely a középiskola absolválását kizárja? Nem mondjuk, hogy a modern műveltség hiányát praemiummal tűntetik ki, bár vannak olyan községek is, a melyeknél tisztán ez a negativ kvalifikáczió dönt, de tény az, hogy a középiskolai műveltség megszerzése hazánkban a rabbipályára készülőknek bizonyos körökben egyenesen meg van tiltva. Végre valahára ezt a kérdést is, a melyet sine ira et studio érintettünk, a maga valójában lássa közönségünk és foglaljon állást kiki meggyőződése szerint vagy a kultura mellett vagy a kultura ellen.

Az evangelikus református konvent márczius 25-én foglalkozott a törvényjavaslattal és néhány határozatot hozott, a melyek a többi felekezeteket is érdeklik. Nevezetesen azt a jogos és nemes óhaját fejezte ki, hogy az államtól bármi czímen segítséget nyerő, bármily vallású lelkészek egyforma bánásmódban részesüljenek. Továbbá megnyugtató nyilatkozatokat kér a kormánytól arra nézve, hogy az egyházi kerületek és a közalap részére juttatott állami segélyeket ezentúl is biztosítani fogja. Tanácskoztak arról is, hogy miképen lehetne a hívek adozásán könnyíteni. Az izr. hívek semmivel sincsenek kedvezőbb helyzetben, hogy többet ne mondjunk, mint a protestánsok és csak azt óhajthatjuk, vajha az állam felekezetünket ugyanabban a jogokban és támogatásban részesítené. Nagyon meg lehetnénk elégedve.

BÉCSI HANGOK.

A sokszínű néppárt, a mely a nemzetiségek és a klerikalizmus, a zsidófalók és az abszolutizmus táborából toborozza híveit, hamar ráúnt az alakoskodásra és a költségvetési vita alatt nyiltan kitűzte a *reakczió és antiszemitizmus* zászlaját és így a magyar jellemből legalább egy szép vonást tart meg — az egyenes őszinteséget. A fekete sereg vezére nem átallotta bevallani, hogy a bécsi polgármesterrel, a magyar nemzet hirhedt ócsárlójával és vad ellenségével rokonszenvez, szomorú példát szolgáltatva arra a még szomorúbb igazságra, hogy a zsidógyülölet kiöli híveiből a nemesebb politikai és humánus érzéseket olyannyira, hogy a haza ellenségeivel is készek szövetkezni vágyaik kielégítésére. A néppárt fényesen beigazolta Wlassics egyik régebbi állítását, hogy a reakczió és antiszemitizmus édes testvérek, a mely állítást különben az újabb franczia és a régi osztrák események is megerősítenek. A hol a régi zsidófalás felütötte tanyáját, ott a régi reakczió sem késik soká, hogy lesarassa az antiszemitizmus magvaiból kikelt népelnyomó és szabadságölő vetést.

A kormány szabadelvűségéhez híven előbb Wlassics kultuszminiszter által, kit Darányi követett, a klerikális párt törekvéseit, közöttük az antiszemitizmust is, a legtetszetősebb eszközt a felekezetek megbontására, erélyesen visszautasította, figyelmeztetvén egyszersmind azon veszélyekre is, a melyek a mérges magból a haza és nemzet kárára kicsiráznak. A reakczionáriusok a szoczializmust is a zsidók nyakába szeretnék varrni, mint a bécsi keresztény-szoczialisok a tizenkettedik órában a német-cseh viszályt. Hasonló alappal és sikkerrel. Minthogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az izgatásokat ujságpapiros korunkban nem szabad egyszerűen megvetni, Bánffy miniszterelnök márczius hó 24-ikén nagyszabású beszédében az antiszemitizmusról is a nála megszokott nyiltsággal és erélylyel nyilatkozott, a mi általánosan mély hatást gyakorolt. E beszédből idézzük a következő részleteket:

Asbóth képviselő úr foglalkozik a Szabadságról szóló művében a zsidókérdéssel is. Azt mondja: (olvassa) »A kereszténység alapítója mondá és régi zsidó elvet mondott ki azzal, hogy sem törvényből elvenni, sem a törvényhez hozzátenni nem

szabad egy jottát sem. És valóban tény, nem tettek hozzá a törvényhez semmit sem. Amit tanított, mind a zsidóságtól vette; abból volt merítve; kizárólag a zsidóság erkölcsi tartalma képezte tanainak anyagát. Krisztus a zsidósághoz semmit sem tett hozzá, de elvett belőle bizonyos részeket . . .« (Zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)

Szóval, midőn Asbóth képviselő úr egyik munkájában a konzervativ politikájáról szólva ennek czéljául azt tüzte ki, hogy az összes felekezeteket magában egyesítse, a zsidókat is, s midőn egy másik munkájában azt mondja, hogy Krisztus valódi tanainak képviselői nem is a zsidók közt keresendők, s hogyha Krisztus emberi minőségben a földre jönne, híveit ott keresné: akkor Zichy János képviselő úr, Asbóth képviselő úrnak igen tisztelt barátja és elvtársa, (Derültség jobbfelől) már a múlt évben hangoztatta az ő konzervativ politikáját, ez évben pedig a reakczióra is hivatkozik, (Derültség jobbfelől.) s mégis Asbóth képviselő úr vele egyetért, elveit magáévá teszi s együtt működik azzal a néppárttal, mely az antiszemitizmust ma már erős, hatalmas bátorsággal írja fel zászlójára. (Igaz! Ugy van! Tetszés jobbfelől.)

Tisztelt Ház! Azok a hangok, a melyek itt elhangzottak, eszembe juttatják nekem a középkor küzdelmeit, a protestantizmus üldözéseit, a franczia Bertalan-éjt megelőző napok hangjait, Polónyi képviselő úr találhatja különösnek azt, de — a tények, adja Isten ne igazolják — azok a hangok oly felekezeti ellentétekre vezetnek, a melyekre az országnak szüksége nincs. (Élénk helyeslés a jobboldalon.) Itten, tisztelt Ház, kiegyenlíteni kell az ellentéteket, megszüntetni.

Tisztelt Ház! Ma, midőn ebben az államban, ahol annyi a vallásfelekezet és nemzetiség, egyes felekezetek ellen oly hangokat hallunk, mint a milyen hangok itt elhangzottak a zsidókkal szemben, ne legyen meg nekem aggályom? Nekem, tisztelt Ház, annak az embernek, ki a zsidókra vonatkozólag már önálló nézettel birtam akkor, mikor Mócsy képviselő úr hihetőleg nem volt néppárti, antiszemita köpenybe burkolva.

Tisztelt Ház! Sok évvel ezelőtt — gondolom lesz 12—14 éve — Besztercze városában, mint újonnan megérkezett főispánnál a különböző hatóságok és felekezetek én nálam tisztelegvén, megjelent ezek közt az orthodox zsidó hitközség is. Intéztek hozzám egy elég hazafias, kétségtelenül igen lelkes, német nyelven tartott beszédet és én akkor, tisztelt Ház, azt mondtam az illetőknek: »Uraim, köszönöm szives figyelmüket, hogy itt én előttem megjelenve, engem mint új főispát üdvözöltek. Köszönöm azt, hogy midőn az egész város felekezetei én előttem megjelennek, eljönnek önök is. De rosszül esett nekem, hogy Magyarországnak egy felekezete, az izraelita fele-

kezetnek szónoka, én hozzám németül szólott. Rosszúl esik nekem, hogy önök itten bizonyos szinezettel jelennek meg. Én a zsidóságot Magyarországon egyébnek nem tekintem, mint egy felekezetnek. (Helyeslés jobbfelől.) Nem tekintem egyébnek, mint a magyar nemzet kiegészítő részének. (Helyeslés jobbfelől.) a mely, ha ezen az úton halad, kétségtelenül magának, de az országnak s a nemzeti fejlődésnek igen nagy szolgálatot tesz. Elvárom önöktől, urak, hogy így fogják fel a kérdést; elvárom, hogy ne tekintsék magukat egyébnek, mint felekezetnek ebben az országban, őszinte szívvel, testtel-lélekkel magyaroknak, hazafiaknak.« (Éljenzés a jobboldalon.)

Tisztelt Ház! Ez volt akkor álláspontom, ez ma is és azt hiszem, hogy az a hang, a mely itt elhangzott, ismételten egyes képviselő urak szájából, az nem ezt fogja elősegíteni; az ezt fogja gátolni, kitaszítja esetleg a nemzet testéből, vagy legalább arra törekszik — remélem eredménytelenül — mindenesetre azonban a felekezetek között idézi elő az ellentéteket. (Úgy van! Úgy van! jobbfelől.) Méltóztassanak meggondolni, hogy nem helyes ez, mert ezen az úton haladva, nem az ellentéteket egyenlítjük ki, a melyeket pedig ki kell egyenlítenünk. Nem akarom idézni Széchenyinek a nemzetiségekre és felekezetekre vonatkozó szavait, de már Széchenyi jelzi, hogy az egységet kell keresni, nem pedig az ellentétet. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az országos közalap, a mely a szerencsétlen közgazdasági helyzet folytán nem gyarapodhatott oly mértékben, a milyen hitsorsosaink áldozatkészsége és az eszme iránti lelkesedése mellett jogosan remélni lehetett, működését csak most kezdheti meg. A bizottság elhatározta, hogy először iskolákat fog létesíteni, egyelőre Mármaros-, Ung- és Bereg-megyékben, a hol a legujabb ministeri kimutatás szerint a zsidó tankötelés gyermekek túlnagy százaléka nem jár iskolába. A vallásoktatást mindenhol az illető helység rabbija felügyelete alá fogják helyezni.

A nagy feladatokhoz képest, melyeket a közalap megoldani kíván, anyagi ereje felette gyenge még, de a vezetői bíznak hitrokonaink ősi áldozatkészségében. Lelkes felhívásban fordulnak a közönséghez, hogy az eminenter vallásos és

hazafias czél érdekében adakozzék. A középosztály a meglevő alaphoz még alig járult hozzá, már ezért is remélhető, hogy a felhívásnak nagy sikere lesz, hisz ez az osztály képezi községeink gerinczét régi idők óta és ez buzgólkodik ma is intézményeink fentartartásán és gyarapodásán. A közalaphoz bármily csekély adománynyal hozzá lehet járulni, úgyszintén évi járulékkal.

*

A pesti izr. hitközség *Brill Sámuel Löw* rabbisági elnök sírja fölé díszes sírkövet emelt, a mely márczius hó 23-án a hitközség és Chevra Kaddisa elöljárósága, a rabbiság, az orsz. rabbiképző-intézet tanári kara, az elhunyt családja és több előkelő férfiu jelenlétében ünnepélyesen fel lett avatva. Dr. Kohn Sámuel mélyen átgondolt beszédben ecsetelte az elköltözött nagy rabbi jellemét, eszményül állítván oda a felejthetetlen férfiut a jövendő rabbinemzedéknek. A beszéd, valamint a Bachmann főkántor kórusának éneke a közönséget mélyen meghatotta.

*

Hamar felejtő korunkban is sokáig fognak emlékezni arra a perre, a mely Párisban az egész művelt világ páratlan érdeklődése mellett folyt le és Zola Emil személyében az igazság elitélésével végződött. A boszorkányper támadt fel, a melyben nem az igazság kideritése, hanem a mindenféle furfanggal félrevezetett közvélemény és a felkorbácsolt szenvedélyek irányitották a jog- és törvény szerint itélkezni hivatott birákat. A boszorkányperekben is mindent kideritettek, a mit a nép a szerencsétlen vén asszonyoknak tulajdonitott, a Dreyfuss-ügyben mégsem mindazt, a mire a zsidófalóknak szüksége volt. A különbség csak az, hogy a boszorkányüldözők hittek a boszorkányságban, mig a zsidóüldözők maguk sem hisznek a »zsidó« kémlelésben, mert minden erőszak mellett is kiderült, hogy az Ördögszigetre deportált zsidó kapitányt minden ténybeli alap nélkül tették élő halottá. Birái szónokoltak, de nem tanuskodtak az esküdtek előtt, szomoru bizonyságot szolgáltatva a mellett, hogy az egyik hiba a másikat szüli és hogy a legmagasabb állásu embereket is elragadja az önzés és a szenvedély. Ha igaz az, hogy iustitia fundamentum regnorum,

akkor a szabadság hazájának alapjai, fájdalom, megrendültek. Hiszünk azonban a franczia nemzet jobb szellemében, a melyet pillanatra megtévesztení lehetett, de örökre nem, és csakhamar be fogja látni, hogy csak *egy* jog és *egy* igazság létezik, a melyet minden nép csak saját vesztére osztályozhat. A gyenge zsidók után következnek a protestánsok és az erős katholikusok sem fognak elmaradni, ha náluknál is erősebb hittestvéreik elérkezettnek látják az idejét és akkor liberté, fraternité és egalité büszke zászlaja rongyokra tépve porba hull.

*

Mult számunkban szóvá tettük azt a különös dolgot, hogy Berlinben három év óta keres egy ad hoc kiküldött konzervativ bizottság rabbit, de nem képes azt megtalálni, mivel maga sincs tisztában azzal, hogy mit akar és mit nem akar. Az »Allgemeine Zeitung des Judenthums« ezidei 7-ik számában erről a szimptomatikus jellegénél fogva a helyi érdeken felül emelkedő ügyről vezérczikket ir, a melynek első kikezdése így hangzik:

»Már majdnem három esztendő óta keresnek a berliniek konzervativ rabbit. Ismert dolog, hogy mily sikerrel. A képviselőtestület körén belül álló párt, mely ily rabbit kiván, maga gondoskodott arról, hogy balsikerei ismertekké váljanak. Egész Németországban, sőt Hollandiában is keresték ezen csodaembert, aki az orthodoxia kivánalmainak eleget tegyen, a mely páratlan liberalizmussal a törvény minden emanczipációját megengedi magának, mialatt páratlan terrorizmussal másokat ugyanazon törvény nehéz igájába hajtana. Természetes, hogy ily rabbit nem találtak s ép ily természetes, hogy minden valóban orthodox rabbi, a kinél a tan és az élet *összhangot* képez, visszautasította a meghívást. Minden egyes esetben azonban az úgynevezett rabbiválasztási bizottság kulisszái mögött történteket nehány nappal később valamennyi községi konventikulumban, melyek a dolgok iránt érdeklődtek, tudták és kimélet nélkül tovább adták. Az Oranienburgerstrasse illető házainak tetején már a verebek is csiripelték azon emberek neveit, a kikhez fordultak, s a kik az ajánlatot visszautasították. Könyveket lehetne ezen választási történetről irni. Nemcsak az illető bizottságok tagjai, melyekben mellesleg megjegyezve, csak konzervativok voltak, minthogy a liberálisok jogosult okokból minden választásról lemondtak, hanem mindenki, a kit az ügy valamely okból érdekelt, beleavatkozott, sőt önállóan is cselekedett. A kinek testvére, sógora vagy barátja van, ki valamely külső hitközség rabbija, egyszerüen irt neki, a legcsekélyebb felhatalmazásnak sem lévén birtokában, hogy nem volna-e hajlandó mint rabbi Berlinbe jönni. Mulattató vállalkozás volna, azon férfiak névjegyzékét összeállítani, a kiket az utolsó három évben jelöltek gyanánt említettek. De lemondunk erről. Olvasóink tanubizonyságot fognak arról tenni, hogy az egész idő alatt nem érintettük az ügyet, hanem csöndesen megvártuk, mi fog a dologból kifejlődni. És ha ma felemeljük szavunkat, csak azért történik, mert az ügy — úgy látszik — nyilvános botránykővé fajul.«

Ugyanaz az ujság következő számában azt a budapesti napilapokból berliniekbe átplántált hirt, mintha egy itteni jeles tudóst hittak volna meg a berlini ötödik rabbi állásra, »purimtréfának« nevezi.

*

Feltünő ellentétet képez a berlini conzervativizmussal az az 5800 hitközségi tag, a kik az elöljáróságtól egy vasárnapi Istentisztelet berendezését kérték. Kérelmüket azzal motiválták, hogy azok, a kik szombaton a templomot nem látogathatják, szintén szeretnének a vallásos ájtatosság jótéteményében részesülni. A rabbinátus véleményadása után az elöljáróság és a választmány a kérelem teljesitését megtagadta, de kész péntek este 7 órakor külön hitszónoklattal egybekötött Istentiszteletet tartatni. A forgalomba hozott nagy jelszavak megtévesztik az embereket. Az orthodoxismusra 5800-an a vasárnappal felelnek. Talán nem tévedünk, ha mindazt, a mi Berlinben az utolsó hitközségi választás óta történik, pusztán két párt erőpróbájának tekintjük.

*

A magyar nyelv végre a pozsonyi jesivába is betette lábát Wlassics kultuszminiszter rendelete folytán, hogy a talmudiskola növendékei az ottani polgári iskolában hetenként két órán át a magyar nyelvből és történetből előadásokat

kötelesek hallgatni. Kevesebb idő alatt már csakugyan nem lehet megismerni a magyar nyelv minden csinját-binját és a mellett még a magyar irodalmat és történelmet is elsajátítani. A pozsonyiak csakhamar rá fognak jönni, hogy a magyar irodalomban van holmi ó- és ujklasszikai, népies és nemzeti irány, romanticizmus és hasonló csodabogarak, a melyek megértéséhez némi műveltség szükséges. A magyar történet sincs kinai fallal körülzárva, hanem, hála Istennek, összefüggésben a világtörténettel. Szóval heti két óra is elég annak felismerésére, hogy nem tudunk semmit és hogy heti két órában semmiféle nemzeti nyelvet, irodalmat és történetet nem lehet megismerni. Kénytelenek lesznek tehát a modern magyar kulturának további óraáldozatokat hozni, míg végre magukra kényszeríttetik az egész magyar középiskolát, melyet a lelkészek fizetésének kiegészítéséről szóló javaslatában ugyancsak a kultuszminiszter kétszer oly magas fizetéssel honorál, mint bármely heti kurzust. A zsidó tudományokra pedig, pl. a szentírásra, zsidó történetre stb., melyeket Pozsonyban hírből ismerhetnek, majd rávezeti a hazai »orthodoxiát« az idők vaskényszerűsége. Miért legyenek a magyar rabbik műveletlenebbek a németeknél?

TUDOMÁNY.

SCHWERINI KOHN GÖTZ.

— Élet- és korrajz. —

(1760—1850.)

A múlt század utolsó évtizedeiben és immár vége felé járó századunknak első felében Magyarország legkiválóbb rabbinikus tekintélyei között foglalt helyet schwerini Kohn Götz. Nevét, a nép ajkán egyszerűen »*schwerini Götz rabbi*«, korának legünnepeltebb talmudistái első sorában szokták említeni, s nem egy ízben szerepelt országos zsidó ügyekben. Abban a városban, a hol élete utolsó harminczhét esztendejében mint rabbi működött, — a melyről őt a »*bajai Götz rabbi*"-nak is nevezték, — szintúgy Bács-Bodrogmegye hitközségeiben, melyeknek hatóságilag elismert főrabbija volt, osztatlan szeretettel és hódolatteljes nagyrabecsüléssel tekintettek reá és egész Magyarországon a legmélyebb tisztelet kifejezéseivel beszéltek a »*bajai gáón*«-ról: fenkölt szelleméről, erős és tiszta jelleméről, széles tudományáról és arról az önállóságáról, melyet a talmudi tudományok felfogásában és tárgyalásában tanusított.

Midőn néhány évvel halála után mint szegénysorsú talmudtanúló Pápára kerültem, hosszas bolyongásom ideje alatt csak annyit kellett mondanom, hogy a schwerini Götz rabbi unokája vagyok és mintegy varázsszóra nyílt meg előttem minden ajtó, minden szív. Midőn nemsokára rá a boroszlói »zsidó theológiai szeminárium«-ot kerestem fel, hathatós ajánlásúl szolgált számomra boldogúlt nagyatyám emléke, melyet Frankel Zakariás, az intézet akkori vezetője, nagy tiszteletben tartott.

És midőn tanúlmányaim befejeztével Magyarország fő-

városába kerültem, ismét a nagyatya iránt megőrzött kegyelet volt az, mi az unokának barátokat és jóakarókat szerzett, még mielőtt ideje és alkalma lett volna azoknak rokonszenvét kiérdemelni.

A »schwerini Kohn Götz« név még mindig tiszteletben él a magyar zsidóságban, de már inkább csak mint homályos emlékezet, vagy mint régibb nemzedéktől örökölt hagyomány. Kevesen élnek már, kik e név viselőjét működni és tanítani látták. Tanítványai, egy pár hajlottkorú aggastyán kivételével, egymásután sírba szálltak már. Az iszonyú tűzvész, mely néhány évvel halála előtt egész Baja városát elhamvasztotta és az ő összes iratait és feljegyzéseit is elpusztította, lehetetlenné tette hetven éves tanúlmányainak bő eredményét nyilvánosságra hozni. Nincs könyv, mely tanúságot tenne tudásáról és szellemének irányzatáról. Néhány levél és responsum, mely különböző héber könyvekben szórványosan és tudtán kívül látott napvilágot, minden, a mi tőle nyomtatásban megjelent.

Így mindinkább elhalványúl az ő emlékezete; még néhány évtized, és teljesen elveszhet az utókorra nézve. Pedig egy rendkívüli férfiú emlékezete az, a ki jelentékeny volt mint talmudista, vagy talán még inkább mint élesen kidomborodó jellem, igaz papi érzelmű férfiú, a ki korát megelőzve, régi modorú, szigorú vallásossága mellett mindig tekintettel tudott lenni a kor követelményeire és a ki az ő egész, rendkívül hosszú életét az isteni tan, az igazság és a békesség szolgálatának szentelte, áldást terjesztve, melyet hitközsége és annak egész környéke még mai nap is élveznek, holott már közel öt évtized óta sírban nyugszik.

Ilyen körülmények között már régóta szívbeli kötelességemnek éreztem, hogy megírjam a megdicsőült élet- és jellemképét, csakhogy sokáig nem mertem megkisérleni; hiányoztak a biztos adatok és a szükséges kézirati anyag. A mi ez utóbbiból a megboldogúlt hagyatékában található volt és nagyobbára birtokomban van, az életének utolsó tíz évéből való. Összes előbbi följegyzései és levelezése, mint már említettem, a lángok martaléka lett. Csak lassanként jutottam régebbi levelezésének egy csekély töredékéhez. Ép oly nehézséggel járt biztos adatokat beszerezni ifjúkorára, tanúlmányai menetére és külső életviszonyaira nézve. Szülővárosában alig

akadtam már idevágó adatokra; néhányat a rám maradt családi iratokból meríthettem, másokat közben javarészt elhalt tanítványainak és egyéb kartársainak köszönök, továbbá egy életrajzi vázlatnak, melyet igen tisztelt tudós barátom, Lemberger Henrik dr. úr Baján, a megboldogúlt legidősebb veje adatainak alapján az Allgemeine illustrirte Judenzeitungban (Pest, 1860. 17—18. sz.) közzé tett. Érdekes felvilágosításokat és adatokat szolgáltatott és szolgáltat nekem ősz édes atyám, az egyetlen, a ki még életben van gyermekei közül.

A rendelkezésemre álló anyag hézagos volta helylyelközzel nagyon is érezhetővé válik és elismerem, hogy e sorok megirásánál tiszteletteljes kegyelet vezette tollamat és arra késztetett, hogy számos oly dolgot vegyek fel, mely tulajdonképen csak családi krónikában volna helyén. Mindazonáltal merem hinni, hogy az itt következő fejezetek nagyjában hű képet nyújtanak a megboldogúlt életéről, olyant, mely daczára a szűk keretnek, mely körülfogja, egyúttal korrajz is és néhány jellemző vonást szolgáltat a hazai zsidóságnak, kivált művelődéstörténetéhez.

Kohn Götz született 1760-ban, a Warthe melletti Schwerinben, jelenleg Posen tartományban fekvő porosz kisvárosban, mely akkoriban a lengyel királysághoz tartozott. Innen a »schwerini« melléknév, melyet eleinte az általa látogatott talmudiskolákban kapott, később ő maga felvett és mely végre családi nevét, *Kohn*-t, a nép ajkán és az egykorú jelentésekben csaknem kiszorította.[1]

Atyja, Sámuel, egy tehetős lószállító, egyszerű, ernyedetlen szorgalmú, fia tanúsága szerint, »tökéletesen istenfélő ember« volt,[2] akinek heves indulatú természete azonban igazolta a talmud állítását a kohaniták hirtelen haragra lobbanó természetéről. Anyja, Rachel, kiről mindig különös tisztelettel emlékezett meg, mintaképe volt a régi zsidó »derék asszony«-nak, jámbor, önzetlen, lemondó nő, aki csak házának és hat gyermekének élt, kik között Götz volt a legidősebb. Egyetlen nővére, atyjának elkényeztetett kedvencze előbb őt, azután az

[1] Német levelek és okmányok alá igy írta a nevét: Getz Schwerin (vagy csak S.) Kohn; héberül így: אליקים געץ כ״ץ שווערין

[2] S. G. (= Schwerini Götz) családi feljegyzéseiből.

utána következő öccsét még gyermekkorukban elüldözte a szülői háztól. A tizenkét éves fiú, megfosztva minden anyagi segélytől, mint vándor talmud-tanuló neki indúlt a nagy világnak.

Vándorlásának legközelebbi czélja Posen volt. Az ottani nagy hitközség hires talmudiskolájának vezetője, József ben-Pinchasz volt, a nép száján »rabbi Joszke« (Joszkele) Posen, Landau Ezekiás veje, kit kortársai a »jámbor« (há-czáddik) dísznévvel ruháztak fel.[1]

A fiatal Götz, ki az akkoriban minden jobb zsidó házban szokásos nevelésben részesült, és már zsenge gyermek korában be volt avatva a biblia és a talmud tudományába, két évig megfeszített szorgalommal követte R. Joszke előadásait és nem sokára magára vonta a nagyhírü rabbi jóakaratu figyelmét. És ez veszedelmére vált. Hazúlról ugyanis semmi támogatást nem nyerve, mint szegénysorsú talmudtanuló éldegélt, aki a hitközség jóvoltából szegényes lakást, szabad asztalt és egyéb elég szűken kimért jótéteményeket élvezett. Egyszer azonban R. Joszke egy nagyobb utazása alkalmával Schwerinbe is eljutott, ahol a nála tisztelgő talmudtudósok előtt elismerőleg nyilatkozott nagy reményekre jogosító schwerini tanítványának ritka szorgalmáról és fényes tehetségeiről. Ez alkalommal hallották a rabbi kisérői, hogy Götz atyja tehetős ember, kinek módjában volna, a fiát bőségesen támogatni.

Mikor ezt Posenban megtudták, megvontak tőle minden további segélyezést, mert amúgy is kelleténél többen voltak a »szegény báchurok«, akiket a hitközségnek kellett ellátnia. Az akkor még alig tizenöt éves fiú azonban nem tudta magát rászánni, hogy atyjától, kinek házát titokban hagyta el, segélyt kérjen. Inkább ismét kezébe vette a vándorbotot, és még messzebb ment az idegen világba, egészen — Pozsonyig.

A Warthe melletti Schwerinből a Duna melletti Pozsonyba! Akkori időkben ugyancsak hosszú, a szegénysorsú »báchur« számára pedig nélkülözésekben és fáradalmakban gazdag út volt ez, de azért az ilyen, sőt még ennél sokkal

[1] R. Joszke Posen-ről l. Perles, Geschichte der Juden in Posen, Breslau 1865, 74—5. és 126. lap; v. ö. Sémm hágedolim chádás I. s. v. יוסף הצדיק

hosszabb út sem riasztott vissza tudvágyó talmud tanulókat, akik már a középkorban Csehországból, Galiczíából, sőt Oroszországból is szoktak elvándorolni egész Francziaországba, hogy híres mesterek tantermét felkeressék. Igy pl. nemsokára rá, hogy Götz Posenból Pozsonyba érkezett volt, két magyarországi »báchur«, Perls Mózes, később rabbi Kismartonban és Bonyhádon, és ennek szülőhelye után Meir *Almás*nak elnevezett kortársa, ki később több magyar községnek volt hírneves rabbija, ugyanezt az útat tették meg, csakhogy ellenkező irányban Pozsonyból Posenba, hogy R. Joszkenál tanulhassanak.[1]

Götz ez utjának egyes állomásait nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy számos olyan községen vezetett át, melyekben jelentékeny talmudiskolák virágoztak. Úgy látszik azonban, hogy egyikben sem tartózkodott huzamosabban, hanem egyenesen a magyar koronázó város felé tartott, ahová 1778-ban el is érkezett. Oda vonzotta őt az akkori ünnepelt pozsonyi rabbi Meir, akit Magdeburgtól nem messze fekvő szülővárosáról közönségesen Barby-Meir (Mahram)-nak neveztek.

Barby Meir, a halberstadti Hirsch Lipmann[2] és a majnafrankfurti Kohn Jakab[3] tanítványa, 1763-ban az idősbb Akiba Eger,[4] a később oly híressé lett hasonnevű poseni rabbi nagyatyja utódáúl pozsonyi rabbivá választatott. Terjedelmes talmudi tudományán és éles elméjű dialektikáján kivül, amelynek fényes tanújelét adta a nevét viselő két kötetes munkában[5], úgy látszik, meghívatására döntő befolyással volt még számos éveken át folytatott tevékenysége, mint a halberstadti talmudiskola »feje« (rós jesivá). Pozsonyban ugyanis azt várták tőle, hogy »a nyájakat felnevelje, és számukra kibővíti az aklokat«.[6] Rabbinikus tevékenységének súlypontját ő csakugyan a tan-

[1] Ezt az adatot néhai Brill S. L. rabbiságí elnöknek köszönöm, aki Perls Mózes tanítványa volt.

[2] Az ארין צבי cz. hatfora-kommentárnak szerzője.

[3] A ישב יעקב cz. 2 kötetes responsum gyűjteménynek szerzője.

[4] A משנת רב עקיבא szerzője.

[5] ס' חדושי הלכות מהרם ברבי. A halála után (Prága, תקנ"ז) megjelent második kötet nyomdaköltségeit még életében tette le.

[6] L. munkája I. részének bevezetését.

terembe helyezte. Landau Jechezkél dicsérő elismerése szerint »élte minden napján éles elmével és tudománynyal méltó tanítványokat oktatott a tórára«, és veje és tanítványa, Sulzbach Seligmann tanúsága szerint 50 esztendőt, felében Halberstadtban és felében Pozsonyban, tanítványai oktatásának szentelt, »mert a jámbor férfiú éjjel-nappal tanult, a nappalt tanításnak, az éjjelt saját tanulmányainak szánva.«[1]

E szellemben egészen 1789 július 28-án bekövetkezett haláláig 25 évig működött, mint a pozsonyi hitközség rabbija,[2] s az ottani talmudiskola épen alatta és két közvetlen utóda, Eger Mesullám, előbb tysmienicai[3] rabbi és Szófer Mózes alatt érte el tulajdonképeni jelentőségét. Midőn élte alkonyán tanítói tevékenységére visszapillantott, számos tudós tanítványra utalhatott, akik közül sokan mint tanítók működtek Izraelben.[4]

Egyike ezen tanítványoknak, aki azonban már csak a mester halála után kezdte meg rabbinikus működését, volt Kohn Götz.

A fiatal schwerini báchur csakhamar kedvencze lett Barby-Meirnek, aki nemcsak nyilvános, hanem rendesen éjjeli magántanulmányainál is szivesen látta őt maga mellett.

Hét évig tanult a rabbinikus tudomány eme mesterénél, aki a talmud legmélyebb aknáit tárta fel előtte, és megmutatta neki, hogyan kell onnan a tudás kincseit kiásni, és hogy kell velök bánni. És amint a rabbi felismerte és méltatta, úgy felismerték és méltatták őt a hitközség legtekintélyesebb tagjai is, nevezetesen Dembitz Jehuda, tehetséges bachurok bőkezű maecenasa, kinek előkelő házában végre nyájas otthonra talált

[1] L. Landau approbatióját és Sulzbach előszavát u. a. munka II. részéhez.

[2] Sírköve szerint halálának napja: ה׳ אב בלע המות לנצח לפ״ק (Reich Beth- El II. 371. l. helytelenül: 1788. ab hó 5.) A feliratba a betűk felfrisítése alkalmával több hiba csúszott be; így vége felé az olvasható most, hogy Meir pozsonyi rabbi volt כ״ה שנים, eredetileg bizonyára כ״ח שנים állt, mint kiviláglik Sulzbach fentidézett előszavából. ויפן כ״ה וכ״ח ... בק״ק האלבערשטאט ונתן פה; ugyanez következik Meir Barby saját szavaiból בק״ק פקמ״ח לפ״ק דשבועות א״ח datált előszavából munkája első részéhez: זה עשרים ושתים שנים ... ק״ק פ״ב ... הגיהו עלי את ראשם להיות להם לאב״ד.

[3] Galicziában.

[4] L. könyve I. részének bevezetését.

Dembitz fia, Dávid ugyanis ez időtájt kelt egybe a szépsége és műveltsége miatt ünnepelt Rosenthal Rózáliával, a tudós és érdemekben dús Rosenthal Élias és Salamon testvérpárnak nővérével, és a fiatal férj mellé, aki talmudi tanulmányait folytatni akarta, Götz alkalmaztatott, mint társalkodó és tanító. A szigorú vallásos, de előkelő Dembitz családnál, melybe az ifjú nővel a Mendelssohn iskola szelleme is beköltözött, ismerkedett meg Götz a világi tudományokkal is, s itt erősödött meg előitéletektől ment, türelmes gondolkozásában, mely jellemének egyik alapvonása volt és Barby-Meir számos tanítványai közül, Benedikt Márk mellett, épen Rosenthal Salamonhoz és Oppenheim Beerhez hozta őt baráti viszonyba.[1] A hires pozsonyi rabbinak, kinek hét évig volt tanítványa és kivel, kivált eleinte, csaknem szakadatlanul érintkezett, köszönte talmudi tudományának széles, biztos alapját, de a német-zsidó (áskenázi) dialektust is, melyet daczára lengyel származásának élte fogytáig megtartott. Azt az élesen kidomborodó pilpulisztikus módszert azonban, mely Barby-Meirt annyira jellemzi, nem vette át mesterétől, hanem a talmud tárgyalásában egész más, mint látni fogjuk, csaknem ellentétes irányban haladt.

Huszonkét éves korában végre elhagyta Pozsonyt és Prágába ment, hol úgy, mint azelőtt, kiváltképen a talmud és a rabbinikus irodalom tanulmányozására fordította idejét, de azért foglalkozott arithmetikával és geometriával is, szivesen lapozgatott természettudományi és történeti könyvekben, sőt megpróbálta a franczia nyelvet is elsajátítani. A sakkjátékot, melyet ugyancsak Prágában tanult meg, mint szellemes szórakozást, még késő vénségében is szerette.

Ezen, a korabeli fiatal talmudtudósoknál szokatlan általános műveltségének, valamint Barby Meir meleg ajánló leveleinek köszönhette, hogy a legelőkelőbb prágai zsidó házakban, melyek közül a Wehli-, Przibram- és Jerusalem házakról mindig hálás szeretettel szokott megemlékezni, mint tanító és nevelő nyert alkalmazást. Prágai tanítványai mindvégig a

[1] Rosenthalra nézve l. L. Jonathan *Alexandersohn*, Ehrenrettung stb. (Frankfurt a. M. 1847.) a héber szövegben 29. l; Oppenheimhoz való ifjukori viszonya kitünik ennek S. G.-vel folytatott későbbi levelezéséből, mely részben birtokomban van. Benedikt Márkról még alantabb lesz szó.

legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta, melynek 50 évvel később a bajai tűzvész alkalmával bőkezű módon adtak kifejezést.

Ez időtájt az ő híre mint talmudtudós már annyira meg volt alapítva, hogy több ízben nyilvános előadásokat tarthatott, melyekre számos talmudtanulón kívül még tekintélyek, mint Ranspurg Beczálel és Wehli Efraim sem resteltek eljárni. Amellett rendezett, mondhatni jó viszonyok között élt. Atyja ugyanis 1792. április 21-én, mikor egy lószállítmánynyal a megáradt Netze folyón át akart kelni, lovával együtt a vízbe fúlt. A csekély örökség, mely reá esett, továbbá a megtakarítások, melyeket mint nevelő tett, épenséggel jómódú fiatalember hírébe hozták, akinek »legalább is 100 arany készpénz vagyona van«[1]. A Landau Israeltől 1793-ban kiadott gyűjtemény és munka végén a prágai előfizetők névsorában az ottani zsidó hitközség legelőkelőbb nevei között az ő neve is szerepel.[2]

II. Zsidó házasságkötés száz évvel ezelőtt.

Götz további életpályája a Moldvától a közép Duna partjához, a száztornyú Prágából Alsó-Magyarországnak egy bácsmegyei kis helységébe vezette a schwerini báchurt.

Baja, ma egy barátságos intelligens város csaknem 20000 lakóval, akkoriban egy körülbelől 600, részben zsindelylyel és szalmával födelezett házból álló mezőváros volt. Az élénk kereskedelem, mely ott a helységnek a Duna melletti kedvező fekvésénél fogva, már akkoriban virágzott, és a sűrűn látogatott vásárok, melyeknek a »Kis-Pest« nevét köszönte,[3] eleinte csak néhány a közelben lakó zsidó családot vonzottak oda, melyeket nemsokára mások követtek, kik távolabbi vidékekről jöttek oda és szerény kis hitközséget alkottak, mely úgylátszik csak a múlt század közepe táján keletkezett.[4]

[1] L. a köv. fej.

[2] הבחור i. h. אגרת ארחות עולם. אגרת תימן · · · יסוד מורה ויסוד תורה נעים שוועיין.

[3] Bajáról a múlt század végén v. ö. Korabinsky, Geogr-Histor. Lexicon von Ungarn (Pressburg 1786) Baja a.

[4] A régi bajai »chevra-köny«-vet Welisch Simon, »főgábbáj« adományozta תקנ"א a szimchath-tórai istentisztelet alkalmával (1790. szept.

A fiatal hitközség egyik legtekintélyesebb tagja a Müller Maier Lót terménykereskedő volt, akit szülővárosáról közönségesen Maier Leb Losbrin (értsd: Lovasberény)-nak neveztek. A gazdag, jótékony és jámbor ember, ki azzal szeretett dicsekedni, hogy »Rabbi Reb-Zerách«-nak[1] tanítványa volt, szabad idejét a rabbinikus tudományok tanúlmányozására fordította. Legkedvesebb foglalkozása volt a talmudi vitatkozás, amelyet sok tudással, éles elmével és még több szenvedélylyel folytatott, és a szomszédos rabbik, akikkel élénk tudományos levelezésben állott, nagy tisztelettel viseltettek iránta.

Ilyen körülmények között ép oly természetes, mint jogosult volt az a nagyravágyása, hogy egyetlen leányát, Reizel-t, mentül fényesebben házasítsa ki, azaz minél kiválóbb talmudistát szerezzen meg számára férjül, vagy, mint akkoriban mondták, hogy »egy finom báchurt fogadjon vejévé«. Hisz elég gazdag volt, hogy az ilyen vőre aspirálhasson. Csakhogy ettől még bizonyos fokú világi műveltséget is követelt, mire, mint praktikus kereskedő, aki a pesti vásárokat látogatta és ez alkalommal a bel- és külföld nagy kereskedő-házaival érintkezni szokott, nagy súlyt fektetett.

Az ilyen férfiút ajánlotta neki Preisinger Dávid »bonyhádi iskolamester«, aki mellesleg házasságközvetítéssel is foglalkozott, a »prágai báchur, Götz Schwerin« személyében. Preisinger, Götz földije, aki szintén mint vándor talmudista jött Pozsonyba, és Barby Meir tanítványa volt, Müllernek már élő szóval megtett ajánlatát egy elegáns héberséggel írt, 1796 február 7-éről kelt levelében ismételte, mely arra mutat, hogy írója ép olyan járatos volt a talmudban, mint amilyen ügyes »Sádchen« (házasságközvetítő) volt.

Schwerini Götz — e levél szerint — »e generácziában

az első beírásokat pedig ugyanazon évi adar hó 2-ának előestéjén (1791 márczius 6-án) eszközölték a chevra évi gyűlése alkalmából. A chevra, illetve hitközség nem sokkal előbb keletkezhetett, mert a sírkertet csak ez évben (1790—91) kerítették be, a chevra-könyvben (a következőkben: Ch. K.) említett első halottak pedig יתק"ן (1789—90)-ből valók. Az akkori chevra-tagok lajstroma, mely rendesen születési vagy előbbi tartózkodási helyük után nevezi meg az illetőket, majdnem kizárólag Baja környékén levő kisebb helységekre mutat, mint Mélykút, Katymár, Jankovácz, Almár stb. Ch. K. 155a v. ö. u. o. 148a.

[1] Eidlitz Zerách, az אור לישרים szerzője.

páratlan éles eszű, tudós és nagyon kitűnő, világi műveltséggel is ékesített fiatal ember, kinek jó irálya van és aki több nyelvet alaposan ért«. Már Pozsonyban kiváló talmudtudós hírében állt, azóta pedig ő — már mint Preisinger — szavahihető férfiaktól, akiket név szerint felemlít, »csodadolgokat hallott a fiatal ember nagy előnyeiről, aki hozzá még nem is szegény, minthogy legalább száz arany készpénze van«; szóval, méltó arra, hogy Müller veje legyen. Miután még mellékesen megjegyzi, hogy a gazdag Peszl asszony Kalocsán is spekulál Götzre, a házasságközvetítő, aki jól ismerhette a maga emberét, hosszasabb talmudi diskusszióba fog, melyben Müller tudományának bőségesen tömjénez. Nemrég — úgy írja — a paksi rabbi elé terjesztette azt az éleselméjű kérdést, melyet Müller egy talmudi théma tárgyalásakor felvetett, s a rabbi hiába fáradozott a fogas kérdés megoldásán, »mert az olyan szilárdan van építve, hogy nincs az az ács, aki szétbontsa«. Végezetül visszatér ajánlatára, és legczélszerűbbnek tartja a fiatal embert, akinek ő erről az ügyről már szintén írt, a legközelebbi pesti vásárra Pestre rendelni, ahol majd Müller megismerkedhetik vele, és, mint reméli, vejéül fogja választani.[1]

Bármily elfogadhatónak látszott is az ajánlat, mégis habozott Müller egy házasságközvetítő adatai alapján, ilyen messze távolból választani őt, és bizonyára elejtette volna az egész ügyet, ha más, hivatottabb egyén nem veszi a kezébe. Az új közvetítő az elismert talmudi tekintély és theológiai író, Kalir Eleazar, előbb rabbi Rohonczban, 1781 óta Kollinban.[2] Kalir, aki Götz-czel talán még Pozsonyban,[3] de valószínűleg csak Prágában ismerkedett meg, Müllernek egykori tanulótársa és ifjúkori barátja volt. Vajjon Müller egyenesen Kalirhoz fordult-e, hogy megbízható értesüléseket nyerjen a

[1] A birtokomban levő levél következőképen van czímezve: »*De Bonyhad*«, alatta: »*Herrn Herrn Marcus Löv Losbriner*, Handelsjud in *Baja*«; aláírva: »*David Preisinger*, Schulmeister in Bonyhad«.

[2] Bővebbet Kalirról, akit második rabbiságáról »Eleazar Kollin«-nak neveztek, l. Zipser, Die Schicksale u. Bestrebungen d. Israel. Gemeinde zu Rechnitz, a »Ben Chananjah«, 1865. évf. 60. és köv. l.

[3] Kalir, mint rohonczi rabbi, sűrűen érintkezett Barby Meirrel abban az időben, mikor még Götz utóbbinak tanítványa volt. V. ö. Zipser, i. h. 85. l.

»prágai báchur«-ról, vagy az ügyes bonyhádi házasságközvetítő, aki Kalirnak Müllerhez való viszonyát ismerte, eszközölte-e ki az előbbinek közbenjárását — nem tudhatni. Elég az hozzá, hogy Müller levelet kapott az ünnepelt Kollini rabbitól, mely Götzöt, mint a keresett vő ideálját tüntette föl. Müller már most Kalirra bízta az ügy további vezetését, és közvetítése révén létrejött a következő megállapodás. Götz a legközelebbi pesti vásárkor Pestre jő, hol Müllerrel találkozik.

Ha egymásnak kölcsönösen megtetszenek, onnan egyenesen Bajára utaznak, ahol mindjárt meg is történik az eljegyzés; ellenkező esetben Müller utiköltség fejében tíz aranyat fizet Götznek. A tervezett összejövetel megtörtént a József-napi pesti vásárkor, 1796 márcziusban, még pedig az akkoriban keletkezésben levő pesti hitközség[1] első, bár nem is fizetéssel alkalmazott rabbijának, Boskovitz Wolfnak házában.

Az első üdvözlések után napokig tartó, csak Müller legsürgősebb teendői által megszakított talmudi vita fejlődött, melynek szinhelye majd a rabbi lakása, majd pedig Müller Pesten lakó nővérének háza volt. Az önfejű és indulatos természetű, gazdagságára és tudására nagyon rátartós kereskedő, aki azt szerette, hogy mindig az övé legyen az utolsó szó, nem bírta elviselni, hogy a fiatal ember, kiben jövendőbeli vejét kereste, sikeresen megczáfolta az ő állításait és halomra döntötte legszellemesebb ötleteit. Nővére incselkedései, aki azzal boszantotta, hogy végre emberére akadt, aki »derekasan elpáholta«, és Götz makacssága, akinek önérzete és igazságszeretete nem engedték, hogy praesumtiv apósának látszólagos győzelmet engedjen, mindjobban ingerelték őt. Müller a vitát nem ritkán oly sértő modorban folytatta, hogy Götz már néhányszor kijelentette, hogy a tárgyalásokat megszakítottaknak tekinti. De a hiúságában mélyen sértett Müller végtére mégis elég belátással bírt, hogy, bár kelletlenül, elismerte fiatal ellenfelének fölényét. Hozzájárult, hogy Boskovitz Wolf rabbi, aki e szellemi párbajnál mint tanú és mint versenybíró szerepelt, Götz Schwerin mellé szegődött, és hathatósan rábe-

[1] Boskovitz körülbelül két évi pesti tartózkodása alatt egyes-egyedül azokra az adományokra volt utalva, melyeket a vásárosok, előadásainak buzgó hallgatói, szoktak neki adni. Néhai Brill S. L. rabbiságí elnök szóbeli közlése. Boskovitzról l. M. Zs. Szemle XI. 370—274.

szélte a gazdag kereskedőt, hogy ilyen vőt, akinél különbet ő maga sem kivánhatna magának, el ne szalaszszon. Elég az hozzá, Müller többé nem bocsátotta ki Götzöt kezéből, hanem, amint üzleti ügyeit rendbe hozta, magával vitte Bajára.

Az egymásnak szánt fiatal párnak első találkozásáról, úgyszintén arról a viszonyról, mely köztük kifejlődött, a családi hagyomány mitsem tud elbeszélni, annál többet tud a zajos jelenetekről, melyek a talmudi vitákat kisérték, melyek a Baján való megérkezés után azonnal ujból elkezdődtek. Müller, aki itt házigazdának érezte magát, és gyakran egész sereg, részint szakértő részint kiváncsi hallgatótól látta magát körülvéve, itt már éppenséggel szerette volna, ha az övé marad az utolsó szó. Azt beszélik, hogy a szóvita hevében egyéb argumentumok között nem ritkán belevitt az ütközetbe egy, erős kézzel forgatott széket is, melylyel a jövendőbeli vőlegényt olykor komolyan fenyegette.

Ezen majdnem hat hétig tartó heves viták voltak az 1796 május 2-án történt eljegyzésnek előzményei. Megállapodtak abban, hogy az ifjú pár az örömszülők házában fog lakni; Müller a házasok minden szükségleteről bőségesen fog gondoskodni, hogy az ifjú férj, minden köznapi gondtól mentten, egyedül a tóra tanulmányozásának élhessen »tanúlhasson és taníthasson«. Viszont Götznek egy okmányt kellett kieszközölnie valamennyi fivérétől, mely szerint mindnyájan kötelezettséget vállalnak arra, hogy az esetben, ha fivérük gyermektelenül elhalna, özvegyének »díjtalanul adnak chaliczát« és e czélból Bajára jönnek. A vőlegény, ki ügyei rendezése végett Prágába visszamén, jövő elull havában (szeptember elején) visszatér Bajára és megüli esküvőjét.[1] Tekintettel azonban a gyermekkoron még alig túllevő menyasszonyra, Götz, saját feljegyzése szerint, csak öt negyed évvel az eljegyzés után, 1797. augusztus 17-én »találta meg életének társát, a nőt, kit lelke szeretet«. Elég önálló volt, hogy ne vesse alá magát az akkori idők általános szokásának, mely jámbor báchurnak kötelességévé tette a korai nősülést. Mikor megnősült, már *harminczötödik* évében volt, éppen kétannyi idős, mint az alig tizennyolcz éves menyasszonya. Daczára e korkülönbségnek

[1] A birtokomban levő eredeti héber házassági szerződés szerint.

házasságuk hosszú, boldog és számos gyermekkel megáldott volt.

III. Schwerini Kohn Götz mint magántudós Baján.

Az ottani hitközség első rabbijai.

A fiatal férj új hazájában, mint Müller veje és mint ünnepelt talmud tudós, azonnal tekintélyes tagja lett a hitközségnek. Midőn az ottani chevra-kadisa hat hónappal házassága után, adar újholdjának előestéjén (febr. 1798. 16.) szokásos ünnepélyét ülte, az ez alkalommal felvett új tagok névsorát megnyitja »a tudós Götz Kohn Sámuel fia« ki az akkor legmagasabb felvételi díjat fizette t. i. $18^1/_2$ »váltó forintot« (5 frt. 40 kr. o. é.) még pedig az akkor divó szokás szerint a »felét készpénzben, más felét egy év letelte után«.[1]

Midőn Schverini Götz Bajára jött, *Moorberg Jesájá*[2] vagy mint maga írta *Jesájá Káhána* töltötte be az ottani rabbiállást. Tápió-Szeléről, ahol hosszabb ideig hasonló minőségben működött,[3] a Paksra meghívott *Krieshaber* Izsák[4] rabbi helyére jött Bajára, 1794 táján.[5]

Ezy az akkori időkben nem ritka esemény, melyről mindenesetre csak egyoldalulag vagyunk értesülve, vet fényt e férfiú életének végére és egyszersmind Müllerhez és vejéhez való viszonyára, valamint azon állásra, melyet e két utóbbi a hitközségben elfoglalt.

Moorberg Jesájá egy utazása alkalmával, a midőn elindult »bőkezű emberek ajtain adományokat gyűjtögetni«, eljutott

[1] Bajai Ch. K. 92. a. l.

[2] Moorberg a zsidók közt itt-ott még ma is szokászos neve Szempcz (Wartberg) mezővárosának Pozsony-megyében.

[3] Következik Kohn Pinkász tápiószelei rabbi alantabb idézett leveléből.

[4] A bajai Ch. K. (149a. l.) feljegyzése szerint Krieshaber Izsák rabbinak szintén Krakóból való felesége 5550 chesván hó 7-én (1789. október 27-én) halt meg. A mellesleg megjegyezve sánta Krieshaber később, mint paksi rabbi, heves támadásokat intézett Chorin ellen; l. Löw Lipót, Nachgelassene Schriften II. 263. és 267. l.

[5] A chevra évi számadásait, melyeket rendesen a mindenkori rabbi vizsgált felül, הק׳ ישעיה כהנא évig תקס״ה - תקנ״ג hitelesíti. Bajai Ch. K. 155-a — 160-b l. A házkára alkalmával Baján ישעיהו בן ישראל הכהן néven említik.

előbbi hitközségébe is, Tapió-Szelére. Azt mondják, hogy ez alkalommal izgatott légyen Kohn Pinkász, ottani rabbi ellen, sőt arra törekedett, hogy ismét rabbi lehessen Tápió-Szelén, mert bajai állása »az ottani tudósok miatt, a kik nem hagyták békében«, — nyilván czélzás Müllerre és Kohn Götzre — elviselhetetlenné vált számára. Tápió-Szelén megtudta, hogy Kohn Pinkász rabbi egy ritualis válólevélben így írta a helység nevét: »Szele, mely Tápió-Szelének is neveztetik«, mire azzal állt elő, hogy a város eredeti neve Szelanda volt és e névnek fel nem említése a válólevelet érvénytelenné teszi. Ha tehát az illető nő e válólevél alapján új házasságra lépne, a tápió-szelei rabbi hibája következtén »fattyúkat nemzenének Izráelben«.

Az ilyen állítás, illetve vád, mely már nem egyszer idézett fel heves tollharczot és elkeseredett küzdelmeket, nagyon is alkalmas volt arra, hogy a rabbit, a ki ellen intézve volt, mélyen sértse tekintélyében és becsületében, sőt állásában is megingassa.

A megtámadott rabbi (1801. májusban), »barátja és Isten barátjához, a nagytudományú, jeles és gáncstalan« Müllerhez és »vejéhez, a jeles és hires, éleselme és tudománya által kiváló R. Götzhöz« fordult, hogy védjék meg rabbijuk igazságtalan, theologiai szempontból helytelen eljárása ellen, és eszközöljék ki, hogy az visszavonja vádját.[1] Ők pártját is fogták a megtámadottnak. Közbelépésük azonban, melynek alkalmával Müller a maga megszokott heves és önfejű modorában járhatott el, úgy látszik, még barátságtalanabbá tette a köztük és Moorberg Jesája közt fenálló amugy is feszült viszonyt. Mert utóbbi, aki — mellesleg mondva — kabbalistikus tanulmányokkal is foglalkozott és a családjában élő hagyomány szerint, halála órájában a bajai nagy tűzvészt előre látta legyen, 1805 táján lemondott állásáról és Ujvidékre költözött, a hol meg is halt. Utódjául a bajai hitközség 1807 táján, az akkor még fiatal Asch Meirt hivta meg, a ki egyaránt kivált talmudi tudománya, vallásos kérdésekben tanusított szigorúsága, valamint jellemének tisztasága és nemes gondolkozása által.[2] Ez

[1] A tápiószelei rabbinak előttem fekvő levele czímezve van: »An Herren Marcus Löbl vor nehmer Handelsjud a Baja«, szól azonban Kohn Götznek is.

[2] Asch az Eisenstadt (Kis-Marton)-nak szokásos rövidítése. Ezen Meir Asch, Deutsch Dávid galgóczi rabbinak, az אוהל דוד szerzőjének

ugyan sokkal szigorúbb vallásfelfogásoknak hódolt mint Götz és mint Szófer Mózes kedvencz tanitványa a talmud tárgyalásában is más irányt követett, mint amaz, de mindkettő mély vallásos hajlamú, magasztos erkölcsű jellem volt és mindkettő mestere volt a talmudtudománynak, melynek ápolásában életük feladatát látták. S így nemsokára, csaknem ideális barátság fejlődött ki köztük, mely későbbi időkben nem egyszer diadalmasan kiállta a tűzpróbát.

Az idősebb, s így a talmudi olvasottság és positiv tudás dolgában kiválóbb Götz, mint a hitközségnek és a chevrának tekintélyes tagja,[1] teljes mértékben tudta méltányolni a fiatal rabbi[2] ritka jellemét és éleselméjű tanmódszerét. Emez feltétlen elismeréssel adózott a jámbor magántudós alapos, mély tudományának. Közös tanulmányozások és tudományos vitatkozások, melyekre még későbbi levelezésükben is visszatérnek,[3] mind közelebb hozták őket egymáshoz. Minden fontos ügyet megbeszéltek és közösen intéztek el, és a talmud tanulók felváltva lesték mindkettőjük előadását.

Götz körül ugyanis, odavonva a hírtől, mely őt Prágából megelőzte, nősülése után csakhamar tudvágyó ifjak csoportosultak, kiknek száma egyre gyarapodott. Tanítványai, kik már akkor tiszteletteljes szeretettel csüggtek rajta, melyről részben még meglevő levelezésük olykor megható tanuságot tesz, az akkori »bachur«[4] rendes beneficiumaiban részesültek: a hitközségi tagok ellátták őket lakással és »kosztnapok«-kal. Müller pedig, aki nem kevéssé büszke volt »veje jesivájára« bőkezűen támogatta őket. Ilyen viszonyok között telt el házassága

veje, kit későbbi rabbiszékeiről Meir *Gyarmat*- és Meir *Ungvár*-nak is szoktak nevezni, jól megkülönböztetendő a hasonló nevű, de száz évvel előbb élt kis-martoni rabbitől, a פנים מאירות szerzőjétől, kinek mellékneve *askenazi* volt.

[1] A bajai Ch. K. 90b. és 162b. szerint Kohn Götz akkoriban a chevra 18 elöljárójának egyike, apósa Müller pedig »fő-gábbáj«-a volt.

[2] L. fiai előszavát Responsumai שות אמרי איש I. kötetéhez: ובעודו באבו בימי חורפי נתקבל לאב"ד בק"ק בייאה והסביבה

[3] L. u. o. I. köt. 3. sz. a Meir Aschnak Kohn Götzhöz intézett levelét: אציע בקיצור נמרץ למעכ"ת מה שעלה רעיוני שבוע זו בלמדינו פרק לחדש בפלפול אחר שהיה בינינו בימים שעברו.

[4] Egy kezem közt levő Prosznitzban, חרון מיומא (1810. december) keltezett levél szerint.

első tíz éve, mely odáig három gyermekkel volt megáldva. A pósának hevessége ugyan, mely nevezetesen a gyakori talmudi vitatkozásoknál nem ismert határt, nem egyszer okozott neki keserűséget, melyből, mivel ő nem tudott mindig ura lenni felindulásának, sőt egyszer, bár csak rövid időre, el is hagyta ipja házát, fiatal felesége is kivette a maga részét. De nagyjában mégis gondtalanul élhetett tanulmányainak. Ekkor egy hirtelen csapás érte Müllernek eddig oly virágzó anyagi helyzetét. 1810-ben üzleti veszteségek és künnlevő követeléseinek behajthatatlansága megfosztották vagyonának nagyobb részétől, melyet az 1811-iki állam-csőd, a papír- és rézpénzek értékének tetemes csökkenése által, még jobban megapasztott.

A megváltozott körülmények elkerülhetetlenné tették, hogy Götz egy képességeinek megfelelő rabbiállást keressen, hogy családját önállóan fentarthassa. De ipjának büszkesége, aki nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy többé már nem »a gazdag Müller«, ellenezte vejének e szándékát. Inkább legyen Götz kereskedő, mely foglalkozásra neki nemcsak a közmondás értelmében, hogy a »báchurból mindent lehet csinálni«, hanem azért is unszolta Müller, mivel véleménye szerint, vejének különös tehetsége volt a kereskedésre. »Meglássátok — így szólt — az én Götzömből még olyan »szóchér« (kereskedő) válik, aki Kelet- és Nyugot-Indiával fog kereskedést folytatni.«

A váratlanúl kenyérkeresetre utalt családapa annyival is inkább elfogadta ez ajánlatot, mivel lelke mélyén irtózott attól, hogy »a tórából kapát csináljon, hogy vele ásson.« Belés külföldön élő egykori tanulótársaival és tanítványaival, kiket mint kereskedőket ismert, igyekezett üzleti összeköttetésbe lépni, amennyiben arra vállalkozott, hogy gyapjút, faggyút, mézet, viaszt és egyéb bácsmegyei terményeket fog számukra vásárolni és átvétel végett Pestre szállítani, amiért csekély provizióval akarta beérni. Azonban reményeit, de még inkább Müller fellengző várakozásait kegyetlen kijózanodás érte. A javarészt választékos héber nyelven írt válaszok, melyek ajánlataira érkeztek, megadják ugyan neki a leghangzatosabb czímeket és a határtalan tisztelet legmesszebbmenő biztosításait: a dolog velejére nézve azonban kitérők, sőt egyenesen vissza-

utasítók. Legjellemzőbb egy bizonyos Bodavski L. 1810. augusztus 26-áról kelt levele Meseritschből (Csehország) »Götz ajánlatát — úgymond — nagyon melegen fogja pártolni az ő (Bodavski) fivérénél«, aki tekintélyes kereskedő volt Bielitzben, de előre is tudja, hogy ez azt fogja mondani: »Ki kezeskedik nekem szeretett és híres *tanítómnak a kereskedői szakértelméről*, úgy, a mint bizonyos vagyok becsületessége felől?« [1] E nyíltszívű és becsületes válasz legvilágosabban mutatta, milyen kilátásai lehettek a szobatudósnak, aki még pénzzel sem rendelkezett, a kereskedői pályán.

E leverő tapasztalatok után és miután Müllernek zilált vagyoni helyzetének hamaros javulására való reményét végkép fel kellett adnia, a büszke ember végre beleegyezett, hogy veje engedjen a szabadkai hitközség meghívásának, mely őt rabbijának választotta volt. Most azonban új nehézség merült fel, melyre, úgy látszik, addig senki sem gondolt.

Götz gyermekkora óta zsidó, specialis rabbinikus tudományra törekedett, de nem kenyérkereseti czélból, hanem benső szükségletét kielégítve és teljesítve a zsidó körökben akkoriban még mindenütt tiszteletben tartott igét: »Ne távozzék a tannak e könyve szádból és kutass benne éjjel-nappal«.[2]) A talmuddal és a belőle kiinduló nagy irodalommal való foglalkozás önczél volt számára és soha nem jutott eszébe számos éven át folytatott tanúlmányairól bizonyítványt, vagy elismerést szerezni papiroson. Igy történt, hogy most már volt rabbinátusa, de nem volt képesítő bizonyítványa (háttára), mely annak elvállalására feljogosítaná.

Az oklevél megszerzése számára nem járt volna nehézséggel; akárhány tekintélyes rabbi puszta kérésére egyszerűen elküldte volna neki. De ifjúkori tanítói már mind meghaltak, más idegen rabbihoz pedig nem akart fordúlni, nehogy mellőzze a helybeli rabbit, kihez régi barátság és tanúlmányközösség fűzték. A szerény Asch Meir azonban kijelentette, hogy nem méltó rabbiképesítő oklevelet adni az őt korra és

[1] מי יעיד לי על מבינת מורי האדון והמפורסם כאשר בטוח אני על אמנותו.

[2]) Josua 1, 8.

tudományra felülmúló férfiúnak. Csupán hosszas és ismételt unszolásra állott rá a tőle kért képesítő okmány kiállitására.

(Folytatása következik.)

Budapest. Dr. Kohn Sámuel.

LEVELES LÁDÁBÓL.

I. A lajta-ujfalusi zsinagóga.

Népkevesbitő járvány szedte áldozatait III. Károly király utolsó éveiben. Mint uralkodása végén, akként annak kezdetén is, közvetlenül a kurucz felkelés leveretése után, a zsidókat fölötte nagyon kárositá a pestis. Azzal okozták őket, hogy portékájukkal széjjel hordják, terjesztik a betegséget, ezért sok helyen megakadályozták, hogy üzletük után járjanak, Lajta-ujfalun pedig még kiutasitásukra és zsinagógájuk kápolnává való átalakítására adott a járvány alkalmat.

E sopron vármegyei, Kis-Márton tőszomszédságában fekvő hitközséget, 1735-ben[1] 113 zsidó lélek lakta, kik herczeg Eszterházy Antal birtokán és védelme alatt éltek. Kiváltság levelüket még herczeg Eszterházy Pál, a palatinus, adta nekik 1690. január 1. Foglalkozásuk ipar és kereskedés volt. A harmincz zsidó család közt ennyi volt benne, 4 szabó, 1 szücs, 1 rojtkészítő, 5 mészáros, 11 bőrkereskedő, 1 liszt,- 1 apróságokkal-, 1 lókereskedő volt, ezenkivül 7 battyus, 1 halotteltakaritó, 1 marsal (3 servit tempore Nuptiarum cum sorositate), 1 tanító, Sámuel Löb, s ki a tudománynak szentelé idejét (studens), Jakab Áron. Frankfurter Dávid Bécsben volt alkalmaztatásban. Báruch Jakab is, még pedig az Oppenheimeréknél.

Történetünk idején mindegy 200 lélekre szaporodott a hitközség.[2]

[1] Országos levéltár. Acta judaeorum, Lad. A., Urbaria et conscriptiones, no 71. fasc. 2.

[2] Orsz. lev. kanczelláriai fogalmazványok. 1739. szept. 28. e Possessione Neufeld Cottui soproniensi adjacente, contractuali quippe ac immemorabili non firmato Domicitio prope Ducenta capita Judaeorum excedere.

A gyülekezetnek egy kis zsinagógája is volt, mely főleg a bécsi udvari zsidók adományaiból épült fel.[1]

Midőn kitört a járvány, a helység zsidóinak meghagyták, hogy költözzenek ki Lajta-Ujfaluról, mert terjesztik a járványt. A hitközség erre folyamodványt intéz a királyhoz, kérvén, hogy zsinagógája és temetője a megyei hatóság felügyelete alatt maradjon és semmiféle más czélra ne használtassék és Szarvkőn túl ne telepitsék ki őket, hogy üzleteiket az ujfalusiakkal továbbra is fenntarthassák.

A canczellária meghagyta, hogy zsinagógájukat és temetőjöket Sopron-megye csukja be és ezek más czélra ne használtassanak. A szolgabiró lepecsételte zsinagógájukat. A herczegi uradalom azonban, mely utóbbi időben rendkivüli módon keseriti el zsidó alattvalóit — kiüldözéssel fenyegette őket, felbujtogatta ellenök a népet — a pecsétet feltörte és szent-Rókus, a betegségek védszentjének tiszteletére kápolnává alakitotta, amint ezt a következő okmány elbeszéli.[2]

In Nomine Domini Amen.

Im Jahr 1739. Indictione Romana 2 da den 18-ten Monaths Tag Augusti, welcher waar an einen dienstag zu Wienn in Öesterreich unter Glorwürdigster Hersch — und Regierung des allerdurchleuchtigst — Grosmächtigst — und Unuberwindlichsten Römischen Kayssers Caroli 6-ti auch in Germanien, zu Hispanien, Hungarn, und Böheimb etc. königs, Ertzhertzogens zu Österreich etc. Habe ich Geshwochrner Kayl. Notarius porticus mich aus requisition deren Kayl. privilegierten Hoff-*Juden* allhier anheut nachmittag zwischen 2 und 3 Uhr in die so genandte vorstadt Wyeden zum Goldenen stern Begeben, und alda den von Ebenfurth zugegen gewesten Breü Meister Nahmens Johann Pitzt dann einen Fuhr Mann Nahmens Hanss Offner Betraget.

Qu.[3] Ob ihnen bewust wäre, dass die Juden Schul zu Neufeld zu einer Capell geweyhet, auf wass vor Ceremonien,

[1] U. i. kancz. fog. 1740. apr. 25. pro sexu masculino et foemineo divisus locus orationis (Synagogam nuncupamus) factorum Aulicorum Elemosyna plurimum extructus, exiguus.

[2] Cancz. fogal. 1739. szept. 28.

[3] Questio.

und durch wem, dann ob ein freÿer zu Tritt Verstattet — und ein Kirch tag gehalten worden seÿe?

R.[1] Es seÿe an Jüngst verflossenen Sonntag, alss am Fest des Heil. Rochi gedachte Juden Schul zu Neufeld würcklich zu einer Capelle geweÿhet — und die Ceremonien (wie sie glauben) durch den Hochwürdigen Herrn Probsten zu Eÿsen Statt Verrichtet — dann erstermelter neu geweÿhten Capelln der Nahmen des Heil. Rochi zugeleget, nicht allein ein Ofentlicher Kirchtag gehalten, sondern auch Marckh — Hütten auferbauet und denen Unterthanen solchen Kirchtag zu frequentiren beÿ Zehen Gulden straff auferleget worden, wie dann eben selbigen Tag biss Sieben processionen von unterschiedlichen umbliegenden orthen mit ihren Creutzen alda angekommen wären, welches sie Theils selbst über das wasser die Leütha genandt gantz genau abnehmen — und sehen können, Theils von Vielen andern Leüthen denenselben Bestättiget werden seÿe, welches alles ich Kaÿl. Notarius Publicus getreulich ad notam genohmen, und auf Verlangen deren Herrn requirenten hiemit in formam Publicam getracht, zu wahrer Uhrkundt dessen meine Nahmens Unterschrifft — und beÿgetruckhtes Notariats sÿmbolum actum Wienn Im Jahr, Monath — und Tag ut supra.

Joannes Franciscus Auretius Adalbertus Glaser m. propria Notarius Caesareus publicus et juratus in fidem praemissorum.

Nyomtatott pecsét Glaser nevével, a körben egy szem, alatta: Recte faciendo neminem timeat, alatta egy könyvtárban ülő alak, az asztalon nyitott könyv e szavakkal: Fiat justitia et pereat Mundus.

A bécsi udvari zsidó faktorok panaszára a lajta-ujfalusi zsidók azt az elégtételt kapták a canczelláriától, hogy a földesur fizesse meg nekik a templom árát.[2]

II. A nógrád vármegyei zsidók történetéből.[3]

Mária Terézia 1774. január 28. 187. szám alatt ujra kihirdettette 1753. febr. 1-ről való rendeletét, mely megtiltja

[1] Responsio.

[2] ut sumptus in Synagogam factos a Domino Terrestre obtinere possint.

[3] A hozzá tartozó adatok, Országos levéltár. Acta Judaeorum, Lad. A

a zsidóknak, hogy a bányavárosok közelében 7 mértföldön belül lakjanak, kereskedjenek.

Körülbelül 200 zsidó forgott abban a veszélyben, hogy el kell hagynia otthonát és elvesziteni kenyerét.

Nográd megyében a zsidók uj telepesek voltak; a helytartósághoz 1774. intézett folyamodványukban azt mondják a gyarmati, szécsényi és szügyi zsidók, hogy 65 év óta laknak a megyében. Az 1727. összeirás szerint (Országos levéltár, Acta Iudaeorum, Ladula A.) Balassa-Gyarmaton 1724., Guttán 1725., Szügyön 1726-ban telepedtek meg. E helységeken kivül 1727. még Rimócz, Szirák, Bágyon, Buják, Legénd és Szécsényben laktak. A legnagyobb számmal Szécsényben, a hol tanitót is tartottak. Márkus Hirselt; a többi helyen csak 1—2 zsidó tartózkodott. A kereskedésen kivül sörgyártással, harisnyakészitéssel (soccarÿ seu Tibialificis artificium) és üveges mesterséggel foglalkoztak.

A szécsényi hitk. 1775. már 164 lelket számlált és rabbija is volt, kit az ezen évből származó conscripczió (Acta Jud. Lad. A.) Gadel Rector-nak nevez. Hogy mily neveket viseltek 1775. a nográdmegyei zsidók, ennek bemutatására szolgáljon a következő név: Henoch Szabó, Simony Mihály, Hersl Tizedes, Jakab Bátorház, Lórencz József, Jakab Jólesz, Jánus József, Hersl Bik, Mózes Nagykaza, Salamon Horpathÿ, Márkus Miskolcz, Ábrahám Mátyás, Mózes Fábián, Salamon Krajtzi, Izsák Morschich, Báruch Kalemer, Jakab Budinszky, Filep Lebli, Máyer Pulyak.

A helytartósági rendelet kiérkezte után a Szügyön gyülésező vármegye megkérdezte a helytartó tanácsot, hogy mi történjék Balassa-Gyarmat, Szécsény, Szügy zsidóival, vajjon ki kell-e őket üzni, miután a helységek a bányavárosokhoz 7 mértföldön belüli közelségben vannak.

A vármegye nemes urai előtt ugyanakkor a következő folyamodvány feküdt.

Tekintetes Nemes Vármegye,

Nékünk Kegyes Uraink!

Szegény állapotunknak nyomorút sorsát, jól tudgyuk az Tttes N. Vrgye, érti, tudgya aszt az Tekéntetes Uraság, hogy mint nagy Tolerantzialis Taxa pénznek le tételibe,

sokszor terheltettünk; mindazonáltal pedig, jövendőben amint láttyuk az Commerciumnak el tiltása által, szegényes állapotba esünk, nem tudgyuk mi oka hogy nékünk el tiltatott az Losonczra való járásunk, és ottan teendő kereskedésünk: Instályuk tehát alázatossan az Tettes N. Vrgyét Méltóztassonak az Urak nékünk megjelenteni, ha tsak Tettes Vrgye rendelése é az, vagy pedig eő Felsége tiltotta é el az oda való járásunkat. Ugy hogy nem tudván hogy az eő Felségétől nékünk parantsoltatik mehettnénk é dolognak megjavitására, Bétsbe. Emellett nagy alázatossággal Instállyuk az Tettes N. Vrgyét, ne terheltessenek az Urak nékünk bizonyos levelet adni, az mi ártatlan igazságunkrúl, és igaz keresetünkrúl, ki vévén mind azonáltal az némely közöttünk lakó jövevény zsidókat, mellyek sok tsinokat tselekésznek; Ezzel kegyes resolutióját várván maradunk

Az Tttes Nemes Vgyének

hiv jobbagyai

Neograd Vrgyei Zsidók.

A helytartóság azt javasolja a királynőnek, hogy űzessenek ki, de ha mindazonáltal ugy tetszenék neki, hogy maradjanak meg, ugy meg kell nekik legalább tiltani, hogy a bányavárosokba ne mehessenek be.

A selmeczi kamaragrófság véleménye döntött az ügyben, melynek következtében a királynő okt. 10. elhatározta, hogy Nógrád vármegye zsidói üzessenek ki. A helytartóság okt. 17. rendeletével közölte a királynő akaratát.

A zsidóknak pártfogójuk akadt a divényi, kékkői és szécsényi uradalmak, kik a maguk és zsidaik érdekében megkérték a megyét, hogy a zsidók kiüzését gátolják meg. Ha a zsidók elvesztik kenyerüket, ennek földesuraik is, kiknek adóznak, kárát látják. Selmecz, Körmöcz, Beszterczebánya esik a nógrádmegyei zsidók közelébe, 7 mértföldön belül, de azért soha sem hatoltak oda be, és ezentul sem fognak befurakodni, ha megmaradhatnának lakhelyeikben.

A zsidók pedig további türetésük kieszközléseért a helytartósághoz menesztettek folyamodványt. Tönkre mennének, ha el kellene hagyni e helyet, ahol főleg Losoncz, Kékkő, Ipolyság, Rimaszombatban való vásározásaikkal tartották fenn

magukat. A bányavárosokat tőlük oly meredek hegyek választják el, hogy nem 7, hanem több mértföld szükséges ahhoz, hogy azokat elérhessék. Elmondják, hogy mintegy 40 esztendő szintén kiakarták őket üzni, épp ez okból, de akkor kimutatták, hogy a bányavárosok 24 órán tulnyira, sőt télen három napnyira esnek tőlük.

A helytartóság kegyesnek mutatkozott, irgalmába vette a kiüzetéssel fenyegetett nógrádmegyei zsidókat, kik közt a balassa-gyarmatiak ép ekkor égtek le. Felterjesztette a királynőnek, hogy maradjanak meg a nógrádmegyei zsidók, mire Mária Terézia 1755. márczius 6. 988. számú rendeletével meghagyta, hogy tovább is lakhelyeiken tartózkodhatnak, de idegen zsidókat ne fogadjanak magukhoz lakásra, és ha egyikük is gyanuba esnék, hogy hamis pénzt, hamis nemes fémet rejteget, ugy valamennyi kiutasittatik; a bányavárosok felé pedig nem szabad vásárra járniok.

Keszthely. DR. BÜCHLER SÁNDOR.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE MIDRÁSAIRÓL.

Ezzel a felirattal e folyóirat januári számában Wellesz dr. urtól hoszszabb dolgozat jelent meg, melyben az általam kiadott מדרש שיר השירים-mel foglalkozik. A Chazithának és a Zutának szentelt hosszabb kitérés után eljut a főkérdéshez, vajjon azok az irók, a kik nézetem szerint e midrást használtak, ezt jelenlegi alakjukban ismerték-e? W. dr. azt hiszi, hogy e kérdésre nemmel kell felelnie, mert azt véli, hogy a midrás fiatalságának jeleit felfedezte. Mindkét dolognak ellentmond Buber. Világosan azt irja nekem: המדרש הזה על שה"ש הוא מן המדרשים הקדומים וישיבה ודקה בו. E nézet mellett szól Epstein is, mint nemsokára látni fogjuk. Nem akarom azonban magamat e tudósok tekintélyével fedezni, hanem, ha meg van engedve, magam akarnék állításom mellett sikra szállani. És ez kötelességem, ha a mű értékét leszállítani nem akarom. Kérem tehát a t. szerkesztőséget, hogy nagyrabecsült lapjában következő válaszomnak helyt engedni sziveskedjék.

a) A יחוסי תנאים ואמוראים II. rész 9. oldalon (idéztem 50a old.) ez áll: במדרש שה"ש שמתחיל וישב שלמה מעשה ר' חנינא בן תרדיון

כמו בגמרא דידן és épen e verssel kezdődik a mi midrásunk, az idézet pedig található 6a; továbbá u. o. 95b ומפיוש במדרש שה"ש שלישי ר' חוצפית המתורגמן nálunk ez 4b oldalon van. Végül egy harmadik hely u. o. így hangzik, ובן עזאי שאף הוא נהרג במדר שה"ש, nálunk ez 5a oldalon olvasható.

E munkával való ismeretséget, mely kéziratban is meg van nálam, Schechter tanár urnak köszönhetem. Létezéséről pedig és az abban előforduló, munkámnak annyira hasznos helyekről csak akkor értesültem, a mikor a midrás nyomatása már befejeztetett. Ezért az egészet mint הוספה-t a mű végére tettem. A munka szerzője ugyan nem ismeretes, de annyit tudunk róla, hogy a ראשונים-hoz tartozik.

b) R. Hillel a ki a XII. század közepe táján élt, idézi-e midrást הגדת שה"ש néven még eddig kézirati Szifré commentárjában. Ez az idézet nálam 10b—11a oldalon található.

c) R. Tóbia, Rasi kortársa commentárjában (Exodus בא heti szakasz) egy részt közöl a מדרש שה"ש-ből, mely szószerint található nálunk 24a oldalon. Ezen és a tiz vértanuról szóló helyen kivül, mely utóbbi nálunk 8 oldalra terjed, R. Tóbia még nyolcz helyet közöl midrásunkból. L. מבוא 25—38. és 38. oldal.

d) R. Eleazar a רוקח szerzője e munkájában azt irja ואיתא במדרש שה"ש, a mi nálunk 13a oldalon van. L. מבוא 34. old. lent. Még egyszer idézi a יין רוקח cz. munkájában, melyre a jegyzetekben utaltam.

e) Nachmani a biblia és a neki tulajdonított É. é. commentárban idéz egy מדרש שה"ש-t, mely alatt a mi midrásunkat érti.

f) Reccanate pentateuchus-commentárjában egy midrás ShS-t idéz, mely alatt ugyancsak a mi midrásunkat érti. V. ö. 1b old.

g) Több helyet találunk Rasiban is a MShS.-ból. Két helyet névszerint idéz, mint kimutattam.

h) Több mint harmincz helyet találunk a Jalkutban. A מדרש felirattal ellátott rész (Jalk. az Én. Én.-hez 992) 41a oldalon található.

Lehet-e még ezek után abban a tényben kételkedni, hogy a mi midrásunk az autorok előtt jelenlegi alakjában volt ismeretes. A ki erre képes, bizony sokra képes.

Ha végül a régibb יוצר költők a MShS-t használták, akkor ez is döntő bizonyíték régi kora mellett. Erre vonatkozólag következőket irja nekem Epstein (1897. XII/17. kelt levelében) טוב ויפה הדבר ששמת עינך על הפיוטים הקדמונים וגלית את רושם המדרש הזה עליהם כי בכלל לא נדע עוד אל נכון את מקורות הפייטנים הקדמונים כי"א הקליר' ר' שלמה הבבלי ר' קלונימוס מלוקא ובנו ר' משולם ר' שמעון הגדול וכיו מפיוטיהם שהיה לפניהם מדרשים וספרי סוד שלא הגיעו אלינו המדרש שיר השירים שהוצאת לאור הוא אחד הספרים האלה.

Alkalmilag még visszatérek a dologra, itt csak az אהובך זעף אשא לבחור הגון-t részletre a יוצר של שבת חו"מ פסח-ban utalok. משים פה ברונו רחום מצפה, mely midrásunk 16b lapján található והקב"ה אינו כן אלא ברונו רחום תזכור és 17a הנך יפה ביסורין שנ' זעף ה' אשא tételen alapul.

Ezzel azt hiszem a מדרש שה"ש régiségét, és pedig jelen alakjának régiségét, eléggé bebizonyítottam. Azt kérdem tehát compilatióval van-e dolgunk vagy önálló munka fekszik-e előttünk?

Kutatásaim már évek előtt arra a meggyőződésre vezettek, hogy a מגלות-ra a Jalkutnak más midrások szolgáltak forrásul, mint azok, a melyeket ismerünk. De Rossi 541. codéxére — mely a מדרש הזמא-t tartalmazza — munkámban K. r. 44. l. utaltam. Vajjon az említett szentiratokhoz más midrások is állottak-e a Jalkut rendelkezésére, az még kutatás tárgyát képezheti — de az Énekek Énekére való forrásai a מדרש שה"ש-al ki vannak merítve.

És most még nehány megjegyzést.

59. ol. W. dr. a gyűjtő sajátságát látja a 42b adott párbeszédben, a melyet nézete szerint a talmudból vett és dolgozott át. Nos, ugyane részt találjuk a M. Abkir-ban (idézi Jalkut Exod. 396.). Ugy látszik tehát, hogy ezen párbeszéd eredetileg talán a talmudnál előbb a midrásirodalomban talált helyet. Hogy a talmud a midrásból egyet-mást átvett, azt már Zunz is állítja.

U. o. W. dr. a 3. fej. 8. v. az Asmodai monda átdolgozásának tartja. De az itt közölt *gyürü* részlet, amit ezt a jegyzetekben megjegyeztem — arabs iróknál található és úgy látszik, ezt az arabok a zsidóktól vették át. Az Asmodai mondához midrásunknak semmi köze.

U. o. A 10 vértanu — azt mondja W. dr. — nincs

helyén. Csakhogy a לקח טוב tanusága szerint helyén van. Azt olvassuk itt ר״א שמן תורק כך יצא שם הצדיקים במקום שנשחטו על קידוש השם. A zárjelbe foglalt szavak a másoló hibája folytán estek ki.

60. l. Ezek a részletek (t. i. a 10 vértanu és az Asmodai legenda, melyek a Jalkutban nem találtatnak) képezik gyűjteményünk jellegzetes részeit. Ha ez a következtetés helyes, akkor azt is lehet vitatni, vajjon a Jalkut a ב״ר-t kivonatolta-e? De a Jalkut compilator, nem másoló. A 10 vértanu előfordul a ל״ט-ban, a mely régibb a Jalkutnál és ez utóbbi talán azért nem idézte, mert az már megelőzte.

U. o. A מדרש שה״ש czime is pontatlan. Azon irók után — kik midrásunkat igy idézik — nem tudom, hogy lehetne még pontosabb.

U. o. Önkényes az a következtetés, melyet kiadó a שימרון szóból von le. Én vontam le ezt a következtetést? Hisz én csak azt adtam vissza, a mit Rapaport és Kohut régen előttem mondottak. V. ö. Rap. Erech Millin s. v. אשמדאי és Kohut A. c. és az én K. r.-m 38. o.

E névre vonatkozólag Epstein nehány értékes jegyzetet küldött be nekem, alkalmilag az ő nevében fogom közölni.

61. o. Jellinek BhM-ára a jegyzetekben azzal a megjegyzéssel utaltam, hogy rendelkezésemre nem állott.

62. o. Zunz Gott. Vortr. czímü munkájára 18. old. utaltam. Itt még azt akarom hozzáfűzni, hogy nézetem szerint a fent idézett פיוט ezen szavai תואר אתיני הרוזים a mi midrásunkra utalnak. »Hatalmasaim« (azaz a költők) jelző az a הרוזים.

U. o. Jalk. Jerem. 271. nem idézi midrásunkat.

U. o. אלני סרק szavakkal a Jalk. a MShS. mellett a Zutát is vissza akarja adni, a mely eljárás ennél a compilatornál nem ritka.

63. l. וגו' szócska nem וגוים kettősirása, hanem וכו'-val való összetévesztés. A Jerusalmi tételét, melyet a midrás szerkesztője közöl, egy másoló rövidítette. Egy másoló rövidítése folytán keletkezett a משל ועוד משל.

U. o. MShS. 25b. 14. vers, nem átdolgozás, hanem egy ismeretes példa hosszabb közlése, mely a talmudban rövidsége miatt nem is érthető.

U. o. Jalk. Jer. 306. Érubin tr.-ból való átvétel.

U. o. ר׳ תנחומא פתח annyira különbözik a Chazithától, hogy ebből aligha merithette.

Ezen nehány megjegyzésem szolgáljon a MShS. nehány részének megvilágítására.

Utóirat.

Az Énekek Éneke midásairól szóló megjegyzéseimhez még következőket füzöm:

R. Jakob Tam (12. sz.) idézve Toszafoth Chulin 69b. s. v. והכי ezeket irja: a MShS-ben 2. f. 9. v. azt olvassuk: »מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה כך הקב״ה . . .«. Az ismert midrásokban e tétel nem található. Nyilvánvaló tehát, hogy Rabbenu Tam a mi midrásunkat ismerte és használta. Kézi példányom szélére ezt megjegyeztem és egyuttal utalok Zunz G. V. 276-ra.

Továbbá R. J. Abuab מגורת המאור cz. müve 238. sz. ezt irja: és igy olvassuk a מדרש שה״ש-ben 5. f. 15. vershez. Ez a tétel sem fordul elő a midrásokban. Nálunk a 15. v. egészen hiányzik. Mindazonáltal a hangból és a kifejezésmódból azonnal látjuk, hogy egy midrásunkból való tétellel van dolgunk, mely csak egy másoló hibája folytán esett ki. Innen való, hogy e vershez minden magyarázat hiányzik. A XVI. században tehát midrásunk, ha nem is elterjedt, de még ismeretes volt. V. ö. MShS. 43a 1. jegyz.

Mindezek után azt hiszem, hogy W. dr. ur kételyeit teljesen eloszlattam.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

*

Kételyeimet nem oszlatta el Grünhut dr. úr fenti kiadott müve elé irt bevezetésén alapuló czikke, mégis köszönettel tartozom neki azért, hogy az e folyóirat mult számában megjelent czikkem folytán támadt félreértéseket nehány szóval megszüntethetem. Megnyugtathatom azzal a kijelentéssel, hogy a munka értékét kisebbíteni nem lehetett szándékom, a mikor a MShS.-t compilatiónak mondottam. Ezt komolyan nem hiheti senki sem, mert in ultima analysi minden midrás compilatió, gyűjteményes munka. Ilyen compilatió a Leviticus rabba is, ujabb keletü részletek vannak a Gen. rabbaban is

— ebben tehát kicsinylést látni nem lehet. De ha a t. kiadó urat — kinek midrása iránti szeretete az érdemes Buberét megközelíti — csak az a feltevés elégíti ki teljesen, hogy a MShS. »önálló munka«, ezt is készséggel concedálom, ámbár nem magyarázhatom meg, hogy ez alatt mit ért. Midrásnál csakis szerkesztésről lehet szó és ha Gr. dr. úr ezzel azt akarja állítani, hogy a MShS.-ben eredeti régi tételek fordulnak elő, ezt elismerem, mint azt, hogy a MShS. határozottan értékes munka, melynek kiadása Gr. dr úr nagy érdeme. Ha azonban a MShS. nem egységes szerkezetéből kifolyólag azt jegyeztem meg, hogy a tíz vértanúról szóló hosszabb nyolcz oldalas *excursio*, az Asmodai mondának bővebb részletei — a mely monds a Chazithában, a Zutában és a Num. rabbában csak érintetik — a MShS. jellegzetes részét képezik, melyekről a Jalkut ShS. ép oly kevéssé vesz tudomást, mint a Zuta első fejezetében tárgyalt hetven névről, és én ebből azt következtetem, hogy ez a midrásnak egy későbbi — nem késői — toldaléka, ezt több joggal tehettem, mint Gr. dr. úr, ki azt a tényt, hogy a Jalkut a tíz vértanúról szóló feltűnő hosszú elbeszélést nem is érinti, úgy magyarázza, hogy ezt a Lekach Tob miatt teszi. Hogy a Lekach Tobnak milyen befolyása van a Jalkut vagy hogy egyáltalában van-e befolyása a Jalkut tételeire — ezt legalább is vitatni lehet.

Hogy a Jalkut szerzője compilator (nem abban az értelemben, mint a régi midrásirtok szerkesztői) és nem másoló — ez köztudomásu dolog, valamint az is, hogy a más munkákból átvett tételeket inkább rövidítette, mint bővítette. Megjegyzéseim tehát első sorban nem a midrásra, hanem a t. kiadó úr munkájára vonatkoztak, a ki a Jalkutból reconstruálja a MShS.-t. Ezt az eljárást nem helyeselhettük, valamint el nem fogadhattuk ama állítását sem, hogy ezzel a midrással már ki volna merítve az Énekek Énekének egész agadája. A numerus clausus olyan időleges valami, hogy minden két évben változik, amint ezt a Zuta példájából láttuk.

Azt állítottam, hogy egy midrás munka korának és jellegének szabatos meghatározásánál főkérdésnek tekintendő, vajjon azt jelenlegi alakjában mint irodalmi (vagy önálló) művet ismerték-e. Ennek az állításomnak megczáfolására a t. kiadó úr nyolcz pontban válaszol és azon íróknak névsorát

nyújtja, a kik midrásunkat idézik. Ezek az idézetek csak azt bizonyítják, hogy létezett egy ושבח שלמה szavakkal kezdődő MShS., a melyben az idézett tételek előfordulnak, de a munka szerkezetét és, a mi fő, terjedelmét nem határozzák meg.

A MShS. czime pontatlan azért, mert általános és inkább tartalmi megnevezés. E néven idézik a középkori írók a Chazithát is, pl. Izsák b. Mózes Or Zarua II. 138. בגמלת מדרש שיר השירים רבא שלמה דעבד לבני איון בית הו אל יצחק némi eltéréssel a mi szövegünktől a Chazithában, a Jalkut Machiri általánosságban csak שיר השירים néven, a Jalkut Rubeni, és számosan MShS.-nek nevezik a Zutát is. L. Buber bevezetését. מדרש תאום ואמיתים (az illető részletet Steinschneider adta ki az Oczar Nechmad II. és a דברי חכמים Varsó, 1885. 54 old.) ezeket mondja: בשיר השירים קרא לי חדקא הדקא ... ובן הוא מדרש שיר השירים שבתחלה ר׳ נתן אומר מדרש אגדה ליה שבתך מכנס חת ר׳ חדקא אומר

Nálunk a Zutában a 11. oldalon ר׳ חדקא van, tehát a név ezen sajátszerű alakja elmosódott. A név maga nem határozott munkát jelöl meg.

»Önkényes az a következtetés, a mit a kiadó a שבתך szóból von le.« Ezt az állításomat fenn kell tartanom azért, mert a név ilyen alakulatából a midrás régiségére következtetni nem lehet. A MShS. ismerte a babyl. talmudot, egyes részleteket át is dolgozott belőle, ez kétségtelen. És ha áll is az a feltevés, hogy a talmud a midrásból merített — a mi midrásunkból, mely a t. kiadó úr nézete szerint a gaonok korszakában keletkezett, aligha merített. És ha ismert a bab. talmudot, ismerte az Asmodai mondát és nevet is, hanem alkalmásint más forrásból vette adatait és a שבתך nevet.

A 23b közölt R. Tanchum tételében előforduló רבי rövidítési szócska t. kiadó úr szerint a másoló hibája folytán רבי-ből lett. A kiadó úr meghagyja ezt a rövidítési szócskát és egy 13 soros tételt igtat a munkába és csak a jegyzetben világosít fel arról, hogy azt kiegészítette, pótolta.

Különös, hogy a Jalkut ShS. sem a Chazithát, sem a Zutát, sem a MShS.-t nem nevezi meg forrásúl. Erre eddig kielégítő magyarázatot még nem találtam.

A MShS.-t idézi R. Jákob Tam tószafóth Chullin 59b s. v. ודרי. A tétel így hangzik: ואמרתן בבראשית שהיה דומה לבני לבנו מה בני זה בשעה שהיא יוצא מבטנה כל אותה מעורה כל הקבה בשעת גלותן ועדיום

של ישראל נותן עינו עליהם לשומרם. Nálunk 23b nem így van, hanem a Chazitha VIII. 12. rövidebb foglalatu párhuzamos tételét közli a II, 9. versére. Legfeljebb csak e hely bizonyítana valamit.

A MShS.-t még a XVI. században ismerték és használták, ezt a t. kiadó úr a Menorath Hamaorban idézett ShS. tételből következteti, a mely midrásunkban ugyan *nincs* meg, de a tétel hangja és kifejezésmódja a mi midrásunkra vall; azonban mi a midr. ShS.-t különösen jellemző hangról és kifejezésmódról nem tudunk semmit. De Gr. dr. úr csak három midrást ismer az Énekek Énekére és már most minden ShS.-t magyarázó agadai tételnek e három midrás egyikében kell előfordulni. Az olyan agadai tételek pedig, melyek e midrások egyikében sem találhatók, jó számmal vannak. Ilyen pl. a Machzor Vitry p. 152. idézett ומפרש במדרש שה"ש שיהיו ישראל מקבלין פני שכינה שנא' והוא מרומים ישכון ושכינה שרויה בתוכם שנא' והתהלכתי בתוכם. V. ö. 15b. I,f. 13. v. Ide igtatom különben a Menórath Hamáór 231. §-ban előforduló agádai tételt: כדגרסינן במדרש שה"ש שוקין עמודי שש אלו ת"ח ולמה נמשלו לעמודים שהם עמודי עולם שנא' אם לא בריתי יומם ולילה.

Ehhez hasonló tételt találunk a Num. rabba X. f. 1. §. közepe táján: ד"א שוקין עמודי שש זו תורה . . . ולמה נמשלו דברי תורה לעמודים לפי שהם עמודי העולם שנא' אם לא בריתי יומם ולילה.

A Num. rabbában különben is igen sok ShS. agáda van. Ez alkalommal még egyet-mást akarok megjegyezni.

1b I. f. 2. v. kiteendő פיהו, a melyre a következő אלו דברי חכמים vonatkozik. אלא fölösleges. A szóbeli tan egyenrangu az irott tannal, a mint ezt az összefüggésből látjuk.

9a I. fej. 8. v. ולמה הטעם של נ' ספרים הללו איוב משלי תהלים שיים. Kellene טעמים. U. o. 3. jegyz. helytelen, mert אלא שהיו יסוריהם שיים והחזירם למלכותם nem vonatkozhatik a három királyságra (Babel, Média és Ion), hanem azt akarja mondani, hogy a ספרי אמת hangjelei azért egyenlők, mert a munkák szerzőinek, Jóbnak, Dávidnak és Salamonnak sorsa hasonló. Szenvedéseik után visszahelyeztettek előbbi boldogságukba. T. kiadó urat valószinüleg a למלכותם szó tévesztette meg.

16. old. I. fej. 14. v. ד"א אשכול הכופר tétel, mely Echa II. fej. 19. v. idézi, nem hiányos, hanem a vers vége לראש אשמרות is kiteendő, mely a צדיקים-ra vonatkozik és így jó értelmet ad.

8. old. I. f. 5. v. l. Jalk. Machiri 54,10. Jer. Szanhedrin felirattal.

42. old. VI. f. 2. a Jalk. ShS. elrendezése jobb דורי יוד לרעות בגנים אלו אומ"ע, לעדונת חבושם אלו ישראל, לגנו זה הקב"ה.

A MShS-ben régi tételek fordulnak elő, melyek a munka becsét határozzák meg, de régi kora mellett nem bizonyítanak. Csak az ujabb részletek, a gyüjtő rövidítései és hozzátételei, melyeket kiadó úr is bevall, jöhetnek itt tekintetbe. A midrás korának, századának közelebbi megállapítását nem kisérelhetem meg, mert ez tisztán az önkénytől függ. Tény az, hogy van egy 1147-ből való kéziratunk. A t. kiadó úr tehát csak egy-két századdal tehette előbbre, a mi végtére nem sok és elfogadható. A mi azonban az elvi kérdéseket illeti, mennyiben terjedt el a MShS ezen alakja, hogy a régi írók e midrásunkat ismerték-e vagy ennek egy bővebb, nagyobb gyüjteményét, megmaradunk kételyeinknél.

Budapest. DR. WELLESZ GYULA.

IRODALOM.

A TALMUD.

(Kulturtörténeti és biblikus tanulmány. Irta Huber Lipót, theologiai tanár. Budapest. 1897. 8°)

A tudománynak egy legitimatiója van és ez az igazság keresése; az igazság pedig az emberiség ügye, sohasem egy párt, egy felekezet, egy nemzet érdeke. Az igazsághoz egy ut vezet és ez az, hogy a tényeket ugy vizsgáljuk, a milyenek ezek valóságban, nem pedig mint azokat hinni tanitottak. A hit, az autoritások határtalan tisztelete, nemcsak hogy árt a szabad tudományos kutatásnak, hanem teljesen megbénitja ezt. »Obest plerumque iis, qui discere volunt, autoritas eorum, qui docent«, mondja Cicero. Ha tehát valaki az okokat keresi, miért nem érvényesülhetett eddig a zsidó irodalom a katholikusoknál — egyes kivételek itt nem jönnek tekintetbe — honnan ered az a kicsinyeskedő hang, melyet kath. irók müveiben találunk, egy egészében ugyan nem páratlanul egyedül álló, de mindenesetre számottevő és tiszteletreméltó irodalommal szemben, melyet a protestantismus már évszázadok óta komoly tudományos kutatásra méltat és a héber nyelvtudomány, valamint a szentirásmagyarázat terén fényes eredményekre mutathat — ugy az okokat abban a sajnálatos körülményben találja, hogy a felekezeti szempontok kiélesitése, a vallásos ellentétek kidomboritása hagyományos e körökben, hogy minden kutatásnak az egyház érdekében kell történnie, hogy tulnyomó a theologiai szempont, melyből tisztán tudományos munkát irni a legkevesebbnek sikerül. Ez esetben pedig méltányosságról lehet szó, igazságról soha, mert a tudomány az egyház szolgálója, rabszolgálója.

A zsidó népnek és ősi vallásának — kath. elvi szempontból — nincsen létjogosultsága és ha a történet tényeit,

melyeket tagadni nem lehet, magyarázni kell, ha népeknek és vallásoknak okvetlen rendeltetésre van szükségük, itt van a keresztény igazság melletti tanuságtétel diszes szerepe, melyet uton-utfélen hirdetnek kath. főpapok és theologiai tanárok, pápai bullák és kulturtörténeti munkák. A zsidóság meg nem fordítja a tételt, bármily kecsegtető is volna, hanem bizik hivatásában és reméli, hogy az idők teljességében ki fog derülni a titok. Addigra is megelégszik az állással, melyet előkelő gondolkodásu férfiak jóvolta juttatott neki. De mintha az öröm és megelégedés tiltva volna e népnek, hogy valamikép vissza ne éljen a nyert jogokkal — időről-időre megnyirbálják, korlátozzák a bizalmat, a kénytelen-kelletlen nyujtott szeretetet. Akkor azután megjelennek a hivatalos kulturtörténeti tanulmányok, megismétlődik az istengyilkosság régi vádja, melyre modern törvényhozó nem intézkedhetett, hisz szerencsére nem mindennap fordulhat elő. Az »anyagi jóléte mellett« is »erkölcsileg alantjáró«, egy »megkövült monotheismus hivei«, a kik »nem sülyedtek le a pogányságig«, de a »hypostatica unio« alapján a szentháromságot semminemű alakjában sem fogadják el, annak módja és rendje szerint megbélyegeztetnek. Ez dicséretes és szent foglalkozás, elősegiti a sacra philologia elhanyagolt ügyét, igy tanítja ezt Huber Lipót a Talmud-ról irt kulturtörténeti és biblikus tanulmánya . . .

A mikor szükségesnek tartottam kijelenteni, hogy a prononcirozott kath. elvi álláspont megtartásával zsidó munkáról itéletet mondani nem lehet, nem tudom eléggé tisztelni a pápák bölcseségét, mely a talmudot, ezt az eminenter zsidó munkát indexre tette. Képzelhető, mennyi hivatlan ember foglalkozott volna velünk, ha ez az intézkedés nem történik meg. Hogy sorsát nem kerülhette ki a talmud, ezzel nem a pápákat vádolom — hisz a végzet ellen hiábavaló a küzdelem. Foglalkoztak a zsidósággal a talmud révén és a gyülölet, melyet az »zsidóktól tényleg elkövetett, néha pedig csak ráfogott több rendbeli bűntények, pl. az oltári szentség elrablása és megszentségtelenitése, ker. gyermekek leölése, kiváltképpen gyülölt uzsoráskodásukkal, mint az isteni büntető igazságnak borzasztó megnyilvánulását« kihivott, visszaszállt egész irodalmára. De hát az ilyen anachronizmusok előfordulnak a történetben, mely tudvalevőleg nem a logika törvényeit követi. A zsidósá-

got nem ismerték, nem ismerik — a talmudot sem — mi könnyebb tehát mint ítéletet mondani róla. Nem kell hozzá nagy készültség, alapos tanultság, a történeti viszonyok kellő mérlegelése, egy kis elfogultság is megteszi és kész a kulturtörténeti tanulmány. Mert sokaknak nagy lelki boszuságára még mindig aktualisak vagyunk. Létezik-e ennél nagyobb bűn, nagyobb bűn annál, mint hogy létezünk? Ez ellen nincs orvosság, bár évszázadok óta gyógykezelnek és mi kétségtelenül betegek vagyunk, mi mégis jobban szeretjük a mi háziszereinket, mint avatatlan orvosoknak gyarló eszközeit.

Boldogok a lelki szegények, mi szegények sem vagyunk — ez már nem bűn, ez hiba. De az ilyen reflexiók messzire vezetnének, elvezetnének tárgyunktól. Azért elvi kérdésekről nem akarok vitatkozni, sem szerzővel szemben azt állitani, hogy a talmud mint a kriticismus és szabad fejlődés organuma a tan egységéből indult ki, melyet nem a tömeg, hanem a nép legjobbjainak hagyományos magyarázatára bizott, a zsidó nép történetében az átalakult viszonyok követelte változást, fejlődést képviselte, a nélkül, hogy változtatott volna a vallásos eszményeken az istentisztelet és emberszolgálat kötelességén. Hogy a zsidó nép történeti fejlődése nem egészséges viszonyok között történt, ezt tagadni ép oly kevéssé lehet, mint azt, hogy ennek nem maga volt az oka, minthogy igen korán belekerült ama vészes forgatagba, mely vallásos eszményeit elnyeléssel fenyegette és csak a tan folytonosságába vetett hite mentette meg az enyészettől. Azt sem akarom vitatni, hogy a sokat szidott, de oly kevéssé megértett phariseusoknak, mint legitimistáknak álláspontja lehet rideg, exclusiv, de törvényes, hogy a rabbinismusnak más vallásuakkal illetőleg idegen népekkel szemben tanusitott magatartása semmiben sem különbözik az uralkodó vallások, mondjuk egyházak tolerantiájától, mely más felekezetűeket el nem ismerhet, hanem ezekkel népesiti be a poklok fenekét — mondom elvi illetőleg vallástörténeti kérdéseket vitatni nem akarok, mert irtózom, mint irtóztak az elfogult talmudzsidók a disputatiótól — (ezt az aristocraticus vonást, mely a kiválasztás tényéből megmaradt, eltagadni nem lehet) hisz ez nem az eszméket tisztázza, hanem csakis az ellentéteket domboritja ki élesebben; tárgyi megjegyzéseim csak a szerző kutatásaira, eredményeire vonatkoznak. Követem a szerzőt, követhetem annál is inkább, mert a talmud mélységes tengerére nem igen bátorkodott, minthogy félt annak »csábitó sziréneitől (!?), végzetes örvényeitől, halálthozó szirtjeitől, bősz viharok által felkorbácsolt piszkos hullámaitól.« A tárgyi igazság nemtőjétől sugalmazott epitheta ornantia diszes collegiumát állithatnám igy össze, ha ezzel valamiképen elősegíteném a biblikum szent ügyét, azt a különben tiszteletreméltó czélt, melyet szerző kitüzött magának. Csakhogy a czél nem szentesiti az eszközöket. Az eszközök még eddig komoly, önálló tanulmányok, a forrásmunkákkal, nem a kézikönyvekkel való tüzetes foglalkozás — sohasem a constructiók, szóvirágok, phrasisok. A jóakarat és az őszinteség egyedül — vagy ezek hiánya — elegendő röpiratok gyártására, de nem tudományos munkák irására és tartozom az igazságnak azzal a kijelentéssel, hogy szerzőnél nem a jóakaraton múlt. Jóhiszeműsége és a tárgy iránti odaadása elismerést érdemel — és ha dicsérnem kellene — rövidebben végezhetnék, csakhogy az nem lehet czélom. Mert szerző a mikor theologiai szempontból tudományos munkát akart irni — túlbecsülte a maga erejét, kicsinyelte mások itélőképességét. Ahelyett, hogy a talmud iskolaügyét, szegényügyét, munkaügyét, társadalmi és történeti hátterét önálló fejezetekben bemutatná — a Megváltót állitja szembe a tudósokkal és félreismerhetlen polémiával védi a maga hitbeli igazságait; a helyett, hogy a tudomány meggyőző hangján szólna — a homiletika eszközeivel akar hatni és történik mindez a tárgyi igazság aegise alatt, csakhogy nem akad józanul itélő ember, ki ezen az uton keresné a tárgyi igazságot. Komoly történetiró védeni tud mindent — még az ultramontanismust is, mert a rationalis kutatás nem a maga felfogását viszi be egy kor szellemi mozgalmaiba, hanem lehetőleg megérteni — nem igazolni iparkodik elmult századok gondolkozásmódját.

A talmudot, mint irodalmi munkát csak történeti szempontból lehet megérteni és erre nem elegendők a Jost és Kohut történeti munkái; a szóbeli hagyomány és az irott tanhoz füzött magyarázat keletkezését, fejlődését és hitelességét illetőleg Jézus, az apostolok és egyházatyák állitásai nem hozhatók fel, (19 l.) mert a kik a hagyományt megtámadják, nem tanuskodnak mellette. Maga a hagyomány pedig, mely tekintélyhez

füzödik és fontos szerepet játszik minden vallás történetében — nem vonható kétségbe, minthogy az az irott tanra nézve is tekintetbe jő. A ki az egyiket tagadja, tagadja a másikat.

E fontos vallástörténeti kérdés taglalásába nem bocsátkozhatom és azért Weisz J. H. Dór-Dór Ve-Dórsav czimű alapvető munkájára utalok.

Hogy keletkezett a talmud — Huber értelmében véve e szót, aki mindig csak az irodalmi művet tekinti, mindig a formát és sohasem a lényeget, amint ez adott meghatározásából is kitünik (7 l.) — mint fejlődött a hagyomány — arról világos képe nincsen, mert nem ismeri a midrásnak általános fogalmát, melyből a halácha és az aggáda vezethető le.

A midrás a szentiráshoz fűződött és a századok folyamán a zsidóság kebelében keletkezett vallásos eszméket, szokásokat, törvényeket abból kimagyarázni igyekezett vagy utólag azzal indokolni, mely czélra nemcsak a sz. i. belalkata, hanem külső alakja is alkalmasnak látszott. A magyarázott hely természetétől függ, vajjon halákha vagy aggáda lesz a midrás. Igy azután elesik a halácha és aggáda közötti éles megkülönböztetés, (mely keleténél fogva nem uj), mert mindkettő egy forrásból fakadt, egy anyatőn termett. Az egyiket a másik rovására tulbecsülni — nem tudományos eljárás. Különösen ugy odaállítani a dolgot, hogy »az aggádát a tudósok kevesebbre becsülték, mint a halákhát, sőt egyesek annyira kicsinyelték, hogy egyenesen tilalmazták« — nem felel meg a tényeknek. Szerző R. Josua b. Levi egy tételét idézi, (Szóferim 16b e helyett: 16 fej. 10 hal.), melynek félreértésében osztozik (?) Chwolsohnnal, aki (Das letzte Passamahl Christi u. der Tag seines Todes. St. Peterb. p. 112) azt következteti e helyből, hogy R. Josua b. Levi az aggádát gyülölte. Legjobb czáfolata e tévedésnek, hogy ez maga is kiváló aggadista volt. (L. Bacher: Agada d. pal. Amoräer I. 128). Az aggádát nagyrabecsülte, a mikor azt állítja, hogy ez hasonló kis pénzérmekhez, melyekhez minden ember juthat. Felszólalása pusztán az aggáda irásba foglalása ellen irányult. (Graetz Geschichte IV. 35 Not.). Tételével valószinűleg R. Jochanan ellen polemizált, jer. Berach V. 5. Igen, az aggádának voltak kinövései, ezek az אגדות של רופי (Szanhedr. XI), ezeket tilalmazták, sőt egy amóra, R. Sejra ספרי קיסמין büvész-könyveknek nevezi, de

általánosítani a dolgot és kiterjeszteni az aggáda egész körére azért, mert szerzőnek szüksége van e thesisre, hogy igazolja Jézust, aki az aggádát használta, több mint önkény.

Az aggádában a zsidó néplélek subiectivitása egész erejében nyilatkozik meg, a költészetnek napfényű birodalma, a gondolatnak borus álomvilága, mindaz amit egy nemzet érzett, hitt és remélt; ha tehát az aggáda és az evangelium közötti hasonlóságot szellemben, tartalomban és külső formában látjuk, joggal feltehetjük, hogy Jézus közelebb állott nemzetéhez, mint azt az egyházi fegyelem és egyéb tekintetek megengedik. Hogy magyarázza szerző a kettő közötti rokonságot? Nem természetesen, hisz ez judaizáló törekvés volna. A hagyomány nem volt egészében rossz és elvetendő (84. l.), másrészt helyes alkalmazkodás parancsolhatta, hogy egyet-mást átvegyen, (85. l.) végül pedig későbbi rabbik vettek át az evangeliumból egyes tételeket és pedig úgy, hogy a gyülölt szerző neve lassanként elmosódott, sőt teljesen feledésbe ment, tehát bátran hozzáfűzhették rabbijaik nevéhez. Különben az utókor talmudistái és másolók beleszurhatták a párhuzamos helyeket a talmudba, hogy ezzel a rabbikat a kereszténység alapítójával egyenlő rangra emeljék. (88. l.).

Az ilyen hypothesisekhez és harmonistikai kisérletekhez az uj testamentomi kritikának édes-kevés köze van — de szerző a talmuddal szemben mindent — az evangeliummal szemben semmit sem engedhet meg magának. Az utolsó ratio tehát az olló. Nem uj eszköz ugyan, megszokhatták minden kor tudósai, de szerfölött naiv és egyszerűségében megható. Mégis szerzőnek ama állítása, hogy a vallásos haggáda lett a kereszténység dajkája«, ha azt megszoritásai és be nem bizonyitott feltevései után itélve tán száraz dajkának tekinti is, bizonyos erkölcsi bátorságról tesz tanuságot, mely ismeretlen ama körökben, ahol a talmudphobia még mindig nem halt ki. Mikor Renan Geiger ama nézetét elfogadta, hogy a kereszténység első századainak megértéséhez fontos kulturtörténeti forrást képez a talmud — megindultak mindenütt a mentési kisérletek és felcsendültek a regnum Marianum-ban is a »Magyar védhangok« (Pest 1864), a megbotránkozott papság teljes hévvel kelt ki ama insinuatio ellen, hogy Renan »Jézus életét és mondásait illetőleg a szentirásra nézve tanut s értel-

mezőt keres és talál a századok folyamában összeférczelt és a kilenczedik században egy egészszé összetapasztott zsidó talmudban«. Ezzel szemben Huber Lipót könyve óriási haladást mutat, csakhogy az általa elfoglalt elvi álláspontón sohasem sikerülhet az aggáda és az evangelium közötti viszony tisztázása. Ahhoz mindenekelőtt elfogulatlanság és az aggáda alapos ismerete szükséges. Megoldását tárgyilagosabban megkisérelte Heller Bernát: Az evangeliumi parabola viszonya az aggádához czímű e folyóiratban és külön is megjelent értekezésében Budapest, 1894.

Röviden végez szerző a talmud hermeneutikájával, hisz szerinte ennek tudományos értéke ugy sincs. Nem akarom a tudományos érték meghatározását ugy érteni, mint a tárgyi igazságot, melyet tárgyi ismeretek nélkül én el nem képzelhetek. Elég ha Weisz J. H: Dór Dór Ve-Dórsav, Hirschfeld: Halachische Exegese, Frankel, Darké Hamisna, Schwartz A.: Controversen és Die hermeneutische Analogie cz. művekre utalok. Az eredmény, melyet önálló kutatással érhet el, más lesz. Más szinben tünik fel Hillél módszere, R. Akiba és R. Ismael iskolája, mely Hillel hermeneutikus elveit magáévá tette és csak egy normáját a כלל ופרט-t hat hasonló szabálylyal bővítette, amely 13 szabály, mint R. Ismael barajthája nemcsak a zsidó imakönyvekben, hanem a Szifra elején található; végül R. Eliezer b. Jószé haggelili az aggáda hermeneutikáját felölelő barajthája, mely a chinoni R. Simson Széfer Hakerithuth cz. műve révén került talmudkiadásainkba. Szerző Hillél és Eliezer szabályait mellőzhetőnek tartja és mégis az előbbiét sorolja fel (90. és 91. l.). Csakhogy ki ebből a száraz felsorolásból és néhány példából akarná megismerni a talmud exegesisét — az csalódik. A normákon épül fel a talmud szentirás magyarázata, a midrás, mely az életet a törvénynyel, a vallásos gyakorlatot a szentirással akarja összeegyeztetni. Teljesen a czélt szolgálva, gyakran félszegnek és mesterkéltnek látszik a magyarázat, de azt hinni, hogy a rabbinismus az iskolákban vagyis egyes tudósok agyában keletkezett, több mint naiv felfogása a traditio fejlődésének és a példák, melyeket a talmud exegesisének illustrálására hoz fel, nem győzik meg a szakértőt arról, hogy szerző a midrással foglalkozott volna. Ha a midrás az Ex. 20, 15. v. a decalogus »ne lopj«

törvényének körét a szöveg összefüggéséből akarja megállapitani vagyis emberlopásra vonatkoztatja, ezzel nem zárja ki az irás szószerinti értelmét. E példát emliti a Berakhóth tractatus végén a normákhoz adott kivonatos magyarázat. Példáit a sz. valamint a misna külső és belső beosztásáról a Gemara technikai szerkezetéről irt terjedelmes szakaszokat a Berachóth talmud végén adott általános bevezetésből meriti. Természetesen a hibák, melyekben az említett fejezetek bővelkednek, szerző elvitázhatlan tulajdonát képezik. Azért fordításból és kézi könyvből vett két-három példája alapján nincs joga a midrásról itéletet mondania. Ha az aggáda azt állítja — bár szerző mellőzni akarja a gyakorlatilag nem fontos 32 szabályt, nehány példája csakis e körből való — hogy Isten is imádkozik és ima közben tefillint visel és erre szentírási verset is talál, ez látszólag tudományos játéknak tünik fel, csakhogy ezek a képzetek — szószerinti értelmezésük ellen az aggáda hívatott magyarázói Abraham Maimuni, Salamon b. Aderet, Jákob ibn Chabib felszólaltak — a szentírás emberi beszédmódjának rabbinicus folytatásai. A szentírás emberi beszédmódját pedig a talmud helyesen értelmezte és a דברה תורה כלשון בני אדם tételével legszabatosabban határozta meg a nyelv lényegét, a mint ez Müller Miksa egyik leveléből idézi G. Runze: Sprache u Religion 231. l.

Az említett aggádai képek ethikai czélokat szolgálnak és az ima, a tefillin fontosságát akarják feltüntetni, de nem képezik a talmudi exegesist.

Budapest. DR. WELLESZ GYULA.

(Vége következik.)

ANGELOLÓGIAI SZÓTÁR.

(*Schwab Moïse*, Vocabulaire de l'angelologie d'après les mss. hebr. de la Bibliothèque Nationale. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres I-e serie, tome X., 2-me partie. Paris, Impr. Nationale, 1897. 2 + 318 lap. 4°.)

A titkos tudományok általában a legnehezebb disciplinák közé tartoznak. Nemcsak azért, mert józan gondolkozásmódunkkal nem birunk a kellő érzékkel ezen jelenségek iránt, hanem főképen a tárgyi tényállás hézagos ismerete miatt. A mysti-

cismus — a szót legtágabb értelemben véve — legrégibb alkatrészeiben csupán töredékekben, és nem irodalmi formában jött napvilágra. Eredő forrása, mely történelem előtti időben fekszik, növekedése, mely nedveit a legkülönfélébb talajból szítta, majdnem tökéletesen ismeretlen. A mindenféle rendű és alakú babona és balhit jellemző vonása a synkretismus; az összes korok és népek részesek a titokzatos emberi lélek eme produktumainál. Érthető ezekből a körülményekből, hogy a szóban forgó jelenségekkel mint megfejthetetlen talányokkal állunk szemben.

A titkos tanok között a zsidó mysticismus talán a legnehezebb, melynek története 2000 éves és amelynek hazája az egész ókori világ. Babylonia, Assyria és Egyptom, az astrológia és magia klasszikus országai, az ó-korban nagyszámú zsidó lakossággal birtak, amely az ősök hitéhez való minden hűséges ragaszkodás mellett sem tudott ellenállani a néphit befolyásának. Emez idegen behatásra megy vissza a hagyomány korabeli palesztinai babona jó része, habár nem tagadható, hogy ennek levonása után még mindig jelentékeny bennszülött babona marad vissza. A talmud utáni időszakban a zsidó mysticizmus egyre nagyobb köröket és új anyagokat édesgetett vonzó körébe, amíg Európa keresztény országaiban a legmagasabb virágzást érte el.

Kétségtelen, hogy az európai nemzetek babonája a régi zsidó mysticismusnak új táplálékot adott, épp ezért ennek termékeit csakis a keresztény mysticismussal való összehasonlító tanulmányozás mellett lehet majd tudományosan megérteni. Tarka vegyülékben találunk itt egymás mellett régi és új, ázsiai és európai tévhitet. A kabbala oly mélyen fészkelte be magát a zsidóságba, hogy még mai napig számos híve van, és hogy még mindig új meg új sarjakat ereszt. A zsidó mysticismus, mely névvel itt a babona és bűvészet minden fajtáját jelöljük, igen tarka képeket mutat: ezeket csak úgy érthetni meg, ha keletkezési kor és hely szerint különválasztva, az általános mysticismussal kapcsolatban tanulmányoztatnak.

Ha a többször tárgyalt bibliai időtől eltekintünk, három főkorszakot különböztethetünk meg: 1. A hagyomány kora. 2. A gáonok kora. 3. Európai középkor. Ezen korokon belül a különböző országokra kell tekintettel lenni.

Eddigelé a figyelem főkép a titkos tan irodalomtörténetére irányult. Az első lépést e téren is Zunz tette meg, ki a »Gottesdienstliche Vorträge« czimű művében külön, felette tanulságos fejezetet szentelt a titkos tannak. Utána ezt a parlagon heverő mezőt Jellinek A. mívelte meg, ki nemcsak több értekezést tett közzé a kabbaláról, hanem »Béth Hamidras« hat kötetes gyűjteményében sok mystikus iratot vagy először kiadott, vagy újra kinyomatott. Tanulságos adalékokat szolgáltattak a zsidó mysticismus középkori irodalomtörténetéhez: Grätz »Geschichte« (VII. kötet) egy nagyterjedelmű jegyzetben, Steinschneider »Jüdische Litteratur« czimű munkájában és »Hebräische Bibliographie« folyóirata több kötetében, Epstein a Hachoker II. kötetében. Népszerű ismertetést adott Bloch Fülöp »Geschichte der Entwickelung der Kabbala und der jüdischen Religionsphilosophie« (Trier 1894).

A mysticismus külső történetének feldolgozásával belső fejlődésének kutatása és tanainak tisztázása nem tarthatott egyenlő lépést, és csak újabb időben fordul az érdeklődés nagy mértékben a kérdés ezen oldala felé, amint a »Monatsschrift« XXXVII. kötetéből Gaster, Epstein és mások dolgozatából látszik. A mysticismus belső kutatásához szolgáltat hasznos segédeszközt a czimben megnevezett művével Schwab, ki ez ismeretmező körül több dolgozattal már eddig is érdemeket szerzett.

Azon kiváló szerep mellett, melyet az angyalok és dämonok a titkos tanban játszanak, egy angelológiai szótárnak kétségen kívül nagy becse van. Az általános bevezetésben Sz. nagy vonásokban ecseteli a nézeteket az angyalok eredetéről, számáról és minőségéről. Szól a bűvészetről is, továbbá az előjelekben való hitről és az astrológia tanairól. Ezen nézeteknek történetét a zsidóknál, keresztényeknél és mohamedánoknál szintén adja, habár csak az általános keretet. Valódi történetet természetesen nem nyújt, mert ezen nézetek fejlődését nem tünteti föl. A különböző epochákat nem különbözteti meg. Főfigyelmét a középkori zsidó mysticismusra irányítja. Ennek elemeit részben felmutatja, főképen a betűkombináczió különféle fajai, אחים בטיש, אל בים, אית ביש, stb., úgyszintén a betűkkel mint számértékekkel való játszást s hasonló dolgokat. Befejezésül a feldolgozott iratok bibliografiá-

ját nyújtja, melyben azt is megadja, hogy mely művek idéztetnek pusztán a kéziratok számával. Ugyanis a Szótárban számtalan esetben nem a könyvczimek, hanem a párisi *Bibliotheque Nationale* kéziratgyűjteményének könyvtári száma van megadva. Hogy megtudjuk, mely iratról és szerzőről van szó, a legtöbb esetben a bibliographiai összeállításban kell utána néznünk. A Szótár könnyebben kezelhető lett volna, ha a könyvczimek jegyeztettek volna fel, és melléje zárójelbe az illető kézirat könyvtárszáma.

A 34 lapot kitevő bevezetés után következik két névlajstrom. Az első, mely a héber és aram szavakat nyújtja, 234 lapra terjed (34—269), a második, amelyben a görög és latin szavak vannak feljegyezve, 45 lapot tölt meg (270—314), mire befejező megjegyzések következnek (315—318). Az első lista tehát ötször akkora, mint a második. Minthogy drágaköveken, érmeken, amuletteken, gnostikus iratokban és bűvészpapyrusokban a zsidó és zsidó felfogás által befolyásolt mysticismusról dúsgazdag anyag létezik, ez az óriási differenczia feltűnő, és az ember azt hihetné, hogy a zsidó ég volt a legnépesebb. Ez azonban csalódás. A valódi zsidó angyalok és szellemek majdnem mindnyájan eljutottak a nem héberül beszélő zsidókhoz, pogányokhoz és keresztényekhez. Az aram és héber névjegyzék aránytalan terjedelme abban leli magyarázatát, hogy túlnyomólag nem igazi nevek kerültek bele, hanem olyanok, melyeket középkori tépelődők, tudós rajongók az egyre nagyobb méreteket öltő gematria- és temura-módszer segítségével kitaláltak. Azon körülbelül 3200 szóból, melyeket Schwab a héber-aram névjegyzékbe felvett, alig lehet 800-nál többet angyal- és dämonnévnek tekinteni. A többi tartalom nélküli árnyék nem a nép képzeletében élt, hanem pusztán a mysticus írók spekuláczióiban. A kettő között lényeges különbség van. Nem szabad a mysticus firkászok minden ötletét, amint még ma is léteznek, készpénznek venni. Az angyal- és szellem-teremtés ezen módja még nincs lezárva; ha az egész chaszideus irodalmat be akarnánk vonni, akkor Schwab listája a végtelenbe nőne. De ezekből kifolyólag nem tehetünk szerzőnek szemrehányást. A szótáriró minden szónak, akár sokszor, akár egyszer fordul elő, helyet tartozik adni. Csupán azt lehetett volna kívánni, hogy Sz. az

olvasót általában figyelmeztette volna arra a fundamentális különbségre, mely az általa felsorolt nevek között létezik, úgy hogy az olvasó minden egyes esetben arról felvilágosítást nyert volna, hogy régibb vagy fiatalabb angyallal áll-e szemben.

Az א betű alatt Schwabnál körülbelül 600 név van, az egész listának majdnem ötöd része. Ebben az Alef protheticum, az ábécé, az אלה, אלהים, אל, אדני, istennevek első betűje és az Alef egyéb tulajdonságainak hatása mutatkozik. Ebből a 600 névből — számításom szerint — 60-nál több aligha nyúlik vissza évezredünk mögé, a többi mind fiatal eredetű, tehát a XIII—XVI. századokban felvirágzott kabbala alkotásai. Ez utóbbiak közül egy tekintélyes rész nem is képez nevet, hanem alkalmi ötlet: betűcsere, betűszámérték stb.

A régi angyalokkal és dämonokkal ellentétben, melyeknek nevei bizonyos értelemmel birnak, habár mi nem vagyunk képesek ezt minden esetben kipuhatolni, a kabbalistikus irány által produkált angyalok nemei mesterséges keletkezésük folytán többnyire értelmetlenek. Nem aram vagy héber szavak ezek, és nem is tartanánk őket ilyeneknek, ha a hely, ahol rájuk bukkanunk, nem akarná ilyeneknek kiadni. Ezen állítást egy pillantás a mi Vocabulaire-unkba igazolja. Számos esetben a név feltalálója nem is gondolt semmi szójelentésre. Schwab kelleténél többet tesz, midőn ezeket a mesterségesen teremtett neveket etymológizálni akarja. Ez természetesen nem történhetik erőszak, mint א = ע és merész javítások nélkül. A czimszók fordítása ritkán elégíti ki az embert; igaz, hogy rendesen megfelelőbbet sem lehet javasolni. Ezen állításaink igazolására bizonyító helyek fölöslegesek, minden lapon lehet találni. Hiányoznak még az előmunkálatok, a jelenleg rendelkezésre álló eszközökkel tökéletest alkotni nem lehet.

Egy pontban azonban Sz. többet is nyujthatott volna. Értjük a bizonyító helyek idézését. Kívánatos lett volna továbbá, hogy a fontosabb helyek eredetiben adasanak, hogy önállóan itélhettünk volna. Ez ennél a szótárnál már azért is helyén lett volna, mert az anyag jórészt kiadatlan kéziratokból meríttetett és különben sincs eléggé feldolgozva. Igaz, hogy a szótár ezen eljárás által terjedelemre jelentékenyen megnagyobbodott volna.

Schwab a jelenleg ismeretes felirati anyagot is feldol-

gozta szótárában, a mi a mű értékét nagyban emeli. Előttem a második lista, melyben a görög és latin nevek vannak feljegyezve, érdekesebb az elsőnél. Az anyag főképpen a gnostikus iratokból, drágakövek és egyéb feliratokból, továbbá a napfényre került bűvész-papyrusokból meríttetett. E nevekben is önkény uralkodik, de távolról sem oly mértékben, mint a középkor kabbalistikus alkotásainál. E szövegek beható tanulmányozásánál sok homály fog még eloszlani, ugy hogy a jelenleg esztelen önkénynek tartott dolgok nagyobb összefüggésbe lesznek besorozhatók.

Először a második névjegyzék némely részleteit beszéljük meg, melyhez a héber-aram listára vonatkozó megjegyzéseket füzünk. *ΑΒΛΑΝΑΘΑΝΑ* kétségtelenül a gyakori *Αβλαναθαναλβα* szóból van rövidítve. Ezt a bűvész-szót megfordítva is lehet olvasni. Helyesen származtatták a héber (aram) nyelvből és így forditották: »Atya vagy te nekünk« = אב לן את (lásd Baudissin, Studien zur semitischen Religionsgeschichte I, 191, 2. jegyzet). Ide tartozik talán *ΑΝΑΛΡΑ* is, melyet Schwab s. v. הנערה »a szűz« szóval, a zodiakus egyik jegyével, azonosít. Nem *Λ* = *A*, hanem *P*=*B*, a mely korrektura után *ΑΝΑΛΒΑ* betüket nyerjük, a melyek hátulról olvasva *ablana*-t adnak. Ide vonandó *ΑΒΑΛΑΒΑΗΝ* is, melyet Schwab s. v., אבל-al *afflige* (?) hoz összefüggésbe; *ΑΒΑΛ* rövidített *ΑΒΛΑΝΑ*; *ΑΒΑΗΝ* pedig ugyanaz *(H*=*A)*, megtoldva *N*-nel. Ezen azonosítások mellett szól az a körülmény, hogy *ΑΝΑΛΡΑ* is, *ΑΒΛΑ* is Abraxas köveken fordulnak elő, a mint Schwab »sur un soldat á tête de coq« szavaiból látom. Valószinünek tartom, hogy *αβλαναθαναλβα* szóból is csupán *ablana* mágyarázandó = aram אב לנא. A th-hang mint zárómássalhangzó különben is található, pl. Jaoth (= Jao, pl. Wessely párisi bűvészpap. 3263. sor, Gesenins, Thesaurus s. v. יהוה, általában l. Deissmann Bibelstudien p. 9.) — *ΑΔΣΕΜΕ* Schwab szerint = עד שמו »Éternel est son nom.« Ha ez a magyarázat helyes, helyesebben az aram עד שְׁמֵיהּ-vel kell átirni. — *ΑΜΟΙΡΙ* valószinüleg אֲמוֹרִי, a mely névvel a misnában a szent föld őslakóinak minden babonája jelöltetik, pl. Sabbath 67b = משום דרכי האמורי s gyakran. A páris bűvészpapyrusban 3011. sor (Wessely, Griechische Zauberpapyrus. Bécs, 1888) találunk *εμωρι*-t, a mi ugyanannak látszik. A

Schw. által idézett AmoirimirriomiriomA nem más, mint a duplán vett Amoiri moir, ugy hogy hátulról is lehessen olvasni. E betűkben *moir* az első és utolsó betű (A és i) el van hagyva, a mint a bűvész-szövegekben gyakran történik, hogy egy szóból arányos kevesbítés utján háromszöget alkossanak. Lehetne עמורי-re (עמורה = Gomorrha) is gondolni, de nagyon kérdéses, hogy ezen ismert szónál ע (= *Γ*) egyenlővé tétetett volna ϰ-al (=*A*). — *Ανιβαινχωωχ* szót Sch. kérdőjellel látja el és עני בין »exauce . . .« ou אני בינך »je suis au milieux de toi« irja körül. Ez egészen helytelen. Mindenekelőtt világos, hogy *χωωχ* nem egyéb mint *χω* és megfordítottja. A *χ* betű valamely magánhangzóval gyakran jelenik meg a bűvész-papyrusokban és jelenleg nem magyarázható. *Ανιβαιν* lehet a duplán vett babylóniai égi isten *Anu* vagy a talmudban (Szukka 45a) nevezett אני (יהו). Az utóbbi felfogás mellett fel lehet hozni ezt az összeállítást: *ενα ιαω σαβαωθ* (Wessely, Paris. Pap. 1235) = אני, יהו, צבאות. A *β* ebben az esetben insertio lenne. Lehetne azt is feltételezni, hogy *Anibain* szóban a szamaritán Jaba (= יהוה) rejlik, a két *ν* inserálva lenne, vagy pedig ani és iab külön-külön istennév. Semmi esetre sem szabad az ilyen szavakat egyszerüen a héber nyelvből etimológizálni.

A betűáthelyezésre nézetünk szerint példa *ΑΡΒΑΡΜΑΦΣΟΡ*. Schwab azt hiszi: »On peut lire: ארבע מבצור quatre forteresse«. Azonban a 3—7 öt betűben *ΑΒΡΑΜ*-ra ismerek rá. Papyr. Par. 1801. s köv. több, előttünk ismeretlen név között említtetik: *αδωναιε* (= אדני) . . . *ιακωβ. ιαω . . . μαρβα*. Ez utóbbi minden bizonynyal egy megfordítva irt *αβραμ*. Az egyik leydeni papyrusban (Dietrich, Abraxas 195) a következőt találjuk: *σαρα φαρα αραφ αια βρααρμαραφα αβρααχ*. Világos, hogy *φαρα* = *αραφ* visszafelé olvasva, = *ραφα*, a végső betűk *βρααρμαραφα*-ban. Ha ezt a négy betűt az említett szóból levágjuk, marad *βρααρμα* = *αβραμ* kettőzött *ρα*val. Valószinüleg *αβραχ* is = Abraam *(χ* hibásan *μ* helyett). Ezekben a helyekben nevezve van אדני *(αδωναιε)*, יהו *(ιαω)*, אהיה *(αια)*, továbbá Jakob és Ábrahám. Az ősatyák a bűvészpapyrusokban gyakran mint istenek szerepelnek, miről más összefüggésben szándékozom szólani. E rövid fejtegetés után *ΑΡΒΑΡΜΑ* szóban Abramra fogunk ráismerni, melyben *ρα*

ismételve van. Hogy mit jelent *ΦCOP*, nem tudom. — *ΑΣΑ* Schw. szerint = עוה »fort«. Helyesebb azonban, ha aram אסא-val állítjuk össze. Ide tartozik bizonyára *ΑΣΑΕΗΙ* is. Ezen magyarázat mellett szól *Βαμαιαζα* is, Schw. ezt במי עוה-val »dans l'eau rapide« írja körül; de egy érmen, a mely amulettül szolgált, במי אסיא *gyógyító viz* inkább helyén van. Némi aggodalmat kelt a ב viszonyító, de a Barbelo-Gnosist szintén בְּאַרְבָּע-val magyarázzák. — *Belial* nem בלעיאל, hanem בליעל. — *BPAMBAPOYXABPAM* Schw. szerint = ברם ברוך אברם. Bizonyára olvasandó *(A)BPAM*, mert ברם aram szónak itt sem helye, sem értelme nincs. — *EOYNIAΩ* »Sur un dieu *Iao* á tête de coq«. Kétség kivül áll tehát, hogy itt a magikus 7 magánhangzót kell olvasni: *N* = *H*. — *IABA EΔΔ* nem irandó át יָבָא עֵד-dal, mert Jaba a szamaritán tetragramm. »Edd« hamis olvasás lesz. — *IACOYHΛ* helyesen van ישועאל-lel átirva, de nem szabad forditani »Dien aide«, hanem *Jézus isten*. A felirat gnostikus kövön áll, a gnosis pedig keresztény felfogástól van telítve.

Feltünő néhány átirás, a melyek, ugy látszik, a héberben egymáshoz hasonlító két betű felcserélésén alapszanak. *ΑΕΒΖΑΝΔΡ* = Alexander, a hol *B* = *K*, a mely כ és ב összetévesztésére mehet vissza. *Σανχερωβ* = סנחריב, a hol י olvastatott ו-nak. *SATOVIEL* = שטוּיאל : *V* = *N*. »Peut-être a-t-on mal lu le ב en ו?« jegyzi meg Schw.

ΤΑΑΒΛΑΝΑΘΑΝΑ nem áll semmi összeköttetésben Nathan névvel, hanem azonos *αβλαναθανα(λβα)*-val, a mit Schw. is feltételez. Minek jegyzi azonban fel Nathant is?

A héber-aram jegyzékhez, és pedig csupán az א betűhöz, a következő észrevételeink vannak: אויים (j. Chagiga 78a) szó alatt Sz. idézi Lonsano Maarichját, de úgy látszik, hogy félreértette. — אוכל »consumé«?! — אישטב = »Is tob«, olvasd *tab*. — אלהעמיאל szót Sz. El Ha'ami El szavakra bontja fel. הָעַמִּי azonban nem héber, helyesebben tehát אלה עמי אל szavakra oldandó fel. — אדרינון olvasd Monatsschrift [für Geschichte und] Wissenschaft d. J. — אנתן nem lehet *ablanathana*, mert ez utóbbinak, mint már megjegyeztük, semmi köze sincs *Nathan*hoz. — אשמדאי. Miért nem idéz Sz. egy helyet sem a talmudból? — אתיאל »tu es Dieu« (?), valószinüleg אָת (= héber אות) »Isten az én csodajelem«, mert

Isten nem femininum, hogy אתי mondatnék róla. Érdekes, hogy a héberben אברסכס Abrasax is előfordul (v. ö. még אברגנ és sub יאיר).

A kabbalistikus tanulmányok jelen állásánál Schwab nagy munkát végzett és oly művet alkotott, a mely a buvároknak minden fogyatkozása mellett jelentékeny szolgálatokat fog tenni. Szerző számíthat az érdekelt körök őszinte hálájára.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

VI.

PESSIMISMUS.

(Jedaja ha-Penini után.)

Hogy kivánja
S' vágyva várja
A tömeg
Legyen szárnya
Gyors folyása
Időnek.

Czélt hogy érjen
S' teljes légyen
Jóléte!
Hátha rosszra
Fordul sorsa,
Élete?!

Évnek végét
Ujnak jöttét
Óhajtja.
Vajjon csapást
Hoz, vagy áldást
Tudhatja?!

Miért hogy számit
S' bizton épít
Jövőre?
Mit alkothat
S' mit is tudhat
Előre?

Nap leszálltát
Est beálltát
Óhajtja!
Hátha szellő
Fojtó, ölő
Hervasztja!

Hogyan futkos
S' mohón kapkod
Árny után!
Más gyarapszik
S' gazdagodik
Vagyonán.

Vagy a testben
Lakó lényben
Megbizik? —
Ha élte lejár, —
Mint napsugár
Eltünik.

Ily óhajak
Füstbe szállnak
A véggel.
Folyton küzdünk
S még sem küzdünk
Végzettel.

Ünnepnapra
Vidámságra
Ki készül:
Gond a házban
Bú családban
Elterül.

Évek során
Sok a sorsán
Változik
Földje parlag
Ó meg ősz, agg —
Hanyatlik.

A fél század
Birtokra ad
Alkalmat.[1])
Bár találna
Birtokosa
Nyugalmat!

Nagybecskerek.

Lelke vágya
Vivódása
Mit sem ér
Szégyenülve
Búval telve
Véget kér.

Hogy nem gondol
Meg nem fontol
Csak siet!
Megelőzné
Ha tehetné
Az évet.

Ha élvezni
S' Istent félni
A végczél:
Időt ölni
Napot űzni
Mért nem fél?!

Dr. Klein Mór.

CHARIZI MAKAMÁJA A SZERENCSÉTLEN HÁZASSÁGRÓL.

Héman, az Ezrachita szól:

Utamat egykor Tébécz város felé vettem — s hogy jól mulassak, arra törekedtem — csokorba szedni minden szép virágot — ami kedvesre varázsolja ezt a nagy világot — rózsákat tűzni hajfürtöm közé — ah oda vágytam égi fellegek mögé. Mosolygó hajnalon — egy szép napon — ugy esett — mi bűvös bájos kis eset — barátim körében üztem a gondot — a serlegeknek öble cyanthi bort patakban ontott — adomáztunk — majd eláztunk — a tréfa szines röppentyűje sisteregve surrogott — a mámor édes altatódalt füleinkbe suttogott — s énekelve vetekedve oly sokat — zöngtünk vidám dalokat. És fölemelve szempillámat — egy helyett már látva hármat — egy embert láttak szemeim — reszketés ült

[1]) Czélzás a Jóbel-esztendőre, mikor az eladott birtok eredeti tulajdonosának birtokába visszakerül.

kezein — minden tagja remegett — szegény szive csüggedett. Megfigyeltem jól a férfi vonását — én Istenem! hol is láttam a mását? — Megismertem — káprázat nem játszott vélem — óh borzalom — csodálkozott egész valóm — nem volt más, mint a Kenita Héber — az az egykor éjjel éber — vig mulató czimbora — tarsolyából nem fogyott a rejtett mese el soha. Eléje siettem — kezemet kezébe tettem — úgy üdvözöltem — és megkérdeztem — szavamban remegett a részvét — hogy arcza mért sötét? — mi az a mi bántja — a lelkét gonddal szántja — hová megy és honnan jő — s panaszkodva felelt ő: Szelek szárnyán jövök éppen — szigetről mely túl a vizen — tengereken terül el — hullámokba merül el. A habokban majd elültem — alig hogy elmenekültem. Ah kelet felé vágyom én — hajt a vágy s a szenvedély; — kezembe teszem éltemet — hogy elérjem a keletet. És szóltam én: hát nem szünetelsz sohasem — örökké vonz a végtelen — utazni folyton czél lehet? — óh fékezd bolygó lelkedet! — Telepedj le nálunk — légy ami barátunk — tedd: hogy együtt maradjunk — amit kérsz, azt megadjuk. Ha családi kört óhajtasz — szólj rám bizton számithatsz — feleséget szerzek néked — ki megosztja élted véled — hű oldalán fölvidulsz majd — elfelejtesz minden bút, bajt — otthont úgy szereztek — mint csalogány fészket. És erre ő — mi a kő? — fölkiáltott — s mellette nagyot sóhajtott — megesketlek — kérve kérlek — minden szentre — többet ajkad betűvel se — hozakodjék elő véle — s hogy ne szóljon — perczig se, ily rút dologról. — Álmodni sem akarok róla — ébren még kevésbe hajtok ily szóra. — Tudjad meg hát! esküt tettem ünnepélylyel — nem törődöm asszonynéppel — hogy amig csak járok — kelek — női cselek el nem érnek — amerre egy asszony terem — úgy kerülöm, mint a vermet — hajlok erre, hajlok arra — kész örömest a pokolba — csak a nőket gyülölöm — vélük lenni — köszönöm. Elég volt abból egy sütetnyi — egy rosszból kétszer nem jó enni. Nevetve kérdezém — erre én: hálóba mily baj font téged — mely ily esküt tenni késztet? — mi az, mitől bús a szavad — mily keserű tapasztalat? — És ő felelt: a vágy kigyója megigézett — a gonosz szellem megkisértett — esengni szeretetre — epedni gerjelemre — találni szép hitvest magamnak — kinél az évek mint a perczek úgy

rohannak — hogy édes kettesbe kipihenjem én — amin magam általverém — az élet bajait — és fáradalmait. Úgy gondolám — no lám — mégis bölcs a biblia — a gondolat diadala: nem jó hogy az ember — egyes egyedül legyen — keresek hát ifju vért — élnem lesz majd a kiért — hisz senki azt nem tudja — hogy mikor hív az óra — halottas szendergőre — ki nem szeret, az dőre. S amig a gondolatok tengerén — ide oda verettetém — a belső ösztönt majd legyőzve — és majd a vágytól legyőzetve — amig a szivem egyszer nyert — majd pediglen ujra nem mert — egyszer akart, — majd meg szaladt — egyszer, mint láng úgy ég — másszor meg hideg, mint a jég — mig az utczán csatangoltam — ide s tova kalandoztam — sarokról-sarokra — padokról-padokra — ime! — a szemem mit látott? — hirtelen ott állott — előttem mint czövek — egy asszony, öreg — a termete oly iszonyú — oly iszonyú — hogy a rim reá — bocsánat érte — senki fülét nagyon ne sértse — oly iszonyú — hogy a rim reá csak kin lehet: mint vén darú — nem is természetes csunya — az ördög előle messze bujna — emberhez nem hasonlitott — s óh jaj! én reám rákancsalitott. — Úgy látszott, mintha az idő a csunya teremtést — mint valami nagy büntetést — a gonoszok köréből — varrta volna sátánok bőréből. Az öreg dáma — e képhez a toilette a ráma — olyan benyomást keltett ott — hogy aki ébren volt menten alunni vágyott. Bár ruhája, s a kalapja csupa puccz — mégis olyan volt mint egy tollatlan struccz — a tekintetére messzire futsz. Az arczulatján fátyol — de arcza még se bájol — óh boldog aki távol — vagyon e rút hinártól. És térdre vetette magát — két keze, mint a lapát — beszélni akart édesen — hangjának varázst kölcsönözni kedvesen — hogy méz ömöljék szavain — de méreg áradt ajkain. S ő, kinek a lelke is fekete — jámborságot szinlele — de még sem érte el — hogy rögtön föl ne ismerjem, — mint földi hugát azoknak — a boszorkányoknak — kik söprün lovagolnak. Házában ülni nem tud veszteg — kiket megkaparintott, mint elvesztek — az utczák sarkain les prédát — ah százan adtak arra példát — hogy jaj nekik — mind a kik — kezébe kerültek — előle mind halálba menekültek. S alig hogy engem jönni látott — már messziről felém kiáltott — Áldást adjon az Úr neked

— napjaidhoz sok éveket — arczod pirja el ne fogyjon — hervadatlan rózsát hordjon. — Törzsökös fád ifjú légyen — a gyümölcse mindig éljen! Meg kell vallanom — édes galambom — hogy szép vagy te és kecses is — gyönyör téged csak látni is. Daliás termeted — hódit sziveket — arczodnak üdesége — aki látja — vége. Rád halmozá a kincseit a kellem — és lángeszűvé tőn téged a szellem. De többé nem vagy gyermek — kit játékszerek hitegetnek — és óh — nem jó — ha húnyt szemekkel ébren ver a sziv — s a férfisziv más útra hiv. Oh itt az ideje — már biz én előhozakszom vele — hogy légyen egy kis kunyhód — s ha kiürült a korsód — legyen benne valaki — aki ujra megtölti. Azért légy hozzám bizalommal — és élj az alkalommal — én hozok néked hasznot — szerzek néked egy menyasszonyt — hozzád méltót jó forrásból — előkelő, nemes ágról — egy bájos őzikét — ha fölveti szemét — világos lesz az éjjel — s mint hajnal oszlik széjjel — a köd a bérczeken — a szürke hegyeken — úgy szeme sugarától — fölvillan hajlék, sátor. Rózsák fénye bibor arczán — mint mikor a nap, a pajzán — felhők mögül kibúvik — s félig onnan kitekint. Haja fürtje ében — mint az alkony éppen — árnyat vet az estre — véle versenyt kezdve. Ez lenne az asszony! — hallod-e, szavam hozzád hasson! — mit gondolsz? ha ez lenne a feleség — itt a földön nem teremne-e meg néked már az ég? — örökké ifjú maradnál — cyterával, hárfaszóval énekelne asztalodnál. Az álla puha, gömbölyű — mint fáklya lángja gyönyörű — az ajka ízes, zamatos — mint serleg, gyöngygyel harmatos — a szépsége oly hatalmas és oly erős, — hogy nincs oly hős — ki hódolva meg ne hajtaná fejét — és ne kivánná meg kezét. Mit érhet annak minden kincs — akinek ilyen hitvese nincs? — Kristályfüzér úgy nem vakit — mint mikor megnéz valakit. Mint a gazellák a szeme párja — a világon nincsen párja — élénkek és kedvesek — örök könnytől nedvesek. A termete délczeg, ruganyos — mint párduczoké, arányos — és mégis oly félénk s szende — mint a mennyeknek szentje. Ha rátekintesz, fogva vagy — és lángol benned sziv és agy — parázsból tüz leszen — és minden üszök kebleden. Varázsvilág az arcza — rajta a bájnak harcza — győzve fordul ellened — üdv e harczban elveszned. Villanó vész a pillan-

tása — mikép a puszták oroszlánja — oly veszélyes nézése — maga kelletése. Fogainak páros sorja — zephirnyilak csillogása — egész lénye bűvölő — éltetadó s megölő. Ha egyszer majd megpillantod — úgy tudom: hogy meg nem bánod — ámulsz bámulsz csodálattól — s azt se tudod majd zavartól — fiú vagy-e, avagy leány — kétkerekű avagy szán? Üdv annak — hát, kié leszen — ki mondja néki; hitvesem! Csak egy a bökkenő — a szembeszökkenő — aki őt megnyerni vágyik — aki kezére pályázik — letenni érte köteles — és úgy fizet mint a köles — kétezer aranyat — csengő darabokat. De ki ne adná szivesen — e kincsért oda lelkesen — minden vagyonát — ezüstjét, aranyát? Hisz jól mondja a szentirás — az énekek vagy Jermiás — ha háza minden vagyonát — sok kincset érő gabonát — a szeretetért odaadná valaki — kinevetné érte mindenki.

Az elbeszélő folytatja elbeszélését:

E csábító ecsetelés — szivembe verte fegyverét — és fölveré hullámverés. És szóltam én: ha azt, ki hitestársam lenne — a női nemnek gyöngye — kinek kezébe sorsom lesz letéve — előbb egy perczre láthatnom lehetne — szivesen mennék véle — nászra, esküvőre. Felelt az öreg asszony: — füled rám hallgasson — megcsalni téged nem akarlak — soha ne adj hitelt szavamnak — ha betűvel túloztam — s a czélon túl czéloztam — ha az az asszony nem oly szép — mint a róla leirt kép. Ezerszer szebb, mint mondtam — csak porszem az a porban — amit én ide hordtam. És szóltam én — ha mindez itt nem költemény — hiú remény — ha engem nem áltattál — ha mindaz áll — hogy az a lány — olyan tündér, olyan szép, — mint a róla festett kép — minden kincsem nem sajnálom — és szivemből fölajánlom — móring gyanánt mindenem — fukarság nálam nem leszen. És ő ujra szólni kezdett — ha majd megtekinted — ezt a női kincset — szivek hódítóját — asszonyok virágját — hálával majd elismered — hogy meg nem csaltalak téged. Viszontlátsz majd engemet — ha a hajnal földereng — holnap ujra eljövök — s szemedben nagyot növök — szived sebét meggyógyítom — behegeszti balzsamírom — és Isten megmutatja — hogy mi az akaratja. És hirtelen eltávozott — bennem hagyva mély bánatot — szava szivem behálózta — a lel-

kemet bebogozta. Éjjel nem volt percznyi nyugtom — szempillámat le nem húnyom — fekhelyem föl se kerestem — az utczákon jártam, keltem — vitt, ragadt az indulat — látni már a páromat. S a midőn a hajnal pirkadt — felhők mögül a nap fakadt — szivem úgy feldobogott — hogy kivül is fölhallott. — S mig a türés cserbehagyott — és a lelkem elnyomott volt — reggel lett körös-körött — és az öreg ujra jött. Jöttén a keblem föl-fölujjongott — az ajkam rebegve »jó reggelt« mondott — elébe siettem — és köszöntöttem. Az öreg néni szólott — zörögni vélnél kórót: — örökös béke — legyen éltednek éke — boldog napjaid bére. Előhirnök vagyok én — csak utánam jön a fény — a zengő nász elérkezett — az Isten szeret tégedet — az öröm napja itt vagyon — a bánatodat csapd agyon — kergessed szét a gondjaid — fényre derülnek napjaid — majd csakhamar — mi sem zavar — és élsz a boldogságnak — mint méhe a virágnak. A leány atyja s rokonai — eljönnek hozzád meghallani — szivednek kivánságát — keblednek égő vágyát. Még ez órán idejönnek — és a leányt megkérheted. Csak kimondod, hogy akarod — s családod lesz a családjok. Én még erre — nagy sietve — hamar előkészültem — örömemben őrülten — s ime már is eljövének — a lány atyja, s véle vének — városának vénei — a helységnek elsei. Mind bejöttek a szobába — kis lakomnak otthonába — mind helyet vevének — asszonyok és vének. És ekkoron a lány apja fölkele a helyéből — ünnepélyes ültéből — s mély csöndben megszólamlott — az én szivem úgy dobogott — s így szólt: Üdvözöllek titeket — mindnyájan ti testvérek — érdemes közönség — tiszteletes község — hozzám hűk és kedvesek — kik soha adott szót vissza nem vesztek — tudjátok meg, ez a férfi — itt akar letelepedni — városunkban polgár lenni — sőt mi több: a lányom kéri. — Kilétéről tudakoztam — s felőle jó híreket kaptam — derék ember, művelt lelkü — kinél szent a szó s az eskü — a hol volt, ott megszerették — bárhol is járt, megkedvelték. Családfáján nincsen rozsda — nemes törzs őt ágán hordja — jótékony egy familia — apja, anyja, ia — fia. Azért vagyok én hajlandó — nálam is szent az adott szó — drága kincsem neki adni — leányomat reá bízni; egy azonban a föltétel — s csak úgy kész az asszonyvétel — ha írásban kötelezi —

kétezer ezüstöt adni — leányomnak móringképen — mikor neje kéri, bármilyen időben. S erre szóltak mind a vének — hallád-e, miről szól az ének? — Megfigyelted? — észre vetted? — s én félénken, zavartan álltam — a leányt lát i előbb nem kívántam — remegve feleltem — lesütve két szemem —: »mind a mit hallottam — én is úgy gondoltam — mind amit csak kívántok — semmit meg nem bánok — örömest megteszem — a leányt elveszem.« Alig hogy ezt kimondottam — ott termett a jegyző nyomban — papiros kezében — tinta a zsebében — Kész lett a szerződés — a házasságkötés — végzetes, mint a fátum — rajta pecsét és dátum. De hogy aztán meggondoltam — józanodva és nyugodtan — hogy mit cselekedtem — búsan ígyen zengtem:

Mit a jegyző, kiállított az az átkos bás
Figyeljetek! követi azt sírás —
Galamb, hogyha párosodik szárnya van,
De én nekem, nem volt szárnyam — hasztalan!
Szarvas elfut párja elől messzire
Hogyha néki nincsen párja ínyére —
Engem bizony megeskettek s nem szabad
Hogy oly könnyen rengetegbe szaladjak,
Alig mondta el a pap az áldást
Megkívántam utána a válást.

Miért? kérdezitek — nos hát: figyeljetek! — mikoron a szerződést megírták — hangosan azt, gyorsan fel is olvasták — s két tanuval s vélem alá is iratták. S a hitvesem még mindég nem láttam én — óh én bolond, óh én szegény. — A lakoma is elmult — a szivem elszorult — és végre — az égre — nagy zaj között — sűrű fátyol mögött — hozták a hitvesem — a kedvesem — riadva előtte kiálták — »örvendve fogadja a férj mennyasszonyát!«

Elcsendesült a lárma — a lakodalmi hárfa — és helyet foglalt mellettem — az én rejtelmes hitvesem. Az arczán sűrű fátyol — oly sűrű, mint egy tábor — belőle mit se láttam — bár látására vágytam. Nos végre itt a pillanat — a megtekintés most szabad — gyöngéden általöleltem — a fátyolt kézbe vettem — megvallom, hogy remegtem — a fátyolt is levettem. Óh jaj — ez baj! — a gyertya lángja ráesett — és minden tagom reszketett — mert — az Úr megvert. Tekintete — mint a medve — haragos — akaratos. A hangja

kiejtése — mint a menny dörgése. A szája — nincs bája — mint Bileámnak párja — mikor beszélni kezdett — és megtörte a csendet. Az arcza redős — mint Jorobam, a vén hős! — Az orra — mint a Libanon tornya — a szeme pillantása — az ördög mosolygása. Mintha ördögök főzték volna — olyan ez az oldalborda — óh hogy a szél engem odahorda! S kárpótlásul, hogy az arcza fekete — haja fehér, mint a hónak a szine — s a termete — kergete — engem is — mást is. — Az ajka ferde — a felső túlmagas, az alsó leszállt mélyre — s a fogai — ki hiszi — hasítni lehet véle — aprófákat télre. S a szemei — óh lelkem felei! — higyjétek el nékem — túlozni nem a mesterségem — »ha száz évig halászom — nem jő horogra szó kimagyaráznom« — e borzasztó szempár villanását — skorpióknak hasonmását — hasonlatot nem keresek — ezzel úgyis mitsem nyerek — oly igaz, mint éltem — én féltem.

Nyögve ujra így daloltam — fűnek-fának panaszkodtam:

Hyénákhoz hasonlítasz édes!
Aki meglát, nem lesz többé éhes!
Lennék inkább erdőségbe messze!
Mintsem a te bájos közeledbe!
Rengetegben száz fa terem sorba
Ezer férfi majd minden bokorba!
Mérthogy éppen belém üt a villám!
Ha elhagynál, neved sohse hívnám!

Amikor ezt az alakot megláttam — hidegrázós gyötrelemmel fáztam — készülgettem az utolsó útra — kerülgetett, simogatott márványon a guta. De uralkodtam magamon — s így szólottam dadogón: — Óh édesem — és hitvesem — mondsza! mivel oszlatod el azt a bút — hogy arczod olyan iszonyú rút — óh mond nekem — milyen kincsesel vigasztalsz meg engem — bizonyára telve van a kincstárad — s ilyen módon rovod le a háládat? — Mit adsz magadért kárpótlásul — milyen kincset hozományul? bizonyára karpereczek ezre — drága ékszer vagyon a zsebedbe — fülbevaló, lánczok — rubinköves pántok — réteiden sok ürü — ujjaidon gyöngygyűrü — enyhitgetik sebemet — csittitgatják lelkemet. — És ő felelt — fenékig üritém én a kehelyt — semmim nem hiányzik — kincsben állok állig — dúsan adott

Istenem — kincset, vagyont, énnekem. — Atyám háza őrzi nékem azokat — ottan hagytam jó sokat — félretettem egy butyorba gondosan — minden kincsem megszámlálva pontosan. S én ujra kérdezém: miből állhat édes szivem az a kincs — aminek a széles földön párja nincs — amit otthon hagytál — gondos jó atyádnál. S ő szólott: az a vagyon ebből áll — ottan hagyni lenne kár — jól figyelj — jól ügyelj: — két nagy zsák az, fölhasítva — két kabát az, elhasználva — repedt fazék, repedt üst — tányér, ami nem ezüst — fillért nem kapsz értük — mi is kölcsön kértük — kis botocska, összetörve — fejkötőcske eltépődve — régi kalap, jó poros — egy felöltő, rongyolott.« — Hallván ezt a vallomást — elfeledve jó szokást — magamból kikeltem — vigaszt már nem leltem — elhagyott önuralom — s haragos lett a dalom — keblemben búsan sírva — támadt ez az elégia:

Asszony! téged démonok szültek
Az alvilágban meg nem tűrtek,
Ördögök a te fivéreid
Gyehennák tüze a szemeid.
A termeted — mint a bünbaké
Mikor a főpap völgybe veté?
Az idő Lilithbe belészeretve
Ajándékul véled kedveskedve
Boszorkánynak vagy te nászajándék
Nincsen benned irgalom s jó szándék!
Minek születtél — mi czélra lettél?
Buzát tapostál, konkolyt vetettél.
Az ajkaidra bölény lenne büszke
A csókjaidnál jobb a kóró s tüske.
Állkapcsaid a tigriseknek dísze
A kié vagy, az meg vagyon bünhödve.
Mért nem lettél Hámán felesége?
Belzebubnak édes elesége?
Mikor téged megláttalak — menten
Azt hivém: a sátán elnyel engem!
Úgy éreztem magamat mint Fháráó
Azt a tenger elnyelé — óh annak jó!
Siserának jobb a sorsa mint nékem
Eglon búja vetekedik énvelem.
Hogyha szólasz: megreped a négy fal
Menydörgést megszégyenitsz szavaddal.
A ki rád néz, sólyomszárnyra vágyik
Lázba esik, majd meg ismét fázik.

Sodomában, Gomorában inkább lettem volna
Minthogy téged vigyelek honomba.
Nem látod, hogy össze vagyok törve
Látásodtól halálra gyötörve?
Temiattad kivel szálljak pörbe?

Dalomat midőn befejezém — búsan ezt is beláttam én — hogy rímelés nem gyógyszer — ha az Isten megver — hogy minden verssor dőre — a szivem sebére — hogy hiába csöng a versszak — ha a sors jól megrak. A düh föllángola bennem — s mit kár volt meg is tennem — előkerestem egy botot — találtam rá nem egy okot — hogy megverjem a rossz csontot. De alig hogy fölemelém — már ő is ugrott én felém — karjában rettentő erő — s egy-kettő — a bot az ő kezében volt — bizonyság rajtam nem egy folt. Puffogott a hátamon — a vállamon, a nyakamon — édes nászajándék — amíg végre megugrék. — Menekültem erdőn, bokron — alig voltam ismét otthon — összeszedtem a málhám — fölnyergeltem paripám — s még nem pirkadt a reggel — már jó messzire szöktem — a várost futva elhagyám — csak attól tartva, hogy talán — még utolérnek — és vernek ifjak, vének. — Szorosra fogtam a kantárt — s elértem végre a határt. Elbujtam nappal az erdőbe — éjjel vágtattam sietve — amíg megszabadultam — s veszélyben nem forogtam. És ekkor hálával éneklék — hogy hálám hallja meg a nagy ég:

Dicsőség Annak! aki a veszélyben
Erős karral védte meg az éltem!
Balgaságom íjja vissza reám szállott
A ki engem megóvott, az áldott!
Pokolország rámzúdítá árját
Szirtem óvta életem sajkáját!

Az elbeszélő végez: Héber érdemel köszönetet — mivel engem megnevettetett — mivel elmondá ezt a bohózatot — mely könnyekig kaczagtatott. Csodáltam beszélő erejét — és szónoki hevét, — ügyes találékonyságát — ötletes hazugságát. elbúcsuztam tőle meleg üdvözléssel — minden jót kéréssel. — Ő is elment messze — idáig a mese.

Veszprém. DR KISS ARNOLD.

NÉPEMHEZ.*)

A midőn dallja e föld népe
Mert a szíve teli honszerelmi lánggal
S az Istentől esdi, hogy legyen üdv, béke
Mi sem imádkozunk kesergő imáinkkal
S nem Czion falain csügg némán a hárfa . . .
E föld dalát zengi a honát-lelt árva.

E szent föld békéjét esdé szívünk hévvel
Akkor is, midőn még keble eltaszított
De hogy egygyé forrtunk örök öleléssel
Az idegen szívben honszerelmet szított
S hála áldozatul szent nyelvünkön zendül
A mit dalolsz hazám szent honszerelemről.

Ford. Gerő Attila.

IRODALMI SZEMLE.

»A héber könyvnyomtatás kezdetei«-ről *Chwolson D.* nagyhirű pétervári professzor igen tanulságos ismertetést adott orosz nyelven, melyet *Eisenstadt M. E.* héberre fordított. Főképen az első negyedszázad termékeit, melyek 1475—1500 években láttak napvilágot, mutatja be, még pedig nem bibliografiai, hanem kulturtörténeti szempontból, de azért az irat tartalma nem azonos Berliner hasonló értekezésével. A tárgyalt időszakban körülbelül száz héber könyv lett kinyomatva, a mi az időket és viszonyokat tekintve, elég tekintélyes szám. Az első héber könyv nem a biblia és nem a talmud volt, hanem a »Négy Turim«. A megjelent könyvek csoportosításából az az érdekes tény világlik ki, hogy abban az időben a zsidók nem estek még bele az egyoldalu talmudizmusba, mint a XVII. században, hanem érdeklődtek a filozófia, ethika, exegézis, nyelvtudomány stb. irodalma iránt. Az elnyomás örökös sulyosbodásával ezek a virágok mind elhervadtak és csak századunkban fakadtak ki ujra.

*

Jelen füzetünk más helyén terjedelmes, de távolról sem kimerítő birálatot közlünk Huber L. »A Talmud« czímű művéről. Természetes — vagy talán inkább természet ellenes — hogy a katholikus theologus a talmudot lerántja, mert hiszen a kereszténység alapvető iratait nagyjában a talmudhoz hasonló szellem lengi át és igy a tisztelt szerző oda is talál, a hova nem czéloz. Nemcsak az igazsággal, hanem az általa vallott vallás érdekeivel is ellenkezésbe jön Huber ur, midőn a zsidóságnak a biblia után legnagyobb alkotását kisebbíti, hiszen nagyobb dicsőség a keresztény vallásra, ha az ősi zsidóság *tiszta* tanaival szemben hódította meg a pogány népeket a maga számára. De egyszersmind hálátlanság is, mert a talmudikus zsidóság preparálta az ókor népeit, — még pedig századokkal Jézus születése előtt — az első keresztény községek zsidókból alakultak, a kik a talmud által képviselt törvények szerint éltek, és az apostolok is a »szóbeli tan« szemüvegén át nézték az »irott tant«: a szentírást. Ezt kétségtelenül tapasztalhatta szerzőnk, ki az evangéliumot bizonyára világosabban érti, a mióta a talmuddal foglalkozik. Ha a régi egyházatyákban kutatni fog, arra is rá fog jönni, hogy azok erkölcstana és türelmessége korántsem áll a talmud felett. Képzelje már most, ha valamely zsidó ezeket nem is elfogultsággal, nem is prozelitacsinálás czéljából, hanem mint vallástörténész azon mértékkel mérné, mint Huber a talmudot. Minő felháborodás! Nem is merészkedünk a gondolatot végig gondolni, mert minden receptio daczára nincs meg »az idő beszélni«, hanem »hallgatni«. A »zsidó« az más. Feltünő csupán az, hogy a zsidó társadalmi felekezeti sajtó, a melynek tudományunk kiváló alkotásai számára se tere, se szava nincsen, a szóban forgó gyenge productumot nemcsak per longum et latum pertraktálta, hanem még dicsérte is. Ki ment meg bennünket barátainktól?

*

Dr. Ziegler J. hazánkfia az Irodalmi hirekben említett előadásában nagy vonásokban ecseteli azon változásokat és küzdelmeket, melyeken vallásunk 3000 éves múltjában átment. Nem mond ugyan uj dolgokat, sőt helylyel-közzel elavultakat, de nagy vonásokban képet nyujt a fejlődésről, a mely kiindult a *papi* vallásból, a melyből *népvallás* lett és a melynek *világvallássá* kell átalakulni. Meggyőződésünk szerint

*) *Sáár Simon*: Előszó magyar költők héber fordításaihoz. »*Kechu mizimráth háárecz*«. Bacher Simon héber költő héber eredetijéből:

vallásunk ma is világvallás, mert az nem függ a hivek számától, hanem a tanok belső értékétől. Ha a követők száma volna a döntő, akkor ismét *papi* vallásról kellene beszélni, mert *világi* theologusaink hirdetései szerint vallásunk *gyakorlatát* csak a papoknak kell követni a világi hivek kritikája kisérete közben. Már pedig kedves barátunk nem fog erre az álláspontra helyezkedni.

*

A szentirásmagyarázat egy régi szabályáról (זכר לדבר) Bacher Vilmos (ZAW 1898 I. 83—98) kimutatja, hogy az főkép a tannáknál használatos, a kiknél 46-szor találjuk, mig az amoráknál csak egyszer, a miből egyszersmind következik, hogy Eliezer-ben Jószé Haggelili 32 szabálya, a hol ez a szabály is megvan, valódi barajtha. De, azt hisszük, hogy ily bizonyitékot más szabályokból is, mint pl. *binjan ab, gezéra sáva* stb., lehetne szolgáltatni. Éppen mert a szóban forgó »midda« oly sokszor fordul elő, könnyen érthető, hogy későbbi időben, a midőn az exegézis a biblia szövegében már mindent megtalált és ennek folytán az olyan finom distinctiót, mint זכר és ראיה nem ismerte, ez a szabály szintén abstrahálva lett a meglevő midrasanyagból. Érdekes annak a bebizonyitása, hogy a formula némelykor elmaradt és hogy már a legrégibb időben használtatott.

*

Lőw Immánuel szegedi főrabbi közzétette ez év márczius hó 15-én tartott két ünnepi szónoklatát, melyeket tiszta hazafiság és tapintattal párosult, szókimondó őszinteség leng át. A minden sallang és virág kerülése mellett válogatott magyarsággal ékeskedő beszédek igen tartalmasak, mondhatni tudományosak, a mi csak előnyükre válik.

*

Utolsó számunk 77. lapján a Mekiczé Nirdámim kiadásai között felemlítettük Hurwitz S. bevezetését és registerét a Machzor Vitryhez. Ezt a munkát a kiadással együtt alapos birálat alá veszi Epstein Ábrahám nagyhírű bécsi magán tudós a Revue des Études Iuives XXXV 308—313 lapjain, kimutatva, hogy az a kritikát egyáltalában nem állja meg, mert Hurwitz S. nagy talmudi ismeretekkel bír ugyan de

tudományos módszerről fogalma sincs, a minek hiánya folytán a legelemibb botlásokat követi el minden lapon. E. szemrehányásokat tesz a Társulatnak, hogy ezt a munkát oly avatatlan kezekre bizta és ezen felül a szükséges ellenőrzést is elmulasztotta. Epstein ezek után nincs elragadtatva H. hosszú halachikus elmefuttatásaitól és nem lelkesedik a »régiek« tudásáért, a kik csak szégyent hoznak tudományunkra, ha tollat ragadnak. Nem kiált Luléval az I. M. I. T. utolsó Évkönyve 227-ik lapján: »Nem, ezerszer nem, a pesetelben van szellem, élcz, éleselműség, egy nagy chilluk ezenkivül föltételezi, hogy a talmudban nagy olvasottsággal birjunk, de a mit ti tudománynak neveztek, az . . « Szerencsére Lulé a »szellemet, élczet és éleselműséget« nem tárta az olvasók elé, különben nem lett volna az országban elég drót az olvasók oldalainak megdrótozására és egész Galiczát ki kellett volna rabolni érte. Ez a Lulé igazi csodarabbi, a holtakat is feltámasztja, még ha egy emberöltő előtt tértek is nyugalomra, mint a »nagy olvasottságot« eláruló chilluk. Csak ez kell még a romanticizmusban leledző hazai közönségnek, hogy modern rabbi fitymálja a zsidó tudományt, akkor hová fogjuk jövőben irni az Életképeket, a midőn már minden laikus megkivánja a »szellem, élcz és éleselműség« kisvárdai psetlijét?

Seltmann tisztelt barátunk! a zsidó tudomány ghettójának dicsőitését hagyjuk az unokáinknak! Nagyapáink sem lelkesedtek a ghettóért, holott most a szabad levegőn gyönyörűséggel olvassuk a »Ghettobildert«, sóhajtva a »régi jó idők« letűntén. Reméljük örökre.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ÉVI JELENTÉSE.

E napokban küldte szét a hitközség a mult évről szóló jelentését, mely a község évről-évre történő gyarapodásáról és ama lelkes szellemről tanuskodik, mely a községi vezetőket működésükben vezérli. Az adatok felsorolása elég ékesszólón mondja el a község dicséretét.

Első nagy föladatául a jelentés az uj templomépítést állítja oda, melyre a pályázati tervek ez évben benyujtandók. A polgári iskolákban a jövő tanév elején megnyilik a negyedik osztály. A fiúiskolába járt 770 tanuló. Ezek közt 392 volt tandíjmentes, 303 gyermek kapott ingyen tankönyvet. A leányiskolába járt 649 növendék, tandíjmentes 381. Hitoktatásban részesült 17,324 növendék. Fájdalmasan érint a talmudtóra tanítványainak apadása, melybe ezidén csak 98 tanuló járt. A héber tanfolyamokat 272 tanuló látogatta. A tanítószemélyzet száma 73 volt.

A *szertartási* osztály jelenti, hogy számos helyen pótimaházakat kellett megnyitnia a hivők számára a nagyünnepeken, az egyetemi polgárok istentiszteletéről is gondoskodtak. A kántorszemélyzet kiegészítése legközelebb várható.

A *jótékonysági* ügyosztályhoz 1946 kérvény érkezett, úgyan annyira rugott a személyesen kérők száma. Havi segélyekre 7000 frtot, adományokra és fütőanyagra 18.221 frt 90 kr, rendkívüli segélyekre 4490 frt 93 krt és alapítványi kamatokból 3389 frt 99 krt fordítottak szegénygyámolításra. 790 cseléd kapott télen át szenet. Pészachra 20,647 kg. maczot-ot osztottak ki, 5578 frt értékben, 169 párt eskettek díjtalanul, 279 párt mérsékelt díjért, kiházasitási segélyként 7701 frtot adtak ki, 356 gyermek és diák kapott téli ruhát és 6602 nép-

konyhai jegyet. Számos ösztöndíjt nyert a mindenféle pályákra készülő ifjúság. Az alapítványok főleg *Taub* Salamon hagyatéka által gyarapodtak.

A *Bródy Adel gyermekkórház* 1897-ik évi április havában nyilt meg. Az év végéig 4138 beteg gyermeket kezeltek az orvosok, ezek közül zsidó 1407 (= 35%), nem zsidó 2611 (= 65%). A 385 fekvő beteg közt 48·8% volt a nem zsidók aránya. A kiadások 22,322 frtra rugtak. A gazdasági ügyek élén *Keppich* L. áll. 6 orvos látta el a gondozás nehéz ügyét.

A pesti hitközség kórházában a mult évben 1530 fekvő beteg volt, (241 nem zsidó), bejáró beteg volt 15,040, közülök 57% nem zsidó. A kórház összes kiadásai 69,291 frtot tettek. 3 fő-, 3 rendelő-, 3 al- és 2 segédorvos teljesítette az orvosi szolgálatot. A kórház élén *Keppich* L. mint elnök, *Adler* Gy. és *Mandel* J. mint segítői állottak.

A *fiúárvaház*, (elnök *Deutsch* J.) 40,000 frtos alapítványt kapott *Hirsch* bárónétől. 144 növendék nyerte itt otthonát, ezek közül 20 új volt. A bevételek 84,883 frt 07 krra rugtak, kiadások 38,713 frtot tettek. A vagyon 849,953 frt 61 kr. A fiúárvaház egy-egy növendékének eltartása 146 frt 50 krba került. A szünidőt a gyermekek Tahiban töltötték.

A *siketnémák intézetét*, (elnök *Deutsch* S.) 102 növendék látogatta, (8 nem zsidó). *Hirsch* báróné 25,000 frtos alapítványt tett. 8 tanerő működött az intézetben. Az intézet bevétele 30,071 frt 91 krra, kiadása 24,561 frt 82 krra rugott. A vagyon 527,491 frt 74 krt tesz ki. Egy növendék ápolása 255 frtba került.

A nyugdíj-intézet is folytatta áldásos működését, az alap 165,417 frt 36 krra rug. A hitközségi kezelés 37,412 frt 89 kr fölösleget mutat fel. 12600 tag fizet cultuszadót. Az új chevra tagok fölvételénél 769 új tag jelentkezett a községnél, a kik 13,895 frtot fizettek felvételi díj gyanánt és 2021 frtot adományképen. Kultuszadó 162,679 frt 50 kr folyt be. A *rabbinatusi* jelentés első sorban megemlékszik *Pollak* L. rabbi jubileumáról. 8 házasság bontatott fel és 7 chaliczát adtak. 312 ügydarab érkezett. Zsidó vallásra tért 61 egyén, (29 visszatérő). A zsidó vallásból kitért 125 egyén, (tavaly 120). Az anyakönyvnél bejelentettek 3803 szüle-

tési esetet. Esketés volt 930, haláleset 1884. Meleg szavakkal emlékezik meg a jelentés néha *Brill* S. L. rabbisági elnökről, kinek emlékét a község kegyeletesen fogja megőrizni és kinek nagy könyvtárát a rabbiképző számára megvették. A jelentés még kegyelettel megemlékezik *Reusz* K., *Beer* B., *Bischitz* D., *Sinayberger* A., dr. *Ullmann* S., *Leitersdorfer* L. és dr. *Feuer* D. elhunyt választmányi tagokról.

A jövő évi budgetben 459,146 frt 49 kr a szükséglet, a fedezet pedig 455,863 frt 18 krral van előirányozva.

Budapest. DR. WEISZ MIKSA.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1898. márczius.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Visszatérve európai utazásomról, mely amint Ön tudja, elsősorban hazámnak szólt, egy halom ügyleti levelen kívül sok egyéb fontos dolog várt reám, melyek elintézését nem halaszthattam el egy nappal sem. Ha tehát csak ma irhatok Önnek, úgy valóban nem én rajtam múlt. Én bizonyára legszivesebben képzeltem volna vissza magamat a szép Budapestre, hogy legalább gondolatban beszélgessek Önnel a legkülönfélébb thémák fölött, amint öt heti ottlétem alatt oly gyakran tettem De tehetek-e róla, ha körüskörül minden kötelességeimre int, melyeknek mindenekelőtt meg kell felelnem? Azért bizonyára nem fog kárhoztatni azért, hogyha Önnél kezdem a baráti kötelességek sorát. Hosszú várakozásáért azonban kárpótolom, a szent város ujabb fejlődéstörténetének egy részletével. Néhány jobb fiatal ember felbuzdulásáról és győztes harczáról bizonyára már a napi lapokból értesült Ön. A בני ישראל egyletet alapitó fiatal emberekre gondolok, akik feladatukká tették, hogy a zsidókat elvonják a missziótól. Mindenesetre egy kis erőszakoskodással történt, de a tények mentik ezt.

A művelt Európa szegény orvosokról és gyógyszertárakról kellően gondoskodott, tehát nem szükséges a misszió orvosi segélyét igénybe venni. Ezt elég gyakran, de hiába mondták a népnek. »*Bené Jiszráél*« most keresztülvitték azt, hogy a chevrák mindazoktól megtagadják a zsidó temetőben az eltemetést, kik a missiókórházban lehelik ki lelkűket. Nem is kellett soká ily esetre várni. Egy szegény asszony vétette fel magát a kórházba és nemsokára meg is halt. Daczára annak, hogy a kórházi tisztviselők és a tanács minden lehetőt megkiséreltek és hogy a volt pasa is közvetitőleg lépett fel, a zsidókat nem lehetett rábirni, hogy zsidó szertartással és temetőben földeljék el a halottat. Három napig tárgyaltak; éjjel-nappal őrizték a temetőt, hogy be ne lophassák a tetemet. Végre tettlegességre került a dolog zsidók és arabok közt. De az előbbiek oly bátran küzdöttek, hogy végre is diadalmaskodtak. Az asszony holtteste idegen temetőben nyugszik. Ezen erélyes föllépés dicséretére válik a zsidóknak és a jövőben hasznát is fogják látni

De nem ez az, amiről ma Önnek irni akarok, hiszen ez ügy ugyis eléggé ismeretes. Kevésbbé terjedt el talán annak a magasztos ünnepélynek hire, melyet az Alliance-iskola a chanuka-ünnep előestéjén rendezett.

Körülbelül 6 hónap előtt a párisi Alliance felügyelőnek másodtitkárát Mons. Benedict-et küldötte ide. Benedict úr a harmincz évnél nem sokkal idősebb, Elsassból való. Körülbelül 15 év óta Párisban él, ahol a rabbiképezdét is végezte, de soha rabbiállást nem foglalt el, daczára hogy megvan hozzá minden képessége. B. úr kissé szigoru — ha szabad igy mondanom — itéletében, de igazságos cselekedeteiben. Erélye, bő ismeretei, kiváló képessége administrativ ügyekben fölébbvalóinak teljes bizalmát megnyerték neki. Mint felügyelőnek első sorban az iskoláról, de az Alliance többi jótékony intézményeiről is kell jelentést tennie és tanácscsal segitenie ott, hol leginkább van szükség segitségre. E feladatot mesterien oldotta meg B. úr, amiről első sorban az iskola tanuskodik. Az épületről, melyben az Alliance-iskola volt elhelyezve, már többször irtam Önnek.

Földszintes ház volt, utczára néző ablakokkal és két oldalszárnynyal; elég hely 100 tanuló számára és egy igazgató lakására. E házat ma hiába keresnék Jeruzsálemben, nincsen többé. Helyén egy monumentális emeletes épület áll, 8 osztálylyal és internátussal 36 tanuló számára, kiket itt minden szükségessel ellátnak. Fényesen diszitett teremben a lakosság minden rétegének, műveltek és laikusok, askenázok és szefar-

dok, hivatalnokok és magánosok élénk részvételével folyt le a chanuka-ünnep előestéjén a megnyitás. A tetszéssel fogadott nehéz midrás és talmudhelyek magyarázatában bővelkedő ünnepi beszédet Chacham Basi Eljasar, a szefárd község főrabbija, mondotta tiszta héber nyelven. Utána Benedict úr lépett a szószékre, hogy nagyterjedelmü, mélyen átgondolt, klasszikus franczia nyelven fogalmazott beszédét elmondja. Ünnepélyes csend honolt a (tele) teremben, mindenki visszafojtott lélekzettel hallgatta a szónok gyönyörü fejtegetéseit. Kiindulva az Alliance czéljaiból, melyeket röviden vázol, áttér Behar úr müködésére és neki, e nagyszerü mű megalkotójának, ki 17 évi önfeláldozó munka után nyugalomra vágyódik, az Alliance elismerő köszönetét tolmácsolja, ezután a tanulókhoz fordul, kiknek száma már ma is körülbelül 300, feladatukra, mint palesztinai zsidók figyelmeztetvén őket és e szavakkal végezte: »Nagyobb lesz az utolsó ház dicsősége, mint az elsőé!«

Utána még két héber beszéd következett, melyek estéig eltartottak. Igy sorakozott minden a szép és magasztos énekkel kisért felavatási ünnephez, mely még sokáig fog a jeruzsálemiek emlékezetében megmaradni.

A Mikvéh-Israël-ben levő földmüvelési iskolát is kibővítette az Alliance. Már ma 150 növendéke van, jövő évig azonban 300-ra fog növekedni.

Más intézeteket is nagyobb összegekkel segélyeztek és további segélyt is kilátásba helyeztek. — Különösen melegen érdeklődik B. úr árvaházunk iránt. A szegények nagy számához képest ezt kicsinynek tartja és hozzáépítéssel akarja bővíteni. E czélból tervet készíttetett, melyet költségvetéssel együtt meleg ajánlóirat kiséretében az Alliancehoz beküldött. Az eredményt itt kiváncsian várják. Igy el nem évülő érdemeket szerzett Jeruzsálemben Benedict úr!

A Hirsch-Comité argentiniai képviselőjét ide küldte, hogy tudomást szerezzen a gyarmatok állásáról s esetleg ujakat alapítson. Tőle is sokat várnak, de még nem irhatok tevékenységéről, mert csak nem rég érkezett ide.

Jövőre többet erről.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

KÚTFŐK.

278. sz.

TÖRVÉNYJAVASLAT A LELKÉSZI JÖVEDELEM KIEGÉSZÍTÉSÉRŐL.

1. §. A latin, a görög és örmény szert. kat. lelkészek jövedelmének (kongruájának) kiegészítése jelenleg rendezés alatt lévén, míg ezen rendezés be nem következik, a legszűkebb anyagi viszonyok között levő ezen lelkészek jövedelmének ideiglenes kiegészitésére a törvényhozás az államköltségvetésben megfelelő külön összeget fog felvenni.

2. §. A törvényesen bevett többi vallásfelekezet 1898. évi január hó 1-ig már rendszeresített lelkészi állásainak jövedelme az állampénztár terhére évi 800, illetőleg 400 forintra egészíttetik ki és a kormány ezen határozat végrehajtására a jelen törvényben megállapított módon és időben utasíttatik.

Az új lelkészi állások jövedelme csak akkor egészíttetik ki évi 800, illetőleg 400 forintra, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter az új lelkészi állás szervezését az illető felekezet előterjesztése alapján indokoltnak tartja.

3. §. A 2. §-ban meghatározott jövedelmi kiegészítés igénybe vétele végett a lelkészek illetékes felekezeti főhatóságuk, illetőleg hitközségi elöljáróságok útján a szükséges adatok bemutatása mellett a jelen törvénynek hatályba lépésétől egy éven belül a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordulhatnak.

Az 1898. évi január hó 1-ig már rendszeresített oly lelkészi állás, mely ezen egy év alatt be nem jelentetett, jövedelmi kiegészítésben nem részesíthető, kivéve azt az esetet, a midőn a bejentés azért nem történt meg, mert a tényleg alkalmazott lelkész a 4. §-ban előírt képesítéssel nem birván, 800 forintig terjedő jövedelmi kiegészítésre igényt nem tarthatott és jövedelme az őt megillető 400 forintot meghaladta.

A lelkészi jövedelmek kimutatása végett már eddig beszolgáltatott adatok annyiban vehetők figyelembe, a mennyi-

ben azokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter elfogadhatóknak találja.

4. §. Jövedelmének 800 forintra való kiegészítésére csak azon lelkésznek van igénye, a ki igazolja azt, hogy az illető hittudományt valamely hittani intézeten a hazai középiskola 8 osztályának elvégzése után, nyilvános vagy magán úton legalább 3 évig tanulta és ez utóbbi esetben valamely hittani intézeten vizsgát tett, továbbá hitfelekezete részéről szabályszerü lelkészi képesitést nyert.

5. §. A 4. §-ban körülírt minősítést nem igazoló lelkész jövedelme csak 400 forintig egészíttetik ki.

Ha azonban ily lelkész az említett minősítést később igazolja, az igazolás napjától számítva jövedelme 800 forintig fog kiegészittetni.

Azon körülmény, hogy valamely jövedelmi kiegészítéssel ellátott lelkészi állás birtokosa 800 vagy 400 forintig élvezett-e jövedelmi kiegészítést, az utódra nézve figyelembe nem vehető; e tekintetben mindenkor a 4. §-ban körülírt minősítés lesz irányadó.

6. §. Úgy a 800, mint a 400 frtig terjedő jövedelmi kiegészítésre csak olyan lelkész bir igénynyel, a ki magyar állampolgárságát igazolja.

7. §. Nem részesülhet jövedelmi kiegészítésben és ha részesült, azt elveszti az oly lelkész aki:

a) jogerős büntetőbirósági itélettel hivatalvesztésre szóló mellékbüntetéssel sújtatott, a büntetőbiróság itéletének jogerőre emelkedésétől kezdve a hivatalvesztés időtartama alatt;

b) aki állásához nem méltó súlyos erkölcsi vétséget követ el, vagy államellenes magatartást tanúsít és e miatt büntetőbirósági itélettel vagy fegyelmi úton elmarasztalva lett, amenyinyiben a büntetőbiróság szabadságvesztés büntetésre itélte, a szabadságvesztés büntetésének tartama alatt és a büntetés kiállásától egyébként a büntetőbirósági itélet vagy fegyelmi határozat jogerőre emelkedésének a 9. §-ban emlitett miniszteri határozat keltének napjától számított három évig.

Ha pedig a jelen §-nak *b)* pontjához képest már elmarasztalt lelkész, az ott említett 3 év alatt vagy azután, ezen *b)* pontban említett erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt büntetőbirósági itélettel vagy fegyelmi határozattal újból elmarasztalva lett, a jövedelmi kiegészítést a jelen szakasz harmadik bekezdésében megjelölt időponttól kezdve személyére nézve végleg elveszti.

Mi tekintendő államellenesnek: azt az 1893:XXVI. t.-cz. 13. §-ának utolsó bekezdése határozza meg.

8. §. Ha jövedelmi kiegészítésért a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez illetékes hatósága útján oly lelkész folyamodik, aki ellen a 7. §-nak *b)* pontjához képest erkölcsi vétség, vagy államellenes magatartás miatt kifogás emelhető, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetékes felekezeti hatóságot, ha ez fegyelmi úton még nem határozott, a fegyelmi eljárás megindítására szólítja fel és ily esetben csakis az eljárás befejezése és az eredménynek hozzá történt bejentése után intézkedik a jövedelmi kiegészítés megadása vagy megtagadása iránt.

9. §. Ha kiegészített jövedelemmel biró lelkész ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter előtt erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt alapos panasz emeltetik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illetékes felekezeti hatóságot a fegyelmi eljárás megindítására felszólítani köteles.

Ha a felekezeti hatóság a felszólítás daczára az illető lelkész ellen a fegyelmi eljárást foganatba nem tette, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felszólítás kézbesitésétől számított 3 hónap elteltével a kiegészítési összeg megvonása iránt határoz.

Ha a felekezeti hatóság fegyelmi határozata az illető lelkészt a panasz alapos volta daczára állásában meghagyja: a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a rendelkezésére álló adatok alapján a jövedelmi kiegészitést a 7. §. *b)* pontjában foglalt rendelkezéseknek megfelelően megvonni.

A jövedelmi kiegészítés megvonását kimondó miniszteri határozat az illetékes felekezeti hatóság fegyelmi itéletének egyéb rendelkezéseit nem érintheti.

10. §. A lelkészi jövedelem kiegészítése az állami költségvetésben e czélra felvett javadalmazás terhére 9 év alatt történik és pedig az első három év alatt fokozatosan a 2. §-ban emlitett összes lelkészek jövedelmének 600, illetve 300 frtra, a további 6 év alatt fokozatosan 800, illetve 400 forintra.

11. §. A jövedelmi kiegészítés megállapítása czéljából a jövedelmek és kiadások bevallásánál a következő alapelvek irányadók:

I. *Felszámítandó jövedelmek.*

1. A földbirtok haszonbérjövedelme a haszonbéri szerződés szerint, vagy a mennyiben saját kezelés alatt állanak, a hasonminőségű földekre nézve helyben vagy a vidéken szokásos haszonbérek utolsó öt évi (1893—1897) átlaga szerint.

A lakóház, az udvar és a kert (ez utóbbi azonban csak $1^1/_2$ [egy és fél] katasztrális holdig figyelmen kivül hagyandó.

2. A bérépületeknek és épületrészeknek az adótörvények által megállapított fentartási költségek levonása után fenmaradt tiszta jövedelme.

3. A hasznot hajtó jogok és jogosítványok, valamint iparüzletek, úgymint malomtartás, malommércze, halászat, fahasználat, makkoltatás, révvám stb. tiszta jövedelme a haszonbérszerződés szerint, vagy az utolsó öt évi (1893—1897) jövedelem átlagát igazoló közhatósági okirat alapján.

4. A hívek által közvetlenül vagy a hitközségtől, valamint a kegyurtól pénzben, terményekben, kézi- vagy igásmunkában évenkint visszatérőleg teljesített szolgáltatásokból befolyó jövedelem.

A terménybeli és munkabeli szolgáltatások pénzértékét a helyi viszonyoknak megfelelően az utolsó öt évi (1893—1897) átlag szerint a felekezeti hatóságok meghallgatása után a közhatósági közegek állapítják meg és az ilyképen megállapított jövedelem egyhatod ($^1/_6$) része behajtási költség czímén bevonandó.

Ezen rendelkezés az első rendezés alkalmával annyiban mellőzhető, amennyiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény hatálybalépte előtt a felekezeti hatóságok jóváhagyása mellett beszolgáltatott értékbecslési adatokat elfogadhatóknak találja.

A terménybeli és munkabeli szolgáltatások pénzértékének megállapítása mindenkor csak tíz évre szól, ennek elmultával újabb megállapítás eszközlendő.

5. Az avatási és temetkezési stóla-díjakból, valamint egyáltalán az egyházi cselekvényekért a jogszokás alapján követelhető díjakból (pl. házszentelési koledából) befolyó jövedelem, melyet az egyházi hatóság az utolsó öt évi (1893—1897.) átlag szerint állapít meg és igazol. Az eskütési stóladíjak felszámítás tárgyát nem képezhetik.

6. A mise-stipendiumok, istentiszteleti cselekvények végzése czéljából tett, és egyéb alapítványok kamatjövedelme.

A jövőben ezen jövedelem csak akkor lesz beszámítható, ha a beszámítást az alapító-levél nem tilalmazza.

7. A politikai község (város) házi pénztárából, az egyházmegyei, vagy bármely más közalapból kongrua-kiegészítés, állandó segély, lótartás, vagy bármely más czímen húzott jövedelem.

8. A helybeli templomvagyon (fabrica) jövedelmi többlete, amennyiben az a fennálló szabályok szerint a lelkész javadalmazására fordítandó.

II. *Levonható kiadások:*

1. A lelkész által élvezett jövedelmekre kirótt állami, törvényhatósági, községi és egyéb, valamely törvényben gyökerező közterhek, továbbá a vizszabályozási költségek, valamint az országos és az egyházmegyei gyámintézeti, nyugdíj és egyéb alapok számára teljesítendő rendes évi fizetések.

2. A lelkészi jövedelmet bizonyos kötelezettség czímén terhelő fizetések, úgymint a segédlelkész (segédlelkészek) ellátása, az ingatlanokra felvett kölcsönök törlesztése, a lótartási átalány és a fuvarköltség.

A segédlelkész tartásáért személyenként 250 forintnál több fel nem számítható; lótartási átalány és fuvarköltség czímén 200 forintnál több le nem vonható.

3. Azon mise- és istentiszteleti-alapítványok jövedelme, amely misék és istentiszteleti cselekmények elvégzését a lelkész másoknak átengedni kénytelen. Az elvégezhető misék és egyéb istentiszteleti cselekmények számát az egyházmegyei főhatóság (püspök) igazolja és állapítja meg.

Ellenben nem vonhatók le a személyi ellátás (háztartás) körébe tartozó, úgyszintén a földbirtok kezelésével járó, valamint a lelkészségi épületek jókarban tartásából eredő kiadások.

12. §. A jövedelmek és kiadások bevallásának és igazolásának módozatait a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felekezeti hatóságok meghallgatásával rendeleti úton állapítja meg.

13. §. A vallás és közoktatásügyi miniszternek jogában áll vallásfelekezetek által közölt adatok helyességéről a közigazgatási közegek útján is meggyőződést szerezni.

Ha a felülvizsgálat során vagy később az tűnnék ki, hogy a lelkész valamely jövedelmet tudva elhallgatott, vagy valamely nem létező kiadást tudva hamisan vallott be, az ilyen lelkész, míg azon lelkészi állásban marad, melyben a hamis bevallást tette, a jövedelmi kiegészítésre való igényt elveszti.

Ha a bevallás helyességeért felelős más hatósági személyek tudva hamis bizonylatot állítanak ki, az állami kincstár részére okozott kár magasságának megfelelő pénzbírsággal sujtandók.

A büntetés kimondása a vallás- és közoktatásügyi miniszterT illeti, de a büntetéssel sujtott lelkész vagy más felelős hatósági személy az értesítéstől számított 30 (harmincz) nap alatt a közigazgatási bíróság előtt panaszjoggal élhet.

14. §. A kiegészítés végett bejelentett lelkészi állás jövedelme, jelen törvény hatályba lépése után, a vallásfelekezet részéről a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes hozzájárulása nélkül többé le nem szállítható, és minden növekedése a vallás- és közoktatásügyi miniszternek három hó alatt bejelentendő.

Amennyiben a jövedelmi növekedés akár a hitközségnek, akár egyeseknek önkéntes tehervállalásából, akár újonnan

keletkező alapítványokból ered, az állam által nyújtott jövedelmi kiegészítés nem csökkenthető.

A jövedelmi növekedés eltitkolása a lelkészre nézve azon lelészi állásban a jövedelmi kiegészitési igény elvesztését vonja maga után.

A jövedelmi kiegészítésre való igény elvesztése iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz, de a büntetéssel sujtott lelkész az értesítéstől számított 30 (harmincz) nap alatt a közigazgatási biróság előtt panaszjoggal élhet.

15. §. Ha valamely jövedelmi kiegészítéssel ellátott lelkészi állás jövedelme a felekezeti hatóságoktól és a hitközségtől nem függő körülmények következtében csökken, az illetékes felekezeti hatóság a vallás- és közoktatásügyi minisztertől a jövedelmi kiegészítés felemelését kérheti.

A jövedelmi csökkenés igazolása esetén a kiegészítés felemelése meg nem tagadható, hacsak a hivek csekély száma a hitközségnek más hitközséghez csatolását (affiliatio) indokolttá nem teszi, mely esetben a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a felekezeti főhatóságot az illető hitközség önállóságának megszüntetésére felhivni.

A jövedelmi kiegészítés felemelése esetén a magasabb kiegészítési összeg a jövedelmi csökkenés beálltának időpontjától számítva utalványozandó.

16. §. A 2-dik §-ban említett vallásfelekezetek tartoznak három hó alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a kiegészített jövedelemmel bíró lelkészi álláson előforduló minden személyváltozást bejelenteni.

Ha pedig a bejelentés három hónap alatt meg nem történt és az újonnan alkalmazott lelkészek minősítése okmányokkal nem igazoltatik, a 4. §. értelmében magasabb minősítéssel bíró új lelkész nagyobb jövedelmi kiegészítése csak a bejelentés napjától kezdve utalványozható, ellenben ha kisebb minősítéssel bíró lelkész nyert alkalmazást, a 400 forintot meghaladó jövedelmi kiegészítésre kifizetett összeg a személyváltozás idejétől fogva visszatérítendő.

17. §. A 2-dik §-ban emlitett lelkészeknek az állam által a lelkészi jövedelem kiegészítésére engedélyezett összegek az egyes lelkészi állások és lelkészek felsorolásával utalványoztatnak ki.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyes felekezetek illetékes hatóságaival állapítja meg azon feltételeket, amelyek mellett a kiutalványozott összeget további eljárás czéljából a felekezeti hatóság rendelkezésére bocsájtja.

Ha megállapodás nem jött létre, vagy ha létrejött ugyan, de azt a felekezet megszegi, a megállapodás megszüntnek

tekintendő, és a kiutalványozott összegek azontúl külön-külön és közvetlenül a lelkészeknek fizettetnek.

18. §. A szerzetes lelkészségekre, valamint a világi lelkészi állásokon alkalmazott szerzetesekre a jelen törvény rendelkezései nem vonatkoznak.

19. §. A 2-dik §-ban említett lelkészeket a 10. §. szerint megillető jövedelmi kiegészítés a jelen törvény korlátai között 1899 január elsején veszi kezdetét.

20. §. Jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a pénzügyminiszter bizatnak meg.

Benyujtotta dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház február 7-diki ülésén.

VEGYESEK.

Bischitz Dávidné. Lapunk zárta után vesszük a lesújtó hírt, hogy a jótékonyság terén kifejtett munkásságáról általánosan ismert kiváló nő elhúnyt. Mint az izr. nőegylet elnöknője és a báró Hirsch jótékonysági iroda vezetője, mint számos más humanitárius egyesület működő tagja hervadhatatlan érdemeket szerzett, melyeket legfelsőbb helyen is elismertek, midőn férjét nemességre emelték. Halálának híre általános mély részvétet kelltett, melynek az elárvult egyesületek és a napi sajtó megható kifejezést adtak. Áldás a derék asszony emlékére.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai:* Évkönyv 1898; Szentírás. Első kötet. A tóra. Mózes öt könyve. *Budapest*, 1898. (Ára 2 frt, az utóbbinak füzve 1 frt, félkemény vászonkötésben 1 frt 40 kr, díszkötésben 1 frt 60 kr). — Denkschrift des Königlich Preussischen evangelisch-theologischen Seminars zu Herborn für die Jahre 1893—1897. Inhalt: 1. Briefe eines Herborner Classicus aus den Jahren 1605 und 1606, herausg. von Prof. Lic. *A. Deissmann.* 2. Nachrichten über das Seminar für die Zeit vom Herbst 1893 bis Herbst 1897 vom Direktor Professor D. Dr. Fr. Zimmer. *Herborn* 1898. — *Dr. Kayserling M.*, A memorial sent by german jews to the President of the Continental Congress (Az amerikai zsidó történelmi társulat publikácziójóból 1897. 6. szám). — *Dr. Horowitz S.* Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters von Saadia bis Maimuni. Heft I.: Die Psychologie des Saadias (a boroszlói rabbiszeminarium Értesítőjében). *Boroszló* 1898. — *Kayserling M.*, Ludwig Philippson. Eine Biographie. Mit Porträt und Facsimile *Lipcse* 1898. — *Dr. Ziegler J.*, Die Religionskämpfe im Judenthume. Vortrag. *Bécs* 1898. — *Bacher W.*, Ein alter Kunstausdruck der jüdischen Bibelexegese: »Zecher Laddabar«. A Stade Zeitschr. f. d. A. T. Wissenschaft 1898. évfolyamából. — A Tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1894. június hó 24-ik napján Sárospatakon id.

báró Vay Miklós főgondnok halála alkalmából tartott rendkívüli közgyülésének jegyzőkönyve a temetésen és gyászünnepen elmondott imával és alkalmi beszédekkel. Szerkesztette *Radácsi György, Sárospatak.* 1897. — *Löw J.* Márczius tizenötödike. Két prédikáczó. Szeged 1898.

Dr. Kayserling M. a németországi irodalmi társulatok kérelmére Berlin, Lipcse, Hannover és Braunschweig egyleteiben felolvasásokat tartott, a melyek a legnagyobb lelkesedést keltették.

Dr. Baumgarten Izidor főügyészhelyettes miniszteri osztálytanácsossá lett kinevezve.

Rabbiválasztások. Dr. Fischer Gyula győri főrabbi Prágában, Dr. Heves Kornél Szolnokon és Dr. Kecskeméti Ármin Makón lett rabbivá megválasztva. Dr. Klein József szabadkai rabbi, ki Kassán hitszónokká lett megválasztva, régi állását tartotta meg.

Rabbiavatás. Az országos rabbiképző-intézeten február hó 7—15 közt folytak le a rabbivizsgálatok, melyeknek befejezése után a következő 7 jelölt lett rabbivá avatva: Dr. Farkas József, Dr. Heves Kornél, Dr. Kecskeméti Ármin, Dr. Löwinger Adolf, Dr. Rappaport Béla, Rosenblüh Jenő, Dr. Wiesner Henrik. A vizsgáló bizottság tagjai voltak Dr. Szidon Adolf verseczi és Dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbik.

Iskolai statisztika. A budapesti egyetemen az 1896/97. tanév második felében 4330 hallgató közül 1276 zsidó volt, még pedig 806 jogász, 356 orvosnövendék, 97 bölcsész és 17 gyógyszerész. A műegyetemen 1120 hallgató közül 423 volt zsidó. A kolozsvári egyetemen összesen 42 zsidó hallgató volt 726 között. Az 56,946 középiskolai tanuló közül 11.646 tartozott felekezetünkhöz. 145,021 tanköteles gyermek közül iskolába járt 117,705 (85%), a zsidó e tekintetben a 7 felekezet között a középső pontot foglalja el, állván 4. helyen. Legkevésbbé az iskoláztatás Mármaroson, a hol a tankötelesek két harmada nem járt iskolába. Poroszország középiskoláiba az 1896/97 iskolaévben összesen 11,456 zsidó tanuló járt. Maturált összesen 380, az összes érettségét tett tanulóknak 7 százaléka. A felsőbb iskolákban az arány ugyanilyen.

A pesti chevra kadisa 1898-ra rendes kiadásul 213,112, és rendes bevételül 205,480 forintot irányoz elő. A rendkivüli szükséglet — az uj temetőben való épitkezés — 81,050 forint.

A pécsi izr. hitközség idei jelentéséből látjuk, hogy jótékony czélra fordítottak az összes fenálló egyletek 9,860 frtot. Árvaház alapítására 15,300 frt gyült össze, melyhez 10,000 frtot a hitközség adott. Az összes bevétel 50,820 frt volt, melylyel szemben 49,086 frt kiadás áll. A születések száma

89, a halálozásoké 48. A község tanítóinak korpotlékot szavazott meg és azt nyomban ki is utalványozta. Intézményei virágoznak.

A czionisták ez év augusztus havában Baselben ismét kongresszust tartanak.

A szegedi Chevra Kaddisa imént közzé tett jelentéséből közöljük a következő adatokat. Jótékonyságra fordított összesen 4938 frtot. Az összes bevétel kitett 18,676, a kiadás 18,148 frtot. Vagyon 55,457 frt. — A halottak száma 1897-ben 101 volt. A Chevra 1898 elején 455 tagot számlált. A mint e számok mutatják a szegedi Szent Egylet derekasan tölti be feladatát.

Goldschmidt H. S., ki a párisi Alliance izr. 1865—1880-ig alelnöke, 1880 óta pedig elnöke volt, 83 éves korában elhunyt.

Törökországban a párisi Alliance támogatásával rabbiszemináriumot alapitottak. Igazgató Danon lett.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

KÖZSÉGKERÜLETI GYÜLÉS.

A VI. izr. községkerület képviselőtestülete junius hó 7-én tartotta ez idei gyűlését. Jelen voltak: a pesti képviselők közül: Auer Róbert, dr. Bánóczi József, Breitner Zsigmond L., dr. Bródy Lajos, domonyi Brüll Ödön, dr. Chorin Ferencz, dr. Dalnoki Béla, Deutsch Antal, Ehrlich Mózes, dr. Farkas Emil, dr. Feleki Béla, Fleischmann Ede, id. dr. Glass Izor, dr. Grauer Vilmos, dr. Halász Frigyes, Hartenstein Zsigmond, Herzmann Bertalan, Keppich Lipót, Kohner Ágoston, Kohner Zsigmond, dr. Löw Sámuel, Mandl Mór, dr. Mandel Pál, dr. Mezey Ferencz, dr. Mezei Mór, dr. Misner Ignácz, dr. Munkácsi Bernát, dr. Nuemann Antal, ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Pap Dávid, dr. Reich Miklós, dr. Rott Jakab, dr. Rózsavölgyi Manó, dr. Sámuel Lázár, dr. Schreyer Jakab, Schwarcz Ármin, Schweiger Márton, dr. Simon József, Singer Zsigmond, Sternthal Adolf, dr. Stiller Mór, Sturm Albert, Szabolcsi Miksa, Szatmari Mór, Székely Ferencz, Tenczer Pál, Vészi József, dr. Visontai Soma, Wahrmann Sándor, dr. Weinmann Fülöp, dr. Weisz Jakab, Wolfner Lajos.

A vidéki, illetve budai, ó-budai és kőbányai képviselők közül: dr. Vajda Béla (Nagy-Abony), Sándor József és Blau Simon (Alsó-Dabas), dr. Goldberg Raphael, dr. Szabolcsi Izidor és dr. Kriszhaber Adolf (Buda), Beck Jakab (Czegléd), dr. Klein József és Kemény Dávid (Gödöllő), Holzmann Károly (Kispest), dr. Kecskeméti Lajos és dr. Bárány József (Kecskemét), dr. Weisz Simon (Kalocsa), dr. Berger Gedeon (Kőbánya), Kohn Mihály és dr. Wilheim Adolf (Monor), Szántó Gyula (Nagykőrös), Adler Illés, Ehrlich Sámuel és

Stern M. I. (Ó-Buda), dr. Weisz Mór, dr. Venetianer Lajos, Wolfner Tivadar, dr. Elsner Simon, Fornheim Dávid és dr. Kis Sándor (Ujpest), Berger Jakab (Ráczkeve), dr. Barok Samu, Graner Sándor, Tihanyi Jakab (Soroksár).

Elnök: *Schweiger* Márton; jegyző: Dr. *Mezey* Ferencz.

Schweiger Márton községkerületi elnök a gyűlést a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt Kerületi Képviselő Urak!

Őszintén üdvözlöm Önöket, mint a VI. izr. községkerülethez tartozó hitközségek megválasztott képviselőit, a kik meghivásomra szivesek voltak megjelenni, hogy a három évi cziklus lejárta után e kerületet ujból megalakítsák és mindazokat az intézkedéseket megtegyék, a melyek szükségesek ahhoz, hogy addig, míg felekezetünk abba a helyzetbe nem jut, hogy önkormányzati jogkörébe tartozó ügyeit szabályozhatja, legalább a mostani statutumaink keretében gyakorolhassuk autonomiánkat.

Jóllehet az a kerületi elöljáróság, melynek mandátuma ezennel lejárt, a tisztelt képviselő uraktól megbizást nem nyert, mégis méltóztassék megengedni, hogy a lefolyt évben történtekről jelentésemet előterjeszszem.

I.

Több ízben adott képviseletünk már kifejezést annak a kivánatnak, hogy eszközöltessék ki, hogy *az izraelita egyházi czélokra törvényhozásilag megállapított segélyösszeg* a népességi viszonyoknak megfelelően igazságos arányban felemeltessék. Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az országgyűlés az 5000 frtos javadalmat már a folyó 1898. évre 10.000 frtra felemelte. Örvendetes tudomásul veendőnek tartjuk ugyan ezt az eredményt is annyiban, a mennyiben az a törvényhozásnak és a kormánynak irányunkban táplált jóindulatáról tesz tanuságot. De e felemeléssel régi sérelmünket egészen orvosolva nem látjuk és ezért további lépéseket kell tennünk abban az irányban, hogy ez az ügy teljesen a jogegyenlőség szellemében nyerjen megoldást.

II.

Már mult évben említettük jelentésünkben, hogy a kormány a lelkészek javadalmazását törvényhozásilag kivánja

rendezni. Azóta az országgyűlés megalkotta »a lelkészi jövedelem kiegészítéséről« szóló törvényt, a mely 1899. évi január hó 1-én lép életbe, és a lelkészi jövedelemnek 800 illetőleg 400 frtra való kiegészítését veszi kilátásba.

A lelkészi jövedelemnek ily módon való kiegészítésével az állam felekezetünk érdekeit ugyan nem igen mozdítja elő, mindamellett örömmel üdvözöljük azt, mert az egyházpolitikai törvényekben lefektetett nagy elvek alapján készült.

A kormány már a legközelebbi időben bocsát ki egy végrehajtási rendeletet, melynek alapján majd a hitközségek és a rabbik a szükséges teendők iránt tájékozandók lesznek.

III.

Gyakran fordul elő, hogy fiókhitközségek az anyahitközségek kötelékéből kilépni kivánnak. Figyelemmel a kongr. szerv. szab. 4 §-ára, mely szerint »egyes községek a fennálló járásközségek kötelékéből kiválhatnak, ha önálló községekké szándékoznak alakulni« a kiválási törekvéseknek nem lehet egészen utját állni. De ügyeltünk arra, hogy ily kiválások által a rabbi szerzett jogai sérelmet ne szenvedjenek.

Igy kerületünkben a lefolyt évben a *kispesti* izr. fiókhitközség önálló hitközséggé alakult azzal a feltétellel, hogy a míg a jelenlegi *monori* rabbi, kinek kerületéhez tartozott, Monoron működik, a nevezett hitközség ennek fizetéséhez eddigi módon hozzájárulni tartozik.

Szintugy a *budafoki* izr. fiókhitközség is, a mely a *tétényi* rabbisághoz tartozik, megnyerte az engedélyt arra, hogy a tétényi rabbi jövedelmeinek csorbítása nélkül önálló hitközséget képezhessen.

IV.

A székesfőváros területén abban az irányban is történt kisérlet, hogy hitrokonaink egy része, mint külön törvényesen elismert felekezet »szabad izraelita hitközség« czím alatt külön vallástestületet képezhessen. A fennálló szabályrendeletek és az 1895. évi XLIII. t.-cz. határozatainak szigoru alkalmazása mellett a külön izr. felekezet létesítését meghiusítanunk sikerült.

V.

Jelentés érkezett be hozzánk arról, hogy a közös hadügyminiszterium és a m. kir. honvédügyi miniszterium a zsidó ujonczok bevonulási idejét épen *Jom kipur* napjára tűzte ki. Megelégedéssel hozom a tisztelt képviselőtestület tudomására, hogy egyszerü kérelmünkre nevezett ministeriumok a zsidó ujonczok bevonulási határidejét, nagy ünnepünkre való tekintettel, a legkészségesebben elhalasztották.

Habár egyéb ügyekben is, valahányszor felekezetünk érdekében felszólalnunk kellett, minden fórumnál előzékeny támogatásra találtunk, mégsem tölthetnek el bennünket megelégedéssel a lefolyt év eredményei, mert az autonomiánk érdekében elénk tűzött czélt elérnünk nem sikerült.

Az izraelita községkerületi elnökök f. évi márczius hó 21-én tartott gyűlésükből ujabb előterjesztést intéztek a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyben a *kongresszus egybehivása tárgyában* az előző években tett előterjesztéseiknek mielőbbi kedvező elintézését kérték.

Midőn annak az óhajomnak bátorkodom kifejezést adni, vajha a magas kormány minél előbb lehetővé tenné, hogy a törvényesen bevett izraelita felekezet a reáháramló kötelességeknek önkormányzati alapon megfelelhessen, arra kérem a t. képviselőtestületet:

hogy e jelentésemet tudomásul venni és a kerület ujabb megalakulására szükséges választásokat megejteni méltóztassék.

*

Dr. Mezei Mór az elnöki előterjesztés kapcsán indítványozza, hogy a községkerületi elöljáróság körrendeletben informálja a hitközségeket, hogy az uj kongrua törvény után mikép kell eljárniok a papi jövedelem összeírása és kiegészítése körül. Az adatokat terjeszszék be a községkerületi elöljáróséghoz, a mely azokat az orsz. irodához juttassa.

Dr. Kecskeméti Lajos (Kecskemét) szóvá teszi az oktatásügyet és arra kéri a közgyűlést, hogy az elnökség utján utasítsa a 6 év előtt megválasztott bizottságot, hogy álljon munkába, készítsen javaslatot az egységes hitoktatásról s legalább egy év alatt tegyen jelentést munkálatairól.

Elnök a javaslatot elfogadja és az oktatásügyi bizottság számára uj elnök választását fogja kérni.

Dr. Simon József Tihanyi (Soroksár) felszólalására az orsz. iroda nevében azon felvilágosítást adja, hogy azok a hitközségek, melyek a hitoktatást a maguk erejéből ellátni nem tudják, segélyért folyamodhatnak. Most 10,000 forint áll ily czimen az állam részéről az izr. hitfelekezet rendelkezésére. Minden község, a mely kért, kapott eddig is segélyt. A VI. községkerület területéről azonban egyetlen ilyen segélyt igénylő kérvény sem jött.

Tencer Pál megpendíti egy tanitónőképző felállításának eszméjét. *Dr. Mezei Mór* ellenzi ezt. *Dr. Simon József* azon nézeten van, hogy határozatokat most nem hozhatnak, mert a kerület nincs megalakulva. Indítványára, miközben még *Dr. Vajda Béla* beszélt, megejtik a választásokat.

Tenczer Pál (a választás után), mint a szavazatszedőbizottság elnöke, jelenti, hogy 82 szavazat adatott be s ezekkel egyhangu választás történt, kéri *Rózsavölgyi* Manó dr. jegyzőt, olvassa föl a megválasztottakat. A választás eredménye ez: Elnök: *Schweiger* Márton, elnökhelyettes *Kohn* Sámuel dr. *Elöljárók:* Bródy Zsigmond, Chorin Ferencz dr., Kecskeméti Lajos dr. (Kecskemét), Kohner Zsigmond, Mezey Ferencz dr., Mezei Mór dr., Sváb Károly, Tenczer Pál, Weisz Simon dr. (Kalocsa). *Kerületi biróság:* I. biróság elnöke: *Deutsch* Sámuel, elnökhelyettes: ifj. dr. *Neumann* Sándor, II. biróság elnöke: *Neumann* Armin dr., elnökhelyettes: *Tatai* Adolf dr.

A congressus választókerületeinek beosztását előkészitő bizottság: Elnök: Stiller Mór dr.; tagok: Baron Jónás dr., Barok Samu (Soroksár), Blankenberg Lipót (Kőbánya), Boskovits Alajos dr. (Ujpest), Bródy Lajos dr., domonyi Brüll Ödön, Décsey Zsigmond dr., Deutsch Antal, Ehrlich Sámuel (Ó-Buda), Feleki Béla dr., Fenyvessy Adolf, Führer Simon dr. (Ujpest), budai Goldberger Sámuel (Ó-Buda), botfai Hüvös József, Jellinek Arthur dr., Kis Sándor dr. (Ujpest), Klein József dr. (Gödöllő), Lőw Tivadar dr., Misner Ignácz dr., Neumann Antal dr., Reich Márton (Kalocsa), Rosenberg Gyula dr., Rózsavölgyi Manó dr., Schreyer Jakab dr., Simon József dr., Singer Zsigmond, Sturm Albert, Szabolcsi Izidor

dr. (Buda), Visontai Soma dr., Weinmann Fülöp dr., Weisz Berthold, Wolfner Tivadar (Ujpest.)

Költségvetési bizottság: Elnök: *Mandel* Pál; tagok: Auer Róbert, Baumgarten Lajos, Berger Jakab (Ráczkeve), Deutsch Béla (Kécske), Diamantstein Lajos (Ujpest), budai Goldberger Berthold, Graner Sándor (Soroksár), Grünbaum Miksa, Grünwald Samu (Buda), Hartenstein Zsigmond, Hatvany-Deutsch Sándor, Herzmann Bertalan, haraszti Jellinek Henrik, Kemény Dávid (Gödöllő), Keppich Lipót, Kornfeld Zsigmond, megyeri Krausz Lajos, Müller Adolf (Budafok), Pfeifer Ignácz, Popper István, Rott Jakab dr., Schossberger Zsigmond báró, Schwarz Ármin, Székely Ferencz, csepeli Weisz Manfréd, Wolfner Lajos.

Jótékonysági bizottság; Elnök: *Sternthal* Adolf; tagok: Adler Lajos, Augenstein Samu (Ó-Buda), Beck Jakab (Czegléd) Blau Simon (Alsó-Dabas), Breitner L. Zsigmond, Brüll Ármin, Deutsch Jakab, Ernyei Mór dr. (Buda), Ehrlich Mózes, Farkas Emil dr., Fleischmann Ede, id. Glass Izor dr., Grauer Vilmos dr., Hacker Lajos, Hay Mihály (Abony), Hédervári Sámuel dr. (Ujpest), Huszerl Sándor (Aszód), Lichtmann Henrik dr. (Ujpest), Mandel Mór, Oestreicher Lajos (Nagy-Káta), Stiller Bertalan dr., Wahrmnan Sándor, Weisz Mór (Ujpest).

Oktatásügyi bizottság: Elnök: *Kohn* Sámuel dr.; tagok: Adler Illés (Ó-Buda), Ágai Adolf dr., Alexander Bernát dr., Bacher Vilmos dr., Bánóczi József dr., Berger Gedeon dr. (Kőbánya), Dalnoki Béla dr., Elsner Simon dr. (Ujpest), Goldberg Rafael dr. (Buda), Goldziher Ignácz dr., Halász Frigyes dr., Hochstein Mór dr. (Buda), Kármán Mór dr., Kaufmann Dávid dr., Kayserling M. dr., Kohn Mihály (Monor), Kriszháber Adolf dr. (Buda), Lőw Sámuel dr., Marczali Henrik dr., Munkácsi Bernát dr., Pap Dávid dr., Pollák Illés dr., Reich Miklós dr., Sámuel Lázár dr., Sándor József (Alsó-Dabas), Schwarcz Gusztáv dr., Stern M. I. (Ó-Buda), Szabolcsi Miksa, Szántó Gyula (Nagy-Kőrös), Szatmári Mór, Szemző Sándor, Szili Adolf dr., Tihanyi Jakab (Soroksár), Veigelsberg Leó, Vészi József, Weisz Jakab dr., Wilheim Adolf dr. (Monor).

Vidéki felügyelők és előadók (akik természetszerűleg az oktatásügyi bizottságnak is tagjai): Bárány József dr. (Kecskemét), Feldmann József dr. (Czegléd), Hacker István dr. (Aszód), Szántó József dr. (Kalocsa), Vajda Béla dr. (N.-Abony), Venetianer Lajos dr. (Ujpest).

Schweiger Márton elnök (ujra elfoglalja az elnöki széket): Tisztelt képviselőtestület! Fogadják mély köszönetemet bizalmukért, melylyel a képviselő urak megtisztelni méltóztattak. Ügybuzgalom és kitartás vezéreltek eddig működésemben, nem fogok lankadni ezentul sem kötelességem hű teljesítésében. Felekezeti ügyünk érdekében kivánom, hogy fáradozásainkat nagyobb siker koronázza mint eddigelé és hogy a *magyar zsidóság szervezetét autonomiánk törvényes biztositásával létesitenünk sikerüljön.* Ajánlom magam szives jó akaratukba. (Éljenzés.)

Következik a biróság tagjainak kisorsolása:

Az urnából *Mezey* Ferencz dr. jegyző emelte ki a kisorsoltak neveit, melyek a következők:

A *I. biróság tagjai: Bródy* Lajos, *Décsey* Zsigmond dr., *Fornheim* Dávid (Ujpest), *Grünwald* Samu (Ujpest), *Hatvany Deutsch* I. *Hédervári* Sámuel dr. (Ujpest), *Huszerl* Sándor (Aszód), Botfai *Hüvös* József, *Mandel* Mór, *Neumann* Antal dr., *Stiller* Bertalan dr.

A *II. biróság tagjai: Baron* Jonás dr., *Ehrlich* Sámuel (Ó-Buda), *Ernyei* Mór dr. (Buda), *Feldmann* József dr. (Czegléd), *Goldberg* Rafael dr. (Buda), *Hartenstein* Zsigmond, *Löw* Sámuel dr., *Pollák* Illés dr., *Pfeiffer* Ignácz, *Rózsavölgyi* Manó dr., *Schreyer* Jakab dr., *Tenczer* Pál.

Dr. Mezei Mór felvetette azon általánosan helyeselt eszmét, hogy a kerületi elöljáróság kiküldöttei időről-időre egyházi vizsgálatot tartsanak, hogy ily módon helyi értesüléseket és megbizható tapasztalatokat szerezhessenek. Eszmecsere folyt még a kongresszus szervező bizottságáról, az autonomia létesitéséről és a zsidó tanítónőképzőről, melyben Kohn Mihály, dr. Krishaber Adolf, Szabolcsi Miksa és dr. Visontai Soma vettek részt.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az I. M. I. T. f. é. május hó 19-iki gyűlésén Dr. Bacher Vilmos, az országos rabbiképző-intézet tanára, »Három bibliafordítás« czimen felolvasást tartott, melyben a görög, Saadja gaon arabs és Mendelsohn Mózes német fordításának irodalmi és mivelődéstörténeti hatását fejtegette. Nagy vonásokban méltatta e forditásokat a zsidó vallás hiveinek nemzeti élete szempontjából és egy ügyes fordulattal rátért az I. M. I. T. megkezdett szentirás fordítására, a mely hivatva van a hazai zsidók vallásos szükségleteit magyar nyelven szolgálni és így nemzeti vallásos jelentőséggel bir. A hallgatóság a kiváló hazai tudós felolvasását igaz lelkesedéssel fogadta.

Dr. Kohn Sámuel elnök köszönetet mondva a felolvasónak, felkérte a társulat titkárát, hogy a Tenczer Pál-féle pályázat eredményét ismertesse, mire dr. Bánóczi József a következő jelentést olvasta fel:

»A pályázatra, mely a Budapest területén lévő zsidó hitközségek történetének megirását kivánta, egy munka érkezett, melynek szerzője hangsulyozza, hogy czéljának tekinté »Budapest története köré a magyar zsidók történetét csoportositani«. Kéziratának szövege 240 oldalból áll s tulnyomóan nagyobb része, 178 oldal, csakugyan a jelzett módon van megirva. A budai hitközség multját ecseteli, de műve itt első sorban adalék a magyar zsidók történetéhez, mig a budai hitközség maga csak másodsorban lép elénk. A XVIII. század derekától kezdve az óbudai — 28 oldalon — és a pesti hitközségnél — 40 oldalon — már tárgyánál, a községek történeténél marad. A pályamű e szerint nem egységes terv szerint készült. Az óbudai és pesti hitközségek történetéből még annyit sem ad, a mennyit kivánni kellene, mert ezek külső történetének csak vázlatos átnézetét kapjuk, legnagyobb részében meg olyant ad, a mi bár érdekes és tanulságos, de a budai és pesti hitközségekkel semminemű kapcsolatban nem áll, tehát egészen mást tartalmaz, mint a pályakérdés kivánja.

Mig igy szerző egyfelöl anyaga körét kelleténél jobban tágitja, másfelől anyaga határát a megengedettnél szükebbre veti, a mennyiben csak 1848-ig haladt, holott a Budapest területén fennálló hitközségek nagyobb mértékü fejlődése, részben legalább, csak akkor kezdődik.

E jelentékeny hiányok mellett is azonban teljes méltánylattal szólhatni a műről és irójáról, ki több évi tanulmány és

lelkiismeretes buvárlat gyümölcsét nyujtja. Szerző a keresztény és zsidó kutfőkben egyaránt járatos, a levéltárak rejtett kincseiből bőségesen meritett. Nagyjában felfogása higgadt és józanul itéli meg az eseményeket. E mellett magyarosan, érthetően ir. Itt-ott pongyola ugyan, de ez kétség kivül a gyors munka következménye, mert egyes fejezetek arról tanuskodnak, hogy eleven tollu, ügyes iróval van dolgunk.

Mindezek alapján a pályamű a kitüzött dijra érdemesnek itéltetik azon szoros föltétellel azonban, hogy szerző a mű tárgyához nem tartozó összes kitéréseket okvetlenül kihagyja s az események elbeszélését 1867-ig folytassa oly módon, hogy az emancipátióról hozott törvény legyen az egész műnek befejezése. Szerzőnek jogában áll a pályadij felét, 500 frtot, nyomban a kihirdetés után fölvenni, a másik felét, esetleg — a mennyiben e kedvezménynyel élni nem kiván — az egész összeget csak az esetben kapja kézhez, ha a kifejtettekhez képest javitott, illetőleg kiegészített munkáját 1899. év végéig a társulat elnökéhez készen beterjeszti.«

A munkát, mint a felbontott jeligés levél mutatta, dr. Büchler Sándor, keszthelyi rabbi irta. Jeles munkatársunknak szívből gratulálunk kiváló sikeréhez.

Ezek után a rendkivüli közgyűlés a módositott alapszabályokat ifj. dr. Neumann Sándor felszólalására elfogadta. Az uj alapszabályok a társulat szervezetét lényegesen egyszerűsítik (4 §.). A társulat szervezetét az igazgatóság, a választmány és közgyűlés alkotja. Az igazgatóság javaslata alapján szervezett irodalmi és gazdasági bizottságok ezentúl *szabadon* alakulnak meg és ügyrendjüket is maguk készitik (13 §). A titkár munkakörét megállapítja (9 §). A választmányt az elnök ezentúl rendszerint csak egyszer hivja egybe. (15 §).

Elnök nehány meleg üdvözlő szóval a gyűlést berekeszti.

A társulat egyik pályázatát ez év október hó 1-ig meghosszabbította. Ujabbakat csak ezután fog kitűzni. A folyó év tagilletménye az Évkönyv mellett *dr. Bernstein Béla* műve lesz, a mely a zsidóknak az 1848-iki szabadságharczban való részvételével foglalkozik.

A bibliafordítás serényen folyt munkája dr. Bacher Vilmos közbe jött betegsége folytán némi megszakitást szenvedett; de azért remélhető, hogy a jövő év végén ismét egy kötet lesz közre adható. A megjelent első kötet felekezetünk összes köreiben nagy örömet keltett és vezető férfiaink nagy

óváczióban részesítették dr. Bacher Vilmost, a szentírásfordítás szellemi megalkotóját és vezetőjét. Május hó 31-én küldöttség jelent meg dr. Bacher lakásán, melynek tagjai voltak: dr. Bánóczi József igazgató, ifj. Heidelberg Mór nagykereskedő, Deutsch Sámuel, a pesti izr. hitközség alelnöke, dr. Mezey Ferencz, a Chevra Kaddisa ügyésze és titkára, Schweiger Márton, az orsz. iroda elnöke, dr. Simon József kir. tanácsos, Tenczer Pál és dr. Weinmann Fülöp kir. közjegyző, az I. M. I. T. társelnöke. A küldöttség szónoka dr. Weinmann kir. tanácsos magvas beszédben méltatta az izr. magyar biblia felekezeti és nemzeti jelentőségét a hazai Izraél kebelében és ennek hálája jeléül dr. Bachernek egy művészi kivitelű, bibliai motivumokkal gazdagon ékesített emléktárgyat adott át. Dr. Bacher V. meghatva köszönte meg a maga és a munkatársai nevében a nemes férfiak részéről jövő elismerést és azon kivánságának adott kifejezést, vajha a felekezetünk vezéreinél tapasztalt mély buzgóság vallásunk hiveinek szélesebb rétegeire átszállana és az általános érdeklődés az irodalmi társulat felé is fordulna, hogy azt a közjó kivánta mértékben felvirágoztassa.

*

Midőn a magyar bibliafordításról, dr. Bacher V. egyik ujabb alkotásának kezdetéről szólunk, nem állhatjuk meg, hogy röviden ne adjunk hirt legrégibb alkotásának befejezéséről: az agádának szentelt nagyszabásu mű a sajtó alatt levő hatodik vaskos kötettel teljesen készen van. Egy negyed század vasszorgalmának és a módszeres és rendszeres munkálkodásnak érett gyümölcseit élvezi a tudós világ Bacher e nagy alkotásában. Zunz Lipót, az agádai művek irodalomtörténetét alkotta meg, Bacher Vilmos e művek szerzőinek történetét és ezzel örök időkre írta be nevét e disciplina történetébe. Az országos rabbiképző-intézet első Értesítőjében, 21 évvel ezelőtt, látott napvilágot az első legkisebb rész, és igy az Agadisták története a nevezett intézettel, a melynek a hazai zsidó tudomány felvirágzását köszöni, szoros kapcsolatban áll.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A lelkészek kiegészítéséről szóló javaslatot, melyet utolsó számunkban közöltünk, az országgyűlés mindkét háza csekély változásokkal elfogadta. Felekezetünk érdekeinek szempontjából a javaslat semmiféle módosításon nem ment keresztül és ez idő szerint nem forog fenn az ujbóli lenyomatás szüksége. A hitközségek és rabbik teendőiről az államsegély elnyerése czéljából a községkerületi elnökök fognak felvilágosítással szolgálni. Az összes kérvényeket az izr. orsz. iroda terjeszti fel a ministeriumhoz. Sok hitközség, a mely évek óta rabbi nélkül szükölködik, a vallási züllés szomoru képét mutatja. Fájdalom, a haladó hitközségek azok, a melyek a fényes templomot kisebb luxusnak tartják, mint a paptartást. Akárhány van, a mely a templomot a rabbiállás betöltetlenségéből szeretné felépíteni vagy legalább diszíteni. A zseniális pénzügyi gazdálkodást drágán fizették meg, hiveik elhidegülésével, kárt hozva amugy is gyenge felekezetünkre és szégyent önmagukra. Ezeken a hitközségeken az uj törvény változtatni nem fog. De vannak kisebb hitközségek, a melyek szerettek volna lelki vezetőt, de anyagi erejük nem volt elegendő ahhoz, hogy modern képzettségü papot megnyerjenek. Ezeknek az uj törvény segítségükre szolgálhat. Az a csekély anyagi áldozat, melyet az állam vallástestületünknek hoz, busásan megtérül majd az állampolgárok vallásos és erkölcsi javaiban, a melyek a nemzet- és államfentartó tényezők között első helyen állanak.

*

A közalap az első nagy gyüjtés nehézségein tulesvén, megkezdte működését. A közalap titkára, Dr. Mezey Ferencz, a bizottság megbizásából Mármarosban járt, hogy elmaradt hitfeleink állapotát a helyszinen tanulmányozza és ezen az alapon tegyen előterjesztést. Modern ember, képzeletét bárhogy erőltesse, nem képes a való viszonyok mélységére »felemelkedni«. Olyan ghettóképeket, a melyek mármarosi testvéreinkre illenének, még Franzos sem festett, ki Fél-Ázsiát vette mesteri ecsetjére. A legsürgősebb szükség egy iskola

felállítása Karácsonyfalun, melynek lakossága tisztán zsidókból áll. Az iskola őszszel fog megnyilni a közalap költségén. Szó volt a bizottság ülésén ipariskola létesítéséről is, de ez irányban megállapodás még nem történt. Óhajtandó, hogy a galicziai Hirsch-féle iskolák tétessenek tanulmány tárgyává és az eredményhez képest rendszeres és részletes programm dolgoztassék ki, a mely az évek folyamán a közalap erejéhez mérten megvalósíttatnék. Talán a magyar lengyel zsidóknak is lesz szerencséjük egy Hirsch bárót, habár szerényebb kiadásban, megnyerni.

*

A pesti Chevra Kaddisa nagyérdemű elnökének, néhai Reuss Károlynak, művészi kivitelű siremléket állított. Az ünnepélyes leleplezésnél megjelentek a Chevra elöljáróin kivül a pesti hitközség, a rabbiképző és a tanítóképző képviselői és az elhunyt kitünő férfiu számos tisztelője. Dr. Kohn Sámuel emlékbeszéde, melyben Reuss Károly fényes tulajdonságait ecsetelte, és a kórus gyászéneke a közönséget mélyen meghatotta. Reuss Károly halálának évfordulóján az aggok háza is emlékünnepet tartott, a melyen a volt chevra-elnök művész festette arczképét leplezték le. Ez alkalomkor Dr. Mezey Ferencz nagyhatásu emlékbeszédet mondott.

*

A papképzés az iskoláztatás legrégibb intézménye: az első iskola papi iskola volt, a mint az első ismeretek, melyeket az ember gyermekeivel közölt, vallásos ismeretek voltak. A jelenleg uralkodó felekezetek első iskolái szintén papképzés czéljából alakultak, sőt az egyházak első világi iskolái is tisztán a vallás szolgálatában állottak, minek maradványa az első fakultás az egyetemeken és az első osztályzat a középiskolákban. Nem is kell a multba messzire visszamennünk, hogy a világi tantárgyakra kevés ügyet vető egyházi iskolát megtaláljuk. A felekezetekkel versenyre kelő állam elvilágiasította az iskolát, hogy a művelődés emez első tényezőit a saját czéljainak megfelelő utra terelje, de a papképzést — ritka kivétellel — teljesen meghagyta a felekezetek hatáskörében, elismerve, hogy ez a felekezetek kizárólagos joga.

Ezzel a joggal mindegyik a maga módja szerint él. Nem kell ellenmondástól tartanunk, ha azt állítjuk, hogy a papképzés az illető vallásra és egyes irányaira jellemző. Más vallásokkal kényszerítő szükség nélkül nem foglalkozván, pusztán vallásunk hazai jelenségeiből hozhatunk fel példát. És itt igen tanulságos az az imént közismertté vált tény, hogy az orthodox nevet viselő párt több rabbijal az érettségit tett rabbik ellen »tilalom« kibocsátását indítványozta. Ez ugyan, mint a kultuszminiszter megrovása mutatja, nem politikus álláspont, de következetes. Persze csak részben, mert a szigoru következetesség, a melynek szép hazánkban elég képviselője akad, azt követeli, hogy ez a tilalom minden hittestvérre terjesztessék ki, minthogy a vallásos parancsolatok nem ismernek különbséget pap és laikus között. Ha tehát az általános szabadelvű irány gyengülni fog és a szóban forgó eszme felülkerekedik, akkor ne csak a leendő rabbikat fosszák meg attól, hogy Homeros és Horatius vallásrontó költészetében gyönyörködjenek, hanem összes testvéreinket. Hogy milyen állást foglaljunk el a magyar, német, angol, franczia és olasz irodalom remekeivel szemben, külön megfontolás tárgyát sem képezheti. Nem különben a geographia, a história, az átkozott mathematika és physika, szóval az összes tudományok. Ezeket majd akkor tanulhatjuk, mikor nincs se nappal, se éjjel. Ez a következetes álláspont, melyet a közelmult irányához való ragaszkodással kérkedőknek nem szabad megtagadni. Csunya dolog a politika, szép dolog a következetesség.

*

Dr. Weiszburg Gyula lapja »A Jövő« másfélévi fennállás után junius hó 24-én kiadott számával megszünt. Egy organummal kevesebb van, a mely köreinkben pusztító indifferentizmus ellen küzd. E szempontból sajnáljuk, hogy a nevezett lap rövid pályafutás után a küzdelmet abba hagyta. A keserűség azonban, a melylyel olvasóitól bucsuzott, alkalomszerűvé tesz néhány észrevételt. Felekezetünk mindenkitől vesz, de senkinek sem ad; urakat nem ismer, csak szolgákat, hű szolgákat, a kik szellemi és anyagi erejüket önzetlenül, tiszta lelkesedésből szentelik ügyeinek. És itt nincs különbség papok és világiak, a hierarchia legalsó és legfelső fokán állók között.

A kik bármily néven nevezendő jutalomért — elismerjük, hogy megérdemelt jutalomért — kivánnak csak dolgozni, azok keressenek más tért tevékenységük számára. Ez igy van. Megengedjük, hogy rosszul van igy, de mindamellett erős abbeli reményünk, hogy Izraél még sem fog elárvulni: lesznek mindig lelkes férfiai, a kik a nehéz igát a teljesített kötelesség megnyugtató érzésén kivül eső jutalomra való kilátás nélkül is huzni fogják. Igy volt és igy van, tehát igy lesz is

*

Az egyenlőség, testvériség és szabadság klasszikus népe kebelében is sikerült a zsidófalást halottaiból feltámasztani: a franczia antisemitizmus az imént lezajlott képviselőválasztásnál »diadalokat« aratott. Ezzel fényesen meg van czáfolva minden elmélet, melyet az antisemitizmus keletkezése és fenállása magyarázatára felállítanak. Azt mondják az antisemitizmus szülőanyja a zsidók nagy száma, a melyet az ország nem bir el. Franciaországban alig van zsidó. Nem jut egy 400-ra és vannak nagy városok, a melyek zsidót sohasem láttak. Egy másik ok, hogy a zsidó idegen, nem asszimilálja magát. A franczia zsidó egészen franczia, a többség csak az antisemitizmus révén jutott annak tudatára, hogy ő nemcsak franczia, hanem Izraél fia is. A németek orakuluma, a nyugalomra kárhoztatott vaskanczellár, az antisemitizmust gazdasági harcznak minősítette. Azonban az antisemitizmus zászlaja alá sorakozó francziák nagy tömegei a létérti küzdelemben sohse láttak zsidót magukkal szemben. Ez az argumentum különben is csak télire való: miért gyűlöli a zsidót fővárosunk környékének a svábja, a ki a zsidó nyaralóktól szerzi, még pedig könnyen és szépen, kenyerét? A karlsbadiak a saisonban német-szabadelvüek, a saison után német-nemzetiek. Sorra vehetjük az összes divatos és divatját mult argumentumokat; de nem fogunk az antisemitizmus okául mást találni, mint a bestiát, a mely az emberben lakozik. Jól esik az alávaló természetüeknek, ha saját érdemük szüksége nélkül lenézhetik embertársaikat. Az antisemitizmus ezt lehetővé teszi.

*

A századvég idegessége a szenvedések és a türés iskoláit kijárt hittestvéreinket is megszállotta és az antisemitizmus ellen sokan a czionizmusban keresnek menedéket. A czionizmus a zsidóüldözések fokozódásával Ausztriában és Oroszországban egyre növekedik és Németországban is nagy hullámokat vet, oly annyira hogy a német rabbik szövetkezete szükségét érezte annak, hogy az új mozgalommal szemben állást foglaljon. Egy konzervativ és egy haladó rabbi referátuma alapján egyhangulag protestáltak a czionizmus eszméje ellen. Az embertelenül üdözött orosz és lengyel hitrokonok szenvedései minden zsidó és minden jobb érzésű ember szivét mélyen érintik, de a javasolt gyógyszer rosszabb a betegségnél. Az antisemitizmus szülte a czionizmust, félő, hogy a czionizmus fogja szülni az antisemitizmust. Mindenki helyesli a gyarmatosítás eszméjét, hogy ily uton új haza szereztessék kiüldözött hitrokonainknak, de zsidó nemzetiséget két évezred után époly kevéssé lehet létesíteni, mint zsidó államot. Kivánatos, hogy az augusztus utolsó napjaiban Baselben összeülő második czionista kongresszus eredeti eszméjén és programmján további javításokat tegyen és a nem létező zsidó nemzetiség eszméjét ejtse el, pusztán a telepítésekre szorítkozván. A czionizmus ne legyen egyéb, mint Czion, az őshaza, betelepítésére irányuló nagy mozgalom, a melyhez a nyugat-európai zsidóság is csatlakozhatnék. Ilyen átalakulás által az eddig elriasztott körök megnyerhetők volnának és szerencsétlen hitsorsosaink elhelyezését hathatósan támogatnák. Nem igaz az, a mit Mommsen az osztrák németekhez irt levelében odavetőleg állított, hogy a zsidók könnyebben cserélnek hazát, mint a németek. Semmiféle nép nem tür annyit hazájáért, mint a zsidó és kétezer év tanuskodik a mellett, hogy hazáját csak akkor hagyta el, ha erre a véres erőszak kényszerítette. A hugenották is otthagyták Frankhont. Amerikát angolok, spanyolok, németek és francziák népesítették be, a nélkül hogy kivándorlásra kényszeríttettek volna. Az irek a kedvezőtlen bérleti viszonyok miatt hagyták és hagyják oda a szép zöld szigetet. A sokat bámult régi görögöket a haszon- és kalandvágy vitte el az ó-kor összes országaiba, a melyeket, ha lehetett, leigáztak és kifosztottak. A zsidó vallás hivei vannak olyan hazafiak, mint bármely más felekezet tagjai és csak az erőszak kényszerítheti őket azon föld elhagyására, a hol apáik éltek és haltak. Mindezeket ezért mondjuk el, hogy a hazai közvéleményt eleve felvilágosítsuk arra az eshetőségre, ha az antisemitizmus tudományos

nevét felvett pestis hazánkat is meglátogatná és azon reményben, hogy gyenge szavunk külföldön élő honfitársaink révén a czionisták egyik-másikához is eljut. Az antisemitizmus a német birodalmi választásoknál rég kiérdemelt vereséget szenvedett és a reaktionárius kormány bukásával Francziaországban is lejtőre került, mielőtt még győzelmi mámorából, melyet a bennszülöttek segítségével a nem zsidók által kifosztott Algirban aratott, kijózanodott volna. Nincs tehát ez oldalról semmiféle ok arra nézve, hogy a czionizmus programmjából mindaz kivettesék, a mely a nyugat-európai zsidógyülölet ellenhatásakép került bele. Reméljük, hogy már a legközelebbi jövőben tisztulnak az eszmék és a sikerrel kecsegtető telepítési bank, a melyet a czionisták önerejükből alapítani törekszenek, előtérbe tolja a minden nemzeti államtól ment gyarmatosítás eszméjét. Erre és minden más törekvésre, a mely sokat sanyargatott hittestvéreink szenvedéseinek enyhítésére irányul, szivből kivánjuk az Isten áldását és a legtökéletesebb sikert.

*

Az angol kormány az angol nép évszázados szabadelvűségéhez híven eddig minden oly intézkedéstől tartózkodott, a mely fényes paizsán foltott ejthetett volna. A konzervativ kabinet azonban szükségét érezte, hogy a külpolitikában szenvedett vereségről eltérítse a figyelmet és erre alkalmasnak mutatkozott amerikai mintára egy bevándorlási bill alkotása. Ha már nem lehet az oroszokon Kinában kifogni, üssenek legalább egyet az orosz zsidókon. Végre ezek is oroszok. Keresztül vitt tehát a felső házban egy törvényt a mely a vagyontalanok bevándorlását megtiltja. Nem zsidó törvény ugyan, de első sorban a zsidókat sujtja, akárcsak a hazai mesterkedés a regáléval.

*

Hogy kissé szomoru szemlénket ősi zsidó szokás szerint valami vigasztaló dologgal zárjuk le, megemlítjük hogy az északamerikai egyesült államok a fényes portához nagykövetté Strausz Oszkárt nevezte ki, ki ezen tisztséget másodszor tölti be. Ha emlékezetünk nem csal, ugyanezt a jeles diplomatát évekkel ezelőtt Bécsben is *kinálta* Amerika nagykövetnek. Strausz felekezetünknek buzgó tagja.

TUDOMÁNY.

KOHN SCHWERIN GÖTZ.

— Élet- és korrajz. 1760—1850. —

(Folytatás.) [1])

IV. *Kohn Schwerin mint szabadkai és bajai rabbi. A zsidók Dél-Magyarországban. Ros-medinah és megyei rabbi.*

Kohn Schwerin, mint már 51 éves férfiu, 1812 táján foglalta el első rabbi hivatalát Szabadkán. Már két évvel később az akkoriban sokkal nagyobb és tekintélyesebb stomfai hitközség hivta őt meg rabbijának, de Kohn Schwerin, — bár eleinte beleegyezett, az utolsó pillanatban visszautasitotta az ép oly sürgős, mint hizelgő meghivást. Neje ugyanis, ki mint gazdag szülők egyetlen elkényeztetett gyermeke szokott volt élni, és csak most kezdte magát feltalálni uj otthonában és helyzetében, nem birta magát rászánni lakóhelyének ujabb változtatására, mely őt szüleitől, kiket a szomszédos Szabadkáról sürün szokott meglátogatni, még messzebbre eltávolitotta volna. A stomfai hitközség elöljárósága ugyan ismételten meghitta és kijelentette, hogy bármennyire sürgős is az ottani rabbi-állás betöltése, mégis szivesen vár még egy ideig, egyuttal pedig biztositotta, hogy »a rabbiné bizonyára meg lesz elégedve uj hitközségével«; [2]) de ő neje kedveért megmaradt lemondása mellett.

---

[1]) Barby Meir nem, mint fent (121. l.) állítottam, Akiba Egernek, hanem Izsák Jákob Lévinek volt utódja a pozsonyi rabbiságban. Deutsch Dávid pedig nem galgóczi, (u. o. 130. l. 2. jegyz.) hanem vágujhelyi rabbi volt, mit ezennel helyreigazitok.

[2]) A stomfai elöljáróságnak »Herrn, Herrn N. Schwerin Judenrabbiner in Tresiopel« czimzett levele, mely יום ד' טויב מנחם קע"ד-ról van keltezve.

Ekkor meghalt 1815. márczius 26-án, purim napján az ipja, Müller M. L.,[1]) özvegye, Sára, pedig nem birta magát elszánni, hogy Szabadkán egyetlen gyermekénél uj otthont keressen. Minden áron Baján akart maradni és ott, amint azt 17 évvel később bekövetkezett haláláig[2]) tette is, saját háztartásban élni. A megboldogult azonban egykor jelentékeny vagyonának csak romjait hagyta reá és ezek is javarészt nehezen behajtható követelések voltak, veje pedig nem volt abban a helyzetben, hogy az egyedül álló, gyámolatlan asszonyt kellően támogassa. A szabadkai rabbi szerény jövedelme épen hogy elég volt családjának eltartására, mely épen akkor uj gyarapodásnak, az ötödik gyermeknek nézett elébe.

A megszorult családnak Asch Meir rabbi sietett segitségére. A finom érzésü és nemes gondolkozásu férfiu teljesen átlátta, hogy Kohn Schwerinnek ilyen körülmények közt Bajára kell költöznie elhagyatott anyósához, és rögtön el volt tökélve, hogy »kedves lelki barátjának«[3]) egyengeti az utat, mely oda vezetheti. Irt tanitójának, Szófer Mózesnek, és megkérte, segitse őt valami más rabbi-állásba, hogy a magáét odaadhassa barátjának. A hires pozsonyi rabbi befolyásának rövid idő alatt sikerült kedvencz tanitványának az épen akkor megüresedett balassa-gyarmati rabbiságot megszerezni. Asch Meir oda költözött, onnét pedig később Ungvárra ment, Kohn Schwerin Götz pedig 1815 vége felé elfoglalta a neki azonnal felajánlott bajai rabbi-hivatalt.[4]) Hivatalos tevékenységéről alantabb szólunk tüzetesen; itt csak annyit konstatálunk, hogy a bajai zsidó hitközség, amióta ő állott az élén, lassankint egész Bács-

[1]) Bajai Ch. K.

[2]) U. o. 151a. l.

[3]) Asch Meirnek schwerini Kohn Götzhöz intézett — birtokomban levő — egyik levele, egy válólevél ügyében, melynek érvényessége ellen az elválasztott férj tiltakozott, e szavakkal kezdődik: שלום וכל טוב לכבוד אהובי ידידי כנפשי . . . . נעים כ"ץ נ"י אב"ד ור"מ דק"ק סאבעטקא . . . ומצפה אל יום אשר נכל לדבר פה אל פה. דבריו ידידו הק' מאיר אש.

[4]) A bajai Ch. K.-ben (163a. lap) utoljára található Asch Meir aláirása כ"ב תמוז תקע"ה, alig hét hónappal később (נ'אדר תקע"ו = 1816. marcz. 3.) már Kohn Schwerin van aláirva mint bajai rabbi. V. ö. u. o. 92a. lap.

és a később vele egyesitett Bodrogmegyének legvirágzóbb és legtekintélyesebb községévé fejlődött.

Mértékadó tekintélye és majdnem félszázados működése üdvös befolyást gyakoroltak a zsidók kedvezőtlen helyzetére nemcsak az ő megyéjében, hanem Magyarország egész déli részében. Ott ugyanis e század elején számos, de csak apró és általában fiatal hitközség állott fenn, mely gyakran csak ima-egyletet alkotott. Ama kevés régibb hitközségből, mely a török uralom idejében némely megerősitett városban fennállott, az osztrák fegyverek diadala után csak szánalmas maradványok tartották fenn magukat. A szefárd zsidók, kikből ezek nagyobbára álltak, amennyiben lakóhelyük ostromlása vagy bevételekor nem lelték halálukat, vagy kiköltöztek a törökkel, vagy pedig a győztes osztrákoktól kiutasittattak. Bács-Bodrogmegye területén a török időkben is csak szórványosan laktak zsidók, akik azonban sehol sem alkottak községet. Nagyobb számmal csak akkor kezdtek itt letelepedni, midőn e két megye savoyai Jenő győzelme után az 1699-iki karlóczai békekötés értelmében ismét Magyarországhoz csatoltatott. Előbb az északi megyékből jöttek ide, majd az osztrák örökös tartományokból is, különösen Cseh- és Morvaországból, nevezetesen olyanok, kiknek az ottani szükkeblü törvény, mely a zsidó családok számát mindenütt pontosan megszabta, lehetetlenné tette uj tüzhely megalapitását. A török uralom és a hosszu hadjáratoktól gazdaságilag tönkretett és csaknem néptelenné vált, de a természettől dusan megáldott vidékek, barátságos, uj otthont nyujtottak nekik, hol a földesurak szivesen fogadták és védelmükbe vették a letelepedőket, még ha zsidók voltak is és hol a nem sürü, szegény lakosság nem nézte őket kaján szemmel. Az első letelepedő zsidók boldogulása mind többeket vonzott oda még külföldről is, egyebek közt Kohn Schwerinnek egy öcscsét és testvérgyermekét.[1])

E bevándorlók nagyobb része lassankint a városokban és mezővárosokban sereglett össze, ahol már a mult század közepe táján elkezdtek hitközségeket alkotni, sokan azonban

[1]) Öccse *Gutkind* előbb Csépben, Bácsmegye egy sváb falujában telepedett le, honnét később Bajára jött lakni; testvérgyermeke Kohn Dávid, a bajai 1840-iki tűzvész után, mely összes vagyonától megfosztotta, visszatért Poroszországba.

szórványosan, vagy apróbb csoportokban a vidéken éltek és majd az egyik, majd a másik hitközséghez csatlakoztak, olykor pedig kényelmessebbnek találták, ha egyáltalán nem tartoztak semmi hitközséghez.

E rendezetlen viszonyokból mindenféle zavarok és visszaélések keletkeztek. Az összes magyar zsidóságra kivetett *türelmi adó* az egyes megyék, illetve egyes községek zsidósága közt volt felosztva, mely mint olyan felelős volt a reá kirótt összegért. Ez minden uj »repartitio«-nál bő alkalmat szolgáltatott versengésekre és czivódásokra község és község közt, valamint a községek és egyesek közt. Az ebből támadt pereket, mint ez akkoriban magától érthető volt, a rabbi elé kellett vinni; de ha külömböző hitközségek közti differencziákról volt szó, akkor melyik rabbi elé? Az egyiknek ítéletét az egyik község, a másikét a másik község nem ismerte el, a vidéken elszéledve élő semmi községhez sem tartozó zsidók pedig senkinek sem engedelmeskedtek.

A vallási és erkölcsi viszonyok sem voltak éppen örvendetesek. A keletkező félben levő, uj hitközségekben, melyekben sehol sem volt még szilrd intézmény, vagy csak félig-meddig említésre méltó talmudiskola, akkoriban szokatlan vastag tudatlanság uralkodott vallási dolgokban. A legkülönfélébb, legtarkább elemek, többnyire szegény, még talmudi ismeretekben is csak ritkán jártas bevándorlók, alkották azokat, kik a létért való küzdelemben és a sietségben, melylyel jövőjük megalapitásán fáradoztak, nem vették mindig szigoruan a vallásos szabványokat, bizonyos tekintetben különösen a falvakban nem is vehették szigoruan, mivel p. o. vizsgált metsző, vagy pedig ritualis fürdő gyakran csak nagy messze volt található. Hiszen még némely, kevéssel ezelőtt keletkezett hitközségben is, mint pl. Zentán és Mohácson, mindenféle kisegitő eszközhöz kellett nyulni, hogy valami ritualis fürdőfélét, akár csak a legkezgetlegesebb formában is, lehetőleg gyorsan és olcsón lehessen előállitani, bár az efféle fürdőket ritualis szempontból többek közt Kohn Schwerin sem találta megengedhetőnek.[1])

[1]) Az ilyen fürdővel, melyet Mohácson építettek, foglalkozik az ottani Borowitz Lázárnak Kohn Schwerinhez intézett, előttem fekvő levele; a zentaira nézve l. alantabb. Egy Bazinban létezett hasonló fürdőről l. Szófer Mózes, Döntvénytár, Jóreh-Deá, 206. sz.

Még a családi élet is sulyos károkat szenvedett tisztaságában és bensőségében. Elhamarkodott, könnyelmü házasságkötések, ugy látszik, napirenden voltak és nem kevés bajokat okoztak. Nem ritkán esett meg, hogy bevándorolt zsidók, kik itt szerencséjüket keresték és várakozásukban csalódtak, hütlenül elhagyták feleségüket és gyermekeiket, kik aztán a legnagyobb nyomorban maradtak hátra.[1]) Ilyen heterogen, meglehetősen nyers és váltakozó elemek nehezen voltak fegyelmezhetők és csak kelletlenül alkalmazkodtak a fennálló szabályokhoz, vagy hitközségi határozatokhoz. A világi hatóságok többnyire szivesen támogatták ugyan az előljáróságot, vagy rabbit, ha rakonczátlanok, vagy olyanok megfenyitéséről volt szó, akik nyilvános megbotránkozásra szolgáltattak okot: de közbenjárásukat nem szivesen, többnyire csak vallásos kihágások megakadályozása vagy megbüntetése végett vették igénybe. A hitközségnek magának pedig csak két fegyelmi eszköz állt rendelkezésére. Az egyik volt a »chevra-kadisa«, mely méltatlan egyéneket egyáltalában nem vett fel, olyan tagokat pedig, kik a vallás vagy erkölcs ellen vétettek, kebeléből kizárt,[2]) vagy temetésök alkalmával a szokásos végtisztesség megvonásával és a rendes díjak megfelelő felemelésével büntetett. A másik a *hitközségi börtön*, Baján egy vasajtóval ellátott boltozatos helyiség, melybe a templom előcsarnokából lehetett bejutni, és mely oly szilárdan volt építve, hogy ellenállt a lángoknak, melyek az 1840-iki nagy tüzvész alkalmával a templomot elhamvasztották. Ebbe a börtönbe, melyet némely más községben egy, a templom előcsarnokában alkalmazott vas-kaloda helyettesitett, a hitközségnek régi szokáson alapuló joggyakorlata szerint 12—24 órára elzárták azokat, akik valamely durva

[1]) Egy beadvány fogalmazásában, melyet Kohn Schwerin a megyei hatóságnak szándékozott benyújtani, többek közt ez áll: »Számos példa van rá, hogy milyen szerencsétlenek ezek a szegények maguk. Különösen mennyire szerencsétlenek lesznek feleségeik és gyermekeik az ő öngyilkosságuk folytán, vagy az által, hogy ők az országot elhagyják, feleségeiket és gyermekeiket pedig nagy nyomorban hátrahagyják.«

[2]) Ilyen eset van feljegyezve a bajai Ch. K. 456. lapján. A lap felső része, melyre az illető tag felvétele volt rávezetve, le van vágva, a megmaradt alsó rész a kizárást kimondó itéletet tartalmazza.

kihágást követtek el; a büntetést esetleg böjtöléssel is szokták sulyosbitani.[1]) De e két rendbeli javitó eszköz, melyeket különben is ritkán lehetett alkalmazni, rendszerint elégtelennek bizonyult.

Ehez járult még, hogy a rabbik szegényes állásaikban csak igen csekély tekintélylyel birtak. Többnyire bevándorolt, hivatalukra kellő rátermettséggel nem biró emberek voltak, kiket a keletkező félben levő községek oly szegényesen díjaztak, hogy kénytelenek voltak időközönként vándorútra kelni és helyenként zsinagógai előadásokat tartani, melyek fejében az egyeseknél adományokat szoktak gyüjtögetni.[2]) Sőt számos ilyen fiatal hitközségnek egyáltalán nem is volt rabbija, hanem beérte a metszővel, ki szükség esetén a mindennapi életben felmerülő ritualis kérdéseket is elintézte.

Ezek a viszonyok azt eredményezték, hogy a bácsmegyei zsidóság, elejét veendő a mindinkább érezhetővé vált visszásságoknak, két hatóságot, egy világit és egy egyházit szervezett. Más megyék eljárását követve, a melyekben hasonló viszonyok uralkodtak, egy tekintélyes és befolyásos férfiut választott »Ros-Medina«-nak, azaz »megyefőnök«-nek az akkori hivatalos nyelven, ellentétben a »zsidó biró«-val, azaz a községi előljáróval. Ez a községek előljáróitól választott »Ros-Medina« ezeknek közös tanácskozásában elnököltt és mindenekelőtt odahatni tartozott, hogy a megyéjebeli zsidóság az általános türelmi adóhoz mennél kevesebbel járuljon, azután pedig, hogy a rájuk eső hányad helyesen elosztassék és, a mi fődolog volt, a megyei hatóságok segítségével be is hajtassék. Mellette működött egy az egyes községek előljáróitól választott »megyei rabbi«, a ki vallásos kérdésekben, melyekhez akkor jogi kérdések is tartoztak, dönteni volt hivatva.

A mikor Kohn Schwerin bajai rabbi lett, a »Ros-Medina« tisztségét az ott lakó és talmudtudósok, valamint a báchurokkal szemben gyakorolt jótékonysága folytán előnyösen ismert *Stern* Mordechai Márkus viselte. Miután ez zilált anyagi viszonyai miatt Pestre költözött, hol 1849. május 19-én elhalálozott, *Berger* József Lőb, ki Mélykútban lakott, lett utódja,

[1]) Atyámnak élőszóval való közlése.

[2]) V. ö. fent 129. l.

a kitől azután *Popper* Dániel[1]) Kohn Schwerin tanitványa, a ki mint ember és talmudtudós egyaránt kivált, vette át e tisztséget. Ez is Pestre költözött, hol aggkorában 1871 április 5-én elhunyt. Ő volt Bácsmegyének utolsó »Ros-Medina«ja — mert a türelmi adó eltörlésével e tisztség magától megszünt.

Mint megyei rabbi működött R. Izsák (Seckl) melléknevén: *Eibenschütz*, körülbelől 1775[2]) óta. A hasonnevű morva helységből Magyarországba vetődhetett, és egy ideig Verseczen, valószinűleg mint rabbi élt, mert »R. Seckl Versecz«-nek is nevezték. Később mint bácsmegyei rabbi Zomborba került, a mely helynek harmadik melléknevét »R. Seckel Zombor« köszöni.[3]) Nejének 1812-ben történt elhalálozása után[4]) már mint aggastyán Bajára költözködött, a hol akkor R. Meir Asch mint rabbi működött és a hol nemsokára 1815 decz. 2-án elhunyt. Mint sirkövén olvasható »40 évig volt a szent nyáj pásztora és jogi kérdésekben a gazdagot tekintetbe nem vette, a szegénynek pedig nem kedvezett«.[5])

[1]) Néhai Popper Dániel, a kivel baráti viszonyban voltam, jeen dolgozatomhoz számos értékes adattal járult

[2]) Ez az alább közölt sirfeliratból következik. Az abban említett negyven éves rabbi működése azonban alig vonatkozik csupán csak megyei rabbiskodására. Csak annyi bizonyos, hogy mint ilyen halt meg.

[3]) Sírfeliratában egyszerűen מו"ה ר' יצחק זעקל-nek neveztetik, a bajai hazkárah alkalmával מו"ה ר' זעקל אייבעשיץ-nek; az ottani chevra könyvben (balottak névsora 144b.) מו"ה ר' זעקל ווערשיץ néven említtetik. מו"ה זעכל זאמבר néven említi Valentin Simon jankováczi rabbi Kohn Schwerinhez intézett egyik kérdésében: בעניין עיובי חצירות לא ידעתי למצוא דרך סלולה פה כדת מה לעשות, מחמת שהנכרים נוגבים העירוב בלילה ואין לו קיום אפילו שעה אחת. והנה שמעתי אומרים בשם הרב המגוח מו"ה ר' זעקל זאמבר זצ"ל שיש תקנה להניח העירוב בתוך הקרקע ועמדתי משתומם . . .

[4]) Dr. Fischer M. zombori rabbi úr szíves közlése szerint ez ott nyugszik; sirfelirata így hangzik: פ"ט האישה הרבנית מ' מינקה אשת הרב הגדול מוה"ר זעקל רב דגליל באטשקע יום ג' ד' ניסן תקע"ב לפ"ק הלכה נשמתה אל מקורה.

[5]) Sirfelirata, melyet Bajából kapott egyéb másolatokkal együtt dr. Bruck S. szíves közbenjárásának köszönök, így hangzik: ויצא יצחק לשוח בשדה — שדה הכל תפוחין — לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו — רועה צאן קדשים הוא הרב השלם הצדיק וישר בדרכיו — ארבעים שנה היה — פני עשיר לא נשא ודל לא הדר בריבו — מו"ה זעקל אב"ד דמדינת באטשקע יע"א — נפטר בשם טוב ביום א' דר"ח כסליו בשנת תקע"ו לפ"ק.

Halála után a megyei rabbi állása egyideig nem töltetett be, de az a tekintély, melynek Kohn Schwerin örvendett, a megye rabbijai között az első helyet neki juttatta. Midőn tehát az 1827-ik évben tartott »aszifá«-ban oly viszály tört ki, hogy Berger, a »Ros-Medina«, a lázongó elemeket meg nem fékezhette, az összegyült hitközségi elnökök levélben felkérték, hogy jelenjen meg közöttük és »szüntesse be a garázdálkodást«. E megbizásban, ugy látszik, sikerrel járt el, mert a hitközségi elöljárók, a kik a megye összes községeit képviselték, egyhangulag a megye főrabbijának nevezték ki. Kohn Schwerin elfogadta a semmi fizetéssel nem járó tisztséget, azonban csak azon feltétel alatt, hogy a Ros-Medina, illetőleg az ennek elnöklése alatt gyülésező »aszifa«, eszközölje ki számára a megye részéről azt a jogot, hogy házassági és vallásos kérdésekben a feleket Bajára idézhesse. E tekintetben a hatóságok legyenek segítségére, a mennyiben az esetleges ellenszegülőket az ő kérésére kisebb büntetéssel, egész vagy félnapi elzárással, megbüntetik. Ezt a jogot a megyei gyűlés formaszerinti határozata, ugy látszik, megadta neki, mert ő azt tényleg gyakorolta. A hatóságok benne a megye választott főrabbiját látták, a kinek egyházi itélkezését tisztelték és a mint több példából látni fogjuk, tekintélyükkel támogatták, a mire később Odry első alispán körözvénye hivatalosan utasította őket.[1])

תנצבה A bajai Ch. K. (149b) szerint meghalt: ש״ק ע״ח כסליו תקע״ו לפ״ק ונקבר ביום א ר״ח כסליו, azaz 1815. deczember 2-án a szombat kimenetele után.

[1]) A megyei rabbiságra vonatkozó adatot Götznek héber cursiv irással sajátkezüleg irt fogalmazványából vettem. A megyei hatósághoz intézett, vagy tán csak tervezett beadványnak csupán kezdete, egy nyolczadrétü lap fekszik előttem. V. ö. Allg. Illustrirte Judenzeitung Pest, 1860. 140. l. Az első irat kelte, melyet mint megyei rabbi irt alá, az 1832. év, l. Alexandersohnnak alább megbeszélt Tomech-Kábod cz. művének I. 4. sz. A bajai Ch. K.-ben (toldalék 1b.) csak az 1837. évben — valószinüleg csak akkor kapta meg az alispán jóváhagyását — jegyzi magát mint »Bácsmegye főrabbija« azzal, hogy nevéhez fűzi החונה פה ודנלו על נלילות באטשקע (בייאה) néha באיא ק״ק, majd pedig החונה פה ק״ק ב׳ ומצודתו על נלילות באטשקע — később csak az első formulát használja. E két formuláról v. ö. Szófer Mózes Rsp VI. 59. sz.

Bács- és az ezzel nemsokára azután egyesitett Bodrog-megye összes községei készségesen vetették alá magukat az ő tekintélyének. Mint megyei rabbi résztvett az »aszifák« ülésein, hogy a türelmi adó igazságos elosztására ügyeljen, a viszályokban, melyek ezeken napirenden voltak, közvetitsen, ha szükséges, mint biró fellépjen, fontos esetekben a jegyzőkönyvet vezesse, vagy a hozott határozatokat formulázza.[1]) Jóváhagyása nélkül az egész megyében sem rabbit, sem metszőt nem alkalmaztak, még abban az esetben sem, ha az illetőnek másoktól meg is volt az autorizácziója. A községek kebelében kitört viszályok, az elöljárók és hitközségi hivatalnokok közötti ellentétek, községi tagok elleni vádak, ha ezek az elöljáróság határozatának, vagy pedig házassági kérdésekben a rabbi döntésének magukat alávetni nem akarták, eléje hozattak, ellenszegülők pedig, kik ismételt megidézésre meg nem jelentek, kivánságára erőszakkal elővezettettek.[2])

A reája ruházott, nem jelentéktelen hatalommal soha vissza nem élt, hanem mindig csak a béke érdekében, a gyengék és elnyomottak védelmére élt vele. Az általa gyakorlott egyházi fegyelem, a mint azt a következőkben felhozott példákból látni fogjuk, szigoru, de üdvös és a hol csak lehetséges volt, elnézéssel párosult. A hivatalos működésében tanusított önzetlenséget és önmegtagadást mindenütt hálás tisztelettel ismerték el.

V. Vallásos iránya és türelme. A rabbinikus tudománynak sajátszerü müvelése és gyakorlati alkalmazása.

Kohn Schwerin, a ki már életének delelő pontját átlépte volt, a mikor első rabbi állását elfoglalta, nemcsak koránál és külső megjelenésénél, hanem gondolkozásánál és érzésénél fogva is »öreg« vagy mint ma mondanók »orthodox« rabbi volt, születésénél és neveltetésénél fogva a mult század gyermeke. De világos és messzire látó szemével nemcsak korát

---

[1]) Az előbbi jegyzetben emlitett fogalmazvány szerint Lőwy Izrael, dárdai rabbihoz 1841-ben intézett előttem fekvő levélben egyebek közt ezt irja: וגם לא מצאתי מעת מהנעשה מראשי המדינה בעסק אנשי המלחמה כפי פקודת המלך.

[2]) Mindezekre nézve a következőkben több példát hozunk fel.

értette meg, hanem sejtette egy ujkor közeledtét is. Rabbinikus tevékenysége egy erkölcsileg magas, élesen kidomborodó, önálló jellemnek kifolyása volt olyan vallásos gondolkodással, mely akkor nem mindennapi volt.

Az aprólékosságig lelkiismeretes az összes vallásos szokások gyakorlatában, még azokéban is, melyek nem általánosan kötelezők[1]), de távol állott attól, hogy ezt másoktól is követelje. Komoly, sőt kérlelhetlenül szigoru volt, ha vallásos intézmények forogtak szóban. Igy pl. elősegítette a szegedi hitközség törekvéseit, mely 1836-ben a szombat szentültartását hatósági segitséggel biztosítani akarta, azzal, hogy egy német nyilatkozatban a szombati nyugalom megszegőit nemcsak tanuskodásra és eskűtevésre képteleneknek, hanem az akkor Magyarországon általánosan elterjedt szokás szerint, a törvényszéknél feljelentendőknek és megbüntetendőknek mondotta.[2]) Sőt egykor több pesti zsidó kereskedőt, a kik Baján vásári bódékban rós-hassáná-kor árultak, a helybeli hatósággal 24 órára bezáratott.[3]) A mellett elnéző, sőt előzékeny volt ártatlan vagy jogos követelésekkel szemben, melyek akkor az istentiszteletre, hitközségi rendre, gyermeknevelésre vonatkozólag félénken bár, de már szélesebb körökben felhozattak.[4]) A zelota körökből eredő kisérletekhez, melyek ezen törekvések ellen küzdöttek, sohasem csatlakozott, nem ritkán pedig mint pl. a paksi rabbigyűlésen határozottan fellépett ellenök.

Mint minden kabbalistikus habarodásnak és az akkor Magyarországban is elterjedő chaszidismusnak határozott ellensége, elszántan fordult ama hyperorthodoxia ellen, a mely az átvett formákhoz, bár minden vallásos tartalom hiján vannak is, nemcsak mereven ragaszkodik, hanem azokat uj megszo-

[1]) Emlékszem még arra a szent borzalomra, melylyel mint gyermek néztem, ha az aggastyán az engesztelő nap előestéjén a bűnbánati imák elmondása mellett »Malkoth«-ot veretett magán, mely alkalommal a templomi szolga 39, természetesen csak jelzett ütést mért reá e czélra készített szíjjal.

[2]) A nyilatkozatot l. *Löw és Kulinyi*, A szegedi zsidók. Szeged, 1885. 166—7. oldal; az ezzel összefüggő eseményeket illetőleg ugyanott 164. és köv. l.

[3]) A nagy feltűnést keltő eseményre, mely gyermekéveimben (1846—48) játszódott le, még élénken emlékszem.

[4]) V. ö. alább az általa kidolgozott templomi rendet.

rításokkal, ugynevezett »keritésekkel« (gedárim) megtartani és megerősíteni iparkodik. Ez csak a nyilvános és magánélet kárára történik, ugymond, mely ezáltal annyira megszorítatik, hogy ezeket a keritéseket ledönteni kényszerűl, végül pedig magukat a vallásos intézményeket sem kiméli, melyeket védeni hivatottak. Az ilyen fölösleges, szigoru megszorítások, igy folytatja, veszélyeztetik a vallás lényegét, mert a talmud szerint »hasonlók azokhoz a tökökhöz, melyeket olajos hordókba tesznek, hogy a hordót megtöltsék. A tökök kiszorítják az olajt« [1])

Másrészt pedig a leghatározottabban elitélte Chorin reformátori működését, a nélkül azonban, hogy valamikor résztvett volna azokban az üldözésekben, melyeket Chorin ezért szenvedett. Az ilyen, rendesen tervszerűen előkészített üldözésektől, milyeneket szabadelvű rabbik ellen nem ritkán inscenáltak, mindig távoltartotta magát. A szegedi rabbinak megválasztott Pillitz Dániel, mielőtt állását elfoglalta, levélben megkérte legfiatalabb lányának kezét.[2]) Kohn Schwerin az ajánlatot visszautasította, mert a szabadelvűség hirében álló Pillitz neki nem tetszett. De a mikor a szegedi község 1845-ben Pillitz ellen, egy talmud ellenes röpirat közzététele miatt, tőle is nyilatkozatot kért, azt felelte, hogy »vállait ezzel az igával ne terheljék«. Ezt a nyilatkozatot, melynek hozzá kellett volna járulnia, hogy Pillitznek állásától való felfüggesztését a magyar helytartóságnál kieszközöljék, még akkor is megtagadta, a mikor a szegediek néhány hóval később egy

[1]) Egy előttem fekvő zsinagógai előadásában így szól: נעשו סייג לתורה: לא אמרו ס״ג״ם לתורה · · · שראוי לגדור בכל איסור חמור אבל לא להרבות בגדרים. כי הגדר הוא לשמירה שלא יקלקל הכרם · · · אבל מי יעשה כמה גדרים לגדר הראשון? וכל העושה כן, אם ירבה גדרים מבחוץ יגזל דרך רבים, ואם ירבה אותם מבפנים בישותו, ישחית כרמו ויהיה הטפל מרובה על העיקר. וראיתי בגמ׳ (ירושלמי. שבת פ״א הלכ״ד) על יה דברים שגזרו פלונתי · · · משל לחביות של שמן וכו׳, כי ע״י רב גדרים יתקלקל הדת, כי יאמרו מי יכול לעמוד בדבריהם אם יאסרו לנו גם המותר? ואז אם יפרצו לעבור על דבריהם. יפקרו גם במצות התורה

[2]) Pillitz levele birtokomban van.

[3]) Der Talmud und die Perfectibilität d. Mosaismus vom Standpuncte der Reform beleuchtet von *Theodor Bürger* Pest 1845. 8°. Hamar kisütötték, hogy Theodor = תנאל (ez volt Pillitz héber neve) és Bürger = πολίτης = Pillitz. L. *Löw és Kulinyi*, i. h. 168. l. köv.

61 hitközségi tagtól aláirt levélben kérésüket a legsürgősebben ismételték.[1])

Hasonló magatartást tanusított, a mikor Lőw Lipót Kanizsáról Pápára hivatott, a hol megválasztását az orthodoxok a leghevesebben ellenezték. Néhány megyei hivatalnok tanácsára, a kik részükön voltak, a legtekintélyesebb községektől és rabbiktól nyilatkozatokat gyűjtöttek Lőw megválasztatása elleni tiltakozásuk támogatására. Pozsonyból és más községekből az ilyen véleményezések már be is érkeztek és pápai hitközségi tagok nagyszámu gyülekezete, »a kiknek lelkök elkeseredett, szivök fájdalomtól lesujtott volt a hit és vallás veszélyeztetése miatt és az erőszakosak miatt, a kik azt a bizonyos kanizsai férfiut rabbinak akarták«, Perls Izsák Mózeshez, akkori bonyhádi rabbihoz fordult, hogy még több ilyen véleményezést gyűjtsön. Perls 1846 julius havában Kohn Schwerintől is kért ilyen nyilatkozatot, a ki azonban, habár Lőwnek vallásos irányával sem volt megelégedve, erre rábirható nem volt.[2])

A talmud és a rabbinikus irodalom tanulmányozása élete főfeladatát ugyszólván elemét képezte, de azért becsülte a világi tudást is, melynek elsajátítására tanítványait egyenesen ösztönözte. Gyermekeit nemcsak gondosan taníttatta a német olvasásban és irásban, hanem egy keresztyén tanítótól, a ki púrimkor rendesen vendége volt, a magyar nyelvben is,[3]) a mi 70—80 évvel ezelőtt zsidó házban — hisz zsidó népiskolák nem léteztek — csak kivételesen, tán rabbiházban sehol sem volt található. Legfiatalabb vejét, a cseh születésű Schulhof Ezékielt is, a ki házában a rabbi pályára készült, a magyar nyelv megtanulására buzdította, melynek ismeretét, ugy mint a képességet egy az egész közönség által érthető

[1]) Az előttem fekvő levél (kelte: ט״ל למב״י תור הגאולה) így kezdődik: שנית באנו לבקש סליחה על אשר מצאנו את לבבינו לעבור על רצונו השהור, אשר ציוה עלינו בל נעמים עולינו על שכמו להטרית את נפשו היקרה אדות הפרעדינער אשר מר לנו מר, ואנחנו מבוהלים ודחופים . . .

[2]) A levél, melyet Perls ez ügyben hozzá intézett, birtokomban van. V. ö. Löw és Kulinyi u. o. 162. old.

[3]) Atyám közlése, a ki gyakran beszél Gyöngyösi jurátusról, a ki a magyar nyelvre tanitotta.

német beszédnek megtartására, a rabbinak, a ki vele bir, nagy előnynek tudta be.[1])

Ő ugyanis a templomi szónoklatnak sokkal nagyobb fontosságot tulajdonitott, mint a korabeli rabbik túlnyomó nagy része, és — ami akkor ritkaság számba ment — nemcsak az u. n. »jó szombatokon«, hanem ha csak szerét tehette, minden szombati istentiszteletnél beszélt. Nem annyira egyes bibliai és talmudi helyek szellemes magyarázatára, mint a hívek lelki ébresére és nemesítésére törekedett. *Derásái*ban legszívesebben az »Atyák mondásai« erkölcsi tételeivel foglalkozott.[2]) Különös alkalmakkor ünnepies istentiszteletet szokott rendezni, és ilyenkor megfelelő, olykor-olykor német alkalmi beszédeket is tartott, melyek bár nyelvezet dolgában nem voltak teljesen szabatosak, mégis forma és tartalom tekintetében közel állottak a modern predikációhoz.

Igy pl. 1846-ban, a türelmi adó beszüntetésekor hálaadó istentiszteletet tartatott, amikor is e vivmány erkölcsi oldalát oly nyilt és öntudatos szavakkal hangsúlyozta, amint azt akkori zsidó szószékről ritkán lehetett hallani. »Ez az adó« — igy szólt— melyet minden méltó ok nélkül, csak azért kellett fizetnünk, mivel a »zsidó« nevet viseljük, gyalázatunkra szolgált a népek között«; ennek megszüntetése remélhetőleg a zsidó öntudat megerősbödésére fog vezetni. Ezért kötelességünk hálát adni a királynak, ki »eltávolította rólunk e gyalázatot«, a nádornak, ki befolyását a zsidók javára érvényesítette, és az ország rendeinek, kik ezen reánk nyomasztó és annyira megszégyenítő adó megszüntetésén fáradoztak, mely adó törvénytelen és jogtalan volt, mivel mi is e haza fiai vagyunk, az ország többi lakóival egyaránt viseljük a közterheket, sőt éle-

[1]) Egy Schulhof számára kiadott ajánló levelében egyebek közt ezeket irja: הנוה בחכמת התורה והוא מושלם גדול, כי גם לשון המדינה, אשר באסיפת שרי המדינה הגדולים הפרתמים ושרי הקומידאטע הוסכם להגדיל לשון אונגארי, צויתי על חתני היקר שילמד אותו על בריו, וכן עשה . . . אז אם יחפצו לזמנים לדרוש בלשון המובן לכל השומעים אנשים ונשים — בשניהם ידין רב לו.

[2]) Ilyen szombati és ünnepi előadások nagy számmal vannak birtokomban. Csekély kivétellel élte utolsó 10 évéből valók, midőn a 80—90 éves aggastyánnak elég volt pusztán a gondolatmenetet, vagy csak a jelmondatokat leirni. A régebbieket a bajai tűzvész pusztította el.

tünket is koczkára vetve szembeszállunk az ellenséggel, mely e haza jólétét megtámadná.« [1])

Midőn Horváth Nepomuk János az akkoriban Grassalkovich herczegi uradalomhoz tartozó Baja örökös bérlője (még 1840 előtt) hirtelen meghalt, akkor a bajai zsinagógában külön gyászistentiszteletet tartottak. Ez alkalommal Kohn Schwerin hosszabb német beszédet tartott, mely akkoriban nem csekély feltünést keltett,[2]) és mely nyilván kiváltképen nem zsidó hallgatóságára akart hatni. Hangsúlyozza a zsidó vallás türelmességet, mely szerint »minden nép erényes fiai részesülnek a túlvilági üdvösségben,« és fejtegeti, hogy a vallás szabványai mellett vannak még »természetes törvények« melyek erkölcsi tisztaságot és önmérsékletet követelnek, és az embert megnemesítik.

Az ujonnan épült bajai templom felavatására fogalmazott, de meg nem tartott beszéde, melyre még visszatérünk, szintén német nyelven volt fogalmazva és hasonló szellemtől áthatva.

Ez adatok kiegészítéseül hadd álljon még e helyütt néhány gyermekkori emlékem.

Úgy körülbelül 9 éves fiú lehettem, mikor egyszer kezembe került az *Ezeregy éjszaká*-nak egy példánya. Sokat töprenkedtem fölötte, vajjon csakugyan vannak-e varázslók, daemonok és mindenféle csodaállatok, melyek e mesékben előfordúltak, és rászántam magam, hogy megkérdezem nagyapámat anélkül hogy sejtettem volna, hogy ezzel micsoda dilemma elé

[1]) Az előttem fekvő beszédből kiemelem a következőket: שחמסים היינו צריכי׳ לתת על לא דבר, רק לפי ששם ישראל עלינו, ועי׳ זה היינו חרפה בגוים ובפרט להמון עם · · · ובבטול הבזיון הגדול הזה ממילא בטלה חרפתינו מן העמים ואפשר שזה יהי׳ לנו לאות שנתקיים הכתוב ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם וכו׳ · · · הן לכל זאת עלינו לתת שבח והודאה למלכנו, שהסיר מעלינו חרפת העמים · · · גם אדונינו הפאלאטין הגדיל חסדו עמנו להצדיק אותנו לפני מלכינו, גם שרי המדינה שהיו ראשונים באסיפת שרים ומנהיגי המדינה לזכור אותנו לטובה ולדבר על לב המלך · · · בגלל המם הזה אשר לא כדת ובלא יושר, באשר גם אנחנו מילדי אנשי המדינה וגישאים כל מסי המדינה ככל העמים מבני המדינה, אף גם חרפנו נפשינו לעמוד לפני אויב הבא לכלות טובת המדינה · ·

[2]) Ó-Becsén lakó veje Freund elkérte a beszéd szövegét, mely ilyen módon megmenekült a tűzvésztől, Freund hagyatékából pedig birtokomba jutott.

állítom. Rövid gondolkozás után, a már akkor 90 éves, jámborhitű, de felvilágosodott elméjü aggasttyán így felelt: »Hajdanában lehettek ilyen dolgok, mert a biblia beszél varázslókról, a »gémára« már daemonokról és csodaállatokról is; de azóta *a természet megváltozott* [1]) és ezek a természetfölötti dolgok többé nem léteznek, nem kell bennük hinned.« Mikor Rasiból és a misnából kihallgatott, nagyon gyakran búzdított, hogy szorgalmasan foglalkozzam természettannal, geographiával és nyelvtannal is. Mindig megdicsérte és ösztönözte unokáit, ha a bajai zsidó népiskolában, az ország egyik legrégibb és legjobb berendezésü iskolájában, jó előmenetelt tettek, és a kalligraphált német nyelvü újévi üdvözleteket, melyeket neki átnyujtottak, mindig nyájasan fogadta, és a héber szövegüekkel együtt megőrizte.[2]) Mellesleg mondva, szorgalmas újság olvasó is volt, különösen 1848—9-ben, a mikor is őt mint a magyar szabadságharczok lelkes hívét fogjuk még megismerni. Ezek ugyan magukban véve jelentéktelen dolgok, de egy akkori öreg rabbira meglehetősen jellemző vonások.

Rabbinikus tevékenységének főfeladatául természetesen a »tanulást és tanítást« tekintette, csakhogy nem az akkoriban általánosan elterjedt módon teljesítette. Ama régibb talmudi autoritások módszerét követte, kik nem voltak rabjai a betünek és hagyományos felfogásoknak, hanem elég bátorsággal birtak, önálló véleményt formálni, kik a »tóra igáját« inkább könnyíteni, mintsem nehezíteni igyekeztek s kik nem tündökölni akartak szellemükkel, hanem az igazságot felkutatni.

A talmud tanulmányozásában, melylyel rendesen éjfélen túl foglalkozott, határozott ellensége volt az 1500 táján Pollák Jakobtól feltalált s akkoriban országszerte divó u. n. *pilpulisztikus* módszernek, mely mesterkélt, bár olykor-olykor igen elmés dialektikával nehézségeket és ellenmondásokat kutat fel, hogy azokat aztán ugyanilyen módon elsimíthassa. Amit ő nagyra becsült, az a »lapról való tanúlás« volt, azaz a talmudi szöveg egyszerű szószerinti értelmének kutatása, és

[1]) Ez a talmudi irodalomból átvett szólásmód (נשתנה הטבע) ráutal a forrásra, melyből ez argumentatio ered.

[2]) Néhány ilyen újévi üdvözletet hátrahagyott levelei és irományai között találtam.

ebben ő mester volt, kit kora tudósai tekintélynek ismertek el.[1]) A kommentárok közül csak az ugyane módszert követő régibbeket, de ezeket aztán behatóan tanulmányozta, kiváltképen Rasi utólérhetetlen minta-kommentárját, melyről azt szokta mondani: »Rasi idejében minden csepp tintát aranynyal kellett felmérni.« azaz nála nincs semmi fölösleges; minden szót gondosan kell mérlegelni.[2])

A talmud későbbi magyarázóira és feldolgozóira (acharónim), kik többnyire a pilpul módszerét követik, nem sok figyelmet fordított, sőt tanítványait gyakran intette, hogy ne sokat foglalkozzanak velük, mert az elfecsérlése a drága időnek, sőt olykor zavaróan és károsan hat.[3])

Ha rabbik, vagy egyéb talmudismerők felkeresték, hogy vele »tóráról beszélgessenek« és agyafúrt kérdéseket vetettek fel, hogy azokat mesterségesen felállított elméletek segitségével megoldják, ő, ahelyett hogy mindjárt a szokásos vitába bocsátkozott volna, fel szokta szólítani az illetőt, hogy előbb vegye át vele együtt a talmud ama helyét, melyből az értekező kiindult. Miután ez Rasi és más régibb kommentátorok gondos tanulmányozása mellett megtörtént, azt szokta mondani a kérdést feltevőnek: »No most mondja meg még egyszer, hogy voltaképen mi volt magának feltünő.«. Az illető rendesen kénytelen volt bevallani, hogy a talmudi helynek *ilyen* felfogása és magyarázása mellett a vélt nehézség egyáltalában nem létezik és az egész mesterséges dialektikával felépített légvár magától összedől.

Hogy mennyire sajátos és önálló volt az ő talmudi

[1]) הוא העמיד העולם ברגל התורה אשר לא היה במוהו ללמוד דרך המשט והאמת, így Perlesz Baruch A. fentemlített gyászbeszédében.

[2]) E szabályt gyakran véste emlékezetembe ifjúkori tanitóm, boldogult emlékü Perles Baruch A., müncheni barátom dr. Perles József atyja, nagyatyám nevében, kinek legkedvesebb tanitványa volt. A jeles férfiú később évek hosszú során át mint rabbisági assessor működött Götz oldalán, később Götz halála után mint rabbihelyettes.

[3]) Blitz Márk, bezdáni rabbinak és volt tanitványának irt egy előttem fekvő levelét e szavakkal végzi: ייישר כחך ואומר: ואסיים באמירת שלום חילך לאוריתא, ואל תשגה הרבה בדברי האחרונים כאשר כבר הודעתיך, כי הרגיל בהם מאוד מחסר לו מהזמן היקר וללא יועיל והלואי שלא יזיק. Ugyanezt kiemeli Bernstein József úr (Szeged), ki szintén tanitványa volt, hozzám intézett 1893. okt. 3-áról kelt levelében.

módszere, azt a legszembetünőbb módon bizonyítja a szülőföldéről Vág-Vecséről R. Vecs Jakabnak nevezett, Neuschloss Jakabhoz való viszonya, ki az akkori rabbik között tekintélyes helyet foglalt el. A kölcsönös tisztelet, melyet egymás iránt halálukig tanusítottak, gyermekeik összeházasítását vonta maga után, mivel mindegyikük abba helyezte büszkeségét, hogy a másikkal sógorságba lépjen. Azóta élénk levelezésben álltak egymással. Leveleikben, miután családi viszonyaikról néhány szivélyes szóval megemlékeznek, nagyszabású talmudi fejtegetésekbe bocsátkoznak, melyeknél rendesen a következő körülmény tünik szembe: Neuschlosz, Szófer Mózes ifjabb tanítványainak egyik legkiválóbb alakja, nélkülözte Götznél az éleseljéjü megkülönböztetéseket, valamint az újabb és legújabb rabbinikus irodalom belevonását; emez ellenben azt cselekszi, hogy az előbbinek legszellemesebb értekezéseivel, anélkül, hogy bővebb tárgyalásukba bocsátkoznék, szembe állítja a talmud egyszerü szószerinti értelmét, amint az a régibb kommentárokban ki van fejtve.

A két elismert nagy talmudista nem tudta egymást megérteni és a talmud eme mondásával vigasztalta magát; »Ez is, az is az egy élő Isten szava.«

Kohn Schwerin oly szilárdul meg volt győződve a talmud egyoldalú pilpulisztikus felfogásának káros voltáról, hogy tanítványainak, ha őt elhagyták, hogy más híres mesterek tantermét felkeressék, el nem mulasztotta lelkükre kötni, hogy »egyszerü tanmódszerüket« el ne feledjék.[1]) A pilpul káros és rút kinövéseire még nyilvános templomi előadásaiban is rámutatott.[2])

Az eddigiekben ismertetett elméletét a gyakorlatba is átvitte. A későbbi rabbinikus tekintélyek döntéseit nem tekintette megmásíthatlan normáknak, még kevésbbé szentirásnak, melynek szavain nem szabadna gáncsolódni. Volt elég bátorsága a régibb forrásokat önállóan értelmezni, és ezek alapján a rendes gyakorlattól eltérő döntéseket hozni, legtöbbnyire

[1]) Több tanitványának, többek közt boldog emlékezetü tanitóm, a bajai rabbisági assessornak, Perles Baruch A.-nak szóbeli közlése.

[2]) Igy a »Pirke-ábóth« I. 17-hez fűződő egy előttem fekvő fejtegetésében.

azért, hogy valamely enyhébb felfogásnak szószólója lehessen és a körülményeket latba vetve, a kérlelhetlen betü ellenében könnyítéseket érvényesíthessen gyakran nem csekély bámulatára sőt rémületére tanítványainak, és vele levelezésben álló barátjainak.[1])

E módszert kivált akkor alkalmazta, ha arról volt szó, hogy egy községet, vagy akár csak egyes embereket, különösen szegénysorsúakat valamely kártól megkiméljen, vagy hogy valakinek a becsületét, vagy méltóságát, hivatalát és ez által kenyerét megmentse. »Egyszerüen kimondani, hogy valami tilos (ószúr), vagy hogy élvezete tilos, (tréfó) vagy valakit egyik vagy másik vallásos hivatal viselésére alkalmatlannak (pószul) nyilvánítani, ez nagyon olcsó jámborság, melyhez — így szokta mondani — nem sok talmudi ismeret szükséges.« [2])

Jellemző egy magában véve jelentéktelen dologban való eljárása. Monostorban, egy bácsmegyei faluban hivatalából elmozdítani akarták a metszőt, mivel öreg kora mellett tartani lehetett tőle, hogy a keze már nem elég biztos. Az ügy Kohn Schwerin elé került, ki úgy döntötte el a kérdést, hogy az aggastyánt meg kell hagyni hivatalában. Egyik tanítványa, Blitz Mordechai, bezdáni rabbi, ki az elbocsátás mellett döntött volt, csodálkozását fejezte ki előtte e döntés fölött, melynek okát ő be nem láthatta. Kohn egyebek közt így felelt rá: »Való igaz, hogy Schor Ephraim Salman [3]) óva int, hogy öreg embert nem szabad metszőnek alkalmazni; azonban a régibb tekintélyű Agur,[4]) melyre e kérdésben hivatkozik, hozzá teszi, hogy minden az illetőnek egyéniségétől függ.« Ennélfogva ő, — Kohn Schwerin — a szóban levő metszőt egy megbizható szakértő által megvizsgáltatta, vajjon tényleg reszket-e vagy gyengeséget árul-e el a kés kezelésénél, és személyesen is meggyőződött felőle, hogy ez az eset nem forog fenn. Ami pedig Landau Ezekiel döntését illeti, melyre Blitz hivatkozott, hogy a metszőt hivatalára alkalmatlannak nyilvánítsa, hát ő megvallja, hogy Landau döntvényei nincsenek birtokában, és hogy ez idő szerint Baján egyáltalán nem kaphatók.[1]) »Azonban — így folytatja — megvallom neked az igazat: Tisztelet becsület e döntvények szerzőjének, de, *mégha ismertem volna is a véleményét*, mint a hogy nem ismertem, *azt a metszőt én még sem nyilvánítottam volna hivatalára képtelennek, és nem fosztottam volna meg egy istenfélő embert a kenyértől.*«[2]) Ezután bebizonyítja, hogy a talmud és a régibb decisorok értelmében az öregség magában véve nem tesz alkalmatlanná a rituális metszésre és megjegyzi, hogy ő maga részéről, egy kipróbált jámbor és *tanúlt* öreg emberhez több bizalommal van, mint a legtöbb *fiatalhoz*, ki nagyon is gyakran ép oly tudatlan, mint megbizhatatlan.

[1]) Erre nézve reám maradt levelezésében számos jellemző adatra bukkantam.

[2]) »*Sok fáradtságot vettem magamnak* — így szokta volt mondani. — *hogy az ügyet enyhén intézhessem*«. Több idevágó jellemző példával még a következőkben fogunk találkozni.

[3]) A תבואות שור szerzője.

[4]) Landau Jakob Baruchtól a XV. sz. második felében.

VI. *Rabbinikus tanitói müködés és joggyakorlat.*

Mióta Kohn Schverin rabbi lett, évről-évre mindinkább szélesbbedett tanítványainak köre. Mindinkább nagyobbodott az ifjak száma, kiket tudományának híre Bajára csődített, olyannyira, hogy az aránylag kis község csak nagy nehezen tudta őket szállással és a szokásos »koszt-napokkal« ellátni. Mindezeknek atyai barátja volt, kinek gondoskodása tanítványainak jövőjére is kiterjedt. Arra oktatta őket, hogy már talmudi tanúlmányaik ideje alatt hajlamaik és tehetségeik szerint gyakorlati pályára készüljenek. Kipróbált, idősebb tanítványai számára még a jövendő élettárst is kiszemelte, a kit rendszerint el is fogadtak. Mindannyival irásbeli érintkezésben maradt még akkor is, ha — ama kor szokása szerint — más jeles mesterek iskoláit felkeresték, hogy azok talmudikus módszerével megismerkedjenek, sőt még az önálló állásban levőkkel is érintkezett és hozzá intézett leveleik gyakran megható módon mutatják a szeretetteljes gondosságot, melylyel irá-

[1]) Nyilván a bajai tűzvész következtében.

[2]) E levelet a czímzett nem rég meghalt fiának és hivatalbeli utódjának, Blitz Adolfnak (Bezdán) köszönhetem, ki atyja hagyatékában találta.

nyukban volt és a viszony bensőségét, mely a mester és egykori tanítványai közt mindvégig fennállott.

Tanítói működésében első sorban ama elv vezérelte, hogy »tórát terjesszen«, mire Dél-Magyarországban nagyon is rá szorultak, a hol a talmud tanúlmányozása a fönt 1) vázolt viszonyok folytán igen csekély ápolásban részesült. És ezen feladatnak teljes mértékben megfelelt. Századunk első felében alig volt ott község, melynek nem lettek volna a talmudban járatos tagjai és ezek csaknem kivétel nélkül mindannyian Kohn Schverin tanítványai voltak. *Ilyen* tagokat akart ő a zsidóság számára nevelni, nem pedig rabbikat képezni, sőt gyakran tanítványait egyenesen visszatartotta attól, hogy rabbiságot vállaljanak.

Ezen körülmény magyarázza ama tényt, hogy azon ifjak hosszú sorában, kiket félszázados működése alatt a talmudi tudományokban oktatott, sok tekintélyes magántudósra, de aránylag csak kevés hivatalban levő rabbira akadunk.[1])

»Tanítás és tanúlás« mellett századunk elején még a birói hivatal is a rabbi hatáskörébe tartozott. Biráskodása nemcsak házassági és egyéb családi viszályokra, vagy a községben felmerült vallási differencziákra terjedt ki, hanem olykor magánjogi perekre is, melyeket a felek, néha oly esetben is, ha az egyik fél keresztény volt, a rabbi elé vittek, a ki gyorsabban és olcsóbban döntött, mint a rendes törvényszék. Minél nagyobb volt a rabbi hírneve, annál sűrübben fordultak hozzá peres ügyekben még a messze távolból is. Kohn Schverint rendszerint Baján keresték fel a felek, hol a szóbeli tárgyalásokra megjelentek. Gyakran a helyszinen eszközölték a kihallgatásokat és tanuvallomásokat, a melyeket azután hozzá

[1]) Ezek közül felemlítendők: Válentin Simon rabbi Jankováczon, Blitz Mordekhai rabbi Bezdánban és ennek fia és utóda Blitz Adolf; Ullmann Izer, zentai rabbi, kit 1848-ban a szerbek kegyetlenül meggyilkoltak; Perlesz Baruch Áser, rabbisági assessor és egy ideig rabbihelyettes Baján; Füchsl Wolf Lőb, egymás után rabbi Miaván (a hol született), Abonyban, Mezőturon és Beczkón; Heil Sámuel, rabbisági assessor Bonyhádon; Wolf Efráim, rabbi esztergomban; Weber, rabbi Adán, ki később Palesztinába vándorolt ki; Judel Gyarmat rabbi Weinernben; Silberstein Salamon, rabbisági assessor Bonyhádon; Józef ben Jiczchák, rabbihelyettes Bács-Almáson és végre, Schulhof Jechezkel, Kohn Schwein veje, a kire még visszatérünk.

beküldtek, hogy azok alapján döntsön. A hivataloskodása alatt elintézett jogesetek számát illetékes helyen ezrekre teszik.[1])

Hogy az igazságot kiderítse és konok vétkeseket megpuhitson, oly eszközökhöz is fordult, melyek jellemzők a kornak kulturállapotára, a melyben alkalmaztattak és ritkán tévesztették el hatásukat. Ilyenek voltak a »sulyos átok« és a »sulyos eskü.« Előbbit fontosabb, vagy bonyolódott jogeseteknél alkalmazták és a zsinagógában nyilvánosan mondták ki mindenekre, ki a fenforgó esetben tanúvallomást tehetne és nem jelentkezik.[2]) A »kemény« vagy »nehéz eskü« a viszonyokhoz alkalmazott formulából állott, mely a középkori zsidó esküre emlékeztet s átkokat foglal magában, a mint épen az illető rabbi fantáziájából kikerültek. Rendesen bizonyos formaságok kiséretében alkalmazták, melyekkel az esküttevőre hatni akartak, hogy rettegjen a hamis eskűtől. Egy ilyen eskű, melyet Kohn Schwerin az engesztelési nap előestéjén a zsinagógában, a frigyszekrény előtt tétetett le olyan egyénnel, kit egy reá bizott pénzösszeg elsikkasztásával gyanusítottak, eredeti fogalmazásában ránk maradt.[3]) Egy pár esetben az esküvő

[1]) בגלילות באמשקע לאלפים הביאו לפניו משפטים ופשרות, igy a gyászbeszédben, melyet tanitványa Perlesz Baruch A. mondott koporsójánál. A gyászbeszédet és a tovább idézett emlékbeszédet felejthetetlen barátomnak, néhai dr. Perlesz Józsefnek köszönöm, a ki apja hagyatékából rendelkezésemre bocsátotta.

[2]) Előttem fekszik egy ilyen »nehéz átok« Kohn Schwerin héber kurzivirásában, mely következőképen hangzik: »קבלת הרם המור, Ein jeder Mensch von uns, wer eine Wissenschaft hat von dem Geld, welches Reb Mendl Hirsch seinem Schwager Reb Wolf Reitzer יום טוב hat aufzuheben gegeben, und laut der Rede von Reb Mendl Hirsch bei dem Reb Wolf Reitzer ist entwendet worden, ist schuldig Solches öffentlich hier auszusagen. Wer aber Solches warhehlt und hier nicht sagen will, ist auf sich מקבל einen הרם המור ומעודה zu sein מוחרם auf dieser Welt בחייו und nach seinem Tod, dass seine נשמה soll nicht kommen בעולם הנשמות, weil dadurch eine ganze Familie unglücklich ist gemacht worden. Amen.«

[3]) Vonatkozik az előbbi jegyzetben ismertetett esetre s ekép hangzik: »Scharfe שבועה. Ich Wolf Reitzer בן דבורה schwöre hier במקום קדוש, was bestimmt ist, Gott anzurufen, besonders in den תשובה — Tagen und ר״ה und י״כ, dass ihm Gott soll מוחל seine עונות sein und eine שנה טובה geben, und in gegenwart dieser ספרי תורת משה, welche die göttliche Gebote enthalten, in welchen die Uebertreter dieser Gebote mit grossen Strafen und vielen sehr bittern קללות bedroht worden sind: so

félre halotti ruhát adatott, s a templom előcsarnokában kiteritette arra a »mosdó-deszkára«, melyen a halottak rituális fürösztését szokták végezni, és körülvétette a chevra kadisa tagjaival, kik égő gyertyákkal álltak mellette. Ilyen »kemény eskü« tényleg sok konok tagadót vallomásra késztetett.[1])

Leginkább a házassági viszályok kiegyenlítésére fordította figyelmét, lehetőleg a nőnek védelmére kelve, a ki az akkori jogviszonyok közt csakugyan a »gyönge« fél volt. Hogy czélt érjen, még nagyobb utazásoktól sem riadt vissza; szükség esetén érvényesítette tekintélyét, mint megyei rabbi, a mennyiben a renitensekkel szemben a világi hatóságokhoz fordult, melyek törekvéseit készségesen támogatták és döntéseit jogerős itéletnek tekintették.[2])

A házasságnak akkoriban fölötte gyakori, nem ritkán könnyelmű felbontását tőle telhetőleg megakadályozta, vagy legalább megnehezítette, főleg ha a nő beleegyezése hiányzott, a kinek igen gyakran akarata ellenére is küldötték, olykor lábaihoz vetették a rituális válólevelet. Nőket, a kik házas-

schwöre ich einige Stunden vor כל נדרי, am Anfang des יום הדין הגדול והנורה, dass von dem Geld, weches mein Schwager Mendl Hirsch mir hat aufzuheben gegeben, und nach seiner Rede er, als er die Brieftasche selbst aus dem Kasten genommen hat, leer gefunden hat, ich gar keine Wissenschaft habe, wo das Geld ist hingekommen, viel weniger ich selbst, oder mein Weib es gestohlen haben. Sollte ich so leichtsinnig sein, aus Habsucht hier in einer solchen wichtigen Stunde, wo ein Jeder, der nur ein wenig Glauben an Gott und an seine Heilige תורה hat, vor dem יום הדין הגדול zittert, falsch zu schwören: sollen mich alle קללות, welche in diesen heiligen ספרי תורה und in beiden תוכחות stechen und noch dazu alle Unglücksfälle treffen, welche nur möglich sind auf dieser Welt und השם ב"ה soll auf mir גוזר sein ביום הדין alle schwere und bittere Krankheiten ohne Hoffnung eine Befreiung zu erleben. Auch soll ich so arm werden, dass man mich, um mein Leben zu fristen, soll müssen herumführen zu Betteln« . . . .

[1]) Egyebek közt, édes atyám tanuskodása szerint, több fiatal embert, a ki ellen apasági keresettel léptek fel és a kik számos súlyos bizonyíték daczára, konokul tagadtak mindent.

[2]) והיו דבריו נשמעים מכל אדם, הן אצלינו והן אצל השררה הרמה קיימו וקבלו תמיד פסקיו, מצד שנודע ומפורסם היה לאיש אמת שונא בצע — igy olvasom egy emlékbeszédben, melyet fentemlített tanitványa és számos éven át mellette működő assessora Perlesz mondott olyan zsinagógában, a hol Kohn Schwerin több mint 37 éven át mint rabbi működött.

ságukban szerencsétlenek voltak, hathatósan megvédelmezett a férjeik erőszakos tulkapásai ellen, mire nézve a Bácskában még manapság több jellemző adoma forog közszájon.[1])

Egy »agunah«, vagyis olyan nő, kinek a férje eltünt, vagy valahogyan életét vesztette, a nélkül hogy halála a zsidó vallástörvény által előirt módon megállapitható lett volna, mindig hathatós és fáradhatatlan pártfogóra talált benne. Ilyen esetekben nem kimélt fáradságot és nem irtózott semminemű felelőségtől, hogy a különben élethossziglani özvegységre itélt nőnek az ujabb házasságkötés lehetőségét megszerezze, mozgásba hozva rabbinikus tudományának egész nagy apparátusát, hogy ez ügyet a lehető legenyhébb módon itélje meg. Igy esett, hogy a nők messzetávolból fordultak a férfiuhoz, a kit mint béke-

[1]) Egy gazdag, de tudatlan és bárdolatlan férfiú neje D . . . ben, egy Baja mellett fekvő falúban, kit férje többször ütlegekkel bántalmazott, segítséget keresett Kohn Schwerinnél, ki a durva embert, ki ismételt idézések daczára nem jelent meg, hanem nejét ezentúl is verte megyei pandurokkal hozatta Bajára. Ott kihivóan és szemtlenül viselkedett Kohn Schwerinnel szemben, egyebek közt felhozván, hogy midőn feleségét verte, csak jogával élt, hisz a tóra azt mondja az asszonynak: והוא ימשל בך (és ő — a férj — fog uralkodni rajtad). (I. M. 3, 16) »Te *am há-árecz* — förmedt reá az ősz rabbi — nekem akarod magyarázni e szavak értelmét? Te mered nekem mondani, hogy a szent tóra megengedte a feleség bántalmazását?« Ezzel úgy képen teremtette coram populo a jeles exegetát, hogy az sokáig emlékezett erre, nejének pedig többé sohsem adott okot a panaszra. Hasonló adoma a következő: P. . . , a bajai község egy tekintélyes és vagyonos tagja elvett egy szép, derék, de szegény leányt. A szerelmi mámor hamar elmult, és a férj azon ürügy alatt, hogy neje nem elég jámbor, mert — szappannal mosakodik, a házasság felbontását követelte, a mit Kohn Schwerin határozottan megtagadott. Nem sokkal ezután beköszönt a púrim ünnepe és vele a szokásos »slách-mónesz« (ünnepi ajándék) a rabbi számára. Egyebek közt P . . .-től boriték érkezett, melynek tartalma »szimchát púrim«-kivánat és egy százas bankó volt. Kohn Schwerin halkan nevetett és atyámat hivta, ki ekkor körülbelül 14 éves volt, és neki a meghagyta következőket: »Vedd e levélkét — jól vigyázz rája, mert pénz van benne, sok pénz — vidd azt Reb P. . .-hez és mondd neki: »Atyám azt üzeni, hogy maga »sante« (bolond), gonosz bolond és rossz ember; tartsa meg a pénzét és tartsa meg a feleségét, különben baja lesz!« — Nos Elizigl, hogy fogod mondani? A fiú addig ismételte előtte ezt az üzenetet, hogy azután P. . .-nek, számos vendég jelenlétében szórúl-szóra hűségesen el is mondhatta. P. . . tényleg megtartotta pénzét és — feleségét és hosszú és boldog házasságban élt vele.

szerzőt és mint »a nők védelmezőjét és oltalmazóját« ünnepeltek. »És a szeretet mindeme tetteit — így dicsőítik őt megbizható és hivatott részről — ingyen végezte, mert peres ügyek, rituális válólevelek kiállítása és átadása, chálicza és hasonló ügyek elintézéseért nem fogadott el semminemű díjat.« [1])

Ezen békebirói tisztsége mellett, akkori szokás szerint, a közjegyzői tisztséget is viselte, a mennyiben a házassági és mindennemű egyébb szerződéseket, végrendeleteket sat. ő szokta hitelesíteni, az illető okmányra rávezetve, hogy a felek, vagy tanuk azokat az ő jelenlétében aláirták, vagy valódiaknak kijelentették.[2])

Megyéjének községi életében ő volt a békebiró, kinek rendszerint sikerült a községek keblében felmerülő gyakori viszályoknak kiegyenlítése. Az ilyenekre alkalmat szolgáltattak majd vallásos kérdések, majd házassági viszályok és egyesek közt felmerülő perpatvarok,[3]) majd pedig a községi elöljáróság megválasztása és a kultuszadó kivetése körül felmerült viszályok,[4]) épúgy ellentétek és gyakran nyilvános ellenségeskedések

[1]) A fent idézett emlékbeszédben egyebek közt ezt olvasom: ילמדנה בנתיכם נחי ואשה רעותה קנה כי סר צל ומגן הנשים. אשר כל ימיו היה משתדל לתוקן השלום בין איש לאשתו, תמיד עמד לימינן וחשש לתקנתן לא לבד בענין היתר ענונות, רק אף לייסר בעליהן פרא אדם, אשר הכו ועמו והריעו לנשיהם . . . אך טרח ויגע לאין מספר לפטרן מבעליהן הרעים, ונמל חסד חנם, כי מעולם לא לקח מאומה ממשפטים ונישין וחליצות וכדומה.

[2]) Több ilyen okirat van előttem.

[3]) Például, egy az idegenből hozott »cháver«-czím, melyet a bácsalmási templomi elöljáró nem akart elösmerni, miből czivakodás keletkezett, melynek kiegyenlítésére 1842-ben Kohn Schwerint kérték fel.

[4]) Az ilyen viszályokat tárgyaló számos ügyirat közül, mely Kohn Schwerinnek fájdalom, csak utolsó életéveiből fekszik előttem, e helyt kiemelem egy monostori Abraham Böhm Binhák nevű rongykereskedő helyenként elegáns héberséggel megirt levelét. 18 év óta, irja (1843-ban), fizet ő az ottani kis községnek *hetenkint* tizenöt krajczár (akkoriban $^1/_4$ frt) kultuszadót, ép annyit, a mennyit az ottani két leggazdagabb zsidó, a mi elég nehezére esett. Most azonban annyira csökkent vagyona, hogy lovát és szekerét kénytelen volt eladni és a falvakban összevásárolt rongyokat kénytelen a hátán czipelni. Hiába kérte Flesch Izsák Hirsch elöljárót, hogy szállítsa le a reá rótt kultuszadót, melyet nem bír előkeríteni és folytatja, ועי"ז חכתי ולא שלמתי בכל השנה מרוב יגוני ועוני לפרנס אותי ואת ביתי — ולא במרד ובמעל הי' עשיתי זאת, כאשר יעידו עלי כל תושבי מקומי

község és községi alkalmazottak közt. Ilyen esetekben a rabbik tekintélyét és állását erélyesen szokta megvédeni.[1])

Legsűrűbben a metszők adtak okot a czivakodásra, a kiknek felfüggesztését és elmozdítását igen rövidesen szokták végezni. A milyen szigorunak bizonyult velük szemben, ha az ellenük felmerült panaszok jogosoknak bizonyultak, oly határozottan vette őket pártfogásába, ha vakbuzgóság vagy rosszakarata akart őket kenyerüktől megfosztani.

Az akkori viszonyokra nézve jellemző az a buzgóság, melylyel egy az egyes községeket valamint a megye összes zsidóságát érzékenyen sujtó bajnak orvoslásán fáradozott. Bácsmegye apróbb helyiségeiben számos zsidó élt szétszórva; itt egy-kettő, amott kis csoportban, s mindezek rendszerint nem tartoztak egy bizonyos községhez. Adott alkalommal igénybe vették ugyan majd az egyik, majd a másik község alkalmazottjait vagy intézményeit, de azért községi adót nem fizettek sem az egyiknek, sem a másiknak és a megye zsidóságára kivetett tűrelmi adó »repartitió«-ja alkalmával mindig nehézségeket okoztak; vallási és peres ügyekben pedig egy rabbi fennhatósága alatt sem állottak. Kohn Schwerin az »aszifá«-kon egybegyűlt hitközségi elöljárókat szóval és irásban ismételten felszólitotta ezen visszásságoknak mielőbbi megszüntetésére, mint megyei rabbivá történt megválasztatása bizonyítja, nem épen eredmény nélkül.[2])

Magában Baján kereszül vitte azt, hogy a hitközség és a »chevra kadisa« elöljáróságának közös gyülése 1829-ben »a község javára« ama határozatot hozta, miszerint a chevrának csak azok lehetnek tagjai, a kik arra kötelezik magukat, hogy »a község terheit ép úgy viselik, mint a hitközségi tagok

— ועתה האדון הנ"ל נחוץ ומנוש עלי לשלם את חובי משלם וגם ברצונו לשפוט אותי שלא כדת ובלא חמלה וחנינה ע"כ אבוא בחילה לפני הכ"ה ועיני אליו תלויות להסיר את המוט העול מעלי . . .

[1]) Tanitványának Walentin Simon jankováczi rabbinak leveléből (1838-ból) a következő helyet emelem ki: היום קבלתי כתב הרבנות החדש אשר הכין אד"מו כתוב וחתום מרוב מנין ורוב בנין מאנשי עדתי גם הק' ר' אהרן לעווי וגם הקצין ר' אבה' בערנועי וגם כל מתנגדי באו על החתום . . . ומעתה לא נשאר לי לבקש כ"א את החמשים זהובים שלקחו ממני ילא נתנו לי . . . והנני עותן תודה ורב ברכות לאד"מו כי הגדיל חסדו עלי לעורני עד כה . . .

[2]) Lásd fönt.

bármelyike, minek fejében a község lakóinak összes jogait és kedvezményeit élvezik.« Ha egy oly egyén a reá rótt községi adót nem fizeti, a »chevra« kizárja tagjai sorából, a nélkül hogy a beiratkozási díjat és az eddig lefizetett tagsági díjakat visszakövetelhetné.[1])

Ezen határozat, mint az idetartozó jegyzőkönyvből kitünik, vonatkozik a Baja környékén lakó egyes vagy kisebb társulatokban [2]) élő zsidókra, kiknek nem volt külön sírkertjük tehát kénytelenek voltak halottjaikat Bajára szállítani. Ezek rendszerint a »chevra« tagjainak sorába léptek, hogy maguknak és hozzátartozóiknak halál esetére biztosítsák a chevra tagoknak járó utolsó tiszteleteket és beneficiumokat, a melyek közt az olcsóbb temetési díj is szerepelt. Azonfelül pedig kötelességnek, sőt becsületbeli dolognak tekintették a »chevra«-tagságot. Ilyen körülmények közt az uj intézkedés, mely manapság is számos községben fennáll, a hitközségnek sok uj tagot szerzett.

Igy növekedett és erősbődött a bajai hitközség Götz Schwerin körültekintő vezetése alatt, még pedig annál inkább, mivel egész hosszú hivataloskodása alatt annak kebelében mindig megtudta óvni a gyakran veszélyeztetett békés egyetértést.[3]) Még mint aggastyán is megértette magát községével, a melyben nemzedékeket látott letünni és keletkezni, noha, a mint látni fogjuk, a mult század nézeteivel azonos vallási meggyőződését épen élete vége felé egy egész más, ujabb idő követelményeivel csak nagy nehezen tudta kiegyenlíteni.

Kevésbbé türelmesnek és békeszeretőnek bizonyult kifelé, ha arról volt szó, hogy hitsorsosai becsületét és jogait védelmezze. Korának divatos felfogása, mely akkor a védtelen és jognélküli zsidóságnak is életfilozofiája volt, hogy t. i. a nyo-

[1]) L. Kohn Schwerintől szerkesztett, sajátkezűleg irt és aláirt ülési jegyzőkönyvet a bajai Cheva-könyvben, folio 1. (uj lapszámozás a könyv vége felé).

[2]) »Jisuvim« ellentétben »Kehillo«-val, vagy szervezett községekkel.

[3]) Egy 1841-ben Löwy Izrael, dárdai rabbihoz intézett levelében olvasom egyebek közt: ולא אכחד כי בשבוע העבר היית מלא יגון ואנחה על פירוד לבבות אנשי עדתי בעסק דבר מחל שהוא לצורך ולתיקון העדה, ואנחה את מי שהצליח בידי לתקן העולם.

más és lealázás a gondviselés által Izrael számára kijelölt és azért üdvös sorsa, épenséggel nem találkozott tetszésével. Sokkal nagyobb volt öntudata és jogérzete, mintsem hogy szó nélkül eltűrte volna a sértegetéseket és erőszakoskodásokat, melyeket zsidókkal szemben szoktak gyakorolni, hanem ilyen esetekben kötelességének ismerte hitsórsosai védője gyanánt fellépni.

A számos idevágó esetből kettőt emelünk ki, melyek kultur- és jogtörténeti tekintetben is érdekes.

A bajai községben régi időktől fogva a »szimchasz-tóra« ünnepen zajos mulatságok voltak szokásosak. A délutáni istentisztelet után a templom udvarába a női templomból almákat és diókat dobáltak le, az ezen kincsekért küzdő interkonfessionális ifjuságot aztán fecskendezőkből és dézsákból vizzel öntötték le. Hasonló szokás más községekben is divott; itt azonban pajkos legények gyufákat és rakétákat is eregettek, mely szokás, bár vallásilag tiltva volt, egész a negyvenes évekig megmaradt, a mikor Kohn Schwerin uj templomi és községi rendje folytán, melyre még visszatérünk, eltörültetett. Egy ilyen »szimchasz-tóra«-tűzijáték alkalmával a tőszomszédságban lakó uradalmi fiskális, ki veszélyeztetve látta az udvarán felhalmozott szénakészletét néhány mogyoró vesszővel felfegyverzett pandur kiséretében berontott a templom udvarába.

A pandurok az ijedten szanaszét száguldó csapatból kiragadták a kezük ügyébe kerülő első ifjut, lehuzták a magukkal hozott deresre és jó rakás ütést mértek a szegény áldozatra.[1]) A megkinzottnak majveszéklése számos kiváncsit csődített oda, de egysem merészkedett az erőszakoskodása folytán hirhedtté vált fiskálissal szembeszállni. Végre Kohn Schwerin is megjelent és erélyes szavakkal követelte az ifju szabadon bocsátását, »mivel nem élünk erdőben és csak a birónak áll jogában büntetéseket kiszabni.« Hevesen szóvita keletkezett, melynek folyamán a fenhéjázó hivatalnok az ősz rabbit durván megsértette. Ez nem volt hajlandó a rajta nyilvánosan esett sérelmet nyugodtan elviselni és minden áron elégtételt kivánt magának szerezni. Ezért Pozsonyba is utazott Grassal-

[1]) Az illető, egy F. nevü ember, mint aggastyán hunyt el nem régen Baján.

kovics herczeghez, a bajai birtokok akkori tulajdonosához, kinél személyesen emelt panaszt. De az állása érdekében megkivánt elégtételt nem birta megkapni, a mit ő nagy bántásnak tekintett, a melyet élte végéig nem birt elfelejteni.[1])

Sokkalta idegenszerübbnek hangzik a következő elbeszélés. Ha a hivatalos okiratok nem bizonyítanák ezen történet hiteles voltát, nehezen képzelhetnők el, hogy ez hazánkban hatvan évvel ezelőtt megeshetett.

Egy Wellisch József nevezetü bajai zsidó egy Vida András nevü nádudvari kovácsmesternek nagyobb összeg pénzzel tartozott, melyet nem fizethetett meg és melyet ellene foganatosított végrehajtás révén sem lehetett behajtani, mivel a zsidónak nem volt semmiféle vagyona. A hitelező a bajai uriszékhez fordult azon kéréssel, miszerint: »*az adós személye itéltessék meg neki és szogáltassék ki neki in natura*«. Az uriszék eleget tett kérésének és az 1832-iki év április 3-án tartott ülésében hivatkozván Verbőczy Tripartitum III. 28. §-ra, elrendelte a Wellisch József személyén megtartandó végrehajtást, aki hitelezőjének »*átadandó 15 napra adósságának ledolgozására*«.

Ez meg is történt és a kovács nemcsak hogy a legnehezebb munkákra kényszeritette adósát, hanem még embertelen módon kinozta is; szalonna evésre és a szombat megszentségtelenítésére is kényszeritette, »éjjel bezárta a libaólba és fenyegette, hogy vassal megveri«.

Ekkor Götz Schwerin pártját fogta a szerencsétlen embernek és községe előljáróságát arra birta, hogy panaszával Mészáros főszolgabiróhoz forduljon, aki a nádudvari birót tényleg utasította (1832. augusztus 1.), hogy »tiltsa meg a kovácsnak ez embertelen bánásmodót, mert *habár ő* [*Wellisch*] *zsidó és fogoly, mégis embertársnak tekintendő*«. De mivelhogy Nádudvar Pest megyében van, ezért az ottani kovács édes keveset törödött a bajai szolgabiró leiratával és adósát a tizenöt nap eltelte után is magánál tartotta és kegyetlenül bántalmazta. Götz Schwerin buzgolkodása folytán Wellisch

[1]) Ezt a históriát még soká emlegették Baján és magam, mint iskolás gyermek, a »fiskalis«-ban, ki már akkor békés nyugalomban élt szomszédságunkban, egy második Hámánt láttam, ki előtt félelemmel tértem ki.

nevében az illetékes Pest megyéhez beadványt intéztek, és a megye ugyanazon év augusztus 3-án meghagyta Madarassy szolgabirónak, hogy vizsgálja meg a dolgot. Ez felszólitotta a nádudvari birót, hogy szigoruan hagyja meg a kovácsnak, hogy azon esetben, ha a bajai zsidó már leszolgálta tizenöt napját, azt rögtön szabad lábra helyezze; ellenkező esetben *fogságban tarthatja ugyan adósát*, de »nem szabad azon a legcsekélyebb kegyetlenséget sem elkövetni«. Mindamellett a szegény ember szégyenletes fogságában még 1832. szeptember 2-án is sinlődött, mely legalább is négy hétig tartott, mert a Pest megye határozatának hites keltezési napjától számitott ujabb határidő után sikerült Götz Schwerinnek kieszközölni, hogy a szegény ember szabadon bocsáttassék.[1])

Budapest. DR. KOHN SÁMUEL.

UJABB MASZORÉTIKUS KUTATÁSOK.

1. *A biblia betüösszege.*

A nélkül, hogy kéziratbeli maszórai adatokat ismertem volna, önálló számítások, továbbá a tóra s a szentírás többi két része hagyományozott betüösszegének vizsgálása alapján kimutattam folyóiratunkban (XIII. 130—144), hogy a tórának körülbelül 300,000 betüt kell tartalmaznia. Chr. D. Ginsburg uj pentateuchkiadásában (1894) és bevezetésében héber bibliájához, mely nemrég jelent meg (Introduction to the massoretico-critical edition of the Hebrew-Bibel. London, 1897.) kéziratokból közli az idevonatkozó adatokat, melyek azon állításomat, hogy Norzi adata a Minchath Sai-ban a pentateuch végén, mely szerint a tóra betüinek összege 304,805, az egyedül igaz és hogy a többi számadat e számból mint variáns származott, teljesen igazolják. Mert Ginsburgnak minden sor betüösszegét a legnagyobb pontossággal összeszámláló kéziratában

[1]) V. ö. Évkönyv, kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1895, 95. és köv. ll., a hol az illető okiratok egy része ki van nyomtatva.

a pentateuch maszórai végmegjegyzésében ez adat foglaltatik. Ch. legalább nem említi, hogy e kéziratban eltérés lenne. Csak az egyeseknél van 5 helyett 7. Ezen összeg daczára, melyet Ginsburg az egyedül helyesnek tart, egy yemeni codexből megjegyzés nélkül közli (Introduction 87. l.) azt a hamis adatot, hogy a pent. betüösszege 400,900.[1]) Ez az adat, mint Ben Aser bibliacodexéből vett jelöltetik, és tényleg megvan a Manuel du lecteurben (ed. Derenbourg) 150. l. és azzal a kis különbséggel, hogy 45 még hozzátétetett, Ben Aser Dikdukéhateámim czimü művében (ed. Baer-Strack 55. l.), mire Ginsburg elmulasztott rámutatni, épúgy mint Baer e helyre vonatkozó megjegyzésében Norzi helyes adatára.

Tanulmányainkban mindez adatokat megbeszéltük és erre utaljuk az olvasót, mert Ginsburg »Introduction«-jában a betüösszeg egész kérdésével 4 sorban végzett (113. l.).

Mivelhogy a tóra betüösszegére vonatkozó számításaink a nyomtatott bibliák szerint, egy pontos és mintaszerü bibliacodex által igaznak bizonyúlnak, tehát a prófétáik és hagiografákra vonatkozó számításaink, melyek ugyanazon eszközökkel ugyanazon módszer szerint érettek el, helyeseknek veendők, miáltal gyanításunk, hogy az ismert, a מקרא egyes betüinek számát megmondó poëma csakis a prófétákra és hagiografákra vonatkozik, valószínűséget nyer. Sajnos, maga Ginsburg, ezidőszerint a maszórai kéziratok legnagyobb ismerője, sem ismer erre vonatkozó adatokat, különben, mint a pent. egyes könyveinél, a biblia többi könyveinél is odajegyezte volna. Az אהל מכון בניני poëma azonban kétségtelen bizonyíték, hogy ez iratok betüösszegéről is voltak adatok és nem alaptalan a remény, hogy ilyenek is napvilágra kerülnek még. Addig azonban a számításokra kell támaszkodnunk, mert az egyes betük összegének tudása más kérdésekre is fontos, mint a Kautzsch és Shapira közti vita (1878-ban) a moabita agyagcserepek felett is mutatja. Az előbbi ugyanis a moabita régiségeken és a bibliában előforduló betük %-os számaranyára alapította bizonyítását. Shapira pedig be akarja bizonyítani, hogy a Szaadia számai helytelenek (Athenäum 1878, febr., 23, 2626. sz. 253. l.):

[1] Mnemonikon: תין. Ginsburg u. s. 2-szer 409,000-t mond. Ez téves, mert ת = 400 אלף és ין = 900.

»I must declare that Saadia Gaon . . . . . made a great blunder — neither the total of the letters nor the numbers of each letter are correct.« Ugyanis, mondja Sh., lehetetlen, hogy az összes betüknek א $5\frac{1}{2}$%; ב $3\frac{3}{4}$%; ד 2.80%-a legyen. A bibliakönyvek kezdetén 1000—1000 betűt számol meg és e számokból más %-os arányokat nyer. Igy pl. Szaadia szerint 100 betü közt csak 5.20 א van, mig Shapira szerint 8.725 fordul elő; fordítva Szaadia szerint 3.60 ד legyen, pedig csak 0.745 van. Shapira teljesen önkényesen jár el, a mennyiben Mislét és Jóbot, melyek köreit zavarnák, kizárja és א-nél az aram Dán. II—VI. ff.-et veszi elő, hol 108+104+94+102+109 א fordul elő, míg más kk.-ben 65 és 100 közt váltakozik 1000 betűnél az א; ez utóbbi számot is csak a Királyok könyveiben éri el. Mint ismeretes, az aramban ה helyett gyakran א van (status emphaticus א, nem ה), tehát Shapirának csele lehetőleg sok א-t és kevés ה-t nyerni sikerül. De hogy a %-os arány az egyes betűk közt, különösen ha a pent. betüinek számát a próf. s hagiogr. betűivel hasonlítjuk össze, gondolkodóba ejt, azt már Sh.-tól függetlenül állítottuk e lapokban. Nagyjában egy véleményen vagyunk vele, ha czélzatos bizonyítását nem is helyeseljük. Egészben Shapirának az egész biblia betüinek kiszámítása megegyezik a mi más módon nyert betűvégösszegünkkel. Az idézett helyen szószerint így ír: »In reality the Hebrew Bible has as near as possible about 1.200,000 letters, as follows: Genesis, about 79,000; Exodus, 67,000; Leviticus, 47,000; Numbers, 66,000; Deuteronomy, 54,000; Joshua, 39,000; 1 and 2 Samuel, 95,000; 1 and 2 Kings, 99,000 Isaiah, 68,000; Jeremiah, 86,000; Ezekiel, 75,000; Minor Prophets, 57,000; Psalm, 80,000 Proverbs, 28,000; Job, 32,000; Song of Solomon, Ruth, Lamentations, Ecclesiastes, and Esther, 40,000; Daniel, Ezra, and Nehemia, 60,000; 1 and 2 Chronicles 99,000: making a total of 1.211,500 (we may reduce about 3 per cent. more, for the beginning of portions)«. Számításunk hasonló végösszeget eredményezett: 1.100,000. A pentateuch Shapira számítása szerint 313,000 vagy 3% levonásával 304,000, ami egészen közel jár az igazi maszórai adathoz. Ginsburg a pent. egyes könyveire vonatkozó maszórai végmegjegyzésben említett biblia kéziratából a következő számokat idézi: Gen. 78,064; Ex. 33,529; Lev. 78,064;

Num. 63,532; Deut. 54,892; *az egész pent. 304,807*. Az egyes számok összege azonban 308,081-et ad. Hol rejlik a hiba? Szembeötlő: *1. hogy Lev. a Gen. számadatát kapta.* 2. hogy Ex.-nál a túlcsekély 33,529-ről szóló adat van, ami lehetetlen, mert Ex. sokkal terjedelmesebb, mint a tóra többi könyvei, Gen. kivételével. Minthogy régi maszórétáink számára szerencsénkre, a modernek számára szerencsétlenségünkre az összeadás művészete nem létezik, amire tanulmányunk folyamán több példával szolgáltunk, nem resteltem a fáradságot, az egyes hetiszakaszok betüszámadatait, miket Ginsburg a hetiszakaszok végén feljegyez, összeadni s a következő összegeket nyertem:

		Ginsburg
Gen.	78,033	78,064
Ex.	63,499	33,529
Lev.	41,972 [1])	78,064
Num.	63,732	63,532
Deut.	54,892	54,892
Összeg	302,128	308,081

Világos, hogy az egyes könyvek összegei csak a hetiszakaszok betüösszegeinek összeadása alapján vehetők fel, mint mi tettük, mert csak így nyerjük a kétségen felül álló 304,807-es számot az egész pent.-ra, mivelhogy a kifelejtett בהר terjedelme szerint 2679 betüt tartalmazhat. Ex.-nál שלש וששים אלף-ből lett שלש ושלשים אלף, mint Levitánál a pentateuch betüösszegének összegénél שלשים רבוא-ből lett ששים רבוא [2]). Feltünő, hogy a 30 ezres 30 egyessel van pótolva: 499 helyett 529. Az eltérés Gen.-nél hasonlóan magyarázható, ha feltesszük, hogy a 64 eredetileg 63 volt, úgy hogy שלש ושלשים elromlott שלש וששים-má. Lev.-nál talán a kéziratban más szám áll, s a Gen. számának fel-

[1]) בהר parása számösszege nélkül, melyet Ginsburg nem jegyez fel. Sajtóhiba בא-nál e szám ששים אלף e helyett ששת אלפים. 2 parása közül, melyeket néha együtt olvasnak, itt csak נצבים וילך van együtt megszámítva.

[2]) Levita 600,000 betüjét az egész héber biblia 2. kiadásában (Nápoly 1491—93) is találjuk, hol a tóráról mondja ואותיותיה ששים רבוא (Ginsb. Introduction 849. l. 4. j.). Minthogy L. 600,045 végösszeget mond, valószínűleg nem innen, hanem valami kéziratból, mely rokon azzal a ézirattal, melyből a nápolyi kiadás folyt, vette összegét.

vétele ide a kiadó rovására irandó. Numerinál az egyes számok a százasokig egyeznek, világos, hogy 532 javitandó 732-re. Csak Deut.-nál nincs tévedés. Látjuk, hogy a maszóréták gondos figyelme tudatlan másolók és kritikátlan feldolgozók által kárba vész.

Baer adata szerint (Orient XII., 202. v. ö. M. Zsidó-Szemle XIII. 137. l. 1. jegyzet) egész בראשית parásában 7213 betü foglaltatnék s ezek emlékeztetője אל אחד, miáltal sajtóhiba ki van zárva. Ginsburg most más számot hoz napfényre, 7234-et. Baer szerint (i. h.) e hetiszakaszban 1930, Ginsburg szerint 1931 szó van. Levita és még mások adatáról, hogy Genezis betüinek száma 4395, már megjegyeztük, hogy ויחי szakaszra vonatkozik (i. h. kül. 140. l., 1. j.). Az utolsó szakasz összetévesztése az egész könyvvel abból magyarázható, hogy az adat a könyv végén van, hol az egész könyvre vonatkozó maszórai adatok is fel vannak jegyezve. Megemlítésre érdemes, hogy Ginsburg kódexe 4448-at (nem 4395-öt) mond.

2. *A biblia szóösszegéhez.*

A szóösszegről szóló adatokat, melyek közül Jakob ben Chajim csak néhányat ismert, szintén Ginsburg hozta napfényre és egészen közli bibliakiadásában s megbeszéli bevezetésében (109—113). A hagyomány adatairól, melyeket (i. h. 225—227) összeállítottunk, nem beszél. A maszóra csak a pent. szóösszegét ismeri és b. Kiddusin 30 a-ból következtethető, hogy a többi szt. iratok szóösszegét maszóraelőtti időkben nem számolták meg, mert csak a tóra szóközepe van megadva, a zsoltároknak csak a betü közepe, a többi könyvből semmi. Ha mind a szt. könyvek szavait megszámlálták volna, úgy ezt bizonyosan nem hallgatná el ez összefüggésben a talmud. A tóra szóösszege Dikduké hateámim szerint (55. l.) **79,856** és Norzi szerint (pent. végén) **79,876**, mely 2 adat csak egy adatnak variánsa (i. h. 227).

Egy harmadik adatot Ginsburg közöl bibliacodexéből **81,404**. Azonban, ha utánaszámítunk, mint a betüknél, a következőt látjuk:

	I. Az egyes adatok összeadása.	II. Ginsburg a könyvek végén.
Gen.	20,633	20,612
Ex.	16,713	16,713
Lev.	11,690	20,613
Num.	16,408	16,408
Deut.	14,294	14,294
Összesen	**79,738**	88,640

Sem az egyes hetiszakaszok adatai, melyek I-ben, sem az egyes kk. végösszegei, melyek II-ben adatnak össze, nem adják végösszegnek 81,404-et. Első pillantásra feltűnik, hogy Lev.-nál, mint a betüknél, Gen. szóösszege van felvéve. Ha ezen hamis összeg helyett, az igazi, az egyes hetiszakaszok szóösszegének összeadásából nyert adatot, 11,690-et vesszük fel, úgy 79,717-et kapjuk végösszegnek, mely a mi számunktól (79,738) csak 21-el különbözik. E különbség a Gen. összegének eltéréséből ered, mely a könyv végén 20,612-nek van felvéve, holott összeadásunk szerint 20,633 az összeg. Ex., Num. és Deut. nem mutatnak eltérést. Egészen biztosnak látszik, hogy a helyes szám az, a mely a könyv végén van felvéve és hogy e könyv valamely hetiszakaszánál másolási hiba által 20-szal nagyobbodott a szám. E feltevés mellett szól az a körülmény, hogy a Lev.-nál helytelenül, mert Gen.-ből felvett szám szintén 20,612 és nem 20,633. Igen valószínűnek tartom, hogy a hiba וישלח-nál csúszott be, hol 1996 helyett 1976 (ותשעים וששה = צ׳ = ע׳) kellene, mert egy madridi kéziratban (Introduction 112) tényleg 1976 áll, mit Ginsb. nem mondott volna tévesnek kézirata alapján, ha fáradságot vett volna magának az egyes összegeket összeadni. Továbbá פרשת בראשית szóösszege Baerrel 1930-nak s nem 1931-nek veendő fel.

Ezen 21 szó levonásával az egyes adatok összege 20,612, mi a könyv végén, mint Gen. végösszege van felvéve. Tehát lényegében 3 számadat van a pent. szótartalmáról:

I. 79,856 (Dikd. hat. vagy 79,876 Norzi.)

II. 79,717 (Egyes összegei a hetiszakaszoknak és könyveknek G. kézirata szerint.)

III. 81,404 (Teljes összeg a pent. végén ugyanott).

Minthogy I. és II. közel járnak egymáshoz, különböző forrásokból származnak és a szóknak pontos megszámlásán alapulnak, az ember hajlandó volna bennük a helyes szószámot látni és feltenni, hogy III-at összeadási hiba okozta, ami a maszóra-másolatoknál, amint már láttuk, nem tartozik a ritkaságok közé. Előbb még a parásák szószámát állítjuk itt össze Ginsburg szerint:

Gen.	Ex.	Lev.	Num.	Deut.	
1931	1763	1673	1823	1548	
1861	1748	1313	2264	1878	
1686	1655	1238	1840	1747	
2085	1681	1010	1540	1932	
1402	1105	1074	1409	1523	
1432	1462	1170	1245	1582	
2022	1145	868	1455	1747	
1996	1412	1614	1887	1210	(וצבים וילך)
1558	2002	717	1484	615	
2022	1558	1013	1461	512	
1480	1182				
1158					
20,633	16,713	11,690	16,408	14,294	

Kiindulva abból az igazságból, hogy nagy számok statistikájában a kis különbségek elenyésznek, összehasonlítottam a szavak számát a betük számával és azt találtam, hogy a betük viszonya a szókhoz a tóra egyes könyveiben a következő: Egy-egy szóra esik Gen. 3,78; Ex. 3,79; Lev. 3,79; Num. 3,89; Deut. 3,86 betü. Feltünő tehát a kölcsönös viszony első sorban Num.-ben, másodsorban Deut.-ban. Lehetséges tehát, hogy az az 1687 szó, amivel a pent. végén levő adat, az egyes számok összegét túlhaladja (81,404 a 79,717 ellen), e 2 könyvben keresendő. Nevezetesen a במדבר (7393 betü és 1823 szó) és פינחס (7853 betü és 1887 szó) parásában foroghat fenn tévedés, mert minden szóra még valamivel több mint 4 betü esik. Vagy talán e körülmény összefügg az e 2 parásában előforduló számlálási lajstromok nyelvezetének különösségével? Nem valószínű. A pent. betüösszegének összehasonlítása a szószámmal is valószínűvé teszi, hogy a szavak

végösszege az eredeti és helyesebb, ugy hogy 304,807 betüre 81,404 szó esik és nem 79,717, mert utóbbi esetben minden szóra majdnem egész 4 betü jutna, ami valószínűtlennek bizonyult.

Még másképen is számíthatunk, mely számítás először is bebizonyítaná, hogy 81,404 a helyes, és másodszor, hogy a hiányzó szavak Num. és Deut.-ban keresendők. A talmud bab. Kiddusin 30 a דָּרֹשׁ דָּרֹשׁ szavakat (Lev. 10, 16) mondja a tóra szóközepének. A maszórai adatok szer. e helyig van:

	Gen.	20,612
	Ex.	16,713
ויקרא	hetiszakasz	1,673
צו	»	1,313
	Összesen	**40,311**

Ehez járulnak még a שמיני-től דָּרֹשׁ-ig bezárólag levő szavak. Körülbelül ily módon számítható ez ki. E hetiszakasz kiadásomban (angol bibliatársulat) 169 sorból és a maszóra szerint 1238 szóból. Egy sorra esik átlag 7 szó, ha a kis átlagszámot vesszük fel. Mivel דרש-ig 77 sor van, tehát 539 szó lehet idáig. (Nem számítottuk meg, mert 20—30 szóval több vagy kevesebb nem változtat az eredményen). Tehát 40,311 + 549 = 40,860 = a biblia szóösszegének első fele; 2-vel szorozva = **81,720**. Látjuk, hogy a magasabb szám közelebb jár az igazsághoz és hogy Num. és Deut.-ban több szó van, mint a maszóra részletszám adatai mondják.

Ugy hisszük, ez aprólékos számítások nem feleslegesek, mert először is jellemzik azt a gondot, melylyel a legrégibb időkben a szöveggel bántak, másodszor bizonyítják a maszórai kéziratok, melyeknek vakon hisznek, megbízhatatlanságát és harmadszor a bibliai helyesírást a plena és defectivára vonatkozólag is érintik. Azonkívül e megállapítások, amint hiszem, úgy az egyes könyvek, mint általában a sémi nyelvek orthographiájának történetére fontosak. Itt található ugyanis az összehasonlító mérték.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

EGY GÖRÖG NYELVŰ ZSIDÓ BŰVÉSZFORMULA.

Két év előtt folyóiratunkban (XIII. 43—53.) közzétettünk és általánosságban megbeszéltünk egy óntáblára vésett zsidó eredetü görög szerelmi varázslatot tartalmazó feliratot. A jelen czikkben egy másik, szellemű görög-zsidó formulát mutatunk be, a mely sajtó alatt levő munkánk IV. szakasza 4. fejezete egyik részletét képezi. Ez a nem tiszta zsidó felfogást mutató exorcismus a párisi papyrus 3009. és következő sorait alkotja (Wessely, Griechische Zauberpapyrus von Paris und London. Bécs, 1888.), a honnan *Dietrich* A., Abraxas 138—141. javított alakban ujra kiadta és tanulságos magyarázattal látta el.

Ez a »mondás« a végén önmagát »héber«-nek vallja. Hogy a szellemet kiűzzék egy éretlen olajbogyót kell venni és e fölött varázsszavakat kell mormogni. E többnyire értelmetlen szavak közül felismerhető a 7 magánhangzó: *α, ε, η, ι, ο, υ, ω*; továbbá *εμωρι* = אֵמֹרִי, a hogy a kananita 7 népet a biblia és a hagyomány nevezte, és talán אֵל e szóban *ϊωηλ* = יָהּ אֵל, ugy hogy e szó azonos volna a bűvészpapyrusokban található *ιαηλ* (= *ϊα+ηλ*) névvel. Ez megtörténvén, szólj: Menj ki, démon, N. N.-ből. Ezután írd czinklemezre e phylakteriont: *ϊαηω αβραωθιωχ φθα μεσεν τινιαω φεωχιαηω χαρσοχ* = Jaó, Abraothióch (= ארבע אות = Tetragramm?), Phta (= egypt. isten), Mesen, Tiniaó (= Tin+Jaó = יהו = négybetüs isten név), Pheóchjaéó (= Pheóch + Jaó), Charszok. Függeszd ezt a védő lemezt a démontól megszállott nyakára. Felállván a beteggel szembe, mondd el az esküt. Az eskü pedig a következő: Megesketlek Jézusra,[1] a héberek istenére:

[1]) Helyesen jegyzi meg Conybeare Jewish Quarterly Review IX. 92. 1. jegyzet, hogy *Ἰησοῦ* hamis olvasás, mivelhogy a varázsformula Dietrich szerint is időszámításunk előtti korból származik. Az utána következő varázsnevekből *ιαβαιαη* = *ιαβα* (a tetragramm szamaritán kiejtése) + *ιαη* (= יה); *αβαωθ*-ról már szólottunk; *αια* = אהיה (Exodus 3,14) vagy יה; *ωθ* = egypt. isten; *αβαρμας* és *αβρα μαρσια* valószínűleg = betűcserés Ábrahám; *ελε ελω* = אלי és אלה (aram); *αηω εου ιιβαεχ* első 7 betűje a 7 magicus magánhangzót tartalmazza és a fenmaradó *ιιβαεχ* javítandó *ιαβα+εχ*-re.

Jabaiaé Abraóth Aia Thóth Ele Eló Aéó Eou Jabaech (így javítandó *ιιβαεχ*) *Abarmas Jaba Raou Abelbel Lóna Abra Maroia Braki Jón stb.* Ezután következik az eskü oly istennél, kinek epithetonjai főkép a héber bibliából vannak kivéve.

Az eskü ezen része az eredetiben így hangzik:

1 ὁρκίζω σε τὸν
σημανθέντα τῷ Ἰσραὴλ ἐν στύλῳ φωτίνῳ καὶ νεφέλῃ
ἡμερίνῃ καὶ ῥυσάμενον αὐτοῦ τὸν λαὸν ἔργου
Φαραὼ καὶ ἐπενέγκαντα ἐπὶ Φαραὼ τὴν δεκάπληγον
5 διὰ τὸ παρακούειν αὐτόν. ὁρκίζω σε πᾶν πνεῦμα
δαιμόνιον, λάλησαι ὁποῖον καὶ ἂν ἦς, ὅτι ὁρκίζω σε
κατὰ τῆς σφραγῖδος, ἧς ἔθετο Σολομὼν ἐπὶ τὴν
γλῶσσαν τοῦ Ἰηρεμίου καὶ ἐλάλησεν. καὶ σὺ λάλησον
ὁποῖον ἐὰν ἦς ἐπουράνιον ἢ ἀέριον εἴτε ἐπίγειον
10 εἴτε ὑπόγειον ἢ καταχθόνιον ἢ Ἰεβουσαῖον ἢ Γεργε-
σαῖον ἢ Φερεζαῖον. λάλησον ὁποῖον ἐὰν ἦς, ὅτι
ὁρκίζω σε θεὸν φωσφόρον ἀδάμασιον, τὸν τὰ ἐν
καρδίᾳ πάσης ζωῆς ἐπιστάμενον, τὸν χουοπλάστην
τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἐξαγαγόντα ἐξ
15 ἀδήλων καὶ πυκνοῦντα τὰ νέφη καὶ ὑετίζοντα τὴν
γῆν καὶ εὐλογοῦντα τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ὃν εὐλογεῖ
πᾶσα ἐνουράνιος δύναμις ἡ ἀγγέλων ἀρχαγγέλων.
ὁρκίζω σε μέγαν θεὸν Σαβαώθ, δι' ὃν ὁ Ἰορδάνης
ποταμὸς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἐρυθρὰ
20 θάλασσα ἠνώδευσεν Ἰσραὴλ καὶ ἐστὶ ἀνόδευτος, ὅτι
ὁρκίζω σε τὸν καταδείξαντα τὰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα
γλώσσας καὶ διαμερίσαντα τῷ ἰδίῳ προστάγματι.
ὁρκίζω σε τὸν τῶν αὐχενίων γιγάντων τοῖς
πρηστῆρσι καταφλέξαντα, ὃν ὑμνεῖ ὁ οὐρανὸς τῶν
25 οὐρανῶν, ὃν ὑμνοῦσι τὰ πτερυγώματα τῶν χερουβίμ.
ὁρκίζω σε τὸν περιθέντα ὄρη τῇ θαλάσσῃ τεῖχος ἐξ
ἄμμου καὶ ἐπιτάξαντα αὐτῇ μὴ ὑπερβῆναι καὶ
ἐπήκουσεν ἡ ἄβυσσος καὶ σὺ ἐπάκουσον πᾶν πνεῦμα
δαιμόνιον, ὅτι ὁρκίζω σε τὸν συνσείοντα τοὺς τέσσαρας
30 ἀνέμους ἀπὸ τῶν ἱερῶν Αἰώνων, οὐρανοειδῆ,
θαλασσοειδῆ, νεφελοειδῆ, φωσφόρον, ἀδάμασιον.
ὁρκίζω σε τὸν ἐν τῇ καθαρᾷ Ἱεροσολύμῳ, ᾧ τὸ
ἄσβεστον πῦρ διὰ παντὸς αἰῶνος προσπαράκειται,
τῷ ὀνόματι ἀυτοῦ τῷ ἁγίῳ ιαεω βαρρεννζουν.

35 λόγος· ὃν τρέμει γέννα πυρὸς καὶ φλόγες περι-
φλογίζουσι καὶ σίδηρος λακᾷ καὶ πᾶν ὄρος ἐκ
θεμελίου φοβεῖται. ὁρκίζω σε πᾶν πνεῦμα δαιμόνιον
τὸν ἐφορῶντα ἐπὶ γῆς καὶ ποιοῦντα ἔκτρομα τὰ
θεμέλια αὐτῆς καὶ ποιήσαντα τὰ πάντα ἐξ ὧν οὐκ
40 ὄντων εἰς τὸ εἶναι. ὁρκίζω δὲ σὲ τὸν παραλαμβάνοντα
τὸν ὁρκισμὸν τοῦτον χοιρίον μὴ φαγεῖν καὶ
ὑποταγήσεται σ[ο]ι πᾶν πνεῦμα καὶ δαιμόνιον ὁποῖον
ἐὰν ἦν. ὁρκίζων δὲ φύσα ἀπὸ τῶν ἄκρων καὶ τῶν
ποδῶν ἀφαιρῶν τὸ φύσημα ἕως τοῦ προσώπου καὶ
45 ἐκκριθήσεται. φύλασσε καθαρός. ὁ γὰρ λόγος ἐστὶν
ἑβραϊκὸς καὶ φυλασσόμενος παρὰ καθαροῖς ἀνδράσιν.

Allusiókat találunk (2. sor) a tűz és felhőoszlopra (Ex. 13, 21 és Zsoltár 78, 14); Izraél megmentésére Fáraó elnyomása alól (3. sor); a Fáraót sujtó tiz csapásra (4. s.); a világosságot adó, az embert alkotó Istenre (Septuaginta Genezis 2, 7) és a mindenség teremtőjére (12—16); Sabaóth nagy Istenre, ki a Jordánt és a vörös tengert kettéhasította (18—20. sor; v. ö. Józsua 3, 13—17; Exod. 14, 21. 22.; Zsoltár 114, 3. 5; 78, 13); a 140 nyelvre[1] és az elválasztásra (21—22; v. ö. Gen. 10. és 11. fej.); a Khérubok szárnyaira (25); az Istenre, ki a tengernek határt szabott (26—27; v. ö. Zsoltár 104, 6. s köv. versek); arra, ki a négy szelet összerázza (29—30; v. ö. Jeremiás 46, 26 s más helyek). Ezután a szellemre idézi azt, a ki a tiszta Jeruzsálemben tartózkodik, kinek tiszteletére soha el nem alvó tüzet tartanak fenn és ennek szent nevét Jaeó Barrenuzoun (33—35). Más bibliai czélzások szintén világosak.

Érdekes zsidó szempontból a következő, lenyomatunk előtt található mondat: *ὃ ἔπλασεν ὁ θεὸς ἐν τῷ ἁγίῳ ἑαυτοῦ παραδείσῳ* vagyis *a démon, kit az Isten szent paradicsomában teremtett.* A világteremtéssel foglalkozó spekulácziót a tannák is paradicsomnak (pardész) nevezték. Négy tudós, Ben-Azzai, Ben-Zóma, Achér (Elisa ben Abuja) és Akiba bementek a *pardészba;* Ben-Azzai szemlélt és meghalt, Ben-Zóma szemlélt és elméje megzavarodott, Achér szemlélt és megnyeste a

[1]) = 2×70. Nem világos, miért veszi a 70 nyelvet 2-szer.

plántákat, Akiba békével ment be és békével ment ki.[1]) Ez a »paradicsombamenetel« szószerint és nem allegórikusan veendő. Gnostikusok, Ophiták, Bardesanes és mások szintén beszélnek az aetheri és pneumatikus paradicsomról.[2]) A mint a mi exorcismusformulánkból kitünik, a szent paradicsomban angyalok és démonok voltak. Talán szabad azt a feltevést koczkáztatni, hogy a szóban forgó paradicsom materiális világunk mintája. A mi világunk ugyanis nem teremtetett közvetlenül az Isten által, hanem emanacziói folytonos elanyagiasodása által jött létre. Ez a világ a szellemi isteni paradicsomnak durva másolata lenne. A négy tudós *ezen paradicsom ültetvényeit szemlélte;* kettő a dicsőség látását nem birta el, az egyik meghalt, a másik megtébolyodott, Akiba minden baj nélkül tért vissza, Achér »megnyeste a plántákat.« Mit kell az utóbbin érteni? A czitált tószifta Achérre a Prédikátor 5, 5 versét alkalmazza: »Ne engedd szádnak, hogy tested bűnbe keverje és ne mond az angyal előtt, tévedés volt, minek haragudjék az Isten hangod felett és elpusztítsa kezed munkáját?«[3]) Ebből az látszik, hogy Achér az égi paradicsom felett kritikát gyakorolt vagy pedig varázsszavak segítségével pusztításokat vitt végbe benne. »A plánták megnyesése« mindkettőt jelentheti[4])

[1]) Tószifta Chagiga II 3 (234,7); b. Chagiga 14b lent; j. Jóma 77b. fent.

[2]) Clemens, stromata V; Jeromos contra haereses I,4 (Grätz, Gnosticismus und Judenthum 58. s köv. lap). Feltűnő, hogy Grätz az általa idézett nyilatkozatokat a »paradicsomról« allegoriával a gnosissal való foglalkozásra vonatkoztatja, a mi, egyéb okoktól eltekintve, már azért is ki van zárva, mivelhogy a hét ég egyikébe helyeztetik. Azt állítja továbbá Grätz, hogy még senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt a kitételt »bementek a paradicsomba« szó szerint vegye, holott Rasi is így fogta fel, megjegyezvén: »Egy istennév segítségével felszálltak az égbe«.

[3]) A jerusalmi i. h. e vers alkalmazását már nem értette pontosan és ez okból Achér későbbi életmódjára és cselekedeteire magyarázza.

[4]) Ez sejtésnél több nem akar lenni és minden tanítást örömmel fogadok. Egész biztosnak tartom azonban azt, hogy ez a kitétel »bementek a paradicsomba« szó szerint értendő. Épígy *látták* a »trónkocsi művét«, a mint a tószifta Megilla IV 28 (218,1) kitetszik. Itt ugyanis a következő áll: »Sokan értelmezték a trónkocsit, a nélkül hogy életükben valaha látták volna«. Ezen értelmezésnél is el lehetett veszteni az életet (Sabbath 80b). A mi helyünk ép ugy tartozhatik a מעשה מרכבה, mint a

— Salamon magikus pecsétgyűrűjéről, melyet Asmedai, a démonok királya, elnyelt, és arról, hogy az ily módon védtelenné vált Salamont 400 paraszanga távolságra eldobta, Gittin 68 b van szó. De az ott elmesélt csodás történetekben a legtávolabbról sincs jelezve egy Jeremiás megszólaltatása. De említtetik, hogy Géchazi, Elisa próféta szolgája, Jeróbeam egyik bálványbikájának szájába bevésett egy istennevet, a minek következtében a tizparancsolat első két igéjét elmondta.[1])

Ki kell még emelni a jeruzsálemi templomban soha el nem alvó tűz megemlítését és azt a meghagyást, hogy disznóhus élvezetétől tartózkodjék. Ez utóbbi azt mutatja, hogy a bűvészkönyv, a melyből a mi ördögűző formulánk kivétetett, nem zsidó tanítványokat tartott szem előtt. Ez abból is következik, hogy a formula végén világosan ki van téve, hogy ez *λόγος ἑβραϊκός*.

Akár egészben, akár csak részben zsidó tartalmu a mi exorcismusunk, az kétséglelen, hogy a szentírásra való czélzások zsidó eredetüek. Nemcsak a diaspora hellenistái, hanem a szentföldi nemzeti zsidók is használtak ilyen formulákat. A talmud két helyen szól általánosságban az irott amuletek tartalmáról. Az első így hangzik: »A benedictiókat és az amuleteket, bár vannak bennök az istennévből betük és a tórából sokféle dolog, nem szabad (szombati napon) a tűzveszélyből megmenteni«.[2])

מעשה בראשית tanához. Ezek a mystikus disciplinák még nagyon homályosak (v. ö. tószifta Chagiga II, 1—7, b. talmud ugyanott 14. s köv.; jerusalmi e helyen). A מרכבה szakaszt (Ezekiel első fejezetei) szabad volt nyilvánosan felolvasni (tósz. Megilla IV 34).

[1]) Szóta 47a 31: שם חקק לה אצמא; mások azt állítják, hogy Géchazi a bálványt egy mágneskő (אבן שואבת) ráakasztása által a levegőben lógóvá tette.

[2]) Baraitha Sabbath 115b: הברכות והקמיעין אף על פי שיש בהן אותיות של שם ומעניות הרבה שבתורה אין מצילין אותן מפני הדליקה אלא נשרפין במקומן. A párhuzamos helyen Sabbath 61b אותיות után hiányzik של שם, de kiegészítendő, mert különben אותיות értelmetlen volna. A tószifta Sabbath XIII, 4. (128,29) ez a fontos szó והקמיעין hiányzik és אותיות של שם helyett מאותות השם áll. Szóferim traktátusban XV, 4. hiányzik mind והקמיעין, mind pedig אותיות של שם. Világos, hogy ugyanazon baraitha többféle variácziójával állunk szemben. A döntő szót והקמיעין Sabbath 61b biztosítja, mivelhogy ott tételünk arra a kérdésre, vajjon az amuletnek szent jellege van-e? tagadó bizonyító helyül szolgál. A szintén fontos של שם szavak három tanu által vannak biztositva;

A második hely így szól: Történt egyszer, hogy valaki Szidonban benedectiókat írt. Midőn Ismáél (virágzott 100 körül) eljött hozzá, hogy erről meggyőződjék egész csomó benedectiót dobott be a vizes dézsába, a mit Ismáél még nagyobb bűnnek jelentett ki, mint az eulógiák irását.[1]) Az amulet tehát az istennév betüit és *sokfélét a tórából* tartalmazott. Ha szóról-szóra kiirt bibliai helyekről volna szó, mint Rasi és mások hiszik, akkor más megjelölést, például כתובים, מקראות, פסוקים vagy hasonlót kellett volna használni. Az első helyen nevezett »berákhóth« is ellene szólnak e magyarázatnak, mert a benedictiókban rendszerint nincsenek szószerinti idézetek. Azt hisszük, hogy a *sokféle dolog a tórából* nem egyéb, mint a sok isteni epitheton, melyeket a biblia elbeszéléseiből és eszméiből vettek és a melyeket görög-zsidó exorcismusunkban és más varázslásokban látunk. E bizonyítás részletes kifejtését czikkünk elején említett munkánkban fogja megtalálni az érdeklődő olvasó.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

ÓHEL MÓÉD.

ספר אהל מועד,[2]) חלק ראשון[3]) חברו הר״ר שמואל בן הר״ר משולם ז״ל מנירונדי קבין פסקי דינים ע״פ ארבעה חלקי ש״ע.—סביב לאהל[4]) és יריעות האהל magyarázó jegyzetekkel.[5]) Előbbi *Gagin* A. főrabbitól, utóbbi ennek fiától, *Gagin* M.-től. Kéziratból először kiadják *Gagin* Ábrahám és Izsák testvérek Jeruzsálemben. 4°. 360 lap. Kiadók sajátja.

A czímben említett mű felett sötétség honol. Származik, mint mindjárt látni fogjuk, a 14. sz. első negyedéből. Ez adatot a szerző által említett egy évszámból tudjuk. A 36a l. (ע״ה״מ) ugyanis azt tárgyalja, hogy mikép hangozzék a válólevél. Ez alkalommal a מופס הגט-et írja le, a mint Geronában Sp. o-ban, valószínűleg a szerző lakhelye, ez időben kiállitották. Szóról-szóra így ír: בנירונדא . . . שנת חמשת אלפים ושמונים לב״ה״ע למנין שאנו . . . = 1319. Mindenesetre még némi időbe került, míg a mű a nyilvánosság elé került. De mivel e jegyzet a mű második felének vége felé van, valósz., hogy az egésznek végmegszerkesztése egy legfeljebb két évvel később történhetett.

Teljes két évszázadon keresztül e műről a legcsekélyebb említést sem találjuk. Csak körülbelül a 16. sz. közepe táján hallunk róla először Karó József irataiban, pl. Béth Józséf a Tur O. Ch. 70. §-hoz és többször. Ismét egy század telik el, míg R. Chizkia di Silva[1]) másodszor hozza napfényre. Ez az egyedüli két tanu, mely a 14.—17. század második feléig létezéséről tud.

De mintha sorsa már meg volna pecsételve, Azulai Sém hagedolim[2])-ja második részében, miután a művet röviden vázolja és idősebbnek mondja[3]), ráutal e czikkre מ״הר״ר מרחם בר״ ישלמה לבית מאירי művének első felében. A mivel azt akarja tudtunkra adni, hogy nevezett tudós szerzője a mi א״ה״מ-unknak, a mennyiben ily czimű könyv tényleg e szerző kéziratai közt felsoroltatik.

Azulai tudósításai egészben igen megbizhatók, mert ki kutatta át a héber irodalmat, ki rendelkezett oly tudással, ki vizsgált annyi régi kéziratot mint ő.

Mindezt megfontolva, azon kérdés támad, hogyan van az, hogy a rabbik, kik e művet kommentálták, ugyszintén azok, kik approbálták[4]) e művet, Azulai ellenében R. Sámuel bar Mesullamnak tulajdonítják? Másolási hiba e két név nagy kiejtési különbsége miatt teljesen ki van zárva. Szándékos hami-

---

Szóferim traktátus kompilátora talán csak azért hagyta ki, mert קמיעין-ről nem beszél. Ezen kivül אותיות של שם feltünő és homályos lehetett előtte: miért nem mondatik rövidebben שם?

[1]) Idézett helyeken Sabb. 61b kivételével.

[2]) Három részre osztva, melyeket kezdőbetűik szerint fogunk tanulmányunkban jelölni: *a)* מ״ת [= מערכת תמיד], *b)* ע״ה מ [= עבודת המשכן] és *c)* מ״הק [= משמרת הקדש]. Mindenik rész kapukra (שערים), ezek ismét utakra (דרכים) és ösvényekre (נתיבות) oszlanak.

[3]) A második, még kinyomtatlan rész a דיני מועד-ot tartalmazza.

[4]) A szerző maga e nevet א-val írja a szó végén.

[5]) De sok magyarázat helytelen, többnyire pilpulisztikus és oly szélesmedrűek, hogy elzárják előttünk a tulajdonképeni utat az אהל-be.

[1]) Az általa idézett hely S. A. J. D. 83. §, mely R. Landau Sámuelnél נודע ביהודה II. r. J. D. 29.a *kecsege* feletti responsumban, jelentékeny szerepet játszik, nálunk ע״ה״מ 14. l. 4. ösvényen fordul elő.

[2]) S. v. א״ה״מ.

[3]) Idézet helyett mint ספר קרמון-t azon megokolással hozza, hogy Káró többször idézi. Minthogy Káró előtte volt, Azulai csak ezt gondolhatta.

[4]) Chacham Basi I. Elijasar és előde R. M. Panisel.

sítással sem vádolhatók a rabbik. Először is ily gyanunál sokkal magasabban állanak; aztán pedig nem forogna fenn ok, a miért ezt tették volna. Így megfejtetlen talány előtt állunk. Kinek adjunk igazat? Nem volt üres frázis, mikor e tanulmány előtt a mű fölött terjeszkedő sötétségről szólottunk.

Feladatunk lesz mindenekelőtt az igazi szerzőt eltakaró fátyolt föllebenteni.

* * *

A mi a szerzőséget illeti, nemsokára itt megadandó okokból Azulai tudósítását kell helytelennek mondanom, ha különben máskor bátran bízhatjuk is magunkat vezetésére. Mindenekelőtt az évszám sem egyezik. Heilprin szerint ugyanis (סדר הדורות, ed. Maskil Leéthan, 224/5. l.) מאירי az 5066 (1305) évben halt meg, míg az א״ה״מ szerzője, mint láttuk, e művön még 1319-ben munkálkodott.

Másodszor a מאירי-nak א״ה״מ-ja, melyet Azulai e szerző többi kézirataival együtt látott, aligha tartalmazott פסקים-ot, mert e témáról már בית הבחירה czímen írt egy terjedelmes művet. Tehát Meiri א״ה״מ-ja valószínüleg épen csak czímben egyezik a mi א״ה״מ-unkkal, különben pedig alakjában más. Azulai e két munkát azonosította egymással, mivel utóbbihoz nem juthatott és csak Káró idézeteiből ismerte. E benyomást szerezzük akkor is, ha Azulai idézett megjegyzését közelebbről tekintjük.[1]) Ellenben a mű kiadói sem kapták levegőből a nevet, a mű czímlapján találhatták.

E fejtegetés után az a kérdés keletkezik, ki volt ez a R. Sámuel? Hol fordul még elő neve? Kik voltak tanítói?

A két első kérdésre csak feltevésekkel felelhetnék, a miről még alább lesz szó. De határozottan merem állítani, R. Aser bar Jechiél (ר״א)[2]) volt tanítója. Ez állítást köv. helyek bizonyítják:

a) 105b lap (מ״ת) 1 sor írja (והגאון רבנו)[3]); az itt felhozott nézet Aséri Beráchóth commentárjában található (44a l.)

[1]) E szerint javítandó: Ben Jakob s. v. א״ה״מ.

[2]) Azonban más tanitói is lehettek. »Tanitóm nézete szerint« ע״ה״מ 37. l. b. a. nem gondolhatja, Asérit. Talán ר״ש״ב״א értendő alatta, ha 1305-ben is halt meg. Mert fiatal nem lehetett már szerzőnk, mikor az א״ה״מ-ot ira, melyben már »nagy művéről« tesz említést.

[3]) Kiadásunkban e hely elromlott, jobb olvasat alább lesz.

b) 31a l. (ע״ה״מ) 8. sor e szavakat olvassuk: וכ״כ רבי״. Az állítás Aséri responsumaiban כלל י״ט 5. és 6.

c) 40 l. (מ״הק) 3. sor alulról e szókkal idézi tanítóját: וזה מורי פירש (t. i., hogy van különbség folyékony és szilárd anyagok közt szombaton való felmelegítés tekintetében), a mi Aséri commentárjában Sabbath 3, 11-hez világosan olvasható.

Ezek után azon véleményemnek adok kifejezést, hogy a R. Mózes di Trani responsumaiban (מ״ב״ט II. 22) foglalt és Azulai közölte adat: »R. Sámuel, R. Áser tanítványa írta a מאור ס׳-t« a mi szerzőnkre vonatkozik és alatta a nagy mű értendő, melyre א״ה״מ-ban (fent 252, l. j.) többször hivatkozik.

Végre még figyelmeztetem az olvasót, hogy valahányszor a ר״אב״ד-ot (röv. ר״א, a 12. sz.-ban) idézi szerzőnk, majdnem mindig a név mellé az אחרונו (אח״א) szót teszi. Talán valami rokonsági viszonyra lehet ebből következtetni. E tisztelettelje idézést tanítványok is szokták ugyan használni, ily vonatkozásról azonban nem lehet szó.

Ezt tudtam szerzőnkről kipuhatolni, a következőkben nehány javitást eszközlünk a szövegen.

20a. l. (מ״ת) 3. s. a. a szavak, amint a most nyomtatásban meglevő Széfer haslamah-ban[1] találjuk, pótlandók: [2] וה״ג כונת קריאה בעינן בכל הפרשיות שאם קורא להגיה לא יצא ע״כ

Ellenben e szavakat וברכה א׳ של תפ״ nem toldásnak, hanem a Széfer haslamahból kiesetteknek gondolom, valószinüleg valami másoló hibája által. Ez állítást igazolják a végszavak ע״כ [=עד כאן]

Toldásnak kell azonban az א״ה״מ-ban a második sort יש״ה — וזהו-tól tekintenünk. E mondat a Sz. h. szavait: ויש בו כונה בידיעי melyekhez Brody ur kérdőjelet tesz, magyarázhatja. Innen származhat a תפילין feltevésekor mondott ima is.

41b l. 5. s. וכן הר״אב״ד, kellene הר״אב״ד; ennek művében, Ha-Eskol[3] 6. l. található az itt idézett hely.

92a l. וכ״כ הר״ם ז״א . . . ולזה הסכימו ר״מ helyett kellene

[1]) A talmudhoz, Beráchóth tract. Kiadta M. Schochen, bevezetéssel és források kimutatásával H. Bródytól. Berlin, 1893.

[2]) I. h. 6. l. alul.

[3]) Ed. Auerbach, Halberstadt, 1867.

וכ״כ הר״ת ור״א ולזה הסכימו ר״צ[1] E helyre utal a szerző maga 2 lappal odébb, hol 94b alatt maga így ír:

וכ״כ ר״ת וכן הורו רבני צרפת. A האהל ירעות egész kilpulja tehát semmis.

105b f. וכן דעת ר״מ szintén ר״צ-nak[2] olvasandó. Evvel elesnek a magyarázó ottani kérdései. Érdekes szintén 42b קרינא בי מין בשאינו טינו (ומת״ר) א״ע״פ שהוא דבר שיש לו מתירין: (מ״ה״ק). Az itt hozott »פסק«, minden okadatolás nélkül »Mordechai«-nál (14. sz. elején) is található Sabbath 259. A későbbiek M. ellen tószafóthból (Mëilah 24b s. v. פרוסה) érvelnek ellene, amire légvárak épülnek, a látszólagos ellentét kiegyenlítésére. Az ellenvetés azonban magától megsemmisül, ha א״ה״מ-ban megnézzük e פסק támpontját.

E hiányoktól eltekintve, melyek semmiképen sem a szerzőt, hanem a kiadókat terhelik, ez א״ה״מ, mint a קדמונים minden munkái, igen hasznos, a halachához gyakran használható könyv, néha a legszélesebb elterjedést megérdemelné. Csak az volna kivánatos, hogy a második rész kiadását alkalmasabb ember vállalná el.

---

[1]) = רבני צרפת. Fiatal kortársa közül, kiket sz. idéz, csak e nevek ר״פ, ר״ן fordulnak elő, de egyszer sem R. Ahron Luneltől. Már csak ezért sem helyes, ha Gagin M. e romlott ר״מ-t: על רב מלוניל (!)-re oldja fel.

[2]) V. ö. fenti j.-et. A b. Beráchóth 44a. s. v. על. tószafóthot érti. L. még מחצית השקל 208. §. 17. és רקח (13. sz. elején) 341. L. f. 10. j.

Jeruzsálem. DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

IRODALOM.

PHILIPPSON LAJOS.

(*Kayserling M.*, Ludwig Philippson. Eine Biographie. Lipcse, 1898.)

Egy valóban nagy ember életrajzát olvastam bámulattal e sorok fölött jelzett könyvben. Önkénytelenül szövődik tovább gondolataim fonala az emberi nagyság igaz mivoltáról. Az emberi lélek annyi tüneményszerű, világot megmozgató megnyilvánulásaiban, melyek azok, melyek az igazi nagy embert jellemzik: ezt hányom-vetem meg ez érdekes sorok elolvasása után első sorban. Az ember lelki világában a szellemi tulajdonságok ezernyi ellentétes áramai keringenek. Nagy részük ismeretlen előttünk még ma is, mint ahogy Voltáig nem ismerték a mágneses áramokat. E különböző szellemi gondolat-áramlatok majd tettekben, majd szavakban hullámzanak fel előttünk az emberiség történetében. Hanem ott, ahol a pozitiv tudás bebizonyosodott tételei mindama magasztos, megfejthetlen sejtelmekkel, melyek a lélek-költészetet teszik — s mit a materialista tagad —: ott ahol mint mondám e pozitiv gondolatáramok és e negativ, érzelmi, ideális áramok egybefolynak, ott gyúlad fel hirtelen egy titokzatos vakitó fény, mely erősebb minden más fényforrásnál; az ilyen villanyos fényhez hasonló az igazi lelki nagyság.

Nem tudom, mennyire találó e hasonlat, de abban igazat ad nézetünknek a történelem, hogy valódi nagy emberek emlékét csak ott tiszteljük, ahol az ezredek pozitiv tudását a léleknek legdrágább kincse, a tiszta, Istentől való ideálizmus ragyogta be.

Philippson Lajos ilyen ember volt. És ez a kvalitása domborodik ki előttünk minden sorából a tudós lelkipásztor-

nak, aki fáradhatatlan buzgalommal, bámulatos adatgyűjtéssel és ragaszkodó szeretettel állítja elénk élő képét a nagy magdeburgi zsidó előharczosnak, akinek magánélete tán alig volt, mert életének minden szivdobbanása a közért lüktetett. Hiába is keresnők e könyvben az életrajzokban oly kedves, intim dolgokat, melyek kezdődnek ott, hogy milyen volt derűs kedvében, akinek életét ismertetjük, és mik voltak szokásai? Philippson csak a köznek élt, csak ama zsidó ideálizmusnak, melynek ős örök forrása ott fakad fel az élet fája tövében, a biblia törzsénél, a szent ősök hátrahagyott iratainak erdőmélyében.

Rövidre kell fognunk e könyv ismertetését. A nagy magdeburgi rabbi költő volt, mert irt verseket, drámákat, regényeket. Szónok volt, szónoklatával elragadta pásztori szószékéről a hitközséget. Tudós volt, felolvasásaira seregestől gyülekeztek nemcsak egyvallásbelieink, hanem keresztények is. Imakönyvet irt, melynek költészete olyan, mint valami rózsaerdő illatos sűrű mélye, és lefordította részben versben részben prózában a könyvek könyvét, a bibliát. Irodalmi társulatokat alapított mint szervező erő, és vallásunk érdekében politikát üzött, melynek mozgató szálait kezében tartotta. A német zsidók egyenjogúsításukat neki is köszönik. Spanyolország 1492 óta zárt sorompói újra megnyilnak a zsidóknak szavára. Az orosz, török zsidók sorsát könnyité, ránk, magyar zsidókra is ráér gondolni. Vitázik korának legnagyobb iróival, bölcselmi irataiv valláskülönbség nélkül fejére hervadatlan babért szereznek. Szervezi a zsidó hitközségek belső ügyeit. Forrón szereti hazáját, küzd annak alkotmányáért a szószékről. Szocziológ is: kézműves egyletet alapít, melynek ő egyik aranyszavú szónoka és vezetője, mint ipari tanácsos. Hitközsége minden ügyefogyottjának humánus gyámolítója. Szobrot emel az érdemnek. Ötven évig lapot szerkeszt, amelyben az emberszeretetet hirdeti és bebizonyítja, hogy a zsidó ethika örök igazságok megdönthetlen bástyája. Papi gyülekezeteket szervez, miniszterekkel lép összeköttetésbe a zsidóság érdekében. Az Allgemeine Zeitung des Judenthums, az ő lapja, küzd minden galád rágalom ellen, amely fajunkat becsmérli. Beethoven emlékének, mint a művészet tisztelője, drámát szentel. Vitázik róla, hogy nem a zsidók feszítették fel Jézust, a pápával meg harczra kél egy elrabolt bárányáért a zsidóságnak. Fenkölt

lelkű három fiút nevel hazájának, kik ma díszei Németországnak. Leányát a tiszta eszményiség kultuszára tanítja meg. Megható olvasni, mint írja egyik leányához a nagy tudós, a logikus fő, akit talán egy-egy perczre a naiv hittől el-eltéríthetett volna a sok pozitiv tudomány: Lányom, ha napi munkádat elvégezted, felhevül-e lelked, hogy elzengjed lelkesülten Istenhez őseink szent szabadságdalát, a Hallélt? Oh, ez a naiv, ez az igazi zsidó szív mily szent áhitattal tölti el lelkemet, mily büszke öntudattal szeretném odakiáltani most, halála után rövid kilencz évvel az elvakult Galliának és a feslett Vindobonának: Látjátok, ez mind egy zsidótól telik ki, ilyenné lehet az igazi zsidó, ha a jóságos Ég különös kegyelméből fennen csaponghat az ősi zsidó ideálizmus szárnyain, ahhoz a zsidó Istenhez, aki egyetlen-egy, és aki a világnak egy Mózest küldött, akinek fönséges szelleme a későbbi századokban egy-egy villanással fel-felczikázik egy Mendelssohnban, és méltán fűzhetjük tovább a névsort Philippson nevével.

Mindkettőnek életét Kayserling írta meg. Fölösleges említeni, hogy e munkája is, mely húsz ívnél terjedelmesebb, oly vonzó olvasmány, hogy nem tudjuk a könyvet letenni a kezünkből, míg végig nem olvastuk. Hogy lehet a történelmi háttért mesterien vázolni egy életrajz keretében: nosza, jőjjetek írók, tanuljátok meg e tudós lelkipásztortól! Hogy lehet száraz, tudományos dolgokat vonzóan leírni, szeretném e titkot tőle ellesni. Mennyire sajnálatos, hogy e munkában hiányzanak Philippson életének intim vonásai, hogy azok mind beleöntvék a história soha meg nem rozsdásodó, kemény érczibe. Itt-ott egy-egy lágy vonás ez érczalakon, és aztán újra csak a nagy Philippson áll előttünk, mint egy diadalmas hadvezér érczszobra, aki küzd és győz mindenütt, az Egy Isten, Izraél Istene nevében. Annak az isteni Gondviselésnek nevében, aki hitünk fölött folyton őrző pajzsként lebeg, és e materialista században olyan férfiakkal áldja meg a zsidóságot, akik a hazaszeretetet az Isten és vallásunk ideális kultuszával oly nemes összhangban zendítik meg, mint ezt Philippson tette munkáiban, s mint a milyen e mű is, amely róla szól: — oly férfiakkal, mint a Philippsonok és Kayserlingek.

Budapest. GERŐ ATTILA.

A TALMUD.

(Folytatás és vége.)

Hogy az Apokalipszis és az aggáda symbolismusa között okvetlen igen nagy különbség van — az egyik »komoly, tiszta, szent és egészen méltó azon eszmékhez, melyeket ábrázol, mig a Gemáráé legtöbbször komikus, bizarr, frivol, gyermekes, ostromba, izléstelen,« hogy sz. Pál talmudi érvelési módja, a mikor Sára és Hágár hasonlatából akarja a mózesi törvény megszünését bizonyítani — mennyivel jobb — ennek igazolását szerzőre bizom, mint számos más állítását, melyeket tudományos érvekkel támogatni nem tud. Ilyen pl. az a mulatságos idiosyncrasia, a mikor a tóra sokértelműségéről szól (95. ol.) »Innen származik e mondás is: a tórának hetven arcza van s úgy látszik, a szinédriumba való felvételnél *conditio sine qua non* volt az, hogy az illető a torát hetvenfélekép tudja értelmezni, mert azt olvassuk a Talmudban (Szanh. 17a): »Nem ültettek a szinédriumba csak bölcs, szép, magas és öreg férfiakat kik értettek a varázsláshoz és *hetven nyelvet tudtak*, hogy a szinédrium ne merítsen értesülést a tolmács utján.« A végzetes örvények, melyekben a talmud bővelkedik, itt a hetven nyelv. Ugyanannyi joggal utalhatott volna a *hetven* fordítóra és a *hetven* tulokra, melyet a *hetven* népért mutattak be engesztelő áldozatul a sátoros ünnep utolsó napján.

Különös gyengéje a munkának a philologiai rész, lucus a non lucendo, hisz szerző a sacra philologia ügyén akar lendíteni. Nem a sajtóhibákra gondolunk, bár ezek is jószámmal vannak képviselve, hanem a bizonyos rendszerre való nyelvtani botlásokra, melyek azt mutatják, hogy szerző talmudi szöveget önállóan kezelni alig tud. Ilyenek: מְפַרְשֵׁי (5. old.) בַּעַל (24. l.) ר׳ יוּדָה נְשִׂיאָ (33. ol.) מִשְׁנָה, סֵדֶר-nak többese, ha paragrafust jelent, מִשְׁנָיוֹת mig מִשְׁנָיוֹת misna gyüjteményeket jelent (36. old.), ס׳ תְּרוּמוֹת Teharót (37. és 45. ol.), מַעֲשֵׂר שֵׁנִי (40. oldal), בְּתֹרָא קָמָא (42.), עֲרָכִין (44.), כֵּלִים Kelim (45.), כְּלָלִים Kelallim (48.), חֻלִּין (55.), haláka mekajémet הֲלָכָה מְקוּיֶמֶת (62., 63. és 68.), תְּיוּבְתָּא tijjubtá (63.), הַצְרָכָה hacczeraka הַתְקָפָתָא

hattakefta a ה-t névelőnek veszi (64.), תִּיקוּ egyszerű jelentését nem ismeri, mely szerint = תִּיקוּם (65.), קוֹרֵי a felolvasó (73. old.). A midrások commentárok, melyek szorosan a sz. i. szövegéhez ragaszkodnak és azt mondatról mondatra értelmezik. »E commentárok sokáig titokban tartattak« — nemcsak a talmud befejezéséig, hanem mint szerző meghatározása mutatja egészen a legujabb korig. Aligha látott egyet is. שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה (82, 188.); a נְמִרְצַת szó צ betűje צורר nem צרוע Sabbat 105a (nem 104b), תְּפִלִּין tefilin (93.), מַשְׁמַע nem tesz annyit mint hallott, sem דָּרְשָׁה keresett (94.), שְׁמַעְתָּא (95.), דְּכָתִיב, דִּכְתִיב, הלא הם כתובים בספר דברי, ככתוב בתורה משה és ככתוב בתורה ה׳ »az mondatott (Máté 5, 31) megfelel a Talmudban oly sokszor előforduló איתמר-nak, mely szó nem utal mindig a tórára, hanem néha ennek valamely tekintély által (tudós v. iskola) által adott értelmezésére,« pedig איתמר mindig שנים olv.: שְׁנַיִם *két* fog (azért mert tudja, hogy e szónak dualis formája van, fordítja ily szabatossággal), כוליה ő egészen, csak egy ámora mondására מימרא-ra vonatkozik (103.). Érdekesen bontja fel a rövidítéseket אבודה זרה = ע״ז, אמר ליה = א״ל, דְּכָתִיב = דכתי׳, וְחַכָּמִים אמרו = וחכ״א, אוֹמֵר רבי = א״ר, בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל = בא״י sat. (114.)

סְמִיכָה יָדַיִם szemiká jadáim (131.) סמיכת זקנים pedig szerinte gen. obiectivus vagyis a rabbikat vénekké declarálták. הדיות (136.) משנה תורה Misna Tóra (153.) מומר változtató (186.) בְּרִכַּת לַמְשׁוּמָדִים sat. ישו-t feloldja ימח שמו וזכרונו, a mire a talmud sohasem gondolt. Aggádikusan magyarázza a kapubeli prozelitáknak (גרי השער) elnevezését, hogy »a mozaismusnak mintegy csak küszöbén állottak.« (184.) Nyelvi ismereteinek rovására megy a 150. old. adott egyik, nem fordítása, hanem ferdítése. Szerző azt állítja, hogy a talmud czélja, eszménye in ultima analysi: a talmudismus vallás erkölcsi és a zsidó faj korlátlan világuralma a többi népek fölött. Ezt támogatja Szanhedr. 104a »Mindenütt, ahová (a zsidók) mennek, *tegyék* magukat uraik fejedelmévé,« כל מקום שהן הולכין נעשין שרים לאדוניהם.

E hely R. Jochanán mondása, a mely a שרתי במדינות Écha I. 1. versére, tehát a babylóniai fogság idejére vonatkozik és a mint az utána következő barajtha mutatja, csak azt jelenti, hogy uraik intelligentiájuknak hasznát vehetik. Az a különben privát szerencsétlenség, hogy szerző a héber nyelvtan elemeivel nincsen tisztában, itt végzetessé válik, a mikor egy

participium és imperativus összetévesztésével a talmudnak veszélyes tendentiákat imputál. De a szöveg megértése mellékes. Jellemző azonban, mint használja szerző az evangeliumot. Az állítja ugyanis, hogy Jézus anyja Mária is az elkárhozottak közé soroltatik a talmudban. Erre idézi (205. ol. 70 jegyz.) jer. Chagiga 77d. חמא למריס בית עלי בצלים Látta Máriát Héli Beczalim leányát (a pokolban) és u. o. 69. jegyzetben ezeket mondja: Az evangeliummal (Lukács III. 23.) megegyezően tehát a talmud is Héli leányának mondja Máriát. Hogy az említett helyen minő jogon talált Máriára czélzást, azt nem sikerült kiderítenem. Nem marad más hátra, mint a névrokonságból erre következtetni. Ez ugyan gyenge érv, de mégis csak valami. Ámde Lukács 3. f. 23. versében előfordul a Héli név, de ez József atyja. »Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat.« Hol itt a megegyezés a talmud és az evangelium között? És hol mondja az evangelium, hogy Eli volt Mária atyja? Lukács idézett helyén nem található. Szerző evangelium magyarázatáról itéljenek hívatottabbak, mégis egy helyet nem hagyhatunk megjegyzés nélkül. Az ordinatioról, (סמיכה), melyet pongyolán és ennek történeti fejlődésére való tekintet nélkül tárgyal, szólva ezeket mondja (130. ol.) »az irásértelmezés jogának és tudományosságának elismeréseül *kulcsot* adott át neki נתינת מפתח (kulcsok átadása).« Erre idézi 80. jegyz.-ben Máté 23, 2.13. és Lukács 11, 52. Jaj nektek törvénytudók! mert elvettétek a tudomány kulcsát. (*τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως*). E kulcsot, a tudományosság jelvényét az uj rabbi családja drága ereklyeként őrzé és ha a rabbi fiutód nélkül halt meg, koporsójába tették e kulcsot is.

A sáfárról vett képletes kifejezést — a milyen pl. Ézsajas, 22 f. 22. is előfordul — szerző betű szerint érti és a betű öl. Azért tud a kulcsokról oly érdekesen és körülményesen beszélni. A Sámuel Hakatánról szóló hely (Szemachóth VIII. fej), melyet szerző nem idéz, nem igazolja azt a feltevést, hogy minden rabbinak kulcsot adtak.

Az iskolaügy és tudósok Jézus és a talmud korában czimű szakaszban szerző Jézus és a rabbik közötti ellentétnek lélektani okait keresi. Ennek a tisztán történeti hátterű kérdésnek taglalásába nem bocsátkozhatunk. Hiányoznak ugyanis a

történeti kutforrások, melyek Jézus életét, tanait, halálát tárgyalnák. Ezek nélkül pedig csak psychologiai következtetésekkel a kérdést tisztába hozni nem lehet. Tény az, hogy Jézussal szemben nem a rabbinismus állott, hogy benne nem a זקן ממרא-t itélték el, mert az egyszerű, tanulatlan galilei nem fedezi a זקן ממרא definitióját. Különben sem találó az a kép, melyet sz. a rabbinismusról ad, nem azért mert idézetei nem találtatnának a talmudban, hanem azért, mert öt évszázad nyilatkozataiból állítja ezt össze. Ilyen nem volt a rabbinismus soha. A mikor mindig egy-egy ecsetvonással járul hozzá, szenved a kép, vagyis a felismerhetlenségig tökéletesül. »A tudósosztály körében valóságos czéhrendszer fejlődött ki.« Miből következik ez? Erre nehány példát idéz sz., hogy ha a synedrium elnöke belépett a gyülekezetbe, mindenkinek fel kellett állnia, hogy belépésnél mindenütt az előkelőbb megy elül, a nagyobb ne szolgáljon a kisebbnek — olyan dolgokat, melyek átmentek, a mai köztudatba is. Hol van itt a »valóságos czéhrendszer?« Ha R. Chisda vagy Mar ukba (a 3. sz. végén) azt állítja, hogy büszke emberrel az Isten meg nem férhet és ehhez R. Chia b. Asi azt jegyzi meg, hogy a tudósban legyen meg a büszkeség egy csekély része, (אחד בשמנה בשמנית, a שמנית kis súlymérték, ennek nyolczadrésze) és R. Huna hozzáteszi: ez ugy dísziti őt mint a buzafeje a kalászt כי סאסא לשובלתא, ebből csak nem következtethet a tudósok, a rabbik büszkeségére. Ha a 3. században élő R. Jochanan tételéből רי קרי למאני מכבדותי kifolyólag, R. Chia b. Abba azt állítja, hogy a tudós ruháján ne legyen piszok folt, mert ezzel meggyülölteti a tant, melyet képvisel; ha R. Abbahut egy matrona Izrael világító lámpájának nevezi, ha a halálos ágyán levő R. Jochanan b. Zakkai-t tanítványai így szólítják: Izrael világossága, jobb oszlopa és erős kalapácsa, miért sirsz és ez azzal felel, hogy az Isten itélőszékétől — (lásd a szemelvényeket 257. old.) — ebből »tudósgőgöt, vaskalaposságot, despotismust, nevetséges feltünési vágyat, hiuságot, henczegést, tettetést, tudákos nagyképüskődést, kiállhatlan türelmetlenséget, legsuverénebb lenézését és megvetését mindannak, aki nem volt tanult ember« következtetni egyáltalán nem lehet. Szerző az egyes idézeteket egymás mellé állította, a személyek és szerzők neveit elhallgatta — és ezt psychologiai megokolásnak nevezi. Ez nem egyéb mint

tendentia — bármennyire is irtózik e szótól, mint mindentől, a mi grammatikailag helyes és a gondolkodó olvasó, aki szerző idézeteit ellenőrzi, aligha látja majd ebben a vázlatban a rabbinizmus lényegét és charakterét, mely az egyes tudósok individualitásánál fogva különböző volt.

A talmud tekintélye és jelentősége a zsidókra cz. szakaszban szerző azt akarja bizonyítani, hogy a talmud elvben és gyakorlatban egyenlő a szentirással, gyakorlatban pedig e fölött áll. Ez az állítás, valamint az idézetek, melyekkel ezt támogatni akarja, nem ujak, hanem előfordulnak mindazokban a munkákban, melyek a talmudot és a zsidóságot támadták. Összehordottak pár száz helyet a talmudból, aggádát és haláchát vegyesen, egyes tudósok intolerans állításait, természetesen elhallgatva a tradensek neveit, minthogy ez szent érdekeiknek nem felel meg, ezzel mutatva be a talmudot egészében. A talmud kanonicitásának ilyen bizonyítása középső tételét képezi annak a syllogismusnak, melynek zárótétele a tettekben megnyilatkozó szeretet. A kik ezt a logikai eljárást nem követik, mint pl. Reuchlin azok túlbecsülik a rabbinikus irodalom értékét, vagy mint Delitzsch, azokban nincs meg a képesség, hogy az erkölcsileg alantjárót kellőképen annak bélyegezzék, a mi. De lássuk csak a talmud kanonicitásáról szóló bizonyítékokat.

Az idézetekben, melyek a Rohling-Justus: Talmudzsidó 3 fejezetében találtatnak, szó van a דברי קבלה, גמרא, דברי סופרים-, דבריחכמים-, הלכות-ról. Ezekkel ugyanaz-e a talmud az irodalmi mű, »a rendszer nélküli encyclopaedia, a szellemi quodlibet?« Avagy egyenlő-e az egész a részszel? A talmudban már szó lehet-e a talmud szentségéről? A mikor világosan kimondja, hogy דברי קבלה כדברי תורה ez ugy értette-e, hogy a *hagyomány* egyenlő tórával? Bizony nem. A דברי קבלה a דברי תורה-val szemben a prophétai és hagiographikus könyveket jelenti, amint ez Taanit II. f. 1. misnájából kitünik ובקבלה הוא אומר קרעו לבבכם. A Szoferim XV. 7. 8-ban előforduló hasonlat nem egymással szembe, hanem egymás mellé állítja a szentirást, a misnát és a gemarát. A hasonlat igen gyakori a midrásban. V. ö. Szifré Ekeb. 48. Chazitha I. f. 2. v. 3. §. Jalk. Jerem. 341. Egymásból folyó tanulmányok ezek és ezért egymással függnek össze. Ezt bizonyitja a szerző »klaszikus« helye Baba Mecia 33a. melyet kiegészít ugyancsak Szoferim XV. 5., a hol

e tétel R. Simeon b. Jochai nevében teljesebben fordul elő. על מנת שקרא ושנה. Igen, a talmud-nak, a talmud-thórának, a thóra tanulásának jelentőségét a zsidókra, nemcsak hogy tagadni nem akarjuk, de eléggé méltatni nem lehet. Csakhogy az a talmud, melyet szerző ismer, a misnából és a genárá-ból álló irodalmi mű egészében sohasem volt szent könyv. A szentség attributumával nem bánt könnyelműen a zsidóság, nem kanonizált, nem üdvözített senkit. A talmud foglalkozott első sorban a törvény magyarázatával, másodsorban mindennel, a mi az egyéni élet szük körében előfordulhat. A törvény magyarázatra, a vallásos gyakorlat megokolásra szorult. Az egészség és tisztaság rendszabályai is idetartoznak, ezért érthető, ha azzal is foglalkozott, a mit sz. 147. 10. jegyz. alatt megbotránkozással visszautasít.

A codificatorok munkásságát ismertetve azt állítja, hogy Alfaszi הלכות című munkája, kellő rendszer hiányában, nem maradhatott sokáig érvényben. Maimuni, a keresztények esküdt ellensége, *Misna* Tórája, melyet szerző magánértesülése szerint 1210-ben vele együtt kiközösítettek, sok dolgot vett fel a mi elavult és egyáltalában nem alkalmazható; továbbá előadása kissé rövid, csaknem tulságosan kimért, azért a toledói rabbi Jakab b. Aser 1321-ben egy újabb kisérletet tett, és megirta az Arba Turim cz. művét — mely azonban a várakozásoknak szintén nem felelt meg. A tényeknek meg nem felelő történeti adatok és helytelen kritikai megjegyzések egész tömkelege! Maimuni Misne Tóráját nem közösítették ki 1210-ben, hanem 1232-ben a More Nebuchimot és a Máddát. Maimuni nem esküdt ellensége a keresztényeknek. Alfaszival együtt befolyást gyakorolt Turim-ra és a Sulchan Áruchra. A Misne Tóra más néven יד החזקה, a mi czélzás a mű 14 könyvre való felosztására és nem a szerzőtől származik — azért tette szükségessé a halachai anyag ujabb rendezését, mert ez első sorban növekedett, másrészt pedig a forrásokat és tekintélyeket nem nevezi meg. Jákob Aseri nem volt toledói rabbi és munkáját nem 1321-ben. hanem 1340 körül irta meg. Ezekért az adatokért nem sz. felelős, hanem azok a kézikönyvek, melyeket helyesen megválogatni nem tudott. De igenis felelőssé tehető egy sokat vitatott és gyakorlati értékű kérdés egyoldalu tárgyalásáért, értem a talmudnak a nemzsidókkal szemben való álláspontját.

Felsorolja a pogányok ellen irányuló nyilatkozatokat és rendszabályokat, de a humánus ellennyilatkozatok, a szeretetnek és jótékonyságnak mindenkivel szemben tanusítandó kötelességei, az összesség iránti tartozások közül — melyekben a talmud bővelkedik — csak egy-két példát említ. Ismeri az intolerans nyilatkozatoknak történeti hátterét és azért mégis azt állítja, hogy ezek minden nemzsidóra, tehát a keresztényekre is ki lettek terjesztve, a nélkül, hogy ezt egy idézettel támogathatná! De ez az osztó igazság. Lássunk csak egy-két példát. Foglakozik a talmud a keresztényekkel? Feltűnően kevésszer, mondja szerző, mert a keresztények iránti megvetés oly nagyfoku volt, hogy nem is akarták szóvá tenni. De foglalkoztak a מין-nel, a mely alatt eredetileg csak zsidókeresztényt értettek. V. ö. Chulin 13b. אין מינין באומות. Rasi szerint [Aboda Zara 26b.] מינין כומרים לע״א בין עכום בין ישראל, vagyis מין a bálványimádó akár zsidó, akár pogány. Ez következik az egész helyből, mert a talmud azt kérdezi והא קחזינן דאיכא hisz azt látjuk, hogy vannak »minim« a népek között, erre azt feleli, אימא אין רוב אומות מינין a legtöbb nép nem »min«, egy része min. Ebből az tűnik ki, hogy a »min« fogalmát nem fedezi a »zsidókeresztény«. A מין szó többese a Szifrában következetesen מאינים-nek iratik. Hieronymus a nazareusok sectájával azonosítja és azt állítja róluk: dum volunt esse et Christiani et Judaei, nec Judaei sunt nec Christiani.

Általában a kérdés eddig tisztázva és a »minuth« határai és fogalomköre kellőképen megállapítva nincsenek. Ha tehát szerző azt állítja, hogy a talmud szerint a minekhez tartozik az, a ki azt hiszi, hogy az égben több hatalom van הרבה רשויות בשמים és erre idézi Szanhedrin 37a, akkor a talmud egyik legszebb aggadai részletéből három szót ragadott ki. A tanu, a ki főbenjáró bűnben bizonyít, megintendő. Ez az intés többek közt így hangzik: Csak egy ember teremtetett — a teremtmények békéje végett, hogy ne mondhassa az egyik a társának: az én apám nagyobb mint a tiéd, továbbá hogy ne mondják a minim — több hatalom van az égben — ישלא יהו הצדוקים אומרים הרבה רשויות בשמים, továbbá azért, hogy hirdesse a Szentnek — áldott ő — hatalmát, mert ha az ember egy mintára több alakot formál — az egyik hasonló a másikhoz, de a királyok királya, a Szent az első ember mintájára formált

minden embert és egyik sem hasonló a másikhoz, azért mindegyiknek azt kell mondania, én érettem teremtetett a világ. Az Egy istenről, az emberiség egységéről és az egyénnek értékéről szól e talmudi hely, nem a »minuth« meghatározásáról. Ha polemiát lát benne, akkor több joggal utalhat Chulin 87 a ליה צדוקי לרבי מי שיצר הרים. A kereszténységgel nem foglalkozik a talmud és ha foglalkozott, akkor sem az a kereszténység lebegett a rabbik szeme előtt, melynek a kultura, a civilisatio és a művészetek körül tagadhatlan érdemei vannak, a melyeket nemcsak Izsák b. Seseth, hanem a legtöbb középkori rabbi, köztük Juda Halévi, Maimuni, a keresztények esküdt ellensége (!), Nachmani elismert és méltatott. A pogánytól megkövetelte az erkölcsiség és az emberi társadalom hét sarkalatos törvényének megtartását, a melyhez a tulvilági élet boldogságát kötötte. A pogány házasságot jogilag nem ismerte el — de elismeri-e a keresztény egyház azt és a zsidó házasságot? Azt állítani, hogy zsidó és pogány között nincs jogegyenlőség és pedig Bába Kama 113 b alapján, egyszerű meghamisítása az idézett helynek. A hely ugyanis így hangzik: Az a zsidó, a ki idegennek bizonyítékot tud, melyet nem követelnek tőle (ולא תבעו מניה) ha elmegy, hogy az idegenek törvényszéke előtt zsidó ellen tanuskodjék, az kiközösíttetik. Miért? Mert ezek már *egy* tanunak bizonyságára itélik meg az összeget (a felperesnek). Nem áll ez arra a törvényszékre nézve, a hol csak két tanunak kijelentésére itélik el az alperest, de nem áll még arra a törvényszékre sem, a hol egy tanunak bizonyságára csak esküre szorítják az alperest, hogy nem tartozik. Nem teljesen idézi szerző e tételt és a megokolást nagy bölcsen elhallgatja, azért mert nem használhatja. Ugyanígy jár el Bába Kama (113 a) egy másik helyével. Megamputálja — mint azt Rohling (Talmudzsidó C. 2. b) tanítja. Nem mondja, hogy csak R. Ismael szerint szabad az idegennel szemben fortélyt használni, a mi ellen R. Akiba felszólal. Az isten nevét meg kell szentelni, azért nem szabad az idegen ellen csellel élni. A talmud még tovább megy és azt kérdi: »Hátha a קדוש השם nem forogna fenn, akkor tán lehetne? Hisz az idegen megrablása tilos!« Ebből egy szó sincs Huber Lipót művében. Mit is használna ez a tárgyi igazságnak és a sacra philologiának? Ha Jézus a pogányokat

kutyáknak nevezi, ezzel csak *látszólag* helyezkedik a korabeli zsidók álláspontjára, sőt szerző — összetett logikai bizonyitékok és psychologiai következtetések folytán — még szelid atyai hangot is hall a nyugvó századokon át. Pedig a Máté evangélium ezen helye határozott polémia a pogánykeresztények ellen. Ránk azonban ez nem tartozik és azért összegezve megjegyzéseinket szerző művéről, azt mondhatjuk: a talmudról alkotott helyes itélet sokat használ a zsidóságnak, a nélkül hogy ártana a kereszténységnek. Ez az, a mit sokan eddig meg nem értettek, köztük szerző sem. Megfordították e tételt és azt hitték, hogy azzal használnak a kereszténységnek, ha ártanak a zsidóságnak. Erre alkalmasnak mutatkozott a talmud, a melyre nem a keresztények részéről való megismerés vált végzetessé, mint szerző állítja, hanem szövegének meg nem értése, szellemének félreismerése, mint szerző mutatja. Maga a zsidóság a talmud felett áll, mert *ez* évezredeket felölelő történetében csak egy korszakot képvisel, oly korszakot azonban, melyre büszkén tekint vissza. Huber Lipót munkája nem segiti elő e korszak megértését, azért mert szerzőjének hiányzik — nem a jóakarata vagy szorgalma — hanem tudományos rátermettsége. A »viharverte kodex« köteteinek útvesztőjében nem igazodhatik el a maga gyenge tapasztalataival. Csak úgy érthető ama kifakadása, a miért egyes rabbik a talmud fordítását szigorúan megtiltották és azt a zsidót, a ki a talmudból nem-zsidóval közölt valamit, mint árulót (מסור) halálra méltónak mondották. [Bizonyára így értelmezi Chagiga 13 a אין מוסרין דברי תורה לגוי] — De ha joga is van ezen elkeseredenie, oka nincs. A talmud, mely a tudás előtt meghajlik és az idegent is, ha bölcs dolgot mondott, a »rabbi« czimmel illeti (Megilla 16 a), nem oly szivtelen; bizonyítja ezt azon kiváló férfiak sora, a kiket a középkorban zsidó tudósok avattak be a hagyományos irodalomba, bizonyítja ama szakférfiak készsége, mely mai nap is rendelkezésére áll mindenkinek, a ki önzetlenül és a tárgy iránti igaz szeretettel azzal megismerkedni óhajt. Mert a megismerést akarjuk — azt a megismerést, a mely megadja mindenkinek az őt megillető részt — a békét — az igazságot. Ha szerző ezt csakis a vallásos közösségben találhatja fel és Ezékiel prophéta viziójából vett képpel, mely csontokhoz hasonlítja Izrael házát, ennek az

egyházba való megtérésében látja az evangelium végső diadalát, a zsidóság kevesebb exclusivitással az utóbbinak egyik gyönyörü parabolájára utalhat, a tékozló fiuról vett példázatra Luk. XV. 31., a mikor az atya nagyobbik fiát azzal vigasztalja: Fiam, te mindenkor én velem vagy és mindenem a tiéd.

Budapest. DR. WELLESZ GYULA.

EGYPTOM MŰVÉSZETE.

(*Kőrösi* László munkája. 10 fejezetben. Juhász Árpád 250 rajzával. Ára 5 forint. Budapest, Wodianer kiadásában. 1898. 4°. 488 °.)

A hazánk irodalmában és tudományában sokáig a mostoha leány szerepét játszó egyptológia csaknem az egész művelt világ különböző népeinél egész sorozatát a remek munkáknak produkálta, melyek Egyptommal és ennek történetével, művészetével és kulturtörténetével foglalkoznak. A legszebb bibliai emlékek és képek nagy része ezen istenáldotta virányokra terelték a kutatók figyelmét. Egyptomra virradt a feltámadás. Angolok, francziák és németek vetekedtek a csodás ország leirásában és kutatásában, külön beható kutatásaik tárgyává tették Egyptom politikai történetét, kulturtörténetét, nyelvemlékeit, vallását stb.

A magyar tudományos irodalomban uttörő munkálat most jelent meg *Kőrösi* László nagyszabásu művében, mely szerencsésnek mondható rendszerében. Egyptom művészetének beható ismertetését tüzte ki feladatául. Szerző, ki maga alaposan, a helyszinén tanulmányozta a megbeszélt emlékeket, nem csak világos és áttetsző nyelvezettel irta meg művét, hanem összefoglaló rendszerével még a laikusnak is tiszta és világos áttekintését nyujta az egyptomi műemlékeknek, kapcsolatosan tárgyalván azokkal a velük összefüggésben levő kérdéseket is, mely az egyptomi régi kulturéletre igen érdekes fényt derítenek és így szerzőnk irodalmunkban valóban egy nagy hézagot töltő munkálatot végzett, mert ez eddig megjelent magyar nyelvű munkáktól eltekintve — *Goldziher* kiváló tanulmányai — inkább az európai irodalomból meritik anyagukat, a nélkül hogy a szerzők magukat megbeszélt műemlékeket látták volna.

A tíz fejezetre osztott munka az első fejezetben a Nilusról, Egyptom fenntartójáról szól, kapcsolatosan tárgyalva az éghajlat, növény és állatvilág kérdéseit. A Panteon czimű fejezet a régi egyptomi vallások és annak történetével, erkölcstanával foglalkozik, belevonván tárgyalásába a holtak tiszteletét is, mely szoros kapcsolatban van az egyptomi istenségekkel. Szerző ezen fejezetben egymás mellé állítja a biblia elbeszélését Józsefről az egyptomi szokásokkal. Hogy tényleg II. Ramszesz volt a bibliának sanyargató Fáraója, ezt Ebers bizonyítja, ki az arab *Fakusz* helység mellett nagy romhalmazokra bukkant, melyek alatt szétdult emlékek vannak eltemetve, melyeken II. Ramszesz nevét is megtalálta. *Menephtah* II. Ramszesz dédunokája a szentirás kivonulásának Fáraója. Legujabb ásatások, melyeket Naville genfi egyptologus Goszenben végzett Pithom városának romjait találták, melyet Izrael fiai emeltek éléstárnak a Fáraó számára. Az éléstárak megmaradtak erős téglafalazatu kamarák alakjában, melyekhez csak a nyilt tetőn át lehetett hozzáférni. A Pithom nevén kivül e város a Szukkoth nevét is viselte. A berlini muzeumban őriznek olyan téglát, mely II. Ramszesz nevével van bélyegezve és mely szalmával van vegyitve. Igen érdekesek a thebeai sirboltok ábrái, melyek héber robotmunkásokat mutatnak teljes működésükben. Kár, hogy szerzőnk nem közli azoknak rajzait. Látunk azokon embereket, kik vizet meritenek, földet kapálnak, agyagot gyurnak és ezt faformába öntik, a robot felügyelők pedig rákiáltanak szegény munkásokra: »Én viselem a botot, ne legyetek lomhák«.

Következő jegyzetekben szerző a hieroglifekkel foglalkozik, majd pedig az építéssel különösen ismertetvén a piramisokat és a régi mésztáblákat. A régi építkezés keretébe beilleszti Salamon templomát is, melynek egyptomi eredete mellett kardoskodik, noha a templomot övező cyclopikus falak phoeniciai eredet mellett tanuskodnak.

Igen sikerült része a könyvnek ama fejezetek melyek az egyptomi szobormüvészettel, képirással és müiparral foglalkoznak, melyek azonban a Szemle feladataitól távolabb esnek. Az egyptomi zenéről irt fejezetben nagyobb kitérés található a zsidó zenéről és annak fejlődéséről. Itt szerzőnk követi *Forkel*, Allgemeine Geschichte der Musik és Saalschütz: Geschichte der Musik bei den Hebräern (Berlin, 1829.) czimű részben teljesen elavult munkákat, a nélkül, hogy azokat említené, s már az egész fejezet kárára van, mert a templom utolsó évtizedeinek fennálása alatt fejlődő zenei szokásokat Dávid királyra vezeti vissza a chronikással. Helytelen itt az idézési mód is, mint p. 422. az olvasható: a hangszerek összeállításáról érdekes följegyzés van a *hagyományok könyvében* (sic!) (Erach. 2. 3—5), ami hibás fordításon vagy félreértésen alapul. Épugy nem szabad idézni »*a talmudban meg vannak hagyományok (IX. 3. 17.)*, hogy milyen zsoltárokat énekeltek egyes hétköznapokon« (u. o.) ez is alkalmasint félreértés. A helyes idézet *Támid VII. 4.* ha a misnát idézi. Ezen egész excursust szerzőnk bátran mellőzhette volna, a nélkül hogy munkája veszitett volna valamit értékéből.

Az utolsó fejezetben szerző az egyptomiak irodalmával foglalkozik, majd röviden adja az egyptológia történetét és a modern irodalmat, könnyen áttekinthető módon csoportosítván ezt.

Szerző mindenesetre hézagpótló munkát végzett és nem csak a tudománynyal foglalkozó fog e műben hasznos és gyakran becses utbaigazitást nyerni, hanem a laikus is a legnagyobb élvezettel forgathatja e művet, mely nyelvezetének áttetszősége és világossága által élvezetes utleirássá lesz és csak ama óhajtással veszünk búcsút szerzőnktől, hogy munkája megtalálja ama méltó elismerést, mely joggal megilleti azt.

Budapest. DR. WEISZ MIKSA.

EGY TANNAITIKUS MŰSZÓ A HARMINCZKÉT SZABÁLY BARAJTHÁJÁBAN.

Stade folyóiratában lajstromát adtam azon helyeknek, melyeken ezen exegetikus műkifejezés használtatik: אינים שאין ראיה לדבר זכר לדבר. Kiderült e lajstromból, hogy az *összes példák* (46-ot állitottam össze) *tannaitikus* eredetüek. Az amórák nem használják már a régi szentirás magyarázat e terminusát; az egyedüli helyen, a hol egy amóra a זכר לדבר kifejezéssel él (jer. talm., Jóma 5,1, 42 b) nem a szentirás, hanem a misna magyarázatáról van szó. E tényből azt követ-

keztettem, hogy az agádai szentirásmagyarázat 32 szabályát felsoroló barajthában csak azért találjuk az emlitett kifejezést (a 9. szabály alatt), mert ez a barajtha tényleg a tannaiták korából való és — egyes toldalékoktól eltekintve — annak a kornak tulajdonítható, a melybe a szerzőjének mondott tannaita, Eliézer, galilleai Jószé fia tartozik. Következtetésemet a M. Zs. Szemle szerkesztője azzal az ellenvetéssel akarja gyengíteni (l. fent, 176. l.), hogy »ily bizonyítékok más szabályokból is, mint pl. *bínjan ab, gezéra sava* stb. lehetne szolgáltatni.« Azonban ezt az ellenvetést nem ismerhetem el helyesnek, mert csak akkor volna jogosultsága, ha a זכי לדבר kifejezést épugy találnók az amórák nyelvszokásában, mint a בנין אב, גזרה שוה stb. régi szabályokat. De nem találjuk; és mig a későbbi amórák az agádai szentirásmagyarázatban szeretik a בנין אב stb. régi terminusokat alkalmazni, addig a זכי לדבר használata az amórai irodalomban teljesen hiányzik. Igy tehát a Harminczkét szabály valódi barajthai minőségét, azaz tannaitikus eredetét méltán azzal is bizonyíthatjuk, hogy az elismert tannaitikus jellegü hagyományrészeken kivül a kérdésben forgó műszóra csakis a barajthában akadunk. Igaz ugyan, hogy esetleg valamely későbbi szerző is kölcsön vehette a tannaitikus irodalomból a kifejezést; de miután a Harminczkét szabály barajthájának tannaitikus származása ellen komoly bizonyítékok nincsenek, a mellette szóló uj bizonyítékomról legalább az mondható, hogy אף על פי שאין ראיה לדבר זכי לדבר.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

XI.

MULANDÓSÁG.

(Jedaja ha-Penini után.)

Nem törődöl
Nem vesződöl
Mind evvel,
Csalfa tervek
Hamis elvek
Töltnek el.

Nappal, éjjel
Eszel, érvel
Szenvedély,
Izgat, faggat
Mig ellankad
Az erély.

Mézes szájjal
Immel ámmal
Elcsábit,
Botránykövet
Sárkány-mérget
Édesit.

Ámitással
Cselfogással
Tőrbe ejt,
Édes szava
Kigyó foga
Halált rejt.

Jobbik részed
Nemes lényed
Elromlik,
Sima szóra
Altatóra
Elzüllik.

Tiz országról
Álmodozol
Szegény vak!
Nem tulajdon
Az a vagyon
Kölcsön csak!

Átok súlya
Lelked nyomja
Ha ébredsz:
Számüzetve
Mindent vesztve
Tévelyegsz!

Szikla fészke
Öröksége
Ősidnek,
Szent hajléka
Hagyatéka
Hősöknek:

Elkallódott
Rommá állott
Bűnödre,
Azt, mi éltet
Nem becsülted
Vesztedre.

Vagy tán büszke
Vagy a kincsre
Mit nyertél?
Érte szivvel
Jobb érzéssel
Fizettél!

Botorsággal
És vaksággal
Verettél,
Birtokot is
Gondokat is
Szereztél.

Mi örökre
Lett teremtve:
A lelked,
Föld kincsével
Veszendővel
Cserélted.

Sovárogva
Áhitozva
Pénzt keressz,
Igazi jót
Maradandót
Elfeledsz.

Kis időig
Nem sokáig
Tart a kincs,
Szél elhordja
Szerte szórja
Nyoma sincs

Olcsó áron
Jobb valódon
Tul adtál.
Egyet fordul
A sors, s' elmul
Mit birtál.

Tüz az égből
Leszáll végül —
S' füstbe száll,
Mit kerestél,
S' mit szereztél
Fenn nem áll!

XII.

A TEST.

(Jedaja ha-Penini után.)

Mit evődöm,
Mit törődöm
Olyannal,
A mi mulik
Tova tünik
Nyomtalan?

Melyhez fűzve,
Melyben rejtve
Enyészet,
S' folyton kisér
Mig utolér
Baleset.

A kezdetben
Szinméz minden
Mily édes!
Ámde vége
Búval telve
Keserves.

Mintha nádat
Rázva mozgat
A vihar,
Rontja kedvet
Örömperczet
A zavar.

Szégyen pirja
Elboritja
Arczunkat,
Ugy viseljük
Ugy siratjuk
Sorsunkat.

Hosszu élet
Ha eléred
Mit nyujthat?

Kikerülöd
Be nem töltöd
Sirodat?!

Ép erőben
És jólétben
Ne bizzál!
Gyönge, vitéz
Félénk, merész
Sirba száll.

Test ha hizik
Kövéredik
Évekkel,
Vén korában
Életuntan
Pusztul el.

Mintha hangya
Kivánhatna
Uralmat!
Megsemmisül
Földdel vegyül
Elporlad.

S' bárha járkál
Mozog, fennáll
Ideig,
Nem tart nyugta,
Testalkata
Sokáig.

Mint Szodoma
És Gomorra
Ugy pusztul
A mi testünk
Mig az erőnk
Elsatnyul.

DR. KLEIN MÓR.

IRODALMI SZEMLE.

Maimuni Mózes tudományos működésének egy még eddig eléggé nem méltatott ágáról szól Baneth E. a berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft d. Judenthums« most megjelent Értesítőjében közzé tett dolgozata, melyben Maimuni nagy művének az ujholdszámitásáról szóló fejezete szakszerűen az ujabb mathematika segítségével van feldolgozva. Szerző értekezése, mely Hildesheimer és Mahler hasontárgyu dolgozataihoz sorakozik, elődjeinek kutatásait nem helyesbíteni, hanem kiegészíteni igyekszik és pedig két irányban: történeti és mathematikai szempontból. Maimuni nem hivatásos astronomus volt, de mint bölcsészeti művének több helyéből kitünik, igen behatóan foglalkozott a csillagászattal és mint theoretikus figyelmet érdemel. Igy pl. a tropikus év időhosszát oly pontossággal állapítja meg, mint előtte és utána senki. Józan itéletéről tanuskodik az a körülmény is, hogy az akkor és még sokáig uralkodó ama nézet sem téveszti meg, mely szerint a praecessio csak bizonyos fokig halad előre, hogy azután ellenkező irányban ismét visszatérjen. A szakszerű, de világosan megirt munka, mely azt akarja kimutatni, mint jutott Maimuni eredményeihez, méltó kifejezése fent nevezett intézet 25 éves fennállási ünneplésének.

*

A sötétség ellen a világosság mellett, az igaz vallásos megismerés érdekében a babona ellen küzd Stubenvoll F. B. heidelbergi ó-katholikus lelkész »Religion u. Aberglaube« cz. értekezésében, mely népszerűen megirva gazdag tárháza a hanyatló század végén még mindig uralkodó babona legkülönfélébb eseteinek. Nagyrészt ismeretes dolgok ezek, a hirlapok sokszor megírták, meg is támadták, de az élet azt mutatja, hogy a sötétséggel a tudomány fáklyája még nem tud megküzdeni, különösen azért, mert vannak egyesek, osztályok, bizonyos körök, melyek a sötétségben igen jól érzik magukat és tőlük telhetőleg ezt megtartani iparkodnak.

*

A Chevra Kadisa mult évben elhunyt elnökéről, Reusz Károlyról emlékszik meg Mezey Ferencz dr. egy az aggok

házában Reusz halála évfordulóján tartott arczkép-leleplezési ünnepélyen az igaz szeretet és ragaszkodás hangján, melyet természetesnek és őszintének talál mindenki, a ki a nagyérdemű öreg urat ismerte. A szent egyesület jeles tollu titkára annak két évtizeden át fáradhatlan elnökéről megkapó ékességgel szól, mely mint a kegyelet hű érzésének megnyilatkozása jólesik azoknak is, a kik a nyomtatásban megjelent beszédet olvassák.

*

A szamaritán pentateuchus targum kodexeinek eltérő olvasatairól érdekes hypothesist állít fel P. Kahle »Textkritische u. lexikalische Bemerkungen zum samaritanischen Pentateuchtargum« czimű értekezésében. Kohn Sámuellel szemben, a ki a szamaritán targum variansait éles elmével ugy magyarázta, hogy ezek egy eredeti szamaritán targum önkényesen változtatott, romlott illetőleg javított recensiói, azt állítja, hogy egy általánosan elismert targum, a melyre a különböző recensiók visszavezethetők volnának, sohasem létezett, hanem a héber szöveget a papok különböző időkben tisztán gyakorlati czélból fordították és ez a targum sohasem volt általános érvényben mint a zsidó forditások különösen az Onkelos targuma. Igy gondolja a szerző elenyésztetni a variansok okozta nehézséget, de figyelmen kivül hagyja, hogy az a gondosság, melylyel a targumok szövegének egyöntetűségére ügyeltek, ugy hogy az Onkelos targumát még maszórával is ellátták, talán meg sem volt a szamaritán papokban. Ennélfogva a variansok bősége nem egy eredeti szöveg létezése ellen szól, hanem csakis ennek a szövegnek általános érvényessége és tisztelete ellen.

*

Horodetzky S. A. »Haggóren« czimű gyűjteményes kötete több értékes tudományos dolgozatot közöl. A lengyel talmudiskola két kiváló tekintélyéről Isserles Mózes és Lublini Meir-ről a kiadótól származó alapos monographiák mellett Kaufmann Dávidnak Hanau Hirschről, pfalzi főrabbiról, ennek szerencsétlen sorsáról szóló életrajzi tanulmánya, melyhez mint érdekes adalék Oppenheim Dávidnak hozzá intézett két responsuma járul, Bachernak a talmud és midrás több nehéz helyéhez irt kritikai megjegyzései, Abulvalid szótárából

közölt szemelvényekhez írt emendatioi és jegyzetei. Harkavy Saadja gaon ismeretlen műveiből közölt szemelvényei, Senior Sachs hagyatékából kiadott történeti és tudományos jegyzetek a zsidó tudomány mivelőinél és barátainál hálára számíthatnak. A valóban tartalmas kötetet örömmel üdvözöljük.

*

Jésua Ben-Szira ujabban megtalált héber szövegéről több jeles tanulmány jelent meg, melyek a tudós világ figyelmét méltán magukra vonják. Ezek között első helyen említendő Halévy József a hirnevés párisi orientalista munkája, melyet a Revue Sémitique ben adott ki és külön lenyomatban [1]) is előttünk fekszik. A műnek fontosságát, mely a görög, a szir forditás és coniecturak alapján az eredeti héber szöveget ennek franczia fordításával nyujtja, szerző irodalomtörténeti feltevései adják meg. Ilyen az a feltevés, hogy a fordító előtt feküdt szöveg ugy az eredetitől mint a most talált töredéktől számos helyen eltér, továbbá hogy a fordító nem olvasott és nem értett helyesen mindent. Ebből az következnék, hogy Jésua Ben-Szira művének szerkesztése és forditása közötti időt sokkal nagyobbnak kell feltételeznünk, mint ezt rendesen teszszük. A szerző nem lehetett a 133-ban Kr. e. élt fordítónak nagyatyja, hanem őse (így értendő a παππος μου); az 50-ik fejezetben dicsőitett főpap nem II. Simeon, hanem Simeon az igazságos, a nagy zsinagóga utolsója, a ki 290 évvel K. e. élt. Schechter legujabban talált töredékében ez Simeon b. Jochanan. Oly feltevések, melyek habár valószinűtlenek, a héber nyelv és Kanon történetére rendkivüli fontosságuak, a menynyiben a szent iratok fiatalságáról mondott nézeteket meg czáfolhatnák.

Smend Rudolf göttingai tanár: Das hebr. Fragment des Jesus Sirach czimű iratában a talált lapok megvizsgálása és Oxfordban készitett szénlenyomatok alapján, a mennyire egy kézirat ezt megengedi, a szöveget adja a széljegyzetekkel együtt, melyeket különben értékteleneknek mond. A szövegkritikai jegyzetekben Bacher V. a Jewish Quarterly Review IX. 543—62. megjelent értekezésére utal. Az oxfordi

[1] Étude sur la partie du texte hébreu de l' Ecclesiastique récemment découvert Páris 1897.

kiadástól való feltünő eltéréseket, a mennyiben a betűk nyomai erre támaszt nyujtanak, a munka végén közli.

*

Lévi Israel L'Ecclesiastique ou La sagesse de Jésus fils de Sira« czimű munkája egy minden tekintetben kimerítő bevezetés után, melyben a töredék megtalálásának történetét, a kézirat leirását, a szerző korának és a fordítóhoz való viszonyának megállapítását kisérli meg, a szöveg fordítását és magyarázatát nyujtja. Lévi professzor az első volt, ki a felekezeti héber töredékről az általa szerkesztett Revueben (34. és 35. köt.) nagyobb tanúlmányokat tett közzé. Jelesül azon kérdést is tisztázta, hogy a talált héber szöveg valóban az eredeti és nem a görög vagy szir fordításból folyt új fordítás. Smenden kivűl még csak szerző volt Oxfordban, hogy az eredeti kéziratot tanúlmányozhassa és Smend olvasásaira alaposan ráczáfolt. Szerette volna az újonnan talált töredékeket is kiadni, de a felfedező ezt magának tartotta fenn. Reméljük, hogy ezek az új részletek, melyek sajtó alatt vannak, már legközelebb napvilágot látnak. Ez alkalommal megemlítem, hogy Blau Lajos a Revne XXXV. kötetében nem ismertetést tett közzé, a mint az Egyenlőség f. évi jun. 19. számában irtam, hanem önálló tanúlmányt, melyet Lévi szóban forgó művében fel is használt.

Chowolson Dániel, nagyhirű pétervári orientalista, 1892. évben »Das letzte Passamahl Christi und der Tag seines Todes« czim alatt egy iratot tett közzé, a melyben az evangéliumok idetartozó ellentmondó tudósításait a rabbinikus irodalom segítségével akarta megfejteni. A főkérdés az lett, hogy szabad-e szombaton levágni a husvéti áldozatot. Schürer a Theol. Litteraturzeitungban kritizálta Chwolson feltevéseit, melyekre Chw. a Monatsschriftban élesen felelt. Ch. tudniillik nagyon jószivű ember, de felelni másképen mint élesen nem tud. Dr. Grünhut jeles munkatársunk is beleszólt a vitába és kritizálta Chw. feltevéseit. Az ujtestamentomi kérdés Jézus haláláról és az utolsó husvéti lakomáról ez uton tisztán a rabbinikus ceremoniális jog kérdésévé alakult át. Szabad-e szombaton mint peszach előnapján a korban-peszacht levágni? »Eltoltatik-e« ez vagy nem? Ebből a kérdésből kifejlődött az a vita: mi az »ereb« jelentősége? Chw. Dr. G.-nek felelt a Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie cz. folyóiratban, a hol kritizálva lett. Természetes, hogy élesen, a hogy Chw. temperamentuma magával hozza. Dr. G. most replikájában higadtsággal védi a maga álláspontját, hogy bizonyos dolgok tilos volta ereb peszachkor »bibliai« és nem »rabbinikus«. A pilpul ezzel szerencsésen befejeződött.

TANÜGY.

A ZSIDO TÖRTÉNET SZÁZADOK SZERINTI FELOSZTÁSA AZ OKTATÁSBAN.

(*Dr. Mandl* Ármin: A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől a mai napig. Vágujhely, 1898).

Nem az a tapasztalt ember, ki sokat látott, hanem ki abból a mit látott, sokat megjegyzett magának. E tankönyv irója, ki szintén tapasztalataira hivatkozik, még fiatal a hitoktatás terén, de az bizonyos, hogy azt, mit eddig ott látott, megfigyelni igyekezett.

De valjon jól megfigyelte-e és helyesen alkalmazta-e azokat? Ki ne érezte, ki ne tapasztalta volna, hacsak valamenynyit is foglalkozott a zsidó történet tanításával, hogy eddigi módszerünk mellett növendékeink nem nyernek átnézetes képet vallásuk és fajuk történtéről. Hiszen a zsidóság története annyi évszázadban és oly széles területen folyik, mint egy népé, egy felekezeté sem.

Szerzőnk e nehézséget ugy akarja megoldani, hogy egy nagyobb terjedelmű tulságos sok momentumot tartalmazó kép helyett, hol az alakokat tényleg nehéz oly módon csoportosítani, hogy mindegyik megtalálja a maga helyét —, számos kisebb vázlatot mutat a tanuló ifjunak, melyekben a helyes csoportósítás könnyebben keresztül vihető és az áttekintés könnyebben elérhető.

E fölfogás helyességéről vagy helytelenségéről lehet vitatkozni, sőt — bármennyire bajos is a kisérletezés az ifjusági oktatás terén — tekintve az elérendő czél rendkivüli fontosságát, talán ki is lehetne próbálni. A legelső föltétel azonban természetesen az lenne, hogy e kisebb képek mindegyike annyit tartalmazzon, a mennyít a tárgy természete megkiván és terjedelmük ne külső okoktól függjön, vagyis a zsidóság történetének felosztása a fejlődés tényleges korszakainak feleljen meg és ne önkényen alapuljon.

Szerzőnk ebbe a rendkivül nehéz hibába esik, amidőn művét a Krisztus előtti és utáni századok szerint osztja föl. De hát mi köze a zsidók történetének ezen időszámításhoz. Vajjon volt-e ezen időszámitás csak a legcsekélyebb befolyással is a zsidókra? Avagy az emberiség története a kerek számokhoz, a századok eleihez és végéhez köti-e magát?

Igazán az lenne a czél, »hogy a tanuló tiszta képet nyerjen egy család történetéről«, és nem-e az, hogy megismerje vallása fejlődését és e fejlődés egyes korszakait.

Ilyesmit talán, de csak talán fölhasználhatunk ismétlésnél, archelogiai áttekintésnél, de semmi esetre sem a módszerben, az oktatásban.

Helyes tehát az, hogy a szerző 14 kisebb fejezetre osztja föl a zsidóság történetét a talmud befejezésétől máig, de mindenesetre helytelen, hogy e fölosztás alapjául a *századokat* és nem az *eseményeket* vette.

Ilyen értelemben ha átdolgozná művét — azt hiszem — jó munkát végezne, mert tagadhatatlan, hogy ott, hol a Procrustes-féle kényszer nem akadályozza, elég ügyes vázlatokat nyujt.

De volna még más javítani való is egy ujabb átdolgozásnál. Ilyen rövid munkánál, mely 14 század történetét 100 nyomtatott oldalon tárgyalja — ebben még irodalmi szemelvények is vannak — minden egyes mondatnak, minden egyes mondattagnak meg kell lenni a maga fontosságának; a nyelvezetnek mindenekfölött tárgyszerünek és határozottnak kell lenni, hogy az ifjuban kizárólag oly képzeteket keltsen, melyek őt a történelmi korszak helyes megitélésére képesítik.

Bizony ezt Mandl könyvéről mai alakjában el nem mondhatom és fájdalom, sokat, nagyon sok helyet idézhetnék állításom bizonyitására könyvéből. Mit értsen azalatt az ifju, hogy »Mohamed egymásután győzte le a zsidókat« (9. l.), vagy hogy a negyedik századból egy »sziddur« maradt ránk, (18. l.) Helyes fogalmat nyer-e a zsidók helyzetéről, ha azt mondjuk »hogy bizonyos hatalommal birtak a keresztények fölött. (17. l.) vagy

hogy »a főpapokkal és főnemesekkel voltak egyenjogosítva« (25. l.) Én a zsidók történetéből nem vonnám le azt a tanuságot, hogy »a zsidónak a nagy világon nincsen állandó hazája«, (35. l.) és azt sem, hogy Majmuni csupán azon czélból tanulta a talmudot, hogy a vallásosságát összeegyeztesse a bölcsészettel. A tankönyvben egy-két hamis adat is előfordul. Igy például, hogy Landau Ezékiel Eibenschützneck volt utódja Prágában és hogy ezen Eibenschütz lengyel volt.

Szerző ama másik kisérletét, hogy a héber szavakat — eltérőleg az általánosan elfogadott tudományos használattól — a német kiejtés szerint irja át, szintén nem találom sikerültnek. Különben legjobb itéletet mond fölötte maga, midőn azt mondja, hogy a »tauszfausz« szerzőit nem tauszfauszistáknak, hanem »toszafistáknak« nevezik.

Abony. Dr. Vajda Béla.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI CHEVRA KADISA JELENTÉSE AZ 1897-IKI ÉVRŐL.

Sokféleképen gyakorolják manapság a jótékonyságot. A humanitás szent nevében alakulnak a társadalom minden rétegében jótékonysági egyletek, segitő társulatok, támogató szövetkezetek és mindegyikük a maga módján iparkodik a nyomort enyhiteni. De bár mennyire is áldoznak a tagok és buzgólkodnak a vezetők, a legtöbb esetben mégis rövidéletüek az ilyen jótékonysági egyesületek, mert — mondjuk ki világosan — hiányzik ama önzetlenség s céltudatosság, az érdek nélkül való lelkesedés s törekvés, a melyet ily szent czélu egylet tagjaitól s vezetőitől joggal elvárunk. Sem a támogató tagok áldozatkészsége, sem a vezetők buzgólkodása — igen sok esetben — nem az emberi könyörületességnek, hanem csupán a szereplés után való vágynak vagy effélének a szüleménye.

És ha igaz is, hogy mégis szent az ügy, a mennyiben a czél szentesiti az eszközt, mert hát bármily alak s formában jelentkezzék is, csak jótékonyság marad az mindig, ez még sem képesit egy egyesületet arra, hogy ez mint jótékonysági testület fenmaradjon és megszilárduljon. Minden esetre szép dolog akár ily uton-módon nyilvánuló jótékonyság is, azért nem is szemrehányáskép mondom mindezt, hanem azért, mert épen egy oly jótékonysági egyesület működését akarom e helyütt ismertetni, a mely — a szokástól eltérve — nem dobszóval s nagy garral hirdeti a humanismus szépen hangzó jeligéit, hanem szép csendesen cselekszik és igazi emberszeretet s könyörületességből gyakorolja a jótékonyság minden faját. Értem a czimben nevezett Chevra Kadisát, a mely, a szó igazi értelmében, méltó a »szent egylet« nevére. Nemes törekvése

nem csupán elszegényedett tagjainak támogatására irányul, hanem jótékonysága ország-világ fővárosunkban összeverődő és itt rekedő sorsüldözöttjeire is kiterjed. Nem afféle szalmatűz tartja benne a lelket, mely alig, hogy fellobogott, már is elhamvadt, nem is posványos talajon tündöklő lidérczfény, mely csak vakit, de nem melegit, hanem igazi jótékony láng, mely világit a nyomor éjjelén, melegit a szükség fagyában.

Mindezt bizonyitja az előttem fekvő részletes jelentés is.

Mielőtt rátér ez évben kifejtett munkásságra, a kegyelet hangján emlékszik meg a jelentés az év ama egyletbeli halottjairól, akik éltükben részint az egylet felvirágoztatásának érdekét szivükön viselték, részint közjótékonyságuk vagy egyéb áldásos tevékenységük által nevüket megörökiték. Közöttük első sorban az év folyamán elhunyt Reusz Károlyról emlékszik meg, ki két évtizeden át fényes sikerrel töltötte be elnöki székét és a kinek nevét az egylet az érdemekhez méltó siremlék s arczkép készitése által iparkodik megörökiteni. Igen hálás kegyelettel örökitette meg ezen érdemes egyesület az elhunyt tudós Brill S. L. rabbisági elnök emlékét, a mennyiben a pesti hitközség ama nemes elhatározását, hogy a nagy tudós gazdag könytárát az orsz. rabbiképző-intézet számára mint a megdicsőlt nevére szóló alapitványt megszerzi, méltánylandónak találta és 1000 frtnyi összeggel támogatta.

Erre a jelentés elmondja, hogy a megüresedett elnöki állásra a rendkivüli közgyűlés egyhangulag Ehrlich Mózes urat választotta meg. Mi a magunk részéről is csak őszinte örömmel és teljes megnyugvással fogadjuk e választást, mely oly férfiura esett, aki úgy a társadalomban valamint felekezetünk életében már eddig is jelentékeny szerepet viselt és a kinek eme működése elé is teljes bizalommal tekintünk.

Rátérve az egyletnek a lefolyt igazgatási évben kifejtett munkásságára első sorban emlékszik meg a jelentés az uj tagok felvételének eredményéről. Nem kevesebb mint 1439 uj tag vétette fel magát a chevra kadisa kötelékébe, kik a felvételi dijakon (56,986 frt) kivül jelentékeny adományokkal is járultak az egylet alapjaihoz. Megjegyzendő még, hogy a bekebelezettek sorában akadunk oly férfiakra is, a kik ugy a zsidóságnak valamint a magyar tudománynak igaz diszére válnak.

Az aggok házában (a vezérlő-bizottság elnöke báró

Schosberger Zsigmond ur, alelnöke Gomperz Károly úr) a lefolyt évben 48 egyén részesült ellátásban. Az intézet fentartására összesen 14812·38 frt forditatott; egy-egy egyén eltartása tehát körülbelül évi 308·6 frtba került. Az intézet javára az évben befolyt összegek 9783·34 frtot tesznek ki. Ebből az uj tagok felvétele alkalmával felajánlott 2570 frt és nagyobb adományok, illetve alapitványok és hagyományok czimén befolyt 3700 frt, összesen 6270 frt az intézet alapjához csatoltatott (miáltal ez 64,964·9 frtnyi összegre növekedett), a többi 3513·34 frt pedig az intézet fentartására használtatott; a 14812·38 frtnyi évi szükségletekkel szemben mutatkozó 11299·04 frtnyi hiányt a chevra kadisa fedezte.

A betegápolás intézményeit az egylet a lefolyt évben 24692·09 frtnyi segélyben részesitette. Ebből jutott az izr. kórháznak 20,000 frt (rendes évi segélyként), a Brody Adél gyermekkórháznak 2000 frt (mint évi subventio, a mely az 1898-iki évre 5000-re emeltetett), a Stefánia szegény-gyermekkórháznak 100 frt (alapitvány-gyarapitás czimén); a többi pedig részint a Rókus-kórház zsidó vallásu betegeinek és a vakok intézetében levő zsidó vallásu növendékek husvéti élelmezésére, (782·4 frt), részint pedig a kórházba nem szállitható szegény betegek mellé rendelt ápolók és virrasztók dijazására (1809·69 frt) fordittatott.

Hogy mennyire fokozódik évről-évre ezen nemes egylet támogatását igénybe vevő szegénység, igazolja az, hogy a lefolyt évre előirányzott 24,500 frtnyi összeg helyett az egyesület 27,384·05 frtot adott e czélra ki. E tapasztalat arra inditotta a közgyűlést, hogy e czélra az 1898-iki évre egy még ennél is nagyobb összeget (29,500 frt.) hozzon javaslatba.

Ezután az uj tetemő berendezését hozza szóba a jelentés. Az egylet immár ezen régi tervének és nagy áldozatot igénylő feladatának megvalósitása előtt áll. A kérdés pénzügyi része is már nagyrészt megvan oldva, a mennyiben már a mult évi költségvetésben e czimen felvett 18000 frthoz a már fennt érintett felvételi dijak fejében befolyt 56,986 frtnyi összeg járul. Ennek alapján a közgyűlés a 73,703·41 frtot igénylő körülirt épitkezési munkálatokra a f. é. költségvetés rendkivüli szükségleteinek rovatában kerek számban 75000 frtot vehetett fel.

Az egylet szomorú kötelessége — a halottaknak adandó végtisztesség — teljesitésére, mint egyebütt is, példás gondot forditott a lefolyt évben. A csecsemő gyermektől a roskadó aggastyánig, a szomoru statisztika megemlékszik azokról, akik az egylet költségén és felügyelete alatt tették meg utolsó földi útjokat. A lakásaikon elhaltak száma 1705, a kórházak halottjaié 589, összesen 2294; az 1896. évben eltemettek számához (2388) képest ezen hálálkozási szám némi csökkenést mutat.

Ezen 2294 elhaltak közül csak 733 temettetett el a szabályszerü dij mellett. 289 halott után a temetk. költségek annak felére, harmadára sőt túlnyomólag egészen jelentéktelen hányadára mérsékeltettek úgy, hogy az egylet kész kiadásai sem fedeztettek, 1272 eset, vagyis a halálesetek száma felénél jóval több eset után dijak egyáltalán nem fizettettek úgy, hogy egyedül az utóbbiak az egyletnek 25440 frtjába kerültek.

Örvendetes gyarapodást mutatnak az egyletnek a lefolyt évben felajánlott alapitványok és hagyományok. E czimen (a fent érintett aggok háza javára befolyt összegeken kivül) felajánlott összegek 6825 frtot tesznek ki. Ezeken kivül kisebb-nagyobb adományokként a chevra kadisa javára 4189·1 frt és egyes alkalmakkor szegények között való kiosztásra rendelt adományok czimén 2170 frt folyt be.

Recapitulatió: Rendes bevételek összege 213,274·44 frt rendes kiadások összege 201,509·16 frt.; felesleg tehát 11,765·28 frt.

Budapest. Dr. Rappaport Béla.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1898. június havában.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

A történetke, melyet Önnek el akarok beszélni, bizonyára új Ön előtt, hanem azért nem fog rajta csodálkozni. Mivelhogy az infámis hazugság nem először lát napvilágot. És a legujabb események folytán nem szabad csodálkoznunk azon, ha egy obscurus franczia lap egy koholt gyilkossági történettel többet kürtöl világgá.

A jámbor »La Croix« múlt havi száma ugyanis azt hiresztelte, hogy egy idevaló zsidó asszony egy keresztény leányt elfogott, valószinüleg azon szándékkal, hogy vérével a maccóth-ot elkészítse. A nevezett lap a hazugság ezen hálójába az olasz konzult is belerántotta s hozzátette, hogy utóbbinak hivatalnokai az ügyet el akarták tussolni, mivel ők maguk is zsidók. Hazugság elejétől végig: árják ők, jó és jámbor keresztények, a zsidósághoz semmi közük és az oltalmuk alatt állók között sincsen egyetlen zsidó sem. Hogyan keletkezett azonban a vérvád meséje? Azonnal elmondom. Egy gyermek iskolából jövet eltévedett s nem talált rá az utra, mely haza vezesse. Egy zsidó, a ki osztrák alattvaló, találkozott a siró gyermekkel de nem tudta megértani, mivel ez csak olaszul beszélt, a mely nyelvet ő nem érti. Szánalomból házába vitte a kis leányt; elég óvatos volt azonban, hogy az esetet azonnal bejelentse. Először is a rendőrségre ment, innen a cs. kir. osztrák-magyar konzulhoz, a ki mindent pontosan jegyzőkönyvbe vett fel.

Nem sokára ezután a zsidónál megjelent a gyermek atyja, aki gyermekét épségben és egészségben azonnal átvette. A zsidó jutalma az atya részéről egy meleghangu köszönőlevél volt. S ezen ártatlan eseményből a jámbor »La Croix« véres történetet csinál. Mennyire elferdítik az igazat és mennyire letünt az igazság! —

A jámbor kapuőrzők a régi, az iskolalátogatókra vonatkozó anathémát megújították, a mit az ifjabb nemzedék nagyon sajnál. Nem mintha annak áthágásától félne, hanem mert távol kell tartania gyermekeit az iskolától, hogy ne veszitse el »részét« a chalukából. Az előbbiek élet és halál fölött rendelkeznek és nagyon szigorú urak. »De jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor . . . . . .«

VEGYESEK.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Mózes Öt Könyve és Józsué Könyve (Hexateuch) fordította Károlyi Gáspár. Ujonnan átnézett kiadás. Budapest. (A revideált protestáns biblia első része). — *Lévi Israel*, L' Ecclesiastique ou la sagesse de Jésus, fils de Sira texte original Hebreu édité, traduit et commenté. Premiére partie ch. XXXIX, 15, á XLIX, 11. Páris, 1898. — *Dr. Mandl A.*, A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől (500-tól) a mai napig. A tanítóképzők és középiskolák felsőbb osztályai számára. Vágujhely, 1898. — *Dr. Baneth E.*, Maimuni's Neumondsberechnung. 1. rész. Berlin 1898. (A berlini Lehranstalt für die Wissenschaft d. J. Értesítőjében). — *Dr. Mezey F.*, Emlékbeszéd Reusz Károly a pesti chevra-kadisa elnöke felett. Budapest 1898. — *Dr. Grünhut L.*, Noch einmal der Rüsttag des Pessachfestes und die Opferungszeit des Pessachlammes (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 41. évfolyam). — *Dr. Venetianer L.*, 1848. márczius 15. Ünnepi beszéd. Ujpest. 1898. — *Dr. Flesch A.*, A szabadság ünnepe. Hitszónoklat. Mohács 1898. — *Dr. Endrei G.*, Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírás magyarázat történetében. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1898. — *Dr. Mandl S.*, Der Bann. Ein Beitrag zum mosaisch-rabbinischen Strafrecht. *Brünn* 1898.

Előkészítő tanfolyam az országos rabbiképző-intézeten. A nevezett intézet vezérlő bizottsága a tanári kar kimerítően megokolt kérelmére elhatározta, hogy a legközelebbi tanév elején, ez évi szeptember hóban, előkészítő tanfolyamot létesít azok számára, kik az intézetbe belépni kivánnak, de a kellő előismeretekel nem rendelkeznek. Minthogy a rabbiképző-intézetbe az alapszabályok értelmében csak olyan tanulók vehetők fel, a kik négy gymnasiumi osztályt végeztek (vagy megfelelő felvételi vizsgát tesznek) és egyszersmind meglehetős mennyiségü bibliai és talmudi ismeretek birtokában vannak, a lefolyt 21 esztendőben a jelentkezők két harmad részét elutasították, mert vagy a héber vagy a gymnasiális tárgyakból voltak gyengék. Az előkészítőbe azonban mindenkit fel fognak venni,

a ki vallási vagy erkölcsi kifogás alá nem esik, hogy mindazon tárgyakból, melyekből ismereteinek gyarapítására szüksége van, utmutató oktatással előkészítsék. Azt hiszik, hogy nemcsak talmudtanulók, hanem három vagy négy középiskolát végzett tanulók is fognak jelentkezni. Az előbbiek főkép a gymn., az utóbbiak a héber oktatás kedveért. Természetesen szó sincs arról, hogy bárki erre a pályára csábíttassék — ebben az esetben nem a fővárosban, hanem Pozsonyban állítanának proseminariumot — a czél pusztán az, hogy az intézet azok elől, a kik be akarnak lépni, ne legyen elzárva azért, mert nekik nem volt alkalmuk a követelt előismereteket elsajátítani. Az uj tanfolyam az intézettel nem lesz szerves kapcsolatban és csak abban az esetben nyilik meg, ha elegendő számu tanuló fog jelentkezni.

Az országos rabbiképző-intézeten junius hó 20-án tartattak meg az évzáró vizsgálatok a szentirásból és a talmudból Dr. Bacher Vilmos és Dr. Blau Lajos tanitványaival. A nevezett vizsgálókon kivül Bloch Mózes a tanári kar elnöke, Dr. Goldberg Rafael, Dr. Klein Mór, Dr. Rosenberg Sándor és Dr. Szidon Adolf vezérlő bizottsági tagok intéztek kérdéseket a tanulókhoz és a feleletekkel teljesen meg voltak elégedve. Jelen voltak még Dr. Kaufmann Dávid, Schill Salamon tanárok s több érdeklődő vendég.

Dr. Gaster M., a londoni spanyol község chachamja, junius hó 6-án családjával együtt néhány órát töltött Budapesten. Ezen rövid idő alatt felkereste az orsz. rabbiképzőintézetet, a hol a tanárok a nagytudományu férfiut örömmel fogadták. Dr. Gaster nemcsak a zsidó tudományok kiváló művelője, hanem a román nemzeti irodalomnak is elismert első történetirója. A 12 évvel ezelőtt Romániából kiutasított tudós a román nemzeti irodalmat valósággal fölfedezte. Nem kevesebb mint 500 román kéziratnak a birtokosa.

Dr. Goldziher Ignácz junius hó 14-én családi örömünnepet ült. E napon vette el házában nevelt unokahugát *Glück Arankát* dr. *Büchler Sándor* keszthelyi rabbi. Ez örvendetes alkalomból az örömszülőket és jeles munkatársunkat e helyről is szivből üdvözöljük.

Rabbiválasztások. Dr. Spira Salamon (Losoncz) Miskolczon és Dr. Klein József (Szabadka) Kassán hitszónokká, Dr. Lővinger Adolf Szegeden segédrabbivá lett választva.

Dr. Bródy H., a Berlinben megjelenő Zeitschrift für hebräische Bibliographie szerkesztője, Nachodban rabbivá választatott meg. Dr Bródy magyar származásu.

A Bródy Adél gyermekkórház működését megkezdte és e napokban tette közzé első jelentését, a melyből látjuk, hogy a modern orvosi követelmények szerint berendezett kórház ember-

baráti feladatának fényesen felel meg. A nagy költségek java részét a pesti izr. hitközség és a Chevra Kaddisa fedezik. A bejáró betegek tulnyomóan keresztények voltak; a fekvő betegeknek is majdnem a fele.

A zsidóüldözések Galicziában napirenden vannak. A mindenfelől izgatott nép először a gyengékre veti magát, de csakhamar rákerül a sor az erősekre s igy történt a nemes lengyelek között is. Több zsidó után egy földbirtost fosztottak ki, a hol a zsákmány kétségtelenül kielégítette a népet. A Bécsben nagyra nevelt antisemitizmus valóságos bombaként hat az osztrák népekre. »Jakob férge« után egymást fogják széttépni. Az osztrák kormány, a mely az izgatásokat nyugodtan tűrte, most erélyes intézkedéseket tett, hogy a félrevezetett tömegeket megzabolázza. Principiis obsta.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKEZETE.

— GYÁSZBESZÉD. —

Elmondotta *Dr. Blau Lajos* az orsz. rabbiképző-intézet templomában 1898 szeptember 21-én tartott ünnepélyes gyászistentisztelet alkalmával.

כי הנה חשך יכסה ארץ וערפל לאמים

(Ézs. 60, 1).

»Ime, sötétség borítja a földet és felhő a nemzeteket«, mert villámként sújtott le a szerencsétlenség, elragadva a legdrágább életet, megdöbbenést keltve az emberiség lelkében, szomorúságot a népek szivében, mérhetetlen gyászt borítva királyunkra és nemzetünkre. Egy fájdalom nyilallik át a hazán, átviharozva áldott rónáinkat és magas bérczeinket, megremegtetve a paloták és kunyhók lakóit: Erzsébet királynénk nincs többé. Messze idegenben, hol az Isten alkotta fenséges természetben gyógyító balzsamot keresett megtört szivére, távol felséges hitvesétől és szerető gyermekeitől, távol hódoló népeitől, távol hű magyarjaitól, távol mindazoktól, kikért szive dobogott, lepte meg imádott Nagyasszonyunkat a kegyetlen halál. És beteljesedett a próféta szava: וכא עליך רעה לא תדעי שחרה ותפל עליך הוה לא תוכלי כפרה ותבא עליך פתאם שואה לא תדעי »És reád száll a szerencsétlenség, melyről nem tudod, honnan tör elő, és reád sújt a csapás, melyet nem engesztelhetsz, és reád tör hirtelenül a romlás, melyről nem tudtál« *(Ézs. 47, 11)*. Hirtelenül, mint a reggeli

felhő, tűnt el dicső királynénk és nagy mint a tenger a mi fájdalmunk. Hasztalan keresünk az emberiség múltjában, nem találjuk e vak végzet hasonmását évezredes történetekben. »Nem hitték volna a föld királyai és összes lakói« *(Siralm. 4, 12)*. A szörnyű valóság borzalommal tölti el a szíveket és a népek millióinak szemében gyászkönyül: a magyar nemzet együtt zokog királyával, siratja védőasszonyát. És Izraél, a magyar nemzet hű fia, a szenvedések népe, átérzi a király és nemzet fájdalmát, megrezdül szívének minden húrja és lelke gyászba borúl. És iskolánk, az országos rabbiképző-intézet, Izraél ősi tanainak ápolója és hirdetője, dicső királyunk nagylelkűségének és a győzelmes magyar szellemnek egyik alapítása, hiven osztozik a király és nemzet mérhetetlen fájdalmában.

Hol keressünk írt sebünkre, hol találjunk vigaszt gyászunkra? A sötétség közepette, mely körülünk terjeng, legyen világító szövétnekünk most is, mint mindig, jámbor királyunk, ki a Jóbhir hallatára enyhűlést és megnyugvást keresett Jób végső gondolatában: ez az Isten kifürkészhetetlen akarata. כי המלך בטח בה׳ ובחסד עליון בל ימוט *(Zsoltár 21, 8)*. »Mert a király bízik az Örökkévalóban és nem ingott meg hite a Mindenható kegyelmében.« Zúgolódás nélkül az isteni gondviselés ellen fogadta felséges Urunk a legkegyetlenebb csapást, mely szívét érte. Indúljunk mi is e messzefénylő példán és látván dicsően uralkodó királyunk sok szenvedését, gondoljunk fájdalmunkban bölcseink szavaira: »kit Isten kedvel, megpróbálja szenvedésekkel« *(Berákhóth 5 a)*. Egyenesítsen fel bennünket az a büszke tudat, hogy az a tündöklő erényű nő, kinek fényes életpályája oly megrendítően szakadt meg, a mi királynénk volt. Hadd vonúljon el e ragyogó élet a kegyelet ez órájában lelki

szemeink előtt, vésődjék be mélyen emlékünkbe mindaz, a mi maradandó volt benne, a mi nemzeti kincsként átszáll nemzedékről nemzedékre, húzditván a jóra és nemesre a késő utódokat, hogy áldjuk és áldják Nagyasszonyunkat még haló porában is.

I.

A sötét jelenből virágos tájra száll velünk a képzelet, megdicsőült királynénk ifjú korába, midőn felséges uralkodónk, szíve sugallatát követve, trónjára emelte a szépségés Erzsébet herczegnőt. ויתאו המלך יפיך »A király bájaid után epekedett« *(Zs. 45, 12)*. Érdeknélküli, szerelmi frigy kötötte össze a felséges uralkodó párt és Erzsébet királyné mindenha mintája volt a hű és odaadó hitvesnek, ki szeretettel vette körül felséges férjét, megosztva minden örömét és bánatát. אשת חיל עטרת בעלה »derék nő volt, férjének koronája« *(Példabaszédek 12, 4)*. A szeretet, mely a trónra emelte, töltötte el egész valóját, a szeretet sugárzott ki lényéből, a szeretet vezérelte élete útjain, míg szíve utolsót dobbant. Érző hő szíve, melyet a Habsburgok ősi trónjának daliás ifjú birtokosa szerelemre lobbantott, nem vált hűvösebbre a trón szédítő magaslatain: szerető hitves, szerető anya, szerető jóságos asszony maradt. A fejedelmi nemes alakban fejedelmi nemes szív dobogott. Élete minden szakában, a fájdalmas megpróbáltatások közepette, melyekkel az isteni végzet szeretett uralkodó családunkat meglátogatta, hű és odaadó hitvestárs volt. Gyermekeinek hű anyja, férjének hű felesége. Mint a legegyszerűbb polgárnó ápolta gyermekeit, vigasztalta hitvesét. Midőn a trónt lesújtotta a trónörökös életének kioltása, megtört anyai szívén emberfeletti erővel győzedelmeskedett és Ő, ki hasztalanúl

keresett vigasztalást mérhetetlen gyászára, vigasztalójává lett a lesújtott atyának.

Világhatalmú trón osztályosa volt, de a hatalom osztályosa lenni nem vágyakozott; hatalmas uralkodónő volt, de uralkodásra nem törekedett. Midőn először szólt belé az országlás ügyeibe פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה *(Példabeszédek 3, 20)* »Ajkait bölcs szóra nyitotta meg, a szeretet tana lebegett nyelvén.« Szeretetet hirdetett a félreismert, eltiprott magyar nemzet irányában. És a magyar nép finom ösztönével megérezte, hogy az ifjú, szépségben ragyogó császárné a magyar nemzettel rokonlélek: egyenes, nyilt, türelmes, nagylelkű. Határtalan lelkesedés szállta meg népünket, midőn a felséges asszony négy évtized előtt először lépett magyar földre. העם ההלכים בחשך ראו אור גדול ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם »A nép, mely sötétségben bolyongott, hatalmas fénysugárt pillantott meg, a halottas árnyékország lakóira világosság derült.« *(Ézs. 9, 1)*. A felséges nap verőfénynyel ragyogta be országunkat, melege leolvasztotta a jégkérget a szívekről; sugarai bevilágitottak a börtönbe, a hazafiak börtöneibe. A felséges asszony nyomaiban áldás és szeretet kelt és valóra vált róla a prófétai ige: ואצרך ואתנך לברית עם להקים ארץ להנחיל נחלות שממות לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הגלו. *(Ézs. 49, 9)*. »És megőriztelek és adtalak téged a nép frigyévé, hogy támaszd fel az országot, hogy add vissza az elpusztult örökségeket, hogy mondd a foglyoknak: menjetek ki, a sötétségben levőknek: mutatkozzatok.« Tudjátok mindnyájan, hogy megdicsőült királyasszonyunk mindenha és mindenhol szeretetével boldogitotta a magyart, barátságával tüntette ki nagyjait és buzgólkodott, hogy király és nemzet a haza és trón üdvére békejobbot nyújtsanak egymásnak. בשכר נשים צדקניות נגאלו אבותינו *(Szóta 11b)*. »Az igazságos jámbor nő érdemei

folytán váltattak meg őseink«. Büszkén viselte a magyar koronát, melyet a nemzet forró lelkesedéssel tett fejére. Erzsébet királyasszony hű maradt önmagához, szive melegével árasztotta el országunkat és népünket, osztozkodva minden örömében és bánatában: könyezett a haza bölcsének ravatalánál, örvendezett a nemzet ezeréves ünnepén. Évszázadok óta nem ült a felséges Habsburg ház trónján nő, ki nemzetünket annyira ismerte és szivébe zárta volna, mint elhunyt Nagyasszonyunk, ki saját nemes jellemvonásait látta a nemzetben kidomborodni.

Élt, szeretett, szenvedett és élete és szeretete a szenvedőké volt. Élte derüs napjaiban is, mielőtt örök gyász borúlt szivére, mielőtt még bujdosóvá vált, hogy meneküljön önmaga elől, a szenvedőkkel érezett. A magyar nemzet szenvedése indította meg először és a szenvedő költők voltak kiséröi utolsó leheletéig. Értette a lángész művét, érezte a költő dalát. És hol vannak költők, kik annyi szenvedésről tudnának dalolni, mint Izraél költői? Juda Halévi bánatos lantja fogta meg királyasszonyunk érző lelkét, siró kobzából kicsalt fájdalmas hangok rezdültek meg királyasszonyunk szivének nemes húrjain. Az álmodozó, tépelődő spanyol zsidó költőben, kinek héber verseiből a középkori zsidóság ezer szenvedése sir ki, kinek gyászdalaiban az ártatlanúl üldözöttek szivetrázó fájdalma zokog, — Erzsébet királyné rokon lélekre ismert. A szenvedések nem ismernek rangot, egyenlőkké tesznek bennünket, biztosabban, mint a halál: Jákob férgének költő királya gyönyörködtette, felemelte, vigasztalta a Habsburgok világraszóló trónján ülő költői királynőt. Juda Halévi elhagyta hazáját, hogy a szent földön, Cziónban, találjon enyhülést zaklatott szivére. Leborult a szent templom rom falánál, fohász-

kodott és egy vad arabs lovának patkói alatt lehelte ki bánatos lelkét. Ó minden ismétlődik a földön.

És elmult a középkor és jött az újkor és 700 évvel Juda Halévi után modern költő adott hangot az emberi jogokért küzdő zsidóság szenvedéseinek. Szava nemcsak sirt, hanem villámlott is: német volt és századunk gyermeke. Ismeritek mindnyájan, nevét és életét, alkotásait és tévedéseit. Szenvedett és énekelt Erzsébet királynő kedvelt költője. S midőn a költő szobra hazátlanúl bolyong és helyet nem talál, mert a költő zsidó származású volt s lángszavával a zsidók emberi jogaiért is sikra szállt, akkor Erzsébet királyné az elfogulatlanság, az emberszeretet és a gyengéd hála világtörténeti példáját adta: kastélya kertjében állítva emléket a vak gyülölettől emlékében is üldözött költőnek.

Nemes lelkéhez, mint a magyar nemzet lelkéhez, nem férkőzött előítélet, nemtelen gyülölet; élete számos megnyilatkozása mutatja, hogy ősi vallásunk és hivei egyenjogúak voltak az Ő tiszta szívében. על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים *(Siralmak 1, 16)*. Ezért forró könnyeket hullat Izraél felekezete, a szeretet ősi és örök hirdetője, Erzsébet királynénak a nemtelen gyülölet okozta elhunytán; csodálattal adózik nemes emlékének és történetében fényes lapot szentel emberszerető életének.

Hol vagy? hová lól, dicső asszony!?
Nemtő, ki köztünk lakozék!
Mit vétettünk, hogy elszakasszon
Haragjában tőlünk az ég? *(Tompa.)*

De te nem tüntél el, Wittelsbach Erzsébet, dicső mintaképe a hitvesnek, az anyának, a szeretetnek, a nóiességnek, emléked élni fog, mig e földön magyar szív dobog. Eljegyezted magadnak örökre a magyar

nemzetet. Eljegyezted igazsággal és joggal, eljegyezted szeretettel és kegyelemmel, eljegyezted törhetetlen hűséggel.

II.

Forró fohászunk száll az ég felé. Ó kegyelmes Isten, ki a mennyekben lakozol, fogadd kegyelemmel Erzsébet szeretett jó királynénkat, kinek lelke felszállt hozzád. Vedd dicsőséged szárnyai alá, jutalmazd gazdag érdemeiért, súlyos földi szenvedéseiért, adj neki mennyei nyugodalmat és gyönyörűséget jámboraid között.

Ó mennyei atyánk, királyok királya, ki életet adsz és halált, ki lesújtasz és felemelsz *(I. Sám. 2, 6, 7)*, ki sebeket ütsz és gyógyítasz, a legfájóbb sebet ütötted királyunk jó szívén, a legmélyebb bánatot borítottad nemes lelkére, örök gyászt koronás fejére: elvetted hű és szerető életpárját, gondjainak osztályosát, öregségének felvidítóját. Csepegtess kegyelmeddel balzsamot fájó szivére, küldj vigaszt bánatos lelkére. קרוב ה׳ לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע *(Zs. 34, 19)*. Ó Örökkévaló, ki közel vagy a megtört szivüekhez, megsegíted a lesújtott lelkűeket, légy közel dicső királyunkhoz, tartsd meg és erősítsd hős lelkét, melylyel sok, sok megpróbáltatásod közepette szilárdan megáll. חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו »Szeretet és hűség, felséges urunk ékességei, őrizzék a királyt, a mint szeretettel támogatja ősi trónját« *(Példab. 20, 28)*. Ragyogja be élete alkonyát népeinek szeretete és hűsége.

Ó Örökkévaló, mindenség Ura, kinek haragjától megrendül a föld, kinek fellobbanását nem birják el a népek *(Jerem. 10, 10)*, lesújtottál hazánkra, megrendítetted népeit כי אשר לא ספר להם ראו ואשר לא שמעו התבוננו *(Ézs. 52, 15)*, »mert, mit még soha nem beszéltek nekik, azt látták, a mit nem hallottak, arra eszméltek«: elvetted

nemzetünk szerető anyját, dicső védőasszonyunkat. Ó, adj nekünk erőt, hogy megnyugodjunk akaratodban és bocsáss egy mennyei sugárt a gyászbaöltözött nemzet borongó lelkére. Enyhítsd a honfiúi bánatot kegyelmed bőségével, melyet e sokat hányatott nemzetre és dicső királyára árasztasz. יהי נא חסדך לנחמני *(Zsolt. 119, 76)*.

»Légy kegyelmes és vigasztalj meg bennünket.«

Ámen. Ámen.

A KIRÁLYNÉ HALÁLÁRA.

A harsonának gyászosan búg hangja
A hosánáknak dala: zokogás
Imát keresnénk, a mely vigasztalna
Imát, a melynek balzsama csodás.

Zsoltárt rebegnénk, haj! de nincs vigasza
»Mazkir« zendül fel, csupa könny szemünk
Te vigasztalj meg, népek ura atyja
Igy lesz idő tán, hogy nem könnyezünk.

Óvd meg királyunk, oh egek királya
Enyhítsd kegyelmesen meg búbaját
A népek szíve érte remeg fájva:
Legtöbbet ő veszít: őrangyalát.

Budapest. GERŐ ATTILA.

* * *

Erzsébet királyné tragikus elhunyta felekezetünk kebelében a legmélyebb fájdalmat és részvétet keltette. Vezető köreink és a hitközségek kivétel nélkül kifejezést is adtak gyászuknak. A legtöbb zsinagógában ünnepélyes gyászistentiszteletet rendeztek; ezen alkalomra számos hitközség a rabbiképzőből kért szónokot. A felállítandó Erzsébet-szoborra nem csak számos hitrokon adakozott, még pedig a legszegényebb is, hanem a hitközségek, chevra kaddisák és más testületek is. Hitrokonaink tudják, hogy felséges királyasszonyunk fenkölt nemes gondolkozása minden előítélettől mentes volt és szeretetének sugarait a zsidó vallás hiveire is árasztotta. Köztudomásu tény, hogy Heine kedvelt költője maradt akkor is, midőn a gyűlölet hullámai a zsidó vérből származó költő emléke felett összecsaptak. Heine agg nővérét meglátogatta Hamburgban és hosszu ideig elbeszélgetett vele az elhunyt költőről. A *Buch der Lieder* kéziratát Rudolf trónörökös születésnapi ajándékul szerezte meg királyi anyja számára. Évekkel ezelőtt a lapokat bejárta a hír, hogy Erzsébet királyné a Heine szobrának költségeihez 50,000 márkával járult hozzá. Heine Romancerója figyelmét Juda Halévire is rá irányította, kinek költészete és élete iránt mélyen érdeklődött. Semmi sem áll távolabb tőlünk, mint az, hogy minden milliomos hitrokonunk kitüntetését felekezetünk megtisztelésének tekintsük. De azt a körülményt, hogy Erzsébet királyné Rothschild bárónét több izben tüntette ki látogatásával, — onnan jövet érte szeptember 10-én az orgyilkos töre — bátran hozhatjuk fel Erzsébet királyné elfogulatlanságának jellemzésére, minek jelét különben is számos izben adta. Eltünt a dicső asszony, mikor jön hozzá hasonló?

TÁRSADALOM.

A CZIONISTA KONGRESSZUS ALKALMÁBÓL.

Augusztus hó végén megtartották a második czionista kongresszust Baselben, melyen az ó- és újvilág legtöbb országa kisebb-nagyobb számu delegatus által volt képviselve. Ahány delegátus jelen volt, legalább annyi száz hitrokon hódol a czionizmus eszméjének. Nyugat-Európában aligha van sokkal több hive. A német rabbik irányküllönbség nélkül protestáltak és ez egyszer ellenprotestatio nem volt. Bátran lehet állítani, hogy a czionizmus orosz-lengyel-román eszme. És ebben rejlik ereje és veszedelme. A zsidóság négyötöd része a nevezett országokban lakik és az Amerikába és Angliába bevándorlott hitsorsosok között szintén ily arányban vannak képviselve. Az orosz-lengyel-román embertelenség annyi zsidót tett földönfutóvá, hogy közülük Austráliába és Afrikába is számosan jutottak el, kik között érthető és méltányolandó okból szintén sok a czionista, minthogy azt remélik, hogy az új eszme megvalósulása után az üldözések, melyeknek áldozatai voltak, meg fognak szűnni. Baselben az egész világból gyűltek össze a szorongatott szláv-román zsidóság képviselői, élő tiltakozást képezvén az elnyomás és az erőszak ellen. De azért tévedés volna azt hinni, hogy a nevezett országok zsidó vallásu lakói mind czionisták. A nép nem csatlakozott a mozgalomhoz és boldogulását a kitartó küzdelemtől várja — otthon.

A lelkesedés óriási volt. A kép, melyet *Nordau M.* a zsidóság általános helyzetéről festett, a követ is megindíthatja, csak az orosz és román kormányt nem. Hitrokonaink sorsa a mult évhez képest nem javult, sőt némely helyt rosszabbodott. A czionistáknak tökéletesen igazuk van, hogy felekezetünk

társadalmi helyzete felette szomoru. Még ott is, hol politikai egyenjoguság uralkodik, ezer sebből vérez Izraél. A pauperizmus sehol sem oly ijesztő, mint az egyesek szemet szúró vagyona folytán gazdagnak elhíresztelt zsidóság kebelében. Az is igaz, hogy a nyugat-európai művelt és vagyonos zsidók között nagy az indifferentizmus és nem ritka az áruló valláscsere. A német zsidóság az orosz határ elzárása óta nem gyarapszik többé. Mindez igaz és még sok szomoru jelenség létezik, a melyek megszüntetésére felekezetünk minden érző tagjának törekedni kell, de nem igaz az, hogy ezeken a bajokon egy zsidó Görögország segítene. Ha a sultán és a nagyhatalmak a szentföldet átengednék a zsidóknak és a zsidók jelentékeny töredéke hajlandó volna elhagyni azt a földet, melyben apái porlanak és a melyhez a legtermészetesebb szeretet köti — felteszszük e két lehetetlenséget — akkor sem enyhülne az egész földön elszórt zsidóság szenvedése. A zsidók kevesbedésével az üldözések nem kevesbednének, mert az oktalan gyülöletnek egy zsidó is sok. Előttünk az elrettentő példa: Francziaország. Az egyenlőség, testvériség és szabadság hazája 80,000 zsidó nyakába varrja bajait, mint orosz szövetségese 5.000,000 nyakába. Már a belgák is inficiálva vannak, pedig ezer lakosra csak egy zsidó esik, ki hitén kivűl semmiben sem különbözik polgártársaitól.

Az emberiség szempontjából sem kivánatos, hogy a zsidók egy nagy ghettóba zárassanak be, még ha ezt a ghettót Palesztinának is hivják. A zsidók az Egyistenség eszméjének multjuknál és hajthatatlanságuknál fogva hivatott és köteles őrzői és terjesztői. Hol volna ma a világ két hatalmas felekezete — a kereszténység és az izlám — ha a pogány görög római világ nem engedte volna ki a zsidóságot őshazájából? Hogy született volna meg csak 400 évvel ezelőtt a reformáczió, ha nem léteztek volna Európában zsidók, kik a biblia eredeti szövegét megőrizték és tanították? Arról az osztályrészről, mely a zsidóságot a modern kultura megteremtésében, továbbfejlesztésében és terjesztésében megilleti, nem is akarunk szólani. Más oldalról tekintve a kérdést, a zsidóhitüeknek hazájukkal szemben ép oly kötelességeik vannak, mint minden más hitüeknek: anyagi és szellemi munkaerejüket nem szabad hazájuktól elvonni; még akkor sem, ha erre gyülölettől elva-

kított honfitársaik mindenképen kényszeríteni akarják. Hitsorsosainkat a véres erőszak kiszoríthatja hazájukból, de felekezetünk zöme soha sem fogja a kivándorlást programmjául elismerni. Ezt tiltja hivatása és kötelessége, az isteni és emberi jog.

Nemünk művelődéstörténete számos példája mutatja, hogy meghaladott nézetek és holtnak vélt érzelmek egyszerre feléledtek, homályt és mérget terjesztve az emberek között. A galvanizált halott azonban mégis csak halott: az antiszemitizmus, a czionizmus megérlelője, sem lehet hosszuéletü. A népek és vezetőik nem fogják a zsidót mindig idegennek tekinteni, kinek hibáit kell firtatni. Nem szabad sem a reményt, sem a küzdelmet feladni. Az európai emberiség ideges lett, de a zsidók a tűrés oly hosszu iskoláját járták végig, hogy a századvég szégyenletes elnyomását és üldözését is ki fogják birni és nem fognak sem Oroszországban, sem Romániában, sem Austriában oly orvosszerhez folyamodni, a mely rosszabb az orvosságnál. A hitközségek vezetői tényleg távol maradtak a czionista kongresszustól; nem jött egyetlen egy sem, sem Oroszországból, sem Romániából, sem Galiciából.

A buzgalom, melylyel a czionisták a sanyargatott zsidó nép sorsán segiteni törekednek, minden dicséretet érdemel. Nem csak a szent földet akarják benépesíteni, minek véghezvitelére gyarmatosító bank alapítását határozták el, hanem a zsidó öntudatot is felébreszteni és megerősíteni. Eddigelé azonban csak szavakat hallott a világ, de tetteket nem látott. Igen életrevaló eszmét vetettek fel, melyet felekezetünk minden hive szivesen támogatna, *általános héber nyelvegyesület* életrehivását. El is határozták ennek felállítását, mihez sok szerencsét kivánunk. A baseli kongresszuson egyébképen sokat kritizáltak, de azt, hogy mit végeztek, csak a jövő fogja megmutatni. A czionizmus név megtartása, de a nemzeti és politikai álmodozás feladása mellett a czionisták a szent föld gyarmatosítása és a felekezeti érzés ébrentartása körül érdemeket szerezhetnének. Kivánatos, hogy a felkeltett lelkes érdeklődés ily irányba terelődjék.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Oesterreicher Pinchasz Élia ó-budai rabbisági elnök hosszas szenvedés után elhunyt és Jóm Hakippurim előnapján hitközsége és több küldöttség — köztük az orsz. rabbiképző-intézeté és a pesti rabbiságé — kisérte örök nyugvó helyéhez. A 84 évet élt rabbi nagy talmudi ismeretekkel bírt, melyek nem szorultak dicséretre, és 40 évig állott vallásunk szolgálatában. Ifjú kora arra az időre esett, midőn hazánkban a világi műveltség hitrokonaink körében, különösen a talmud tanulmányozói között, ritka volt, mint a fehér holló; de azért Oesterreicher P. E. nem szükölködött minden világi ismeretek nélkül. Aránytalanul nagy fáradsággal iparkodott pótolni azt, a mit a kor nevelési rendszere elmulasztott. Éles eszü ember lévén, ki nyilt szemmel nézett a világba, határozott ellensége volt annak, hogy a gyökerestől megváltozott viszonyok mellett a rabbinevelés a régi sablon szerint a véletlenségre bizassék. Az orsz. rabbiképző-intézet felállítását örömmel üdvözölte. A vezérlő bizottság rabbitagjai között a legbuzgóbb volt, ki nemcsak szerette, hanem mig egészsége engedte, sürün látogatta is az intézetet. Az intézet növendékei is jó emlékezetben tartják a jólelkű öreg urat, ki a végig hallgatott előadás után rendszerint néhány szeretettől sugallt, buzdító szót intézett hozzájuk. זכר צדיק לברכה

*

Dr. Dávid Gyula, a pozsonyi kongresszusi hitközség rabbija, néhány hónappal ezelőtt meghalt. Jellinek legjobb tanitványai közé tartozott, kihez a pozsonyi jesibából menekült. Vele jeles képzettségű pap tért örök nyugalomra, ki hitközségét negyedszázadon át híven és áldásosan szolgálta. Halála 20 éves betegeskedés után tragikus módon következett be: az utcza kövezeten összetört tagokkal találták. Vagy szerencsétlenség áldozata lett, vagy öngyilkosságot követett el. Végtisztességén egyetlenegy kartársa sem volt jelen, pedig hir szerint ötöt szólított fel a szerencsétlen véget ért pap hitközsége, hogy gyászbeszédet tartson. A »hithű« sajtó is fruktifikálta az esetet. Mikor fog a barbarizmus kihalni a magyar Izraél kebeléből?

*

Több izben foglalkoztunk már úgy folyóiratunkban, mint más helyt felekezetünk *gazdasági* válságával. Bármily kedvezőek is hazánkban jelenleg a politikai és társadalmi állapotok, nem lehet szemet húnyni azon valósággal ijesztő szegénység elől, a mely felekezetünk alsóbb rétegei között napról-napra terjed. Sokkal súlyosabb a pauperizmus, mint a mennyire a zsidó socialista-ágitatorok és a zsidó jótékonyság ajtajn kopogók számából következtetni lehetne. A fővárosban, ahol átláthatatlan tömegekkel állunk szemben, nem oly szembeötlő ez, mert az erdőtől nem látni a fákat, de vidéken kétségbeejtő látvány a zsidók küzdelme a létért. A viszonyok némely vidékeken — és itt nem gondolunk csupán a Galiciával határos megyékre — nem esnek távol a galiciai viszonyoktól. A kiskereskedések száma kisebb helyeken is legió és a versengés oly nagy, a milyent Darvin sem látott. A »régi jó idők« szellemében az atya boltjából nem ritkán féltuczat lesz. A regálemegváltás óta ezek az állapotok a lehető legrosszabbra fordultak és itt az ideje, hogy hitrokonaink az eddigi túlzsúfolt keresetágaktól más keresetágak felé tereltessenek. A német birodalom kereskedelme és ipara aránytalanúl fejlettebb és a zsidók száma az összlakossághoz harmadrész akkora, mint nálunk, mégis társadalmi akczió indult meg egy évvel ezelőtt, hogy hitsorsosaink egy része a földmívelésre neveltessék. A kezdet biztató. Ezt a példát kiterjedtebb programmal nálunk is követni kellene, a mi valóságos áldás volna és több üdvöt hozna felekezeti ügyeinkre minden beteges rajongásnál a régi jó időkért. Az örökös sóhajtásnak nagy sirás lesz a vége.

*

Az a boszorkányper, melynek áldozata Dreyfus kapitány, napról-napra újabb jeleneteket tár a bámuló világ elé, a mely e társadalmi tragédiát feszült figyelemmel kiséri, minden fordulatát mohón lesi. Az egyik koronatanu, ki zsidó bajtársát az Ördögszigetre juttatta, öngyilkos lett, mert rájöttek hamisításaira, melyeket Dreyfus bünösségének bizonyítása czéljából elkövetett. A franczia vezérkar feje, ki katonai becsületszavára állította, hogy D. hazaáruló, lemondott, mert állításait a hamisító Henry ezredes informáczióira alapította. A hazaárulási per vizsgáló birája, Paty du Clam, a tényleges

szolgálat alól már fel van mentve és nem érzi magát többé biztonságban. Az igazi áruló, Walsin-Esterházy őrnagy, kivel a vezérkar tisztjei ölelkeztek, midőn felmenthették és a kit az utcza népe óváczióokkal halmozott el, az antisemiták által kitartott embernek bizonyult, a ki elmenekült és most »leleplezéseket« adogat el hirlapoknak és könyvkiadóknak. Kompromittálva vannak a Dreyfus-per összes szereplői, csak Dreyfus nem, mindezek szabadok, csak Dreyfus nem. Mit szólna a világ, ha az összes szereplők zsidók lennének, csupán Dreyfus lenne keresztény? Véres gondolat! Izraél Istene nem alszik: nem engedi, hogy zsidók ily nyilvános hazugságok alapján juttassanak bajtársat az ördögök szigetére és azt sem engedi, hogy az oda számüzött zsidó, ott vesszen. Becses világtörténeti példa arra, hogy az ártatlanul üldözöttek ne csüggedjenek, az igazságnak győzni kell, még ha a világ első hadserege küzd is ellene.

TUDOMÁNY.

KOHN SCWERIN GÖTZ.

— Élet- és korrajz 1760—1850. —

(Folytatás.)

VII. *Kohn Schwerin és Szófer Mózes. Zarándoklás a szülők sirjához.*

Kohn Schwerin, barátja és elődje Asch Meir révén, már mint magántudós érintkezett Szófer Mózessel, midőn pedig a rabbipályára lépett, eleinte még barátságosabbá vált a köztük fennálló viszony. Addig ugyanis teljesen távol állott a gyakorlati theologiától és hivataloskodása első idejében, saját vallomása szerint, csakis bizonyos aggályos tartózkodással fogott oly vallásbeli kérdések elintézéséhez, melyekre nézve a rituális kódexekben nem található világos és pontos intézkedés.[1])

Ennélfogva régi szép zsidó szokás szerint az efféle ügyeket egy vagy több kartársával szokta megbeszélni, leggyakrabban, úgy látszik, Szóferrel, a ki bár vele egykoru volt, akkor már harmadik rabbinátusát viselte és tizenkilencz évi nyilvános működés után, mint a régi és tekintélyes pozsonyi községnek és az ottani virágzó talmudiskolának vezetője, nagy hirnévnek örvendett.[2]) Utóbbinak kiadott responzumaiban az 1817—19. időközből Kohn Schwerin két oly kérdésével találkozunk, melyeket elég fontosnak tartott, hogy Szófer és egyidejűleg Asch Meir elé is terjeszsze azokat.[1])

Az elismerés meleg hangján irt válaszok mutatják a nagyrabecsülést, melylyel Szófer a kérdező iránt viseltetik,[2]) s a mely egy évvel később még határozottabban nyilvánult. Az erdélyi országos rabbinátus ugyanis R. Menáchem elhunyta után (1823. körül) megüresedett és a Gyulafehérvártt összegyült községi delegátusok Szófer Mózeshez fordultak azon kérelemmel, hogy nekik alkalmas jelöltet ajánljon. Szófer erre ajánlatba hozta »az ország három gáonját, kik nagyok a tórában és a bölcseségben és méltók arra, hogy isteni dicsőség nyugodjék rajtuk,« még pedig Prosznitz Dánielt, rabbisági elnököt Pozsonyban, Götz Schwerint és Panet Jechezkélt Tarczalban. Utóbbit, ki egy Erdélyhez közel fekvő községben működött, ott leginkább ismerték és meg is választották,[3]) és az új erdélyi főrabbi Götz Schwerinnel, a kit nagyon tisztelt, irásbeli összeköttetésbe lépett.[4]). Igen kérdéses az, vajjon Kohn Schwerin egy reá eső választást elfogadott és Baját és ottani kedveseit elhagyta volna; azon körülmény, hogy Szófer egy ilyen előkelő és nagy felelősséggel járó állásra [5]) őt ajánlotta, minden esetre azt bizonyítja, hogy Szófer már ekkor az ország egyik legkiválóbb talmudistáját látta benne.

Kohn Schwerin ugyanis már rövid hivataloskodás után annyira beleélte magát a rabbinikus gyakorlatba, és kartársaknál és egyéb szakkörökben oly hamar jutott talmudi tekintély hirébe, hogy nem sokára minden oldalról hozzá

---

[1]) מיראי הוראה אני irja 1817-ben, tehát bajai rabbinatusának második évében, Szófer Mózesnek, l. annak döntvénytárát a Jóre Déához 313. szám.

[2]) Szófer M. született 1762-ben, 1794. óta rabbí Dresnitzben (Morvaország), majd Nagy-Mártonban és 1806. óta Pozsonyban. Mig Götz Schwerin csak 1813-ban foglalta el első rabbinátusát Szabadkán.

[1]) V. ö. Szófer Mózes i. h., u. o. 313. és 206. sz. és Asch Meir, Döntvénytár I. Jóre Deához 111. sz. A zentai rituális fürdőre vonatkozó kérdésre még visszatérünk.

[2]) Szófer M. idézett helyen 313. sz. בעבור כבוד תורתו כי השוב וספון בעיני רציתי להאריך לכבודו ולשייל ארוכות · · · · לא הארכתי בראיות ופלפול ולהכם הקיצור יספיק כנהוג וכראוי לכבודו הרמה és a döntvény végén. V. ö. még u. o. 206. sz., főleg elején.

[3]) V. ö. Panet Sámuel ס׳ דרך יבחר (Munkács, 1894) R. Ezekiel Panet életrajzát a bevezetésben.

[4]) Lásd Panet Ezekiel halála után megjelent döntvényeit, שו״ת מראה יחזקאל (M.-Sziget, 1875.) 93. sz.

[5]) Az erdélyi országos rabbinátussal más helyen bővebben szándékozom foglalkozni.

fordultak ügyes-bajos dolgokban. Annak, hogy ő maga 1819. után még valakihez fordult volna utbaigazítás végett, nem taljáljuk semmi nyomát. A Szófer Mózessel folytatott levelezés is megszakad, csak egy évtizeddel később indul meg újból, de most az előbbitől eltérő hangon és módon, még pedig két oly ügyben, mely akkoriban sok port vert fel.

A kis zentai község 1817-ben takarékossági szempontból indulva, rituális fürdőt készíttetett, mely lánczokon függő hordószerű ládából állott, a melynek padlóján szelep volt alkalmazva. Ha használni akarták, akkor a készüléket lesüllyesztették az alatta levő forrásvizbe, a mely a szelep kinyitása után érintkezett a ládában levő meleg vizzel.

Ezen kezdetleges fürdőre vonatkozólag már kezdettől fogva eltértek a nézetek. A vitás kérdést Kohn Schwerin elé vitték, ki oda nyilatkozott, hogy ez a fürdő a rituális követelményeknek nem felel meg. Mivel azonban akkor még rabbi pályájának elején állott, döntését Szófer Mózes elé vitte, a ki azt jóváhagyta azon megjegyzéssel, hogy más helyen ő maga is megtiltotta egy ilyen berendezésü fürdő rituális használatát és hogy Kohn Schwerin »köteles ezen botrányt kerületéből eltávolítani.« [1]) (p. 206)

Ezzel az ügy még korántsem volt befejezve. Heilprin Izsák,[2]) zentai rabbi, kinek utasításai szerint a fürdő készült volt, most más rabbinikus tekintélyekhez fordult, kiknek a maga szempontjából előadta a tényállást. Minz Mózes, óbudai rabbi, helyeselte felfogását és megengedte a fürdő használatát,[3]) Asch Meir, ki nem tudta, hogy Kohn Schwerin volt az, a ki a fürdő használatát eltiltotta, kezdetben habozott, de később »midőn a rabbi nevét megtudta,« hosszabb levélbeli eszmecsere után nézetéhez csatlakozott.[4]) Szófer azonban, a kihez a zentai rabbi szintén appellált, visszavonta előbbi döntését és a fürdő rituális hasznavehetősége mellett nyilatkozott. Midőn

[1]) Szófer M. i. h. 206. sz.

[2]) V. ö. i. h. Orach Chájimhoz 31. sz.

[3]) Kohn Schwerin egy leveléből, melyet más helyen közlök.

[4]) V. ö. Asch Meir i. h. I. 81—3. A responzumok nincsenek czímezve, de tartalmukból következik, hogy az a rabbi, akihez Asch azokat intézte, »mivel lelke vágyódik utána, hogy e kérdésben teljes egyetértésbe jusson vele«, senki más, mint régi barátja, Kohn Schwerin.

Kohn Schwerin erről tudomást szerzett, felkérte Szófert, hogy mondja meg neki, »miért vonta vissza előbbi szavait?« Egyúttal kifejti, hogy a fürdő, még ha olyan volna is, a minőnek a zentai rabbi leirta, a rituális szabványoknak nem felel meg, mire nézve theologiai okok mellett még kisérletekre is hivatkozik, melyeket e téren megejtett.[1])

Szófer hosszabb hallgatás után, melyet később fia betegségével megokolt, azt felelte, hogy ő nem változtatta meg eredeti döntését, levelét pedig ezen szavakkal fejezte be: »Kötelet annak, ki kötelekkel tartott fürdőt használ.« [2]) Kohn Schwerin ezen levelet egy Baján tartott megyei »aszifán« megmutatta a zentai előljárónak, a ki most késznek nyilatkozott egy ujonnan felállítandó rituális fürdőről gondoskodni. De nem sokára a zentai községhez ujabb levél érkezett Szófertől, a melyben ismét megengedi a fürdő használatát és egyúttal arra kéri a zentaiakat, hogy a levél másolatát küldjék Kohn Schwerinnek. De ez a Szófer Mózes által sűrűn alkalmazott eljárás[3]) daczára sem változtatta meg nézetét, hanem heves szemrehányásokkal illette a pozsonyi rabbit következetlensége miatt, szemére lobbantván, hogy anélkül, hogy az ő ellenérveit megczáfolta volna, az előbbitől eltérő, új döntvényt hozott, melyet ő — Kohn Schwerin — nem ismerhet el helyesnek.

A szóban forgó rituális fürdőnek kérdése tehát Dél-Magyarországon és Kohn Schwerin tisztelői és tanitványai előtt a pozsonyi döntés után is nyilt kérdésnek tekintetett. Évek mulva, egy hasonló szerkezetü fürdő alkalmazását Mohácson nagyon ellenezték, hivatkozással Kohn Schwerin tiltó döntésére.[4])

Ezen itt elbeszélt vita még folyt, midőn egy újabb s ennél sokkal kényesebb kérdés merült föl, a mely a két férfiú közt fennálló, a történtek után amúgy is feszült viszonyt annyira elkeserítette, hogy végre nyilt ellenségeskedésre vezetett. Okot szolgáltatott arra a következő kulturtörténeti szem-

[1]) Ugyane levélben: וכתבתי לו שנסיתי הדבר, וגם ענין הנסיון המוכל במקוה התלויה בחבלים חבל על ראשו

[2]) V. ö. responzumai számos idevágó helyein kivül, Szófer hasonló eljárását a következőkben megbeszélt ujvidéki ügyben.

[3]) V. ö. fönt 212. l. 1. jegyzet.

pontból is érdekes történet.[1]) H., az újvidéki zsidó község egyik tekintélyes tagjára a közvélemény ráfogta, hogy tiltott viszonyt folytat anyósával.[2]) Az ottani rabbi Munk Pinkasz Lőb, Szófer kedvencz tanitványa és gyámleányának férje,[3]) többször rendreutasította az anyóst és a vőt, a kik azonban mindent kereken tagadtak, végre pedig megtiltotta nekik az egymással való mindennemü közlekedést. Az illetők azonban nem törődtek e tilalmával, mire a rabbi a zsinagóga büntetéseihez nyúlt. Midőn H.-nak fia született, a rabbi nem engedte meg, hogy a körülmetélést, az akkoriban divó szokás szerint, a zsinagógában végezzék, a községi tagoknak pedig megtiltotta, hogy a körülmetélést követő szokásos lakomán részt vegyenek. Ez olyan eljárás volt, melyet régi zsidó szokás szerint olyanokkal szemben követtek, a kikre valami nyilvános, nagy botrány miatt kimondták a zsinagógai átkot.[4]) Azonfelül a rabbi kijelentette azt is, hogy H. és anyósa, mint hitelt nem érdemlő egyének, ezentúl esküre nem bocsáthatók, mely rendelkezését az előljáró beleegyezésével a községi könyvbe mint »protokollumot« igtatott.

Azóta évek multak és megesett, hogy a szóban forgó asszonynak üzletből eredő követelése volt, melyet törvény útján akart behajtani. Az esküt neki itélték oda. Ezzel szemben az alperes arra utalt, hogy a közben elhunyt rabbi jegyzőkönyvi rendelete szerint az asszony esküre nem bocsátható. Az ujvidéki törvényszék a peres ügyet három rabbi elé akarta terjeszteni véleményezés végett, Pétervardein Simon,[5]) községi előljáró kivánatára azonban beérte azzal, hogy egyedül Kohn Schwerin, mint megyei rabbi elé vigyék az ügyet. Ugyanazon

[1]) Ismerjük azt Szófer M. responzumaiból VI, 50. és még pontosabban egy előttem fekvő levélből, melyet Kohn Schwerin intézett Asch Meirhez, azonkívül vettem idevágó megbizható szóbeli közléseket, egyebek közt édes atyámtól.

[2]) Az előttem ismeretes és Szófernél részben közzétett neveket, tekintettel az illetőknek még most is élő utódaira, nem közlöm.

[3]) L. annak döntvénytárát, Eben ha-Ezer II, 171. sz. V. ö. Szófer Salamon, Chut-Hammesulos (Paks, 1887) 8b és 9. l. részletes elbeszélését annak, milyen csodálatos módon mentette meg Szófer Mózes ezen súlyos beteg és már haldokló tanitványát.

[4]) V. ö. Sulchan-Aruch, Jóre-Deah 344. 1—2. és 10.

[5]) Szófer és Kohn Schwerin leveleiben ש״ר.

előljáró, a ki ezen ügyről egyidejüleg jelentést tett Pozsonyban, az általa előadott tényállás alapján levelet vett Szófertől, a ki kiindulván azon feltevésből, hogy a boldogult rabbi »midőn ezen jegyzőkönyvet felvette, bizonyára a törvény szerint járt el, az ügyet egy hármas collegium előtt tárgyalta és tanukat kihallgatott«, a jegyzőkönyvet megtámadhatatlannak nyilvánította és kijelentette, hogy a panaszos képtelen az eskü letételére. »Mindenki azt írja ezen levelében, a ki e nőnek segédkezet nyujt, hogy ez ellen cselekedjék, a törvény megszegőknek czinkosa«.[1])

Midőn Kohn Schwerin Ujvidékre érkezett, megmutatták neki Szófer e levelét; ő azonban az ügyet pontos vizsgálat alá vette, hogy önálló itéletet hozhasson.

Az 1833-ban lefolyó, nagy feltünést keltő pör mindinkább elmérgesedett. A vejével együtt pellengére állított nő, úgy látszik, vagy becsületsértés és rágalmazás miatt, vagy pedig hamis tanúzás miatt is indított több pert, mert bepörölt adósát börtönbe vetették és a hitközség elnökét és néhány előljárót, a kiktől, a törvényszéki elnök nézete szerint, »a baj kiindult«, ugyanazon veszély fenyegette. Kohn Schwerin minden békítő kisérlete meghiúsult a czivódó felek nyakassága folytán, kik évek óta folyó versengés miatt már régóta gyülölték egymást;[2]) a hitközség jegyzőkönyvében megörökített, már-már feledésre jutott botrány pedig ezen per által ismét megújult. Ezen jegyzőkönyvi határozat fenntartása, a törvényszéki elnök állítása szerint, a község több tagjára nézve végzetes bonyodalmakat szült volna. Végül pedig maga a jegyzőkönyv, hiányos fogalmazását nem tekintve, úgy volt szerkesztve, hogy határozatai semmiképpen sem feleltek meg a zsidó törvénykezés idevágó rendeleteinek. A határozatot ugyanis egy három tagból álló collegiumban, tanúk kihallgatása után,

[1]) Szófer Mózes i. h., u. o.

[2]) Megbizható forrásokból tudom, hogy Pétervardein Simon és a szóban levő nőnek akkor már elhunyt férje közt régi időktől fogva heves versengés folyt az előljárósági tisztség miatt. A néha rettegességekben is megnyilatkozó küzdelmekben a nő is élénken részt vett. Hogy a becsülete ellen irányuló passust felvették a községi jegyzőkönyvbe, az Pétervardein Simon befolyása alatt történt, ki akkor községi előljáró volt.

és vádlottak jelenlétében kellett volna hozni, a mint ezt Szófer is feltételezte. A rabbi által kiállított és tőle egyedül aláirt jegyzőkönyvből azonban kiviláglik, hogy mindez *nem* történt meg. Ezen esetben tehát Kohn Schwerin, »hogy a két családot ne szolgáltassa ki az ország közmegvetésének«, a törvény széknél benyújtott véleményezésében kimondta: »hogy a boldogúlt jámbor rabbi a jegyzőkönyvet csak ‚vallási buzgósága' folytán szerkesztette, hogy az illetőkre ráijeszszen és általában megbélyegezze az erkölcstelenségét.« De azért ez még korántsem törvényes itélet, jogi következményei tehát nincsenek.[1])

Szófer, a kinek ezt tüstént jelentették, *Silberstein* Mordekhai, újvidéki rabbihelyettesnek, ki Kohn Schwerin tanítványa volt,[2]) azt irta, hogy előbbi itéletét fenntartja és hogy a bajai rabbit, kinek helytelen eljárását fel nem foghatja, majd levélben felelősségre vonja, »talán igazolhatja magát és oly érvekkel áll elő, melyek mentségéül szolgálhatnak.« Kohn Schwerin távolról sem gondolt eljárásának igazolására, hanem azonnal Újvidékről Bajára történt visszatértekor, Szóferhez levelet intézett és szemére vetette, hogy anélkül, hogy az ügyet közelebbről ismerte volna, az újvidéki jegyzőkönyvet megerősítette, mire Szófer — mint Kohn Schwerin irja — »feddésekkel és sértegetésekkel válaszolt, mintha én a tóra által vérfertőzésként tiltott házasságot megengedhetőnek mondtam volna«.

Kohn Schwerin, a ki épen akkor messze útra készült szülővárosába, elhatározta, hogy ezen levélre nem fog irásbeli választ adni, hanem hogy visszautazása alkalmával, melyet Pozsonyon át tervezett, felkeresi Szófert, hogy ezen kelletlen ügyet, valamint a zentai ritualis fürdő kérdését vele szóbeli megbeszélés tárgyává tegye. Azonban a szóban forgó nőnek ellenségei, a kik Kohn Schwerin véleményezésének hatását Szófer tekintélyével akarták ellensulyozni, hogy az utóbbit erélyesebb fellépésre birják, hamis jelentések kiséretében

[1]) A tényállást így adja elő Kohn Schwerin egy Meir Aschhoz intézett előttem fekvő levelében.

[2]) Hogy a levél czímzettje, ki Szófernél (i. h.) egyszerüen »R. Mordekhai«, Silberstein M., ez pedig K. Schw. tanítványa volt, atyám tudósításának köszönöm.

beküldték neki ezen véleményezésnek, valamint Kohn Schwerin egy levelének másolatát, melyet az újvidéki előjárósághoz ez ügyben intézett volt.[1]) Erre Szófer egy másik levele érkezett Bajára, mely a legkiméletlenebb szemrehányásokat tartalmazta, egyebek közt azt a vádat is, hogy Kohn Schwerin »a gonosznak adott igazat, mert egyetértésben van tanítványával, ki az illető nőnek testvére.«[2])

Ezen levél, melyet, mivel közben már útra kelt Schwerinbe, szülővárosába küldtek utána, Kohn Schwerint mélyen sértette. »Midőn e levelet olvastam, — irja *Asch* Meir barátjának — megdöbbentem és eliszonyodtam . . . , a pozsonyi rabbi úgy bánt el velem e levelében, mint egy tudatlan, könnyelmü emberrel. Ha aggastyán ő, a ki egy talmud-iskola élén áll, a Gondviselés engem is aggkorra méltatott és — hála Istennek — vannak nekem is, ifjúságom óta, tanitványaim, a kik közül többen rabbiszéken ülnek, sokan rabbisági elnökök és a vallás törvényeit nyilvánosan tanítják. Te még nem felejthetted el és tanuskodhatsz mellettem, hogy nem vagyok becsvágyó; de meg nem érdemelt gyalázatot és igazságtalan leláztatást nem birok elviselni.«[3])

A rajta ejtett sérelem első benyomása alatt még Schwerinből felelt Szófer e levelére, mint maga mondja »haragban«, a mennyiben az ellene emelt vádakat és szemrehányásokat a legerélyesebben és olyan ingerülten utasította vissza, hogy helyenként kiméletlen válaszának mentségéül később csak arra utalhatott, hogy Szófer őt hasonló hangon provokálta és »hogy nem lehet felelősségre vonni azért, a mit fájdalmában elkövet.«[4])

[1]) Az alantabb említett levélben, melyet K. Schw. az újvidéki ügyben Asch Meirhez intézett, egyebek közt ezt írja: כאשר ראיתי מתוך מכתב הגאון (רמ"ש) נ"י וממכתב ידידי הרבני נ"י שראשי קק נ"יאזאין באו בדברי שקר בכמה דברים אם כה שונע אלי ואם מה שונע לשני בני אדם אשר בקשו להדיח עליה' הרע'

[2]) Tény azonban az, hogy, a mint Szófer leveléből kitünik, [a resp. végén] ennek azt adták hírül, hogy K. Schw. őt részrehajlással vádolta, mivel az elhalt rabbi, kitől a jegyzőkönyv származott, az ő — Szófer — tanítványa volt.

[3]) Az illető levélnek eredetijét Stein Miksa, nagyszombati rabbi úr szivességének köszönöm.

[4]) Asch Meirhez intézett levelében.

Mielőtt eme vita hamaros befejezését elbeszélnők, Kohn Schwerint el kell kísérnünk azon utazásában, a mely őt hatvan évi távollét után vissza vezette szülővárosába, hogy találkozzék testvéreivel és rokonaival, a kiket gyermekkora óta nem látott és hogy halála előtt felkeresse szüleinek távol sirját. Ezen már régőta tervezett útra, mely akkoriban nagy dolog volt, 1834. év tavaszán kelt; fivére Sutkind elkisérte.

Hogy olcsóbban és kényelmesebben utazzék és a hosszu út alatt háborítatlanul kielégíthesse vallásos szükségleteit, nem az akkor egyedüli közlekedési eszközt, a póstát, használta, hanem Báttaszékből egy zsidó fuvarost bérelt, a ki ügyes kocsis hirében állott és arra vállalkozott, hogy a Bajáról Schwerinbe vezető útat saját lovaival megteszi. Berger Efrajim, így hivták a derék embert, a merész vállalatot két hét alatt szerencsésen keresztül vitte.

Az utazás Pesten át Komáromba vezetett, a hol, habár már csütörtökön megérkezett, a minden oldalról felhangzó kéréseknek engedve, vasárnap délig maradt. Az ottani talmudtudósok közül, a kik köréje gyülekeztek, hogy szavát hallgassák, főleg *Sommer* Samuel, később verbói, majd pápai rabbi, tűnt fel, a ki az egész idő alatt nem távozott oldala mellől. Ez alkalommal a jó módu fiatal tudóst, ki tisztán tanulmányainak élt, annyira megkedvelte, hogy később ifjabbik fiát Komáromba küldte, hogy Sommer vezetése alatt folytassa tanúlmányait. Midőn Sommer öt évvel később a megváltozott viszonyok folytán rabbi állásra törekedett, Kohn befolyásának egész súlyával közbelépett e férfiu érdekében, a ki kiváló talmudi tudomány mellett akkoriban nem mindennapi világi tudás fölött is rendelkezett.[1])

[1]) K. Sch.-nek a paksi község elöljáróságához intézett egy leveléből a következőket közlöm:

קרוב לשני ירחים אשר הניעוני דברי שלום מאחד מיוחד אשר מצאתיו בעברי דרך בקק קאמארן, איש מעט בשנים ורב בתורה בחכמה, ושמחתי בו, כי את אשר אהבה נפשי מצאתי. ואז דברו יושבי עדה זו אל לבי לשבות שם בשבת · · · ונעתרתי להם ונתתי לבי על איש המיוחד הנ"ל, שמו ר' שמואל חתן הקצין ר' קלמן טעללער כי מאז באתי למקומם ביום ה' עד חצי היום ביום א' שאחריו לא זז ממני · · · וראיתי שהאיש ר' שמואל הנ"ל מלא תורה על כל גדותיו, וכאשר שמעתי אומרים עליו הוא תם מושלם בחכמה ובמעלות ובמדות נשגבות · · · מעת ההיא כבר עברו ה' שנים ובין הימים האלה שלחנו דברי שלום איש לרעהו · · · ומעולם לא גלה לי דעתו לישא עול

További utazása Nikolszburgba is vezette, hol rövidebb ideig tartózkodott és felkereste rabbi Trebitsch Nahumot, a kivel még prágai tartózkodása alatt barátságosan közlekedett. Az akkori morvaországi országos rabbi az öreg emberben, a ki »keresztül utazó magyar zsidó«-ként mutatkozott be nála, nem ismerte meg ifjúkori barátját. Midőn azonban talmudi diszkuszióba bocsátkoztak, észrevette Trebitsch, hogy méltó ellenféllel van dolga, a ki őt, az által, hogy mindig a talmud egyszerü értelmére hivatkozott, olyan élénken emlékeztette Kohn Schwerinre, hogy miután harmincznyolcz évig nem látták egymást, a talmud sajátszerű tárgyalásából ismert rá.[1])

Nikolszburgból Boroszlón és Posenen át Schwerinbe ment. A testvérein és távolléte alatt új tagokkal szaporodott családján kivűl az egész község szivélyes fogadtatással üdvözölte a férfiut, a ki tizenkét éves korában hagyta el szülővárosát és most mint ezüstfürtös aggastyán és mint ünnepelt rabbi tért oda vissza.

A hosszu úthoz mért rövid tartózkodás után ismét útnak indult hazafelé, még pedig Duna-Szerdahelyen át, hogy ott megismerje jövendő menyjét és annak szüleit.

Egy *Ószer Paks* nevü, akkoriban tágabb körökben ismert »sádchen«, ki a házasulandó zsidó ifjúságról rendszeres jegyzéket vezetett, melyet üzleti utazásai alkalmával lelkiismeretesen javítgatott és kiegészített, már Kohn Schwerin elutazása előtt azt az ajánlatot tette neki, hogy legidősebbik fia, Ignácz, Neuschlosz Jakab, dunaszerdahelyi rabbi második leányát, vegye feleségül. Neuschlosz, Szófer Mózes egyik kedvencz tanítványa,[2]) kit közönségesen szülőhelye, Vág-Vecse után, »rabbi Jákob Vecs«-nek neveztek, készséggel fogadta el ezen ajánlatot, a melyet Kohn Schwerin is előnyösnek tartott.

הרבנות על שכמו עד כי מקרוב באו דבריו אלי אם דעתי מסכים לדעתו שילך לקק פאקש · · · ועתה אחובי אחי ורעי · · · אחלה פניכם להודיעני כאשר עם לבבכם, ואף לא תכחדון ממני אם נמצאו בכם אנשים אשר דעת אחרת עמם, כי היקר המושלם הנ"ל איש שלום הוא, וה' ישמור אותי שעל ידו יבוא למקום אשר לא ימצא מרגוע לנפשו.

[1]) Szavahihető férfiak, köztük néhai *Brill* S. L. rabbisági elnök közlése alapján.

[2]) V. ö. ennek responsumait, Chósen Mispáthoz 173. és Jóre-Deá hoz 30. sz.

Neuschlosz ugyanis, egy jámbor és tekintélyes család sarja, *Goldberger* Ferencz, a már akkor ismeretes óbudai czég alapítójának egyik leányát birta feleségül és szigoru vallásossága és a talmud éleselméjü tárgyalása által országszerte jó hirnévnek örvendett. Édes atyám, mert ő volt a házasulandó, sógorának, Lőwy Fülöpnek kiséretében háztűznézésre utazott, a mely Neuschlosz kivánsága szerint Vág-Vecsén ment véghez. Közvetlenül azután még Kohn Schwerin születési helyén való tartózkodása alatt, megtörtént szüleim eljegyzése a csinos falfestményekkel ékesített épített »*szukkáh*«-ban, mely a Neuschlosz-féle családház kertjében ált.

Kohn Schwerint Szerdahelyen igen nagy tisztelettel fogadták, de rövid ott tartózkodása alatt tudtán kívül csaknem felbontotta az imént megtörtént eljegyzést. A leleményes »sádchen« ugyanis Neuschlosz előtt nagyot füllentett, midőn Kohn Schwerin állitólagos vagyonáról beszélt neki, egyebek közt az annak dolgozószobájában levő »kerek ládásszekrény«-ről, mely évente kétszer, púrimkor és az engesztelési nap előestéjén, egészen megtelik az aranyokkal és ezüsttallérokkal, melyeket az egész Bácskából küldenek a megyei rabbinak. Kohn Schwerin pedig mindjárt ezen első látogatása alkalmával őszintén elbeszélte, hogy ő voltaképen »szegény ember«, a ki fiának, ki eddig csak a talmuddal foglalkozott, nagyon keveset adhat családi tüzhelyének megalapítására. Mindazáltal reményli, hogy e fia, Lőwy sógorának vezetése alatt, ki tapasztalt kereskedő, képes lesz nejét Isten segítségével eltartani. Ezen váratlan nyilatkozat után a jólétben nevelkedett Neuschloszné, ki mint rabbiné is igen nyugadalmas és gondtalan életet folytatott, mindenáron fel akarta bontani az eljegyzést, a mibe azonban férje semmi körülmények közt sem akart beleegyezni. Állhatatosan ragaszkodott ahhoz, hogy olyan tudóst, mint Kohn Schwerint nem szabad ilyformán megsérteni; isten majd megsegíti és nem fogja elhagyni a fiatal párt. Szüleim esküvője csakugyan néhány hónappal később megtörtént Ó-Budán, (1834 nov. 18.), a hová Neuschlosz időközben átköltözött.[1]

[1] Ezzel felesége kivánságát teljesítette, a ki családja körében akart élni Ó-Budán; egészen 1867 febr. 9. történt elhunytáig, mint a Reuszféle »Béth Hámmidras« rabbija, kizárólagosan a talmud tanulásával és tanításával foglalkozott.

Az itt elbeszélt családi látogatásra vezető úton azonban Pozsonyt kellett érinteni, a hol, mint a még öt mértföldnyi távol Szerdahely előtti utolsó állomáson, hosszabb pihenőt szoktak tartani. A várhegyen gyorsan elterjedt hír, hogy »rabbi Götz Schwerin« megérkezett, hamarosan eljutott Szófer Mózeshez is. A két férfiú, a köztük fenforgó feszült, sőt ellenséges viszonynál fogva, kényes helyzetbe jutott. Az utasnak kötelessége lett volna tisztelegni a város rabbijánál; de Kohn Schwerin ezt alig tehette volna, a mennyiben ő volt a megtámadott és azonfelül attól kellett tartania, hogy az utolsó, haragos levél, melyet Szóferhez Schwerinből intézett, ezt még jobban felingerelte és az eddiginél még ellenségesebb hangulatba hozta. Szófer pedig mint »a hely mestere« nem kereshette volna fel az idegen rabbit, még akkor sem, ha az Ujvidékről közben érkezett ujabb elfogulatlan hírek arra a meggyőződésre hozták, hogy méltatlanul bánt el amazzal. Pedig nemcsak az illem szabályai elleni vétség, hanem épen nyilt ellenséges cselekvés lett volna, ha Kohn Schwerin Pozsonyban van, a nélkül hogy Szófert felkeresi. Ekkor az utóbbinak tapintata segített a nehézségen. Felhívta ugyanis érettebb tanítványait, menjenek el Kohn Schwerinhez, »hogy üdvözöljék a tudóst, és tórát kérjenek szájából«, azzal a kijelentéssel, hogy ő, Szófer, küldte őket hozzá. Kohn Schwerin ezen előkelő udvariasságot azzal viszonozta, hogy látogatást tett Szófernél, miután a nála megfordult talmud-tanulóknak, mint mondá, egy »Wörtelt« adott elő.[1]) A híres pozsonyi rabbi kiváló szeretetreméltósággal fogadta; a köztük felmerült ellentéteket még szóba hozni sem engedte, és vendégét ama biztosítással bocsátotta el, hogy irányában táplált szeretete most sokkal nagyobb, mint ezelőtt.[2]

Úgy látszik, hogy a két, a maga nemében jelentékeny, bár sok tekintetben egymástól eltérő irányban haladó férfiú rövid együttlétük alatt megtanulták egymást méltatni és meg-

[1]) Szófer, kinek tanítványai azt elbeszélték, erre úgy nyilatkozott, hogy ez nem »Wörtel«, hanem »Wort«.

[2]) K. Schw. Asch. Meirhez intézett fentemlített levelében: ורבטיתני באהבתו אלי יותר מאז ומקדם. (רמ"ס)

becsülni. Midőn egymással találkoztak, már égett a kanócz, mely nem sokára lángra lobbant egy újabb és sokkal nagyobb jelentőségű viszály következtén, a melyben mindakettő ismét egymás ellen foglalt állást két ellenséges tábor élén, de ez alkalommal mint férfiak, a kik egymást megtisztelni tudják. Ez a hirhedt *csabai rabbi-viszály* volt, mely már Kohn Schwerin utazása előtt kitört, annak tartama alatt pedig annyira elmérgesedett, hogy további lefolyásában zsidó cause célèbre-ré vált, mely már művelődéstörténeti jelentőségénél fogva, részletes ismertetést érdemel.

VIII. *A csabai rabbipör.* [1])

Alexandersohn Jonathan Graetzből, a poseni nagyherczegségben, 1831. óta a Warthe melletti Schwerinben mint tanitó s rabbihelyettes működött. De egy évi ottlét után előttünk ismeretlen, de semmiesetre sem megbecstelenitő [2]) okok miatt elhagyta állását. Kohn Schwerinnek ott élő fivérei és rokonai tanácsára Magyarországba jött és 1832. augusztus havában Bajára ért, hol Kohn Schwerin szivesen fogadta. Ez, miután sem rokonai meleg ajánlóleveleinek, sem a felmutatott bizonyitványoknak vakon hitelt adni nem akart, mivel, mint ez alkalommal irja, »az efféle dolgokban senkiben sem bizik és csak a tizenhárom hitágazatban hisz,« [3]) hogy földije

[1]) E feltünést keltett pör elég részletes, de nem mindig pontos előadását l. Jost: Isr. Annalen 1839. 38. sz. és 1840. 9. sz. köv. Alexandersohn, ez évekig tartó pör hőse, az idevonatkozó okmányokat nagyobbrészt az ő »תומך כבוד Ehrenrettung und auf Dokumente gestützte Widerlegung« sat. cz. művében közli (majnai Frankfurt, 1847. 8°). Többet ez okmányok közül összehasonlitottam a rendelkezésemre álló eredetivel s meggyőződtem, hogy A. lelkiismeretesen közli azokat. Az ő »Tomech—Kábod«-ja (ezentul T—K.), bár saját ügyében adta ki, megbizható kutforrás, de a mellékelt forditások, még inkább pedig a jegyzetek csak óvatosan használhatók. A T—K-n kivül számos idevonatkozó okmányt használtam fel, részint nagyatyám hagyatékából, részint a pesti hitközség levéltárából, részint a Büchler P., móóri rabbi ur által rendelkezésemre bocsátott Rosenthal Salamon-féle hagyatékból. V. ö. M.-Zs. Sz. VII. 541. ll.

[2]) Kohn Schwerin ajánlólevelében erre vonatkozólag ezt olvassuk: מחמת טעמים כמוסים אך לי ולו הם גלויים וידועים T—K. No. ד'; v. ö. u. o. No. מ״ז.

[3]) ולא נסיתי באלה לסמוך על איש יהיה מי שיהי, ולא אאמין לשום דבר כי אם י״ג אמונות U. o. No. ד'.

tudománya és jámborsága felől önálló véleményt alkosson magának, nehány hétig, mint vendégét, magánál marasztalta őt. Innen Alexandersohn Bonyhádra ment, hol a Heller Hirschnek Ungvárra történt meghivása folytán megüresedett rabbiságra pályázott. Próbaelőadása megtetszett s meg is választották volna, ha az akkor még Bonyhádon tartózkodó Heller ezt nem ellenzi.[1]) Bajára visszatérve, nagy tetszéssel fogadott szónoklatot tartott és Kohn Schwerin egy nyilt ajánlólevelével [2]) 1832. szeptember elején utnak indult egy rabbiállás keresésére. Ez év november havában Pápán volt, hol Rapaport Wolf, 1833. augusztus havában Gyarmaton, hol Asch Meir, hivatkozva Kohn Schwerinre, szintén ajánlólevelet adnak neki,[3]) mire Csabán, Borsod megyében, megválasztják rabbinak. 1833. szeptember 25-én kelt alkalmazási okmánya, lakáson és a szokásos mellékjövedelmen kivül, — ezek közt a mennyasszony hozománya szerint számitandó esketési illeték,[4]) — heti fizetését *három* forintban állapitja meg; ezzel szemben kötelezte magát, hogy 3 év előtt nem hagyja el a községet.[5])

Alig foglalta el állását, máris viszályba keveredett községével.

Alexandersohn szónoki tehetséggel biró [6]) és a legjobb szándéktól vezérelt, tanult, de önfejü, meggondolatlan és heves indulatu ember volt, s mint ilyen, a legkevésbbé alkalmas arra, hogy ura legyen a kényes helyzetnek, a melybe jutott volt. Fiatal községbe került, melyben vallási és ügykezelés dolgában kirivó visszaélések harapództak el, melyeket kiméletlen erély-

[1]) U. o. No. כ״ט. Hellernek azon állitása, hogy A. (= Alexandersohn) Magyarországba jövet »*először* Bonyhádra ment« nem egész helyes ugyan, de azért nem »hazugság« mint ezt A. (u. o. 25. sz., 22. l., 2. jegyz.) mondja. Tényleg Bajára jött először, de Bonyhád volt az első magyar község, hol rabbiságra pályázott.

[2]) L. u. o. No. ד.

[3]) U. o. No. ה és ו.

[4]) Száz frtig terjedő hozománynál 2 frtot kapott ugy a vőlegény, mint a menyasszony részéről; minden további 100 frt után még egy százalékot mindkét részről.

[5]) L. a szerződést: u. o. No. ד.

[6]) Kiváló szónoki tehetségét barát és ellenség egyaránt kiemelik. L. u. o. No. ד és ה; továbbá No. כ״ט. Héber stylusának példáit l. u. o. No. מ״ז, כ״ב és נ״ו.

lyel, elhamarkodva és olykor meggondolatlanul akart megszüntetni, s igy magára zuditotta mindazok haragját, kik az eddigi rendezetlen viszonyok közt jól érezték magukat. A kóserhus szigoru rendszabályozása a mészárosokat ingerelte fel; a jótékonysági pénzek ellenőrzésére és hovaforditására hozott uj intézkedéseivel az illető előljárókat tette haragosaivá, kik megsértve, sőt becsületükben megtámadva érezték magukat; azon kiméletlenség által pedig, amelylyel a szombat megszentségtelenitését a szószékről ostorozta, hol olykor személyes támadásra ragadtatta el magát, viszályba keverte a hitközség számos tekintélyes tagjával, kik elkeseredett ellenségei lettek.

Másrészt meg Alexandersohn sem igen illett az ottani emberekhez és viszonyokhoz. Talmudi tanulmányait Posenben, Boroszlóban és Berlinben végezte, mely helyeken bizonyos modern müveltséget sajátitott el, mely Csabán legkevésbé sem volt helyén. Az akkoriban mindenütt használt zsargontól élesen elütő, meglehetős tiszta német beszéde, továbbá a környékbeli rabbik viseletétől eltérő »német« ruházata annál gyanusabb szinben tüntették fel vallásosságát, mivel néhány, ott fontos vallásos jelentőséggel biró külsőségről más véleményt táplált és nyilvánitott is, és a közvetlen-közelében elharapódzott chaszidiszmust és annak képviselőit nyilvánosan a legkeményebb szavakkal elitélte.[1])

Ezekhez járult még nehány incidens, mely a közte és községe közt fennálló amugy is barátságtalan viszonyt, még inkább elmérgesitette.

[1]) Az általa ostorozott csabai viszonyokra nézve l. u. o. No. ד, ל״ט, לז, י״ח, ט״ז sat. Midőn az A. és községe közti viszály a leghevesebben dühöngött és az őt elitélő rabbik elleni elkeseredése tetőpontját érte, Rosenthal Salamon levelet intézett az akkori moóri rabbihoz (תקצ״ה) (ב״ה תמוז) melyben egyebek közt ezeket irja:

כבר הכטחתי להודיע לאהובי הדברים אשר נפלו בין הרב מ״וה יונתן וכין עדתו אנשי טשאבי, ואנכי הכיתי עד הנה לשמוע גם הרב מו״ה גדליא מפס(ט)כא מה בפיו, והוא הכטיח לי שזה הרב מ״וה יונתן יש לו בדברים רבים יראת השמים והוא זריז מאוד בתוכחתו על חלול השבת ובשאר פרישות מדברים האסורים, רק הוא חצוף ועז פנים ואמר בפתי לב״ד של שלשה שהוא יודע יותר מכל רבני אונגרין, ודבר תועה ושפך בוז על הרב מן אוהעל ואמר כי הוא איש ציד ורמאי. וע״י דבריו היה נעשה מן הנרדפים מכת הסידים עד שנגזרו עליו שמצה להרגו. Pásztói Gedalja egyike volt a 3 rabbinak, kik a csabai eset megvizsgálására kiküldettek.

Alexandersohn, ki egy tóratekercsben számos hibát talált, s annak irója által a legdurvább módon megsértetett, példás elégtételt követelt. Egyidejüleg ő ellene is pör indult meg. Az elhunyt rabbihelyettes veje, ki eredetileg maga aspirált a csabai rabbiságra, és egy ideig Alexandersohn mellett, később pedig ellene izgatott, 400 frtot követelt tőle, mint a megválasztása érdekében kifejtett tevékenységének neki igért jutalmat. Mindkét eset egy e czélra Csabára hivott rabbicollegium elé terjesztetvén, a rabbi javára dőlt el.[1]) De az 1834. január 20. és 21-én tartott tárgyalás rossz vért szült. Alexandersohn előbbi vetélytársa, különösen pedig annak harczias anyósa nem szüntek meg izgatni ellene, mig a hibás tóratekercs irója, kit arra itéltek el, hogy a templomban nyilvánosan bocsánatot kérjen a sértett rabbitól, Ujhelyre menekült, a magyar chaszidiszmus akkori székhelyére, hol gyalázatos rágalmakat szórt Alexandersohn ellen, kit hihetetlen módon meggyülöltetett a fanatikus chászidokkal. A talmudtudós és csodatevő hirében álló ujhelyi rabbi, Teitelbaum Mózes, engesztelhetetlen gyülölője lett Alexandersohnnak, ki a megszökött iró vallomása szerint, többek közt azt mondta róla, hogy »üzletét jól értő kereskedő.« [2])

Csaknem egyidejüleg magára vonta még egy más szomszédos rabbinak reá nézve végzetes gyülöletét. Alig, hogy hivatalát elfoglalta, Reisz József, tisza-löki rabbi, sürgősen megkereste őt, hogy egy Csabán tartózkodó elzüllött embert a rituális válólevél kiállitására birja, nehogy onnét tovább álljon és hütlenül elhagyott neje mint »élőnek özvegye« tengesse nyomorult életét.[3]) E kivánat teljesitése a fenforgó körülmények között vallásos és egyuttal emberi kötelesség volt. Minthogy azonban a fiatal csabai községben mindaddig még sohasem állitottak ki rituális válólevelet, mindenekelőtt az idevágó rituális szabványok értelmében a helynek héber elnevezését és fekvésének közelebbi meghatározását kellett megállapitani, mit az illető rabbi csak nehány kartársának beleegyezésével szokott tenni. E czélból Alexandersohn többek

[1]) Az itéleteket l. u. o. No. י״א és י״ב.

[2]) U. o. No. מ״ו; v. ö. az előttevaló jegyzetet.

[3]) U. o. No. ה.

közt Lőw Eleazárhoz az abauj-szántói ősz rabbihoz is fordult, ki azt válaszolta neki, hogy »okok miatt, melyeket magának tart meg« elvileg nem egyezik bele, hogy olyan helyen, ahol az előbb nem történt, válólevelet állítsanak ki, egyuttal azon tanácsot adta Alexandersohnnak, álljon el ebbeli szándékától, nehogy »ellenségeket szerezzen magának, idegen lévén idegen országban«; Alexandersohn bizonyára meg fogja érteni, hogy ezzel mire céloz.[1])

Ezen »czélzás« kevésbé bizonyos vallásos aggályra vonatkozott, melyet még az ilyen dolgokban fölötte szigoru Szófer Mózes sem ismert el helyén levőnek,[2]) mint inkább azon kellemetlen tapasztalatra, hogy a szomszéd községek rabbijai rossz szemmel nézik, ha ott, hol eddig nem tették, válóleveleket kezdenek kiállitani. Attól tartottak ugyanis, hogy ezáltal olykor nem jelentéktelen rövidséget szenvednek jövedelmükben, »miután általános szokássá vált, hogy a rabbik a válólevelek kiállításáért fizetést fogadnak el.«[3]) S igy történt például, hogy Wahrmann Izraelt, midőn 1820-ban az akkor még ifju pesti községben az első válólevelet kiállitotta, a leghevesebben megtámadta Minz Mózes, a szomszéd ó-budai község rabbija.[4])

Alexandersohn ezt a »czélzást« nem értette meg, vagy nem akarta megérteni, hanem miután Oppenheim Hirsch, temesvári rabbi és Rottenberger Júda Dávid, szt.-péteri rabbi

[1]) U. o. No. מ.

[2]) Épen az A. által kiállitott válólevélre vonatkozólag irja Szófer Respp. a Chósen-mispáthoz 162. sz.: הנה הגי׳ נודע ביהודה קמא ר״מ פ׳ אסר לגמרי ליתן גט במקום שלא שערו אבותיו וא״א לקבל דבריו בזה.

[3]) Bizonyos Landau Ezechielhez intézett kérdésében. (ביהודה ;: I. שאם יזדמן בגליל שלו גט שישלחנו לגליל אחר איכ׳ אה״ע 9. sz.) ez áll: פסידא כי כבר נהגו הרבנים מסדרי גטין לקבל פרס מזה.

[4]) Rosenthal Sal.-nak Szófer Mózeshez intézett egyik levelében (T—K. 31. old. מ״ן sz.) olvassuk többek közt — a szántói rabbi nem tiltotta meg A.-nak a válólevél kiállitását, csak lebeszélte róla לבלתי יעמם עליו שנאת וקנאת רבנים הסמוכים, ואין זה דבר חדש בעיני כי גם פה פעסט ידוע ומפורסם מה שעבר בין ידידי הגי׳ מהרמ״מ (= ר׳ ישראל מהרי וז״מ) רב״ד או״י (= אונבן ישן) ובין המא״תג (= ר׳ משה מינץ) וכן המא״תג הגי׳ או״י קלל חרף ונדף על רצון המסדרין . . . וואהרמאן, שהרב הגי׳ או״י ורצה כדרכו לעקל ולעוות הדין, אמנם דברו היו לבטלה V. ö. Szófer Mózes, i. h. Eben Ha ezerhez II. 13. sz., melynek végéből nyilvánvaló, hogy Szófer felismerte az igazi okot, amely miatt Minz a válásoknak Pesten való behozatala ellen tiltakozott.

hozzájárúltak,[1]) a kérdéses válólevelet és röviddel azután egy másikat is kiállított. A szántói rabbitól megjósolt rossz következmények nem is maradtak el, kivált azért nem, mivel ő maga Alexandersohn ellenségeinek élére állva, mindent elkövetett, hogy őt Csabán lehetetlenné tegye.

Igy történt, hogy Alexandersohn rövid idő múlva községében és szomszédságában elkeseredett ellenségektől volt környezve, kik minden eszközt megragadtak, hogy minél jobban megnehezítsék helyzetét. Már 1834. január 12-én, tehát alkalmaztatása után negyedfél hónapra, átíratot kapott az elöljáróságtól, melyben értesítik, hogy 3—4 hónapi fizetést kap végkielégítésül, ha lemond állásáról, »mert már semmi esetre sem vezethet jóra a dolog mindkét részről.«[2])

Ezen méltatlan ajánlatot elutasította és most nyílt háború tört ki község és rabbi közt. Az utóbbinak összes ellenségei, községéből úgy, mint a környékről, egyesültek és valóságos összeesküvést szőttek ellene, miközben tervszerűleg kiméletlenül üldözték és úton-útfélen sértegették s nyilvánosan gyalázták. Különösen a környéken levő chászidok fejtettek ki nagy buzgalmat, hogy az ellene szórt rágalmakat minél szélesebb körben terjeszszék.[3])

Hiába fordúlt panaszával (1834. április 20-án) a Miskolczon összegyűlt Borsod megyei községek elöljáróihoz, kik a türelmiadó kivetéséről tanácskoztak; azon választ kapta, hogy a gyülekezet nem ér rá ügyével foglalkozni.[4]) Ép ily eredménytelen volt a röviddel ezután saját községének elöljáróságához intézett beadványa, melyben egy rabbi-collegium egybehívását sürgeti, hogy az panaszait megvizsgálja és elégtételt szolgáltasson neki. Azt felelték, hogy a községnek nincs pénze hozzá.[5]) Egyúttal beszüntették fizetését, a sábuót ünnepi istentisztelet alkalmából a rabbit megillető »móre-

[1]) V. ö. Kohn Schwerin levelét Szófer Mózeshez id. h. No מ״ן. továbbá u. o. 43. l. 14. pont.

[2]) J. h. 3. sz.

[3]) Ezen körülményre utal Rosenthal különösen (u. o. No מ״ן) והתפשט הקול מכת החסידים השכורים הנמצאים שם בסכיבה ההיא

[4]) U. o. 3. l. 5. sz.; 9. l. 13. sz. és 66. l. 37. sz.

[5]) U. o. 4. l. 6. sz.

morenu« czímet megtagadták tőle; s midőn ez ellen tiltakozott, »csavargó«-nak szídták.

A minden oldalról megtámadott ember ekkor a megyei hatóságnál keresett oltalmat, a hol egy miskolczi keresztény ügyvéd — zsidó ügyvédek még nem léteztek — védte érdekeit. Ez pedig oly időben, mikor zsidó ügyeket nemzsidó fórum elé vinni megengedhetetlen eljárásnak tartottak, a legalkalmasabb volt arra, hogy ellenségeit még inkább felingerelje s gyülöletüket a legvégsőig fokozza. Az »árulót« minden áron ártalmatlanná kellett tenni és Csabáról elűzni. Az egyedül álló, védtelen ember ellen titkos tanácskozásokból könyörtelen hajsza indúlt meg, mely szomorú képet nyújt az akkori viszonyokról.

A hitközség alkalmazottjai, a metsző, a tanító és a jegyző a rabbi intézkedéseit még vallásos ügyekben se méltatták figyelemre s ha e miatt kérdőre vonta őket, szemtelenül viselkedtek. Nyílvánosan »istentelennek« és »hitehagyónak« nevezték, sőt azt híresztelték, hogy porosz katona volt és megszökött. Mindenfelé gyalázó röpiratokat terjesztettek, melyek a legdurvább módon megtámadták. Sőt még a templomban is szídalmakkal illették, és templomi ülőhelyébe kiálló szögeket vertek. A szónoklatok tartásában erőszakosan megakadályozták, sőt megkisérlették lakásába betörni, hogy alkalmazási okmányát elrabolják tőle. Midőn pedig Szent-Péteren megtartott esküvőjéről[1]) visszatért, őt és fiatal nejét kődobálásokkal üdvözölték, végűl pedig éjjeli időben rágyújtották a házat, bár e szándékról értesült hű tanítványai gondosan őrizték.[2])

E durvaságokkal és erőszakoskodásokkal azonban nem érték el azt, hogy Alexandersohnt Csabáról elűzzék. Közben ugyanis családot alapított és atyai örömöknek nézett elébe, és annál kevésbbé hagyhatta el helyét, mert előre látta, hogy mint hivatalából elűzött és ellenségei rágalmaitól bemocskolt rabbinak alig van kilátása más állásra. Kitartónak *kellett* lennie, hogy a rákényszerített viszályból mint győztes kerüljön ki.

[1]) Az 1834. év kezdetén az ottani rabbinak, Rottenberger Júda Dávidnak leányát vette nőül.

[2]) L. a tanuvallomásokat u. o. No יח és ; és 34., 37., 52. és 60. sz.

Ekkor ellenségei más, veszélyesebb fegyverhez nyultak. Azzal vádolták, hogy vallásos kérdésekben könnyelmü és tudatlanságra valló döntéseket hozott, hogy vallásos rendeleleteket és szokásokat ismételten áthágott és hogy zsidó hitelveket nyilvánosan megtagadott. Ezen vádakat a már említett szántói rabbi elé vitték, kit Alexandersohn ellenségének ismertek.[1]) Vajjon azért haragudott-e Alexandersohnra, mert az tanácsa ellenére válóleveleket állított ki Csabán; avagy félrevezették-e az öreg világtalan embert, ki levelezését másokkal volt kénytelen végeztetni[2]), vagy pedig tényleg czivakodó ember volt-e, ki veszekedései miatt egy községben se maradhatott huzamosabb ideig és Alexandersohnt azért akarta Csabáról elűzni, hogy saját vejét ültesse helyébe[3]) — nem tudjuk. Tény, hogy a csabai rabbipörben kezdettől fogva hivataltársa ellen foglalt állást és az egész ügynek oly irányt adott, mely annak veszedelmére vezetett. Az előtte megjelent csabai előljáróknak azon irásbeli végzést adta ki, hogy panaszaik megvizsgálására egy a verpeléti, csáti és löki rabbikból álló hármas collegiumot fog kiküldeni, »mely mindkét fél tanúit kihallgatni és vallomásaikat Izrael nagyjainak fogja előterjeszteni.« Ezek döntsék azután el, vajjon méltó-e Alexandersohn a rabbihivatal viselésére, »hogy megtudják, hogy istennek birói vannak az országban s nem cselekedhetik mindenki kénye-kedve szerint.«[4])

Az ilyen collegium egybehivását, mint fennebb láttuk, maga Alexandersohn már régebben követelte és a megyei hatóság el is rendelte[5]); de ennek nem egyoldalulag választottnak, hanem a méltányosság és az idevágó zsidó szabványok szerint összeállítottnak kellett volna lenni. Ez utóbbiak értelmében ugyanis a viszálykodó felek mindegyike egy-egy birót, e kettő pedig egy harmadikat választ. Ezen eljárásnak

[1]) U. o. 8. sz.

[2]) U. o. No. ט és יז.

[3]) Rosenthal Salamon egy Szófer Mózeshez intézett levelében (u. o. No. מ״ז.) következőképen ír róla: כידוע ששנא להרב מהר״י ורצה הרב מסנטא לנישו מטשאבא ולהושיב את חתנו לרב במקומו, וכי לא ידוע ומפורס׳ שזה הנ׳ חוץ למחילת כ״ת, הוא ראש לכל בעלי המחלקות? ולא לתנם יד מטה מטה, נפרד ונתבלבל מקהלה לקהלה עד בואו סוף ימיו לסנטא מקום הנדוע . . .

[4]) U. o. No. כ״ד.

[5]) U. o. 6, 8, és 37. sz.

figyelembe nem vétele indíthatta a két, első helyen kinevezett verpeléti és csáti rabbit, hogy a vett megbizást el nem fogadták. Az erre vonatkozó alkudozások teljes két hónapig tartottak; csak 1834. szept. 11-én érkezett Csabára a Löw által kinevezett collegium, mely a szikszói és löki rabbikból és a szántói rabbihelyettesből, tehát Löwnek közvetlenül alárendelt emberből állott.

Löw, ki előre látta, hogy Alexandersohn ezen hozzájárulása nélkül létrejött collegiumot, melyben egy bizalmi embere sem volt, nem fogja elfogadni, előre meghagyta, hogy az általa kiküldött rabbik »ha Alexandersohn vonakodnék előttük megjelenni, annak távollétében is kihallgassák a tanukat«.[1]) Alexandersohn csakugyan kijelentette, hogy ezen ilyformán összeállított collegiumot nem ismerheti el, de hozzátette, hogy mindazáltal elfogadja a szikszói és löki rabbikat, Lőv helyettesét azonban visszautasítja. Végre mégis eleget tett az ismételt idézéseknek és megjelent a collegium előtt. De midőn ez az ő legfontosabb tanuját, a község második előljáróját, azon ürügy alatt, hogy nem mint tanu, hanem mint fél van jelen, nem akarta kihallgatni, ismét távozott és irásban tiltakozott ezen távollétében történt, s azért a zsidó törvények értelmében érvénytelen tanukihallgatás ellen, annál is inkább, mert a tanuk kizárólag ellenségei táborához tartozván, érdekelt felek, s azonkivül, mint erkölcsileg és vallásilag gyanus emberek, tanuzásra alkalmatlanok.

E tiltakozás, melyhez apósa, a szentpéteri rabbi is csatlakozott, mindamellett nem vétetett figyelembe és a tanuvallomások eszközöltettek.[2]) Egyetlenegy tanu sem vallott az üldözött javára; a kik tehették volna, és mint látni fogjuk, később tették is, megfélemlítve elnémultak. Alexandersohn hűséges tanítványai erőszakosan elűzettek; útleveleiket elszedték és azzal fenyegették, hogy katonának soroztatják be.[2]) Barátait biróság előtti feljelentéssel, hivataluktól való megfosztással, anyagi károkkal és mindenféle üldözéssel fenyegettek, ha nem hallgatnak, gyalázták és bántalmazták[1]) és nem puszta véletlenségből történt, hogy két párthivének háza a lángok martaléka lett.[2]) Nyilvánosan hiresztelték, hogy a rabbit mindenáron el kell itélni, és »hogy tőle megszabadulhassanak, még a hamis eskü is meg van engedve«.[3])

Az ilyen körülmények között megejtett tanukihallgatás Alexandersohnra nézve igen kedvezőtlenül ütött ki. Állítólag megengedhetőnek mondta, hogy szombat kimenetelekor még »hávdála« előtt nyuljanak égő gyertyához; az imaszíjak felvétele közben beszélt, sőt *magyarul káromkodott* volna.[4]) Azt vallották továbbá, hogy »Árbá-kánfoth«-jának szálai nem szabályszerűen voltak elrendezve; hogy a szokásos kézmosás nélkül evett és ivott; hogy éjjel hálósapka nélkül feküdt ágyában; hogy sajtot, s közvetlen utána Pestről hozott, tehát ritualis tekintetben gyanus füstölt húst evett; hogy szombaton, mikor még nem is volt hideg, fűttetett és kávét melegitett; továbbá hogy az imát bizonyos részek kihagyásával oly gyorsan végezte, hogy a közönség, ha előimádkozott, nem tudta őt követni. Többszörösen ismételte volna, hogy vallásos kérdések döntésében, a mennyiben csak valahol támaszpontot talál, a legenyhébb eljárást követi, s hogy ily esetekben tényleg fölületesen és könnyelmüen járt el. Végül, hogy nyilvánosan kijelentette, miszerint »ő túlvilági jutalmazásról és büntetésről semmit sem tart; a ki egyszer meghalt, az meghalt.«[5])

A hármas collegium az ezen tanuvallomásokról fölvett jegyzőkönyvét következő záradékkal végzi: »Az előbbiekből tisztán és világosan kitünik, hogy ő (Alexandersohn) éppenséggel istentagadó és nem egy törvénytudónak, hanem egy azzal ellentétes embernek tulajdonságaival bir.«[6])

(Folytatása következik.)

---

[1]) U. o. No. כ״ד.

[2]) A kihallgatás előtt történtekről l. u. o. No. י״ח és י״ט, továbbá A.-nak Szófer Mózeshez intézett levelét, u. o. No. ט״ז.

[1]) U. o. No. י״ב és ל״ד; továbbá 34., 49., 65. (XI. pont és XIX. p. köv.) sz.

[2]) U. o. 52. sz. (III. p.)

[3]) No. י״ד és 34. sz. (II. p.)

[4]) Kissé hihetetlenül hangzik, hogy egy Poroszországból bevándorolt rabbi, ki mindössze nehány hónapig élt Magyarországon, a tüllinrakás közben mondta volna, hogy »paszama lelki ועוד לשונות כזה (ott 7. p.)

[5]) L. a tanuvallomásokat. i. h. No. ל״ו.

[6]) L. a tanuvallomok végét v. ö. No. כ״ה.

Budapest. DR. KOHN SÁMUEL.

TALMUDI SZÓ- ÉS TÁRGYMAGYARÁZAT.

Kiddûsin 71a.

ת"ר בראשונה שם בן י"ב אותיות היו טוסרים אותו לכל אדם משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה והצנועי' שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים . . . אמר ר' יהודה אמר רב שם בן מ"ב אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד (עומד olv.) על מדותיו וכל הזודעו והזוהיר בו ומשמיר בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות וכו'.

A borajtha szövege, úgy látszik, alaposan át van dolgozva. Ugyanis az utolsó szavak, kezdve az első שבכהונה-tól mindvégig, alighanem toldottak. Avagy mi közük a papoknak a *tizenkét betűs* istennévhez —, hogy annak ismeretét reájok és csakis ő reájok bizták volna? Rasi ugyan azt mondja, hogy ők, a papok, azt a templomban — a mindennapos reggeli áldás alkalmával — használták volna. De ennek a halákhában egyébként semmi nyoma.[1]) Ellenkezőleg, a halákha mindenütt (p. M. Tamid VII, 2; Szóta VII, 6)[2]) határozottan és világosan csakis a *négy betűs* névről szól, mint arról, a mely a templomban használatos volt. A jer. talmud szövege (Jóma VII, 6. p. 40d) tényleg ez: בראשונה (שם בן י"ב אותיות) היה נמסר לכל אדם משרבו הפרוצים לא היה נמסר אלא לכשרים.[3]) És hogy egyedül ez a helyes szöveg, s hogy itt a mi borajthánkban is a szöveget amannak alapján lehet, sőt kell is helyreigazítanunk, még pedig körülbelül így: בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרי' אותו לכל אדם משרבו הפריצים לא היו מוסרי אותו אלא לצנועים תניא א' ר' טרפון פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן והיטיתי אזני אצל כהן גדול ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים, (cf Kohel. r. III, 11: בראשונה היו מוסרי' אותו אותו לכל אדם וכשרבו הפושעים התקינו שלא יהא מוסרי' אותו אלא לצנועי' שבכהונה . . . א' ר' טרפון פעם אחת עליתי וכו'), a mely sehogy sem vonatkozhatik másra, mint kizárólag csak a *négy betűs* névre. Hanem, megfordítva, és ez szinte bizonyos: ugyancsak R. Tárfón mondásából keletkezett és került föl az az egész toldalék is (שבכהונה והצנועים שבכהונה מבליעים אותו וכו'), még pedig egészen helytelenül, a tizenkét betűs névről szóló borajthába.

Mit jelentsen már most tulajdonképen ez a kifejezés: צנוע — a Ráb tradiciójában — és לצנועים vagy ha a reczipiált szöveghez ragaszkodni akarunk, לצנועי' שבכהונה a borajthában?

Bacher (i. m. 17. s köv. ll.) mindkét helyen így fordítja: »sittsam« (die »sittsamen unter den Priestern«), és pedig, miként megjegyzi (u. o. 19. l. 116. j.) főleg: »als Gegensatz zu פריצים«.[1]) Ámde a jer. talmudban, a mint láttuk, mégis csak ez áll: לכשרים (viszont Kohel. r. i. h. פריצים helyett is ez: הפושעים), úgy látszik, a פריצים szónál különösen a gyakran előforduló פרוץ (ב)ערוה-féle összetételre s a פריצות szónak többnyire hasonló értelemben való használatára gondol, vagy talán még oly helyekre mint M. Demai II, 3.: ולא יהא פרוץ בגדרים ובשחוק (v. ö. Tanch. Nászó ed. Buber p. 28: דרך בנות ישראל לא קולנית ולא הולכות רגל רמה ולא פרוצות בשחוק ואם היא פרוצה באחת מהן וכו'). De vajjon joggal-e, miután a szüziességi szempont, hogy úgy mondjam, itt alig jöhet jóformán számba, és miután másfelől a szó általánosabb értelemben is előfordul?[2]) L. p. olyan helyeket mint Berach. 17b (v. ö. Jálkut Zsolt. 144. 14.): אין פרץ שלא תהא סיעתו כסיעתו של דוד שיצא ממנו אחיתופל; Kohel. r. 10, 11: נחש פרץ גדרו של עולם לפיכך נחש פרץ גדרו של עולם לפיכך

[1] Már Rási saját szavai (a köv. bekezdéshez: אותן שלא היו בקיאין בו ומברכי' בשם בן ד' אותיות etc.) is mutatják, hogy magyarázata itt csak amolyan eltalált.

[2] V. ö. *Sidon*, »Sens et origine de la denomination Sem hamephorasch«. R. D. E. J., 1888, 241. l.; *Perls*, »Csonka borajtha«, M.-Zs. Szemle XII, 351. l.

[3] Hogy a jerusálmi szövegének — a zárjel közé tett szavakkal való — kiegészítése igazolt, már magából a tartalomból is kiviláglik. Mert sokkal valószínűbb, hogy לכל אדם annyit tesz mint »*bárkinek*«, semmint annyit mint: »*bármelyik papnak*«. Másrészt, ha itt a mi borajthánkban akarnók a kérdéses szókat (שם בן י"ב אותיות) törülni, teljesen érthetetlen lenne, hogy *honnan* kerültek hát azok mégis ide? (miután a 12 betűs névről sehol másutt említés nem tétetik; l. erre nézve *Bacher* Agada d. bab. Amor. 19. l.) Perls (i. h.) csakugyan azt állítja, hogy a »borajthából határozottan kiderül, hogy a referens a tetragrammot érti«. De nyilván csak azért, mert a »tizenkétbetűs« névvel ő sem tudta magának jól megegyeztetni a »papok« szereplését (a הבלעה-t), holott a jer. talmud (valamint a Kohel. r. fenntidézett) helye figyelmét, ugy látszik, teljesen elkerülte.

[1] A magyar kiadás nincs kezeimnél.

[2] Ugy t. i. mint már maga a biblia is használja; p. Jerem. 7, 11 (Targúm: רשיעין); Ezék. 7, 22; 18, 10; Dániel 11, 14 (l. *Szádia* magyarázatát: המורדים באלהי השמים).

נעשה ספקלאטור לכל פורצי גדרות; cf. Sifré, Ékeb, ed. Friedmann p. 83b lent. Aminthogy különben a צנוע szó sem jelenti mindig azt, hogy: *erkölcsös* (szűzies, szemérmes, mérsékelt stb.[1]). Igy p. M. Demai VI, 6: וצנועי ב"ה היו נוהגין כדברי ב"ש alig lehet más, mint a »*jámbor* Hilleliták« (már t. i. a »jámborabbak közülök«). Vagy maga az a שמעון הצנוע, a kit Bacher idéz (Tosziftha, Kélim c. I.), bizonyos-e B. a felől, hogy az a név csupán csak úgy értelmezendő: »Simon, az *erkölcsös?*«

Másrészt, ha צנוע itt, a mi helyünkön, csak annyi volna mint »*jámbor*« (vagy legfeljebb: »túljámbor«) s így tehát többé-kevésbbé azonos a jerusálmi לכשרים-jével, az a kérdés merül föl, hogy miért nem használja hát a mi borajthánk is ugyanazt a kifejezést, a mely a mellett hogy szokottabb, hozzá — némileg legalább — világosabb is? Igy már maga a talmud is kérdi: צנועין מאי? S a felelet: כשירי א' רב חסדא כך שנינו שהכשר נקרא צנוע (j. Demai VI, 8. p. 28d).

Ezt érezte, valószinüleg, *Joel* is (Blicke in die Religionsgesch. I, 121. l.), a midőn ő, részéről, a szót így fordítja: »den *Verschwiegensten* unter den Priestern.« Csakhogy a szónak ily értelemben és ily módon való használata alig igazolható. Nidda 36b: דיל צנעיה ugyan körülbelül annyi mint: »menj, *tartsd titokban*« (Rási szerint).[2]) De maga a צנוע szó (a főnévi alak) így (= hallgatag, titoktartó), a mennyire látom, nem fordul elő sehol.

Mindezek után, azt hiszem, nem marad hátra egyéb, mint hogy visszamenjünk magára a szó eredeti, azaz bibliai jelentményére (Mich. 6, 8; Péld. 11, 2). Annál is inkább, mivel az itt, Rábnál, ép úgy mint Áboth VI, 1.: ומלין לו רבי תורה . . . והולך והוי צנוע וארך רוח ומחול על עלבונו וכו', nyilvánvalóan, csakis oly tulajdonságot jelölhet, a mely közel áll a »szerénység (szelidség), engedékenység, béketürés« stb. fogalmához. Ez pedig nem lehet más, mint az *alázatosság*. Tehát לצנועים

[1]) L. Berach. 8b: תניא א' ר' גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים הן צנועין באכילתן וצנועי' בבית הכסא וצנועי' בדבר אחר.

[2]) L. azonban Kid. 25a דיל צנעינהו, a mely ott bizonyosan csak annyi mint: menj, *zárd el* (rejtsd el) őket (emberekről, ép ugy mint Bab. Kam. 23b: אימו לחו למרייהו דלצנעינהו; M. Sabb. X, 1 המצניע, s más h., állatokról vagy tárgyakról). Viszont a gyakran előforduló בצנעה (כפרהסיא) = »titokban«.

a borajthában is csak annyi mint: az »alázatosaknak«, értsd: azoknak, kik »alázattal járnak az Urral« (Micha), vagyis rövidebben — és ellentétben פריצים-mel, a »*könnyelmüekkel*« — a *komolyaknak*. És ezzel talán be is érhetjük.

Mindazonáltal még a következő föltevést is koczkáztatnám.

Ráb, a mint látjuk, a szent név hagyományozását (a »negyvenkét betűsét«), mind az említett jó tulajdonságokon kivül, még egy újabb föltételhez is köti, ahhoz ugyanis, hogy az illető már *koros* férfiú legyen (ועומד בחצי ימיו).[1]) A talmudnak egy más helyéből pedig kitünik, hogy — egyebek közt — ugyanezen föltételhez volt kötve a »Maászé-Merkábá« és »Maászé-Beresith«-féle titkos tanokba való beavattatás is, a mely titkos ismeretek, tudvalevőleg, az u. n. zsidó *gnózisnak* alapvető vagy legalább is főbb alkotó részeihez tartoztak.[2]) Ugyancsak a gnózisra vall továbbá ezen kifejezés is: יחידאי, a mint azt már helyesen fölismerték.[3]) Végül ezen szavak: והזהיר בו והמשכיל בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות etc. is, kétségkivül, valamivel többet mondanak, mint a mennyit mondani látszanak.

Mindebből pedig az következik, hogy az a »negyvenkét betűs név«, valamint kétségtelenül már a »tizenkét betűs« is, szintén ama titkos ismeretek körébe tartoztak, a melyekről szó van, s a melyekkel csakis a *beavatottak* birhattak. Sőt joggal föltehetjük, hogy azok ott — a többi thémák mellett — igen kiváló szerepet játszhattak.[4]) Nem lehetséges-e már most,

[1]) Ellenben Kohel. r. i. h.: תנא אין מוסרי' את השם לכל אדם ולא לעומד בחצי ימיו אלא למי שיצאו רוב שנותיו etc.

[2]) Chag. 13a: א"ר אמי אין מוסרין סתרי תו, אלא למי שיש בו חמשה דברים . . . א"ל ר' יוחנן לר' אלעזר תא אנמוך במעשה המרכבה א"ל לא קשאי; v. ö. M. Chag. II, 1; jer. Chag. 77a és általában a zsidó (vagy talmudikus) grózisra nézve *Graetz*, Gnosticismus und Judenthum; *Krochmal*, More-Nebúche-Hasman *Joelnél*, id. m. 112. l.; u. o. az egész II. excurzus, 103—170. ll.; »Gnostikus törmellékek a talmudban« czimű dolg., M.-Zs. Szemle II., 145 s köv. ll.

[3]) *Joel*, i. m. 121. l., 151. l.

[4]) L. Kohel. r. l. l. és Joel i. h. (»Aus dem Schlusse der langen Stelle geht deutlich hervor, dass man durch Kenntniss des Gottesnamens in das Geheimnis der ganzen Kosmogonie eindringen zu können glaubte.«).

hogy a צוע szó, legalább a borajthában, annnyit jelentsen, mint: *beavatott?* »Eleinte a tizenkét betűs név ismeretére bárkit is tanítottak; később azonban, hogy a könnyelműek elszaporodtak (értsd: azok, kik ezen titkos ismerettel — könnyelműen — visszaéltek), csakis a beavatottakat.« Ezt, szerény véleményem szerint, egy régi borajtha igy igen jól mondhatta — daczára annak, hogy később, talán már Ráb tanítványai körében is, a szót pontosan már nem igen értették.

Vajjon bebizonyítható-e föltevésünk másunnan is? Magából a talmudból: aligha. De ne felejtsük el, hogy mindössze is csak igen kevés az, a mit ama mysztikus ismeretekről,[1]) valamint az azokba való beavattatásnak közelebbi körülményeiről, módjáról, mikéntjéről tudnunk adatott. Más oldalról azonban tudjuk, hogy ez a *görög* szó: *τέλειος* a *mysteriumok* körüli nyelvszokásban annyit jelentett, mint a ki a titokba tökéletesen be van avatva.[2]) És én legalább is igen valószinűnek tartom, hogy ez a kifejezés (palesztinai) zsidó körökbe is behatolt, és hogy annak a mintájára készülhetett itt is a צוע szó, ugyanazon fogalomnak a jelzésére. Annál is inkább, minthogy a szó, tekintve annak etymológiáját és eredeti jelentményét, melynél fogva az mind a *titokzatosságot*,[3]) mind — másfelől — a *tökéletes jámborságot* (és pedig ez utóbbi tekintetben legalább egészen úgy, mint a görög mintája) magában foglalja, arra igen alkalmasnak találtathatott.

Temesvár. Dr. Löwy Mór.

EGY REJTÉLYES SZÓ MAGYARÁZATA.

A Derekh Erecz rabba 11. fejezetében a következő tételt olvassuk: ר׳ יצחק אומר קורצין הרי זה משופכי דמים שנאמר לא תלך רכיל בעמיך לא תעמוד על דם רעך. »E szó קורצין — ezt irja *Krausz Sámuel* a Revue des Études Juives utolsó füzetében (XXXVI. kötet, 219. l.) — valóságos rejtély«. Egyuttal megkisérli a rejtély megfejtését. Ráutal az Ábóth di R. Náthán 31. fejezetének egy helyére, a hol ugyanazon szó találtatik, de még homályosabban hangzó mondatban. Ott ugyanis *R. Józé Haggelíli* azt állítja, hogy mindazt, a mit az Isten a világon teremtett, az emberben is teremtette (ר׳ יוסי הגלילי אומר כל מה שברא הקדש ברוך הוא בארץ ברא באדם).[1]) A makrokosmos és mikrokosmos párhuzamosságának ezt a tételét a részleteknek egész nagy sorával világitja meg, a melyekben az emberi testnek egy-egy tagja vagy jelensége a természetnek, vagy az emberi társadalomnak valamely részéhez vagy jelenségéhez mondatik hasonlónak. Az ember füléről ez van mondva: ברא קורצין בעולם וברא קורצין באדם זה אוזיו של אדם. Krausz szerint קורצין nem más, mint a bibliai קֹרֵץ többes száma; még pedig קורץ itt קורץ עין (Példab. 10,10) és קורץ שפתיו (u. o. 16,30) analogiája szerint értendő. Föl kell tenni, hogy ezt is mondták: קורץ אזנים, a mi — esetleg אזנים nélkül is — annyit jelent mint: hallgatózó, kémkedő. Már most — ugymond K. — az Ábóth di R. N.-ban bizonyos kémkedőknek vagy hallgatóknak mondott állatok értendők קורצין alatt, melyeknek analogiája az emberi testen a két fül; a D. E. rabbában pedig valóságos emberi kémeket jelent a szó.

Szembeszökő e magyarázatnak mesterkéltsége. Azon föltevés is, melyen alapszik, elfogadhatatlan. Mert azon igét, melylyel a szemnek hunyorgatását, vagy az ajaknak megmozgatását jelölték, nem használhatták a füllel való figyelésnek jelölésére. Erre ezt mondták: הטה אזן, vagy הקשיב אזן (Zsolt. 10,17, Példabeszéd. 2,2), az utóbbit rendesen אזן mellőzésével. Más utat kell tehát keresnünk a kérdéses szó megmagyarázására. A mi az első mondatot illeti, a magyarázat magától kinálkozik. Azon szentirási versben, melyet bizonyítéknak idéz, Mózes III. k. 19,16, a *targum* לא תלך רכיל szókat igy forditja: לא תיכול קורצין. (קרצין) אכל קורצין a Dániél könyvéből is (3,8; 6,25) ismeretes araméus kifejezés a rágalmazás jelölésére. A rágalmazó: אָכֵל קַרְצִין (הולך רכיל) forditása a targumban és a Pesitthában, Példa-

---

[1]) V. ö. *Joel*, i. h. 112. l.; *Blau* L. M.-Zs. Szemle, 1898. évf., 248. s köv. l. (4. j.)

[2]) *Curtius* E. (»Paulus in Athen« czimű értekezése (Sitzungsberichte der K. pr. Akad. d. Wiss., 1893.) után *Vollmer* H. »die alttestamentlichen Citate bei Paulus etc., Freib. i. B. 1895, 69. l. 3. j. — V. igen valószinűleg találja, hogy a szó sz. Pálnál (p. I. Cor. 2, 6) is onnan való.

[3]) L. fennt, 4. l.

[1]) A hosszú mondatnak a kezdő szavai hiányoznak a régi kiadásokban és csak az oxfordi kéziratban olvashatók, melyekből kiadta *Schechter* az Áb. di R. N. uj kiadásában (1887). Ez okból hiányzik az egész a tannaiták agádájáról irt művem I. kötetének (1884) a galilaeai R. Józéról szóló fejezetében.

besz. 11,13). Úgy látszik, hogy e népies kifejezést olykor héber beszéd közben is használták, és *R. Jiczchák* mondása eredetileg igy szólt: אכל קורצין הרי זה משופכי דמים: A rágalmazó a vérontók közül való, a mi az idézett szentirási vers két részének egymásutánjából következik. אֻכַּל (esetleg héberül אוֹכֵל) szónak kihagyásával a mondat mostani alakját nyerte. Igy magyarázza helyünket *Kohut* is (Aruch completum VII, 212 b), csakhogy szerinte אוכלי קורצין volt ott eredetileg; de a הרי זה szavakból világos, hogy egyes számu alanyt kell a mondatnak adni. Figyelemre méltó *Levy* véleménye is (Neuhebr. Wörterbuch, IV, 389a); szerinte קורצין igy olvasandó: קוֹרְצָן vagy קוֹרְצָן (helyesebben: קוֹרֵצָן). Csakhogy nehezen tehető föl, hogy az אכל קורצין kifejezés második részéből ilyen, csak egyenesen az igéből származni szokott cselekvői melléknevet képeztek volna.

Térjünk most át *R. Jószé Haggelíli* mondására. Nem kerülne nagy erőltetésbe, abban is a rejtélyes szót hasonló módon megmagyarázni, mint az előbbiben. Föltevén, hogy a római császári korszak delatorát אכיל קורצין-nak, rágalmazónak nevezték, azt mondhatjuk, hogy a tannaita ő reá céloz, midőn azt állítja, hogy a világon (az emberi társadalomban) a rágalmazó, árulkodó az, a mi az ember szervezetében a fül. A rágalmazó, a delator, a ki az emberek titkai, elejtett szavai után leskelődik, hallgatózik, hogy följelentse, hirül vigye a hatalom birtokosainak, azoknak füle gyanánt tekinthető.[1]) De eme magyarázaton kivül még egy másikat lehet koczkáztatni, mely קורצין szónak egy a mondat értelmébe még jobban beleilleszkedő jelentést tulajdonitana. A midrási irodalom különböző helyein agádai czélokra emlittetnek a római császárok titkos tudósitói vagy kémjei, az u. n. »*curiosi*« (görög átirásban: *κουριόσοι*), még pedig a latin nevük megtartásával. E különböző helyek közül (l. *Sachs*, Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung, I, 10; *Levy*, Neuh. Wörterbuch IV, 380. l., *Fürst*, Glossarium Graeco-Hebraeum, 195.) csak egyet idézek: Peszikta rabb. 8. fej. (29a, ed. Friedmann): כשם שלמלכי בשר ודם יש קוריוסים והם מודיעים למלך כל דבר ודבר כך יש לפני הקב"ה קוריוסים ומגידים כל דבר ודבר שאדם עושה במטמוניות בחשך ובגלוי. Nem lehet-e föltenni, hogy קורצין nem más mint átirása ugyanannak a latin curiosi-nak?[1]) Arra több példát találunk a talmudi kölcsönszók között, hogy ugyanazon szónál majd ס, majd צ felel meg az eredeti szó σ, s-jének (l. *Krauss*, Griechische und lateinische Lehnwörter, I, 10.). Az Áb. di R. N. mondásában קורצין-t azonositva curiosival, a lehető legillőbb értelmet nyeri a kérdésben forgó szó. Mert tényleg a »curiosi« intézménye az volt a császári birodalomban, a mi a fül az emberi szervezetben; a fül is — a curiosi módjára — kémkedik és értesit. Ezt a magyarázatot azonban látszólag egy fontos körülmény dönti halomra: a curiosi intézménye csak *Diocletianus* császár alatt lépett életbe, holott *R. Jószé Haggelíli*, mondásunknak szerzője, másfél századdal élt a nevezett császár előtt. Hogy ezzel szemben magyarázatunkat mégis fönntarthassuk, kétféle föltevéshez folyamodhatunk. Vagy azt tesszük föl, hogy a »curiosi« jelző már Diocletianus előtt ismeretes volt a római császárság tartományaiban, tehát Palestinában is, ámbár az e jelzővel nevezett kémek még nem voltak oly módon szervezve, mint későbben Diocletianus alatt. Vagy pedig — a mi talán valószinübb — föltesszük, hogy az egész részlet, melylyel itt foglalkozunk, csak későbben került belé R. Jószé Haggelíli mondásába, midőn a curiosi-knak jutott a birodalom füleinek szerepe. Még egy lehetséges ellenvetésre kell felelnünk. Ezt a kifejezést: ברא קורצין igy érthetné valaki mint Krausz tényleg értette — hogy קורצין alatt valamely természeti tárgyat vagy teremtett lényt, és nem emberosztályt kell érteni. De megjegyzendő, hogy a világ és ember ama párhuzamositásában, melynek ez egy részlete, az emberi társadalom világából is vétetnek egyes részletek, melyek hasonlóknak mondatnak az emberi test valamely részével. Igy például: מלך בעולם מלך באדם ראשו של אדם. Vagy: יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו של אדם. A ברא ige pedig a párhuzamnak csak első négy tagjánál ismételtetik; a többinél ki van hagyva, de valamennyihez hozzá gondolandó, mert valamennyire vonatkozik az egésznek élén álló általános tétel: כל מה שברא הקב"ה בארץ [2]) ברא באדם.

[1]) *Xenophon* szerint a perzsa király tanácsosait *a király füleinek* mondták (*τὰ βασιλέως ὦτα*).

[1]) A fenntidézett mondatban זה vagy törülendő, vagy דם teendő helyébe. קורצין az araméus többes számu ragot mutatja.

[2]) בארץ helyett megfelelőbb lenne בעולם.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

ÚJABB KUTATÁSOK A SZENTÍRÁS VERSFELOSZTÁSÁRÓL.

Maszoretikus tanulmányomat a versfelosztásról (Jewish Quarterly Review IX. 122; X. 471; M.-Zs. Szemle XIV. 230. és 316.) Ginsburg, Introduction to the Hebrew Bibel czímű nagyterjedelmű művében már nem használhatta fel. Művének 68—107 lapjain csak azon anyagot tárgyalja, melyet értekezésem utolsó 2 fejezete ölelt fel és ezt sem teljesen, minthogy tisztán arra szorítkozik, hogy az általa átnézett bibliai kéziratokban és kiadásokban talált adatokat a pentateuchus egyes szakaszainak és a szentirás többi egyes könyveinek versszámairól, továbbá az egész szentirás és mindhárom részének versösszegéről felsorolja. Ugyanezt az anyagot mi Ginsburg »The Massorah»-jából és az irodalom egyéb műveiből merítettük és most azt látjuk, hogy ez az anyag a G-tól konzultált kéziratok daczára alig gyarapodott. Saját maszóraművét Ginsb. nem említi, az ott elkövetett különféle hibák, melyeket kiigazítottunk, természetesen nem javíttatnak ki.[1]) Örülünk, hogy G. sok pontban ugyanazt tanítja, a mit mi is találtunk, több részletben azonban kihívja a kritikát, melyet nem szabad elhallgatnunk.

Kritikátlan eljárás, hogy G. a versszámadatok jelentéktelen eltéréseiből azonnal differáló számlálásokat, versbeosztásokat, sőt eltérő maszorétikus iskolákat következtet, a helyett hogy konstatálná, hogy a másoló, ki maga is maszoréta lehetett, tévesen olvasott vagy számított. Pl. ha Behaalóthkha hetiszakasz az összes kéziratok szerint 136 verset tartalmaz és csupán egy kézirat szerint 135-öt, akkor egészen világos, hogy számlálási tévedéssel állunk szemben. G. azonban azt állitja: »Ez bizonyára eltérés a versfelosztásban, melyet más maszoréta-iskola tartott fenn.« (80. lap). Reéh hetiszakasznál néhány codex 126, mások 127 verset jegyeznek fel. Világos,

[1]) Lásd pl. IQR X 478. lap 1. és 2. jegyzet; 482 (המלה javítandó המלה-ra); általában a javításokat 479. s köv. ll. V. ö. Introduction 75, 77, 80, hol hallgatással mellőztetnek azon téves adatok, melyeket The Massorah Vااra, Bó, Pekudé, Thazria, Beharról nyujt és a melyeket mi i. h. 479. megbeszéltünk.

hogy az eltérés קבו és קבו felcseréléséből ered, a mint már IQR X 482. megjegyeztük. G. azonban (83) azt mondja, ez oly »iskola, mely egy verssel többet számlált ebben a parásában«. Baer Ézsajás versösszegét 1292-vel füzi, melyhez a saját maga által készített ארבין emlékszót adja, holott a maszóra csak ארצא vagy ארצה (1291 vagy 1295) szókat ismeri. Ezt már Geiger is szemére vetette Baernek (Jüdische Zeitschrift X. 195.). Ginsburg ugyanazt az ellenvetést teszi, a nélkül hogy Geigert említené, mihez azonban igen kevés a jogosultsága, minthogy ő maga ugyanezt a versösszeget jegyezte fel The Massorah II. folio 462 col. b. Egyes prófétáik versszámainak végösszegéből és az Ézsajás mindenhol egyenlően jelzett versközepéből biztosan következtethetjük, hogy a helyes összeg 1291. De mivel az ארצא mnemonikon, a mely csupán I. Királyok 16,9 fordul elő, némely másolók szemében hibás szóalaknak látszott, ארצה szót tették helyébe. G. e világos tények daczára azt következteti, hogy létezni kellett iskolának, a mely »néhány verset máskép osztott fel, ugy hogy 4 verssel többet kapott, mint amennyit a legtöbb kézirat ad« (92) és ארצה-t kiadásába is felvette, mint *eltérő olvasást*. Eltérő maszóraiskolát tételez fel még G. Sámuelnél (p. 89), minthogy egy adat szerint 1504, más adat szerint 1506 verse van; továbbá ilyesfélét Ámosznál (p. 96). Nem férhet kétség hozzá, hogy csak a ד (4) és ר (6) felcseréléséről lehet szó.[1]) G. (99) a XII kis prófétánál egy kéziratot idéz, a mely a többi kéziratokkal és a bibliakiadásokkal megegyezően a versösszeget 1050-el adja és épigy egyezik a versközépre nézve is, melyet Mikha 3,12-vel jelöl. Az egyes kis prófétákhoz adott versszámok némelyike azonban téves, ugy hogy ezek összeadása csupán 1044-et tesz ki. Nagyon furcsa már most, hogy G. ebből a világos iráshibából *eltérő* versfelosztásra következtet. Hogy milyen messzire megy e tekintetben G., azt Ezra-Nehemia versszámainak megbeszélése mutatja, hol a kritikátlanság különösen szembeszökő. Három codexből 685-öt és kettőből 688-at idéz mint versösszeget. Versközépül azonban valamennyi Neh. 3,32-öt jelöli. Eddig a versig bezárólag 343 verset számlálunk.

[1]) Ámosznál 146 helyett 144 (G. 99); Kedósim hetiszakasznál 64 helyett 66 (JQR X 481.)

Minthogy páros számoknál a középvers már a második versszámfélhez számíttatik, valószínű, hogy Ezra-Nehemiában nincs 686, hanem csupán 685 vers, amit azonban csupán Jakob b. Chajim bibliakiadásában találunk, ki 688 és 685-öt említ, a maszóréták csak 688 és 686-ot jegyeznek fel.[1]) Azon nézeten vagyok tehát, hogy az eredeti versadat szerint 685 volt = תרפה, miből תרפה keletkezett. E feltevés mellett szól az összes hagiografák hagyományozott versösszege 8064. Ha Ezra-Nehemiánál 686 verset veszünk fel, akkor ezt a számot csak akkor hozhatjuk ki, ha a Példabeszédeknél 914 verset veszünk fel, a mi azon ténynyel szemben, hogy már a midras is 915 versről beszél, nagyon bajos.[2]) Hamis azonban Ginsb. azon állítása, hogy a kiadások versbeosztása a 685-ös számot mutatja, mert a legtöbb kiadásban 686 van, csupán Ginsb. bibliakiadása mutat 685-öt, mert ebből 7,68 kizáratott.[3]) Valószínű tehát, hogy תרפה corrumpáltatott תרפה-re.[4]) A פחם emlékeztető szó csak e corruptela után képeztetett, mint Vajjéra parásánál a יהוקיהו mnemonikon, a mely csak akkor fabrikáltatott, miután az egyedül helyes קמה-ból קמו lett (Review X 479). A hagiografák számára általánosan tradált 8064(3) számmal a 688-as szám semmi esetre sem egyeztethető össze. Hogy lehet tehát itt két maszoréta iskoláról beszélni?

Páratlan számnál középső versnek a maszóréták azt a verset jelölik meg, a mely a versszám két fele között az igazi középső, a mennyiben sem az első, sem a második félhez nem számíttatik. Ellenben páros számoknál, a hol ez a megjelölés nem lehetséges, a második fél első verse figurál mint középső vers.[5])

[1]) Lásd fejtegetéseinket JQR X 487.

[2]) cf. Review ibidem.

[3]) Jegyzet e helyhez és Introd. 830.

[4]) V. ö. Minchath Sai Neh. 7, 68-hoz. Miért nem méltatja G. Introd. 104 egy szóra sem az általa eliminált verset?

[5]) A pentateuchus középső szavát a talmud (Kiddusin 30a) דָּרֹשׁ דָּרֹשׁ (Lev. 10, 16) szavakkal jelöli meg, a mi azt jelenti, hogy דָּרֹשׁ a szavak első feléhez és דָּרֹשׁ a második feléhez tartozik és nem azt, hogy az első szó a sor végére, a második pedig a sor elejére irandó, a mint már régi időben értelmezték (bővebben Tanulmányainkban 93. s köv. ll.). Ebből következik, hogy a tórában páros számu szavak vannak, a mint két adat tényleg mondja. G. (Introduction 86) helyesen fogja

Mindenki természetesnek fogja tartani, hogy forrásul azt a verset kell idézni, melyet a maszóra idéz. Szerzőnk azonban sajátságos eljárást követ. Bibliakiadásának záró jegyzeteiben következetesen és helyesen azokat a versszámokat adja, melyekben a versközépet jelölő bibliai szavak foglaltatnak. Nagy maszoraművében azonban (II. folio 450—453) ezt csak a tóránál és Ezra-Nehemiánál teszi, ellenben a prófétáknál és a többi hagiografáknál a maszóra helyesen idézett bibliai helyéhez mindig az előző versszámot teszi hozzá, pl. Józsuához »XIII, 25 והציו ומהשבון« stb. Ezt a sajátosságot el lehetne nézni, ha G. ezzel azt akarná jelezni, hogy az idézett bibliai szavak a második félhez tartozó első versben foglaltatnak. De a következetlenségen kivül az is difficulálandó, hogy ezt az eljárást követi azon könyveknél is, melyeknél a versösszeg páratlan szám, a hol tehát az előző vers száma semmi körülmények között sem járja. Páratlan a versösszeg Jeremiás, Ezekiél, Zsoltárok, Példabeszédek, Jób (G. szerint 1075), Én. Éneke, Ruth, Eszter és a Krónika könyveiben. Hiba tehát, ha Jeremiásnál középső versnek 28, 10-et jelöli meg, 28, 11 helyett, minthogy csakis az utóbbi hely az igazi középső, mert a verseknek sem első, sem második feléhez nem tartozik. Igy van az a többi könyveknél is. Az egész szentirásnak G. szerint (l. c. folio 453) 23,203 verse van, tehát páratlan szám, és a helyesen idézett versközépnél: כהקיר ביר מימיה Jeremiás 6, 7 helyett mégis 6, 6 jegyez fel. A Dániel könyvénél czitált versközépet 5, 29 már Review X. 488. lap 7. jegyzet kifogásoltam, az Introductionból most megtudom, hogy G. ezt Jákob ben Chájim egy hibás adatából olvasta ki. Dánielnek G.-nél egyáltalában nincs szerencséje, mert Bevezetésében, hol hibáját kijavitja, a The Massorahban követett módszer értelmében versközépnek 6, 11 (sajtóhiba folytán 6, 17 is) jelöli meg 6, 12 helyett, pedig Dánielnek páratlan versszáma van, t. i. 357. Ezt a versösszeget idézi G. 3 codexből;

fel ezt a maszórétikus adatot, de a szóban forgó megjegyzés hamis értelmezésére nem figyelmeztet, sem az emlitett helyen, sem bibliakiadásában, hol szó nélkül jegyzi oda: דרש בראש שטה סימן ביה שמו. Ez egyébiránt hamis is, mert helyesen igy hangzik: דָּרֹשׁ בסוף שטה דָּרֹשׁ בראש שטה, mert hozzáteszi azt is: והיא חצי התורה בתיבות.

helyesen össze is adja a könyv 12 fejezetének idézett versszámait és a végére oda teszi: = 357. Ezt olvassuk a 103. lapon. De már a legközelebbi lapon azt olvassuk, hogy 6, 11-ig 179 verset számlálunk (holott csak 178 van), és ugyanannyi a második felében, »ez összesen *358*. Ez pontosan a versek száma a mi jelen szövegünkben«. Hogy lehet 12 sorban igy ellenmondásba kerülni önmagával? A Hebrew Bibleben helyesen 357 van feljegyezve. Introd. 850. lap M(as.) T(extus) alatt VI, 1 sajtóhiba VI, 11 helyett, heylesebben 12, a mint Hebr. Bibleben e helynél és a zárómegjegyzésben áll. A Siralmak középső verse The Massorah szerint 3, 32. Ez sajtóhiba 3, 33 helyett G. eljárása szerint, hogy a megelőző verset jelöli, tehát helyesen 3, 34. — A Krónika középső verséül G. (Introd. 104. lap) 25, 23-at idézi és azt mondja, hogy ez egyezik az egyes fejezetek verseiből eredő végösszeggel. De a 105. lapon található összeadás, hol a 27. fejezet 24 + 10 versekre osztatik fel, azt mutatja, hogy G. maga is 27, 24-et (és nem 25, 23-at) tartja a középső versnek, a mi helyes is, ha 24 helyébe 25-öt teszünk, mert a Krónikának versösszege páratlan. Azokban a tabellákban, melyekben az egész biblia első (Soncino 1488) és második (Nápoly 1491—93) kiadása által feljegyzett versközépek a textus receptus versközépeivel szembe állittatnak (Bevezetés 830. és 850.) szintén az áll: Mas. Text I. Chron. 27, 25. A 2. editióban 25, 23 áll, mint az Introd. 104. lapján idézett 3 codexben. Szerzőnk azonban ezeket az eltéréseket és megegyezéseket nem konstatálja.

Térjünk azonban vissza szerzőnk módszeréhez. A Bevezetésben a kombinált módszert követi: a legtöbb könyvnél a kiadásáét; Józsua, Birák, Kóheleth, Dániel és a Krónikánál azonban maszóra műveét, ugy hogy Bevezetésében más versközépeket ad mint bibliájában! Ez csinos maszorétikus eljárás. Jeremiásnál (Introd. 92—93) nem ad semmiféle versközépet és mint »inexplicable fact«-et emliti, hogy a próféták editio princepse (Nápoly 1486—87), az egész biblia editio princepse (Soncino 1488) és az ed. secunda (Nápoly 1491—93) 26, 1 elé teszi, hogy חצי הספר. 26, 1 azonban Ezekiél versközepe és mindenki előtt, ki az irott vagy nyomtatott maszorétikus jegyzeteket nem tartja csalhatatlanoknak, világos, hogy

itt tévedéssel állunk szemben: a corrector a maszorétikus lajstromból Jeremiás könyvénél jegyezte fel Ezekiél versközepét, minthogy a két prófétai könyv közvetlenül egymás mellett áll. A két későbbi kiadás pedig a régibbtől függ. Hogy ez a 3 első kiadás e pontra nézve nem megbizható, mutatja az a tény is, hogy Ézsajásnal 36, 1-et jelölik a könyv közepének. G. (92. lap) ezt nem tudja magának megmagyarázni. Mi azt hisszük, hogy a kiadókat erre a téves adatra az vezette, hogy a 36. fejezetnél a prófécziáknak vége van és a történelmi fejezetek kezdődnek, itt tehát a könyvnek mintegy második fele kezdődik. Azon tabellában, melyben G. (Intr. 850) a nápolyi 1491—93. kiadás versközepeit állítja össze, Ézsajásnál 26,1 sajtóhiba. Ginsburgon megesik tehát az, ami a régi kiadón. Ez Ezek. versközepét 26,1 Jeremiásnál adta, G. pedig már Ézsajásnál is.

Az említett tabella és a Hebrew Bible alapján meg akarom világítani azt a zavart, melyet G. következetlen eljárása folytán okoz. Introd. 850 szerint a maszor. szövegben a versközép I Sámuel 28,23; épigy van Hebrew Bibelben e helyhez: חצי הספר. A maszor. zárómegjegyzésben azonban az áll, hogy a középső vers I 28,24; Introd. 89 szintén ezt a versközépet érti, de G. módszere szerint az előző verset (23) jegyzi fel, bár G. maga néhány sorral lejebb egy codexből a 23. verset mint *eltérő* versközépet idézi. G. a textus receptus középső versének I Sámuel 28,24-et tartja, de saját módszere félre vezeti és a Hebrew Bibleben a 23. vershez teszi a חצי הספר-t. Ez azután megtéveszti, úgy, hogy az egyik tabellában (Introd. 850) szintén a 23. verset jelzi a maszoretikus szöveg versközepének. Most következik a komikum. A nápolyi kiadás (1491—93) szintén a 24. verset jelöli középső versnek, mint a maszor. szöveg, de azt G. *eltérésnek* nevezi. G. nemcsak az olvasót zavarja meg, hanem önmagát is, midőn ugyanazt a versközepet majd 23-al, majd 24-el jelöli és ily módon differencziákat statuál ott, a hol nincsenek. — Ézsajás XXVI 1 sajtóhiba XXXVI 1 helyett; a nápolyi kiadás ebben egyezik a soncinoi kiadással (Bevezetés 830), melyben szintén 36,1 jelöltetik középső versnek, a mint Bevezetés 93-ból látható. Ezt már fent is megjegyeztük. — Azt is megjegyeztük már, hogy Jeremiásnál 26,1 mindkét kiadásban

elnézés folytán keletkezett, mivelhogy 26,1 Ezékiel versközepe. Jellemző G. következetlenségére, hogy a Hebrew Bibleben Ézs. 26,1 versnél nem jegyzi meg, hogy némely kiadás e verset jelöli középsőnek, míg Jeremiás 26,1-nél, mely versközép ép oly hamis, ezt igenis megteszi. A mi Jerem. *recipiált* versközepét illeti, a főhelyen (Introd. 93) egyáltalában nem említi; The Massorah II. fol. 452, 28, 11-et említi és forráshelyül 28,10-et adja; a Hebrew Bible-ben mindkét vershez megjegyzi ס״א חצי הספר; a maszoretikus zárójegyzetben e könyvhöz csupán 28,11-et adja; a maszoretikus tabellában (Introd. 850) maszoretikus szöveg alatt 28,10-et adja, a másik tabellában (830) szintén mint maszoretikus szöveget 28,10-et vagy 11-et adja. — Intrd. 850 szerint a biblia második kiadása nem jelöli meg Ezekiel könyvének a versközepét, u. o. 94 szerint pedig 25,15 a versközép; Hebrew B.-ben ez az eltérés nincs megemlítve, jóllehet 93 szerint ez mind a három bibliakiadásban előfordul. Ellenben Kohelethnél a második kiadás alapján, mint a tabellából (850) kitünik, 7,1-re is megjegyzi: חצי הספר, még pedig anélkül, hogy a forrásra utalna, noha Introd. 103 szerint a maszoretikus szövegek egybehangzóan 6,9 (értsd: 10)-et tüntetik fel versközép gyanánt. 6,10-nél egész egyszerüen oda is van írva: חצי הספר, mintha mindkét adat egyaránt jogosult volna; ezt pedig még G. sem hiszi, mert 7,1-et, mint versközepet Introd. (103) említésre sem találja méltónak. Eszter könyvénél megszünik G. szófukarsága, itt felemlíti Hebrew B.-ben, hogy a harmadik kiadás szerint a versközép 6,1.

A többször említett nápolyi kiadásban Józsua versközepe gyanánt 13,17 van feltüntetve, holott a helyes versközép 13,26.[1]) E téves adat keletkezését eléggé érthetővé teszi a két vers hasonló kezdőszava; 13,17 חשבון, 13,26 ומחשבון. Így érthető nyilván Ruth versközepének eltérő adata, ugyancsak a harmadik kiadásban. A középet jelölő verset nem mindig az első, hanem gyakran a jellemző szó szerint is idézik. Koheletnél pl. 7,13-at majd így idézik, מה שהיה כבר: majd ismét igy: ולא יוכל לדין. Lehet, hogy Ruth középső versét igy idézték: עם הנערים אשר לי תדבקון, amit aztán a szedő, vagy másoló összetévesztett a

[1]) Norzi i. h. említi ez eltérést. A versösszegből bebizonyítja, hogy az ismeretes két vers a 21. fej.-ben nem tartozik a könyvhöz; hasonlóképen G. Introd. 88.

זכה תדבקין עם נערתי-al. Hisz ugyanazon kiadásban, mint már láttuk, Ezekiel versközepe Jeremiásnál van megjelölve. — Egyik adat szerint (Szóferim IX, 3) Lev. 8,23 וישחט volna a pentateneh közepe. A JQR-ban (IX, 486) kimondott hypothesis, hogy יש (= וישם Lev. 8, 8.) rövidítés hibás feloldásából keletkezett וישחט, található már Brill Jakobnál a Weiss és Friedmann szerkesztette Béth-Talmud cz. héber folyóiratban I. (1881) 110. l. Norzi (Minchath Sai Lev. 8,8-hoz) egyszerüen kijavítja a Szóferim tractatus adatát a maszóra alapján, a talmudnak (Kiddusin 30a) a versközepet illető adatát pedig, úgyszintén a többi nehézséget, melyet ezen talmudi hely a Zsoltárok és Krónika versösszegét illetőleg nyujt, azzal intézi el, hogy Illés próféta majd felderíti a dolgot. Brüll N. (Jahrbücher IX, 124) az említett talmudi hely nehézségeit, melyet mi JQR-ban (IX, 475 n. 3; 477. n. 1.) tárgyaltunk, következőképen akarja megoldani. Azt az adatot, hogy a Zsoltárok könyve 5896 versből áll, úgy nyerjük, hogy Zsolt., Péld., Jób, Én. és Koh. könyvének verseit összeadjuk = 5851. Minden egyébtől eltekintve e könyvek mindössze 4856 versből állnak; *Brüll az összeadásban megtévedt 1000-el.* A Krónikáról szóló hagyományos adat, mely szerint e könyv 5880 versből állna, állítólag Krón. Dan. Ezek. a 12 próf. és az 5 Megilla összeadásából származott volna, mely =5869. *Itt is megtévedt Brüll, mert e könyvek versösszege csak 5190.* Különben sem volna érthető, hogyan számíthatja a barajtha Én. és Kohelet verseit kétszer: előbb a Zsoltárokhoz, azután a Krónikához.

A pentateuchushoz. Genesis 35, 22-höz, melyet JQR IX, 479, tárgyaltunk, v. ö. még תשובות הגאונים ed. Harkavy 96. és 398. l. 308. sz., továbbá Minchath Sai e vershez. A dekalogus versbeosztásáról szól Ginsburg Introd. 76. és 78. l., melylyel szemben utalok fejtegetéseimre (i. h.). A dekalogust lehet 10 vagy 13 versre osztani, de nem 12-re, mint ezt G. állítja. És még ha ez elfogadható volna is, de a versösszegre vonatkozó két eltérő adat: 5845 és 5843 nem vezethető vissza ez eltérésre, mint G. (85) hiszi, minthogy a dekalogus kétszer fordul elő (Ex. 20 és Deut. 5.), az pedig még sem hihető, hogy u. a. maszóréta a dekalogust egyszer 10, máskor 12 versnek vette volna! — Ex. 15, 1 és Deut. 16, 3-ról szól Geiger Jüdische Zeitschrift X, 193. — A pentateuchban a maszóra

külön megjelöli, hol kezdődik és hol végződik 1000 vers, mely adatokat mi is tárgyaltuk (i. h.). A harmadik ezerről való adat így szól: ומן כי יד עד מכשרים לא תאכלו אלף פיסוקים azaz: Ex. 17, 16-tól. Lev. 11, 8-ig (a két határverset beleértve) van 1000 vers. G. 86. l. 1. jegyz. azt hiszi, hogy nehéz volna eldönteni, vajjon Lev. 11, 8, vagy 11, 11 értendő-e ezalatt? Már pedig mi sem könnyebb ennél, mert egyrészt nem kell hozzá egyéb egyszerű összeadásnál, másrészt pedig Lev. 11, 11 így *kezdődik:* וישקץ יהיו לכם. (JQR. IX 481 lent 11, 7 kijavítandó 11, 8-ra). שמיני-nél (Intrd. 78.) עבדא = 91 sajtóhiba עבדיה helyett; ugyszintén וזאת הברכה 44 verse 41 helyett; 103 l. וששה helyett וששים olvasandó (G. a tollhibát sajtóhibával javítja ki); 106. l. לעיע helyett olv. לעיוע. A tóra utolsó 8 verséről (JQR IX, 132 n. 5.) l. még Israelsohn REJ (XX. 304—307). Azon versekről, melyeknek felosztása eldöntetlen (אשר אין להם הכרע), a mi i. h. 120 n. 7. és 139 n. 2 érintve volt, l. Aruch s. v. תקי (Kohut III, 226) és Norzi Ex. 24, 5; 25, 34; Deut. 31, 16; Én. 1, 2-höz. Deut. 25, 2-höz (i. h. 140. n. 4.) l. még Norzi e. h. — סוף פסוק-ról még Gáonok responsumai ed. Harkavy 217. sz. (103. l. 6. sor).

A talmud és a maszóra közti eltéréseket a versfelosztás tekintetében már megbeszéltük JQR IX 140—142. A felhozott 10 példához most hozzátehetek még egyet, t. i. Obadja 9. 10. versét, melyekre nézve Halichóth Kedem szerint hivatkozással Eichhorn Einleitung i. d. a. T. 77 §-ra a maszóra és j. Pea I között eltérés forogna fenn. A madinchaë (keletiek = babyloniaik) és a maarbaë (nyugotiak = palesztinaiak) közti eltéréseket i. h. csak hézagosan tárgyaltam. A nélkül hogy teljességre és kritikai rostálásra igényt tartanék, kiegészítem e helyütt Ginsburg Introd. alapján következő adatokkal. Madinchaë szerint 2—2 versre osztandók: Genesis 35, 2; Jerem. 34, 2 és 38, 2; Zsolt. 90, 1. Ellenben egy versbe vonandók össze: Birák 8, 29. 30; Zsolt. 22, 5. 6; 52, 1. 2; 53, 1. 2; 129, 5. 6, stb. A mi szövegünk tudvalevőleg a maarbaët követi. Ama feltevést, hogy Baer S. több mnemonikon jelt maga talált ki (i. h. 478 n. 4) megerősítve látom Ginsburgnál. A következő סימנים: Hoséanal קבצ״ה (Introd. 95.), Joëlnál מנ״ל (u. o. 96), Maleachinál הל״ר (u. o. 48) és mások

nem találhatók a kéziratokban és a régi nyomtatványokban, mint ezt G. nyomatékosan megjegyzi.

Ez értekezés befejezéseül még egyszer hangsulyozzuk, hogy csupán a versfelosztás történetét igyekeztünk bemutatni. Az elv, melyet a hagyomány és utóda, a maszóra, a prózai könyveknél követett, még nincs felderítve. Feltünően rövidnek látszanak p. o. Num. 1, 6—16; 10, 13—28; 33, 10 és köv. versek; Deut. 14, 11—20 (v. ö. Lev. 11, 14—20) és még sok más.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

JÉZUS SZÁRMAZÁSÁRÓL.

Jézusnak állítólagos törvénytelen származásáról azon irodalmi forrásokon kívül, melyeket e folyóiratban régebben összeállítottam (*Magyar-Zsidó Szemle* XI, 278. kk.), ez idő szerint még a következő adatokat állíthatom össze:

1. Pseudo-Hyppolitus, kiadta Lagarde, *Reliquiae juris...* 92, idézi Bousset, *Der Antichrist*, p. 89. Párhuzam az antichristus és az Idvezitő (σωτήρ) között; az antichristus, aki egyszersmind az ördög, »ocsmány asszonyból lép a földre, csavargás közben születik egy szűztől«.[1]) Hasonlóan Philippus Solitarius, *Dioptra* III, 10 p. 815 D: *itaque nascetur ex muliere libidinosa opinione quidem incarnatus sed non etiam re ipsa.* Ez adatnak forrása Ephraem gr[aecus] ed. Assemani III, 137 C. Ugyancsak Ephraem Syrus I, 192 D így ír: *Coluber antichristus Danitica matre nascetur patre Latino, qui clam nec amore legitimo quasi lubricus anguis ad ejus feminae concubitum prorepet*(Bousset p. 92). A »latin atya« határozottan emlékeztet Celsusnak, a pogány irónak, a zsidók nevében közölt azon állítására, hogy egy római katona lepte meg Máriát, Jézus anyját. Az antichristusnak itt leirt származása szakasztott olyan mint ahogy azt a kereszténység ellenségei Jézusról állították; minthogy pedig ez a találkozás nem lehet a véletlennek játéka, ime egy bizonyítékkal több, még pedig az egyházatyák irataiból, arra nézve, hogy Jézus származásáról keringtek ilyen állítások.

[1]) ὁ διάβολος ἐκ μιαρᾶς γυναικὸς ἐξιλεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς, τίκτεται δὲ ἐν πλάνῃ ἐκ παρθένου.

2. Malkiczedek (Genesis XIV, 18) tudvalevőleg a messiás prototypusa (Hieronymus, *Ep. ad Evang.* (I, 442). A keresztény dogma erről azt állítja, hogy atyátlanul és anyátlanul született (Pál levele a Héberekhez, VII, 3 kk.), mely állításnak oka valószinűleg az, hogy Malkiczedek hirtelen lép föl, a szentírás nem említi sem apját sem anyját. Ellenben a zsidó hagyomány, legalább Epiphanius szerint, parázna nőtől (πόρνη) [1]) származtatja Malkiczedeket, mintha csak még a prototypusnál is utját akarná állni a keresztény felfogásnak.[2])

3. Az evangeliumokban igen nagy az eltérés azon viszonyt illetőleg, melyben Jézus két szülője egymáshoz állt. Nevezetesen a Szináj hegyen ujonnan feltalált szír evangeliumok (*The four Gospels in Syriac transcribed from the Sinaitic palimpsest*, Cambridge 1894) Jézus származását teljesen törvényesnek tüntetik föl, amennyiben egész határozottan Józsefet állítják Jézus atyjának.[3]) Ha ezen versio autenthikus — és a kutatók annak veszik — akkor a szokásos evangeliumok, a melyeken a mai keresztény köztudat alapszik, az ő eltérő versiójukkal hallgatagon *elismerik* Jézus törvénytelen származását.[4]) Ámde az elismerés tényében benn foglaltatik azon gondolat, hogy Jézus küldetését nem alterálja a törvénytelen származás; azaz a kánoni evangéliumok Jézus isteni küldetésének hangsulyozásánál polemizálnak a pogány és zsidó felfogással, és így dokumentálják e pogány illetőleg zsidó felfogás létezését. Különben ugyan arra az eredményre vezet Máté evangeliumának genealógiája is, mert hogy itten a zsidó szokás ellenére a családfában egy nő, Ráchób [1]) is szerepel, kétség kivül onnan van, hogy ezzel a régi példával kimentsék Máriának állítólagos fajtalanságát; magának az állításnak tehát, hogy Jézus fajtalanságból származott, valamely részről el kellett hangzania.

[1]) V. ö. azon magyarázatomat, hogy פונדא visszamegy πόρνος szóra, M.-Zs. Szemle, VIII, 457.

[2]) Beer, *Leben Abrahams nach Auffassung der jüdischen Sage* (Leipzig 1859), g. 144. — V. ö. Freudenthal, *Hellenistische Studien*, II, 134. — Érdekes, hogy egy szír krónika minden áron tudni véli Malkiczédek apjának és anyjának nevét (l. C. Besold, Die Schatzhöhle (Leipzig 1883) p. 36. Ugyanazt találjuk egy másik szír krónikában is: *The book of the Bee*, Oxford 1886, c. 21.

[3]) L. Wellhausen fejtegetéseit: Nachrichten der kön. Gesellschaft zu Göttingen, Philolog.-hist. Klasse 1895 p. 6, aki a többek közt így nyilatkozik: »Dass der Sinaiticus hier ebionitische Tendenzkritik treibe ist eine unhaltbare Vermuthung, die schon dadurch widerlegt wird, dass auch bei ihm die Geschichte der Geburt von der Jungfrau aus dem heiligen Geist... sofort auf die Genealogie folgt. Der innere Widerspruch der beiden Perikopen ist schon längst empfunden«...

[4]) Elismerik ujabban már keresztény theologusok is; l. különösen Clemens *Die apokryphischen Evangelien*, Stuttgart 1850, V. kötet elején.

Ezeket az okokat, mint mondám, még hozzáteszem azon korábbi állításom beigazolásához, hogy ott, ahol a talmudban és midrásban Jézus származásáról van szó, csakis a törvénytelen származás juthat kifejezésre.

Azzal szemben, hogy még ujabban is sokan hajlandók a Jézusnak *megbélyegezésére* használt *Pandera* szót a παρθένος szó elferdítésének venni,[2]) szükségesnek tartom még ez izben is a talmudi idevágó adatok fejtegetését. Két sulyos argumentum szól az ellen, hogy a talmudi Pandera *nőt* jelezzen: *a)* azon körülmény, hogy a pogány Celsus, aki ebben a dologban koronatanu, a zsidóktól úgy hallotta, hogy *Pandera* illetőleg *Panther* római katona, tehát mindenesetre férfi; ugyanígy tudják már régi apokryph evangéliumok is (l. Johannes Damascenus, *de fide Orth.* lib. IV, c. 14 p. 274 Fabricius)[3]) a melyekben *Panther* és *Bar-Panther* belevétetnek a Jézus genealógiájába mint ennek férfi nemen levő ősei; ilyen magából az ókorból reánk jött tanuságok utóvégre mégis csak

[1]) Ráchábról l. Mechiltha XVIII, 1 (p. 65 Weiss). — A jelen esetben csak Ráchábot jegyzem meg külön, mivel ennek paráznasága nyiltan ki van téve a bibliában. *Thámár* és *Ruth* más szempont alá esnek. Ruthról l. különben Midras Tehillim IV, 9. — Lukács evangéliumában e nőkről nincsen szó; ebben Lukács körülbelül ugy viszonylik Mátéhoz, mint a Sinaiticus a kánoni evangéliumokhoz.

[2]) Lásd J. Rendel Harris, The contemporary Review, 1894 p. 667: »I arrived independently in studying this legend... at a conclusion, which had already been announced years since by Nitzsch that the *Panthera* of Celsus revilings and the *Bar Panthera* or *Pandera* of the Jews are anagrams of the name of the Blessed Virgin (Parthenos)... The real value of the Panthera story consists in the fact that it supplies early second-century evidence for the currency and general acceptance of the doctrine of the Partheneity of Mary«... Jegyzetben: »She must have already acquired her ecclesiastical title of the Blessed Virgin, if her name was to be the subject of literary by-play.«

[3]) V. ö. megjegyzésemet a Jewish Quarterly Review-ban X, 726.

többet érnek mint holmi okoskodások a név megfejtése körül. *b)* A talmudban és egyáltalán a zsidóknál csakis férfi nemen levő genealógiák szokásosak; ha tehát valakit megnevezni akarnak, az illetőt nem anyja, hanem apja fiának nevezik; a jelen esetben tehát »Jézus ben Pandera« nem teheti azt, hogy Jézus a P. nevű *nőnek* a fia, hanem a P. nevű férfinak. Hogy épen Jézusnál a keresztény dogmára való tekintettel eltértek volna a rendes eljárástól és kivételesen az anyát nevezték volna, azt egyéb adatokkal kellene bebizonyítani, nem pedig a kétes természetü Pandera névből.[1]) Nevezetesen a *Pandera* szónak az a magyarázata, hogy az a *παρθενος* szónak anagrammja, adós marad annak a bebizonyításával, hogy abban az időben, melyben a Pandera név lábra kapott, csakugyan nevezték-e Máriát »szüz«-nek. Voltak az első századokban a kereszténységen belül is egyes felekezetek, melyek Jézus természetes születését vitatták; a *παρθενος* czím tehát semmi esetre sem oly magától értetődő. Maga a *conceptio immaculata* sem volt általánosan elfogadott tan, annál kevésbbé volt az Máriának szüzi volta. Ha pedig következtetni akarunk a polemiából, melyet e tanok ellen folyattak, úgy még jobban mint a *Pandera* névből következtethetünk maguknak a kánoni evangéliumoknak czélzásaiból, mint az imént kifejtettem. Véleményem szerint tehát a *Pandera* szónak ezen legelterjedtebb és legegyszerűbbnek látszó magyarázata nem állhat meg.

Igen elterjedt magyarázat az is, hogy *Pandera* a görögül hasonló hangzású *párducz* állatot jelent, a mivel symbolice a bujaság és fajtalanság volna kifejezve. Ezen magyarázatot én is, mások is már eléggé megczáfoltuk és itten csakis azért hozom föl, hogy egyik variátiójával foglalkozhassak. Egy német tudós[2]) azt vitatja, hogy Panthera »phantastikus módon«

[1]) Ez szól Perls A. magyarázata ellen is, M.-Zs. Szemle VI, 198: *ὑπανδρος*. Perls czikkének végén azt is említi, hogy a zsidók gyakran viselték a *Pandera* nevet és felhozza a codificatorok helyesírási szabályait. Érdekes volna ez állítást egy tényleg ismert személyen demonstrálni; a codificatorok minden »gyakorlati vallásos szempont« mellett is nagyon theoretice beszélhetnek.

[2]) G. Rösch, *Die Jesusmythen des Judenthums*, Studien und Kritiken 1873,77.

Titus Annius Rufus római procuratort jelzi, akire a talmudban előforduló másik név (סטדא = Stade = *ἐπιστάτης* II. Mózes I, 11) is utal; ezen Rufus Hadrian császár alatt kormányozta Judeát és a hajadonok becsmérlőjének hirében állott.[1]) Ezen magyarázat csavartsága szembeötlő; egy jóval későbbi esemény adott volna nevet, és azt is phantastikus módon, egy korábbi eseménynek! holott az a korábbi esemény világtörténeti jelentőségű, a másik pedig csak epizódszerű. Elmésnek kell azonban mondani a סטדא szó magyarázatát, melylyel a kutatók nem igen szoktak foglalkozni és melynek magyarázatát annál szivesebben fogadnánk. Erre a dologra nézve legyen szabad előadnom a saját nézetemet.

Sokan kifejezték már abbeli véleményüket, hogy a talmud tévesen azonosítja Ben-Szatdát Jézussal illetőleg Ben-Panderával. Alapjában véve Ben-Szatda alkalmasint egy hamis próféta lehetett, mint sokan abban az időben, akit történetesen Pészach előestéjén akasztottak föl, és épen ezen körülmény adott impulsust arra, hogy őt Jézussal, akit szintén Pészach előestéjén vittek keresztre, téveszszék össze. Lehetséges az is, hogy Ben-Szadta rabló volt, ami mellett főképen a név tanuskodik; v. ö. בן דינאי (M. Szóta IX. 8), בן דרוסאי (b. Sabbat 20a) stb. Midőn először támadt valakiben az a gondolat, hogy Jézus Pandera fia és ugyancsak ő Szatdának is fia — az illető vagy nem gondolkodott tovább, vagy azt vélte, hogy annak a végzetes embernek két neve is lehetett. Midőn azonban a dolgot a reflexió tárgyává tették, belátták, hogy ilyesmi nonsens. Innen azon ismeretes talmudi magyarázat (b. Sabbat 104b), hogy Szatda Jézus *anyjának* a neve. Ez természetesen már azért is lehetetlen, mivel, mint fent kifejtettük, a zsidók nem szokták az embert anyja után elnevezni. De ha merőben téves is az állitás, lehetetlen, hogy az állitás vitatóinak legalább egy szemernyi valóság ne lett volna szemük előtt, vagyis lehetetlen, hogy nem igyekeztek volna a Szatda nevet valamikép összhangzásba hozni a keresztények körében

[1]) Egészen úgy mint ahogy azt a midrás a *chanukka* történet kapcsán előadja. Lásd értekezésemet »La fête de Hanoucca« Revue des études Juives XXX, 24—43 és 204—219. J. Lévi tehát hiába vonja kétségbe (u. o. XXX.) az ilyen esetek előfordulását; a gaztett, mint Rufus esete mutatja, történeti tény lehet.

divó elnevezésekkel. Kötelességünk tehát, ha a talmudot amugy megérteni akarjuk, utána járni, mi lehetett az a kis valóság, melyre a talmudisták a maguk téves véleményét alapították?

A talmud ugyanazon helyen azt is állítja, hogy Jézus anyja Mária Magdolna volt.[1]) Ez nyilván tévedés, mint ahogy az összes kutatók elismerik. A talmud az evangéliumi két Máriát a név azonosságánál fogva összetéveszti egymással. Nem csoda, hisz a zsidók nem igen lehettek tisztában Jézus geneálógiája tekintetében. Egy lépéssel tovább menve, azt merem állítani, hogy a talmud még egy másik evangéliumi személylyel is összetévesztette Jézus anyját, t. i. *Erzsébettel*, Zakariás nejével. Erzsébet rokona volt Máriának (Lukács I. 36: *Ἐλισάβετ ἡ συγγενίς σου*), állítólag Lévi törzséből való, és ezen körülmény adott okot arra, hogy Máriának is levita származást vindikáljanak.[2]) Igy látjuk, hogy Mária és Erzsébet a kereszténységen belül is bizonyos kapcsolatba hozattak. A két nőnek teherbe esését hosszasan beszéli el Lukács; a velök történt csoda, a természetfölötti megtermékenyítés, sajátságos párhuzamba állítja a két nőt és egyuttal rokont. A zsidók halhattak valamit erről a dologról és nyomban kész volt a confusio. Erzsébetet megtették Jézus anyjának, úgy mint megtették annak Mária Magdolnát. A görög *Ἐλισάβετ* (héberül אלישבע)[3]) — a zsidók csak görögül hallhatták a nevet — a héber istennevet még világosan föltünteti, azért, úgy vélem, a zsidók szájában kimaradt ezen istennév, a másik tag pedig: *szabet* vagy *szavel* összevonatott *szat* alakba. Minthogy Szatda nem jelenthette az apát — hisz az Pandera volt, és nem jelenthette Máriát — hisz a szó mást mond, hát köznévi jelentést tulajdonítottak neki: סטת דא מבעלה hűtlen lett a férje iránt; Máriát, így okoskodott a talmudi tudósító, azért nevezték Erzsébetnek (*szat*-nak), mert hütlen lett férje iránt; a *szat* alakhoz hozzá kellett toldani a דא szócskát, mert

[1]) »A nők fodrásza« (מגדלא נשיא), lásd erről Lagarde, *Mittheilungen* III, 257. kk., ellenben Dalman, Grammatik des pal. jüd. Aramäisch p. 141, 7. j.

[2]) Schürer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi II, 666. Anm. 37.

[3]) A Septuagintában Exodus VI, 23 *Ἐλισαβέθ* (v. ö. II. Reg. XI, 2. helyet II. Krón. XXII, 1-el).

סטדא [1]) már kész szó volt és azt minden izében meg kellett érteni.[2]) Mihelyt a talmud — tudjuk, hogy tévesen — Szatdát Jézus *anyjának* tartja, ezen név magyarázatát csakis az evangéliumi nőnevek között kereshetjük; a fent kifejtett okoknál fogva leginkább az *Erzsébet* névre gondolhatunk.

Összegezve a talmudnak adatait, magyarázatunk szerint a következő képet nyerjük Jézus származásáról:

1. A törvényes apa Pappos ben Júda,[3]) az evangéliumokban Josephus.
2. Az anyának igaz neve Mária Magdolna, az evangéliumokban Mária.
3. A csábító József ben Pandera, az evangéliumban erről természetesen nincs szó.
4. Az elcsábított asszony *megbélyegző* neve *Szatda*, ennek az evangéliumban megfelel Erzsébet.

A középkori zsidó iratokban ezen egész nomenclaturából csak *Pandera* maradt meg,[4]) az érintett fogalmakból pedig csak az, hogy Jézus fattyu gyermek volt.[5]) Tudomásom szerint a legkorábbi ilyen adatot a keresztes hadjáratok idejéből való iratok tartalmazzák. Ezen a zsidókra nézve oly gyászos időben a düh és elkeseredés kifacsarta a zsidók szívéből azt az érzelmet, hogy a kereszténység legfontosabb tana nem ment a gúnyos árnyalattól. A keresztes hadjárat leginkább a Rajna vidékén pusztított és így érthető, hogy e vidéken szólal meg ismét a régi vád. Azért hajlandó vagyok ebbe az időbe és erre a vidékre tenni a Jézus származását kigunyoló értéktelen férczmunkát, mely *Tóldóth Jésu* néven ismeretes és amelyből eddigelé, legalább tudtommal, három versio jelent meg nyom-

[1]) כפתור ופרח ed. Edelmann 48a alant így van írva: בן סיודא; a bevezetésben pedig p. LII סודיא.

[2]) Ezt a magyarázatot adom most megjelenő szótáramban is סטדא szó alatt.

[3]) Azaz Josephus, Júda törzséből, l. M. Zs. Szemle VIII, 458.

[4]) Lásd Kohut, *Supplement* (pótkötet az Aruchhoz), p. 49, ahol igen érdekes irodalmi jelenségről tétetik említés.

[5]) Neubauer-Stern, *Hebr. Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge*, igen sokszor בן זונים és hasonló elnevezések.

tatásban.[1]) Kéziratban még sok változata van ezen pamphletnek. A *Töldóth Jésu* helyét talán még pontosabban is meg lehet határozni. Mindegyik változatában szerepel a *wormsi* zsidó község oly módon, hogy ezen község tagjai állítólag annak idején ellenezték volna Jézus keresztre feszítését és így ők az egész dologban ártatlanok.[2]) Hogy a munka csak a wormsi zsidók számára követeli ezen beneficiumot, legegyszerűbben úgy magyarázható, hogy Wormsban keletkezett az egész munka. Az egész mesének is akadt mása Wormsban. 1222-ben egy zsidó lakott Wormsban, kinek szép leánya teherbe esett egy keresztény ifjútól. A csábitónak tanácsára a leány azt akarta elhitetni szülőivel, hogy az ő szüzies méhéből fog a messiás születni. Eleinte hitték is neki, de csakhamar kiábrándultak, midőn a vége — leánygyermek lett.[3]) Ekkép Wormsban az egész Tóldóth-Jésu-féle regénynek meg volt adva, hogy úgy mondjam, a meséje. Egy compilator felhasználhatta az esetet, hogy aszerint figurázza ki Jézus származását. Még abban az esetben is, ha ezen conjectura nem bizonyulna helyesnek, bizvást Németországot tarthatjuk a *Töldóth Jésu* hazájának, mert a Huldrich-féle változatban mindig a »császári« birodalomról van szó, a mi csak Németország lehet, miután Bizancz nem jön tekintetbe. Ebből aztán az időre nézve is következtethetünk. Körülbelül 1000-ig német »királyokról« szól a történet, nem pedig császárokról, a Toldoth Jésu tehát későbbre teendő. Németország mellett szól még az is, hogy a Tóldóthban a latin *abéce* németes kiejtéssel fordul elő.

A következő századokból leginkább a *Chizzuk Emúnc* czímü munkában találunk polemikus kirohanásokat Jézus származásának keresztény tanai ellen, a melyek közül mint tárgyunkhoz tartozót fölemlítem, hogy *Apostol. Cselek.* XVI, 1 szerint Timotheus anyja is kicsapongó volt (c. 73). Az idők folyamán szerencsére mindezen rágalmaknak és vádaknak eltompult az éle.

[1]) Az ismeretes Wagenseil-féle, továbbá Huldrich, *Historia Jesuchae Nazareni*, Lugd. Bat. 1705; újabban E. Bischoff, *Ein jüdisch-deutsches Leben Jesu*, Leipzig, év nélkül.

[2]) L. erről Fabricius, *Codex Apocr.* Novi Testam., III, 493.

[3]) Clemens, i. h. III. 27.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

A BIBLIA SZÖVEGKRITIKÁJÁHOZ.

I. Zsoltár 76—8.

וּמִי יַעֲמֹד לְפָנֶיךָ מֵאָז אַפֶּךָ

E nehéz mondat értelme egyszerü és világos lesz, ha א helyett ע-t (מֵאָז helyett מֵעַז-t) olvasunk. Evvel még azt is nyerjük, hogy érvényt szereztünk a párhuzamosság (לפניך = מעז אפך) törvényének

A kifejezés helyes volta kitetszik a 90. Zsoltár 11. verséből (מִי יוֹדֵעַ עֹז אַפֶּךָ).

II. Példabeszédek 14—4.

בְּאֵין אֲלָפִים אֵבוּס בָּר וְרַב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר

Minthogy בְּאֵין אלפים ellentéte בכח שור, רב תבואות-nak okvetlenül אבוס בר az ellentéte. Csakhogy »tiszta jászol« (בר értelme ugyanis inkább: *tiszta*, mint *üres*) nem lehet ellentéte »a gabona bőségé«-nek. Ha azonban אבוס helyett אֶפֶס-t olvasunk, tisztán látjuk a mondat részeinek arányosságát és a mondat világos értelme ez: mikor nincsenek ökrök, nincsen gabona.

Megjegyzem még, hogy אַיִן és אֶפֶס számtalan helyen állnak egymás mellett mint synonym kifejezések és hogy olvasásom helyességét legjobban bizonyítja a 28. vers, melyben אפס és רב ellentétek.

III. Példabeszédek 14—28.

בְּרָב עָם הַדְרַת מֶלֶךְ וּבְאֶפֶס לְאוּם מְחִתַּת רָזוֹן

A mondat értelme megkivánja, hogy מלך és רזון synonym kifejezések legyenek. Azét רזון helyett רוֹזְנִים-t (רוזנים egyes száma) olvasnék. Minthogy az egész bibliában a pluralis רוזנים hatszor fordul elő és ötször (egyszer שופטים a synonym kifejezés) mellette áll a pluralis מלכים, bizonyosnak tartom, hogy a jelen mondatban is a singularis מלך-nek a syngularis רוזן felel meg

Mikor e mondatok szövegével foglalkoztam, nem volt nálam semmiféle segédeszköz; csak utólag láttam, hogy a két utóbbi mondatra nézve volt, a ki megelőzött a helyes olvasásban. Mindamellett nem tartom fölöslegesnek az én közlésemet, mert magában foglalja a bizonyítékokat és adatokat, melyek segítségével eredményre jutottam.

Budapest. SCHILL SALAMON.

IRODALOM.

A HERMENEUTIKAI ANALÓGIA A TALMUDI IRODALOMBAN.

(*Prof. Dr. Schwarz A.*, Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur. A bécsi rabbi-szeminárium Értesítőjében az 1896—97. tanévre. *Bécs*, 1897.).

Azokat a szabályokat, melyeknek segítségével a tóra magyaráztatik, először Hillél állította össze és számukat hétre állapította meg (Szifra bevez. végén; tószifta Szanhedrin VII. végén; Ábóth di Rabbi Nathan 1. versio c. 37. Schechter p. 110: שבע מדות; v. ö. tószifta Peszáchim IV. és bab. Peszáchim 66a). Ugyanazon szabályokat, majdnem egy századdal később, R. Ismáél az »általános- és részletezésről« szóló szabály kibővítése által tizenháromra emelte (שלש עשרה מדות, Szifra bevezetés, az idézeteket a talmudban l. Frankel, Darkhé Hamisna p. 19. és 108. és kk.). Eliezer, a galiläi Józé fia, a ki az Ismáél után következő nemzedékben élt, 32 szabályt állít össze, melyek valószinüleg nem vonatkoznak pusztán az agádára (ל"ב מדות l. Széfer Kerithuth III. rész; Széfer Nethibóth Ólam 2. kiad. Vilna, 1859; Reifmann, Mésib Dábar, Bécs, 1866; Zunz, Gottesd. Vorträge p. 50, 83, 86, 305, 324 és főképen 325—327). Világos, hogy utóbbinál a middóth száma az Akiba által érvényre jutott és még kortársaira is befolyást gyakorló magyarázati módszerének felvétele által szaporodott fel annyira. Hogyha a 32 middóthról szóló barajthának a hitelessége — Bacher nézetével ellentétben — (Agada d. Tannaiten II 293.) kérdéses is, de a 7 és 13 szabály authenticitásához kétség nem fér. A hermeneutikus analógia korának meghatározásánál van tehát egy biztos dátum: Hillél kora.

De valamint a gondolkodás sokkal régibb a logikánál, a nyelv a grammatikánál, úgy az exegézis is idősebb, mint

az exegétikus normák; a hermeneutikus szabályok a hermeneutikának nem anyja, hanem gyermeke. A 7 normának már bizonyos időn át alkalmazásban kellett lennie, mielőtt azoknak a tudatára jutottak. Ha tehát azt olvassuk: »ez a hét szabály, melyet Hillél hazákén a Zikné Bethéra előtt fejtegetett«, akkor minden kritikus be fogja látni, hogy ezen middóth Hillél előtti korból erednek, mert csak nem tehető fel, hogy Hillél abbeli zavarában, hogy a hozzá intézett kérdésre felelhessen, azokat — vagy csak egyet is közülük — ad hoc feltalálta volna. De hogy eredetüket mennyire keltezzük visszafelé, ez olyan kérdés, a melyre hagyományos anyag hiányában, a melyen a hermeneutikus szabályok hatását tanulmányozni lehetne, határozott feleletet nem adhatunk.

Hoffmann (Zur Einleitung in die halachischen Midraschim p. 4.) konstatálja: a talmud sok helyéből következtethető, hogy a middóth Sinairól tradáltattak; de úgy látszik, nem nyugszik meg ezen traditiónál. Schwarz nem fejezi ki magát egészen határozottan (p. 2.): »Ugyanis azért semmi ellenvetés nem tehető ezen felfogás ellen, hogy a hermeneutikus normák ép olyan magas koruak, mint a szóbeli tan, hogy különösen Hillél 7 middóthja sinaii eredetü. Ezen felfogás tudományosan aligha lesz valaha bebizonyítható, de a tudományon csorbát nem ejt.« Ezen állításnak egész constructióján kivül még bizonytalan, hogy mi értendő a »sinaii eredet« alatt. Különben úgy látszik, hogy szerző ezen állítástól eltér, mert a 11. lapon szóról-szóra azt mondja, hogy az Isorrhem (= גזרה שוה) sinaii eredetéről a forrásokban absolute semmi sem található. Szerző bizonyára csak a konkrét גזרות שוות-ra gondol, mert a szabályt magát a hagyomány[1]) szerint Izraél már a kinyilatkoztatásnál ismerte. Miután nekünk a traditió tulajdonképen Hillél-lel kezdődik, mert előbbi autoritásokról a neveknél többet nem igen tudunk, bátran állíthat-

[1]) Szifré Deuter. piszka 313, Friedmann 136b: יבוגמו בעשרת הדברות מלמד שהיה הדיבור יוצא מפי הקב"ה והיו ישראל מסתכלים בו ויודעים כמה מדרשים יש בו וכמה הלכות יש בו וכמה קלים וחמורים יש בו וכמה גזירות שוות יש בו. A קיו és נ"ש alatt Hillél 7, vagy Ismáél 13 szabálya értendő, a melyek a két első szabálylyal idéztetnek. Szanhedrin 99a a קיו וג"ש alatt szintén a 7 vagy 13 szabály értendő. (V. ö. Schwarz 51. l. 2. sz. és 87. l. 1. sz.).

juk, hogy a middóth történet előtti korból valók és már egy-két századdal közönséges időszámításunk előtt tudatosan használtattak. De miképen képzelhető, hogy már másfél ezreddel Hillél előtt léteztek ezen újhéber megnevezéssel? és ez esetben miért tradáltatnak épen Hillél nevében? ezt nem értjük. Azonban bármiként álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy a történeti kutatás csak ottan veheti kezdetét, a hol ezen szabályok a traditió anyagában megjelennek.[1])

Schwarz rektor tehát vizsgálódásainál első sorban teljes joggal a meglevő anyag gyűjtését, rendezését és feldolgozását tüzte ki czéljául. A גזרה שוה név jelentésére szerző több magyarázatot idéz, ezek közül a Reifmann által (Mésib Dábai 26. l.) javasolt, mely szerint גזרה = גְּזֵרָה (Ezek 41,12; Threni 4,7), hiányzik. Schwarz a szóegyenlőség és analógia kettős értelme mellett dönt, úgy hogy גזרה egyidejüleg szót és itélethozatalt jelentene. De hogy גזרה = szó, Káró József és Ahron ibn Chajjim daczára, a traditióból nem bizonyítható; továbbá nem képzelhető, hogy egy és ugyanazon szó egy terminusban kétféle értelemben használtassék. Ki kell indulnunk גזרה szónak jelentéséből az aramban és újhéberben. Számtalan helyen »törvény« értelmében használtatik, p. o. a targumban Genezis 47,26. és Bir. 11,39. חק szó גזרא-val fordíttatik. A szadducéusok törvénykönyve ספר גזרתא-nak neveztetik. (V. ö. Buxtorf, Kohut és Levy szótárait és Levita Meturgemánját s. v. גזר). A szónak ezen jelentése kielégítő lett volna és nem nyúltak volna a גזרת הכתוב etc. mesterkélt analógiájához, hogy ha nem kerestek volna a גזרה שוה terminusban az ezen norma által megjelölt logikai eljárásnak nyelvi kifejezését. Ezen okból akarja a mi szerzőnk is a ג״ש-ban már nyelvileg az isorrhem-et[2]) és az analogiát kifejezve látni. Ez azonban egészen helytelen, a mint meggyőződhetünk azon idézetekből, melyeket legnagyobb részt a szerző által megbeszélt vagy érintett *Gezéróth sávóth*-ból veszünk át: לגזרה (Exod 19,11.15) אלא היו נכונים והיו נכונים שהו, מה נכונים כאן לפרוש מן האשה אף והיו נכונים האמור להלן

[1]) Azt gyanítom, hogy a szabályok sorrendjének chronologiai jelentőségük van. E szerint a hermeneutikus syllogismus (קל וחמר) a legrégibb midda volna, a mi már első pillanatra nagyon valószínű.

[2]) Schwarztól alkotott aequivalens ג״ש számára ebben az értelemben egyenlő szavak.

תיל ימים לפרוש מן האשה (Mekhilta Bachódes c. 3; Schwarz 67); ימים נחלים נחלים לנ״ש מה וכו׳ (Szifra Semini III. 3; Schw. 73.); תיל לא יטמא לא יטמא לנ״ש מה לא יטמא האמור בכ״ע (Lev. 21,11.4) חייב בלא יבא וחייב בלא יטמא אף לא יטמא האמור בכ״ה חייב בלא יבא ובלא יטמא (Szifra Emór II, 4.; Deut. 21,18. 20); תיל אינו שומע לנ״ש מה אינו שומע האמור להלן וכו׳ (Szifré Deut. 218; Schw. 82.); לנ״ש מה (Deut. 22, 14. 17) עלילות דברים עלילות דברים האמור להלן וכו׳ (ib. 235; Schw. 82). Világos, hogy ezeken a helyeken לגזרה שוה nem jelent mást, mint »hasonló meghatározás, hasonló törvény czéljából«, mert közvetlenül utána áll a szóból folyó törvény. A két kifejezés hasonlatosságára ג״ש nem czélozhat, mert ezen körülmény már kiemeltetik a következtetésnek alapul szolgáló két szónak egymás mellé állítása által. A kérdéses norma azért neveztetett ג״ש-nak, mert azon mondatokban, a hol alkalmazását nyeri, a legjellemzőbb és az állandó kifejezés; גזרה שוה. Ezen elnevezési módszernek analogiája gyanánt szolgálhatnak az ismert talmudi formulák הואיל, מתוך, מנו, a hol az állandó és jellemző kezdő szóval az egész tantétel idéztetik emlékezetbe. A קל וחמר-nél az elnevezés a következtetés anyagából vétetett. P. o.: מה יום טוב הקל . . . שבת החמורה; tehát egy קל és egy חמר összeállíttatnak következtetés czéljából. Egy könnyebbítésnél lehet a nehezebbről a könnyebbre és a nehezbítésnél a könnyebbről a nehezebbre következtetni: a maiori ad minus és a minori ad majus. A név קו nem tartalmazza a következtetési eljárást, csak az anyagot nevezi meg és azért a következtetés mindkét nemét jelölheti. Nem szabad tehát קל וחמר-t, ha praecise akarjuk kifejezni magunkat, így fordítani: »a könnyebbről a nehezebbre«, mint rendesen szokták, mert ezáltal a következtetés csak egyik neme jelöltetnék meg, de a második nem, hanem: »egy könnyű és egy nehéz«, azaz, ez oly norma, mely az által jellemeztetik, hogy egy קל és egy חמר fordul elő benne. Míg a גזרה שוה-ban az eredmény, a קל וחמר-ben a következtetés anyaga jelöltetik meg, addig a harmadik szabály, a בנין אב, megnevezésében az alap és a következtetési eljárás jut kifejezésre, mert ez az elnevezés a זה בנה אב »ez épít alapzatot« mondatából van véve (Szifré Numeri sect. 161). Mind a három szabály, valamint a többi is, a bennök előforduló jellemző kifejezések által neveztetnek meg.

E csekély kitérés után térjünk vissza a ג״ש-hoz. Az a véleményünk, hogy ez a szabály alkalmaztatott, még mielőtt ez a megnevezés létezett és hogy a Gezéra sáva eredeti jelentése az idézett és hasonló példákban még megvan. Nyelvérzékem szerint abban a formulában: מופנה להקיש ולדון הימנו ג״ש (ממנו) (v. ö. Schw. 10. l. 1. j.), mely csak R. Ismáél iskolájának midrásaiban fordul elő (Hoffmann. Zur Einl. in d. halachischen Midraschim p. 6, 44, 67), szintén benne foglaltatik e kifejezés eredeti jelentése, mert így fordítandó: egy szó (vagy más hasonló valami) fölösleges (tulajdonképen: üres), hogy egy másikkal összehasonlítsuk és abból hasonló határozatra következtessünk. A következtetés alapját a מופנה, alkalmazását להקיש ולדון הימנו, eredményét pedig a ג״ש szók tartalmazzák. Példák Mekhilta Bo. c. 15; Misp. c. 1; b. Szóta 16b: שינה הכתוב ממשמעו לדון הימנו ג״ש (Schw. 79). Az épen idézett formulánál ג״ש természetesen nem hiányozhat, de a fent említetteknél gyakran mint fölösleges elmarad. Egyáltalában a különböző formulák összehasonlítása arra tanít bennünket, hogy a teljesebbek régibbek, a rövidebbek pedig későbbiek. Az amórák már a ג״ש-t terminus technicus gyanánt használják a norma számára és nem eredeti jelentésében; a methodológusok[1]) csakis ezen okból keresték a megnevezésben e következtetési mód alapjának és operatiójának nyelvi kifejezését, de nem szabad, hogy ez bennünket tévutra vezessen.

Azon kérdést, vajjon a nemzsidó forrásokban található-e ilynemű törvényinterperatió, mint a hermeneutikus analógia, szerző közelebbről nem érintette. Joel (Blicke in die Religionsgeschichte I, 39) azon véleményen van, hogy a tannaiták halachikus exegezise hasonló azon eljáráshoz, a melyet a római jogtudósok a tizenkét táblás törvénynyel szemben követtek. A jegyzetben Gaii institutionum lib. I. 165-ből idéz egy analogiából való következtetést, mely egészen a ג״ש-ra emlékeztet.

Nem is valószínütlen, hogy ép úgy, mint a ק״ו és ג״ש-nak, más talmudi normáknak is, melyeknek Hillél, Ismáél, sőt Eliezer b. Jószé Hagelili middóth-ai csak kis töredéket képezik, megvannak a nem-zsidó párhuzamai.

[1]) V. ö. Schwarz p. 9.

Ezen kérdésnek tisztázása után követni akarjuk az előttünk fekvő beható monographiának vizsgálódási menetét, hogy az olvasónak a feldolgozott anyag és az érdekes új eredmények legalább halovány képét nyújthassuk.

A munka három részre oszlik. Az általános bevezetés után, melyet már megbeszéltünk, az isorrhem-hez[1]) fűzött föltételeket tárgyalja. Ilyen kettő van. Az első így hangzik: אין אדם דן ג״ש מעצמו (b. Peszáchim 66a és Nidda 19b; j. Pesz. VI, 1.) azaz Rasi magyarázata szerint: kell, hogy sinai eredetű legyen. A forrásokból merített anyag segítségével világosan bebizonyíttatik, hogy a tannák ezen csak a nevezett helyeken előforduló és Hillélnek a szájába adott föltételt nem ismerték, mert föllépnek mint ג״ש szerzői és két egymásnak ellentmondó analogiát egy harmadik által vagy okoskodással egyenlítenek ki stb. (15—24). A második föltétel, hogy a ג״ש legyen מופנה »fölösleges«, t. i. egy szónak kell lenni, a mely kimaradhatna és a melyet teljesen nélkülözhetnénk.[2]) Talmudi éleselméjüséggel kimutatja sz., hogy a második föltétel ellentmond az elsőnek, mert egy a Sinaitól tradált analógia nem lehet föltételhez kötve. Ha az analógia logikai gondolkodási operatio, akkor nincsen szüksége a Sinai-beli traditióra; ha pedig sinaii eredetű, akkor elveszíti a logikai gondolkodási operatiónak azt a jellegét, a melylyel a többi middóth bir (14. l.).

Továbbá konstatálja, hogy az egész tannaitikus irodalomban nem található מופנה מב׳ צדדים és csak egyszerűen מופנה-ról van szó. »A két oldalu מופנה-nek a követelése nem származhatik tannaitikus korból« (24—28.).[3])

[1]) Ezen megnevezésben visszatükröződik ama felfogás, hogy גזרה שוה két *egyenlő szót* jelent, a miről már beszéltünk.

[2]) Szerző még azt is hozzátehette volna, hogy valamely szó akkor is מופנה-nek tekinthető, ha szándékosan más kifejezés helyett áll.

[3]) Szerző itt ellentmond mind a két talmudnak, melyek azt állítják, hogy R. Akiba szerint a ג״ש-nak nem kell מופנה-nek lennie, míg R. Ismáél ezt nélkülözhetetlen föltételnek állítja. Hoffmann (i. m. p. 6, 3. és 4. jegyzet, p. 44. és 67.) nemcsak j. Jóma VIII. 45a; Szanhedrin VII 24a etc. alapján, hanem a tannaitikus midrás-munkák nyelvhasználatából is azon állítást merítette, hogy מופנה להקיש ולדון ממנו ג״ש jellemzi Ismáél iskoláját. Schw. pedig (27) azt mondja, hogy figyelemre méltó, hogy a R. Ismáél által alkalmazott ג״ש-nál egyszer sem találjuk a מופנה kife-

Azután következik a ג״ש különböző felfogásainak világos áttekintete a középkori autoroknál. Arra a nevezetes tényre figyelmeztet bennünket, hogy a talmudban sehol sincsen említés a gez. s. sinaii eredetéről, mert a két helyen, Nidda 19b és Pesz. 66a, a hol a thezis אין אדם דן גזרה שוה מעצמו előfordul, sinaii traditióról szó sincsen. *Rasi* volt az első, a ki e mondatot a következő szavakkal אלא א״כ קבלה מרבו עד סיני egészítette ki és ezen interpretatio annyira átment a köztudatba, hogy még Nachmáni és Simson Chinon-ból is úgy czitálják, mintha a talmudban állana. A nehézségektől, melyek e felfogás ellen a talmudban tornyosodnak, kényszerítve R. *Tam* (31) azt a nézetet állította fel, hogy nem maga az isorrhema, hanem csak az összes számuk volt traditionális és ezért keletkezhettek kontroveziák. Sinai-i tehát az analógiák *száma*. *Nachmáni* nézete (33) ez volt: hagyományosak az egy isorrhemában gyökeredző halákhák, az isorrhemákat magukat azonban föl kellett előbb kutatni. Tudták ugyanis traditióból, hogy ez vagy amaz a halákha גזרה שוה-n alapszik, de hogy mely szavak alkotják a ג״ש-t, az nem volt tradálva, innen származnak a véleményeltérések ebben a pontban. Röviden: vannak tradált analógiák, de nincsenek tradált isorrhemák (35). *Simson Chinon*ból (35), a ki a »Széfer Kerithuth« methodológiai munkának a szerzője, különbségeket tesz a g. s. közt és azt hiszi, hogy vannak 1. hagyományozott isorrhemák, 2. hagyományozott analógiák és 3. nem hagyományozott isorrhemák. *R. Jósua b. Józséf ha-Lévi* (39) Nachmáni és Simson nézetéhez hasonlót kombinál. Azt hiszi, hogy egészben véve csak kétféle ג״ש van, olyanok, melyeknél csupán csak az analógia és olyanok, melyeknél csupán csak az isorrhema lép föl mint traditió. A későbbi methodológusok leginkább az utóbbitól függnek és ebben a pontban nem jönnek tekintetbe.

A felhozott nézetek szerint a ג״ש gyökerét a traditió képezi. Kezdeményezője e nézetnek Rasi, a kitől valamenynyien függnek. Ellenkező nézetet állított föl *Majmuni*, a mely

jezést. Ha Schw. מופנה-t R. Ismáél iskolájának midrásai számára jellemzőnek nem tartja, akkor Hoffmann összes bizonyítékait, melyek nagyon nyomatékosak, meg kellene döntenie. Hallgatag polémia itt semmiképen nincsen helyén és Hoffmann tanulságos művére legalább rá kellett volna utalni.

szerint a g. s. gyökere a logikában rejlik. Rasi és Majmuni tehát itt is, mint sok fundamentális kérdésben, különböző irányokat képviselnek. Majmuni ugyanis nem nyilatkozott directe a ג״ש-ról, de abból a körülményből, hogy a 13 magyarázati szabály segitségével eruált halákhákat, a 613 miczvóth közé nem sorolja, arra lehet következtetni, hogy Rasi nézetében nem osztozkodik. Chananja *Kases* 1740-ben megjelent קנאת סופרים-jában megczáfolta Rasi nézeteit. R. Mordechai *Plungian*, a nélkül hogy ez utóbbit ismerte volna, egy a ג״ש-ról irt külön munkában (תל־פיות 1849) állást foglal Rasi nézetével szemben. »Egész methodológiai irodalmunkban egyedül e két férfiú két műve az, mely igazi kritikai érzéket tanusít.« Ezen előfutárokhoz sorakozik a mi szerzőnk, ha nem is helyesli Plungiánnak és másoknak a ג״ש-ra nézve tett beosztását, a kit találóan jellemez e szavakkal: »Er behandelt thatsächlich mehr die גזרות שוות und weniger die גזרה שוה.« Miután a hermeneutikus analógiának sinaii eredetét megczáfolja, de annak traditionális voltát mégis fenntartja, keresnünk kell keletkezésének időpontját. Kases azt véli, hogy a ג״ש a nagy Szanhedrin-ra megy vissza. Plungian pedig azt hiszi, hogy arra az időre, midőn a héber nyelv még élő volt. Mind a kettő Ezra utáni időre gondol (43—60).

Miután sz. bebizonyította, hogy a g. s. kelte nem mehet vissza a Sinai-ig, e normának fejlődési történetét adja. Első stádiumában csak olyan ג״ש képeztettek, melyek csak kétszer előforduló kifejezéseken alapszanak. Ezeket szerző *δὶς λεγόμενα*nak nevezi. A *δὶς λεγόμενον* az első eredeti גזרה שוה, melynek lényege épen abban áll, hogy az csak két helyen előforduló kifejezésnek identitása által az identikus törvény határozatoknak exponensévé válik. E norma a szó legszorosabb értelmében egy gondolkodási operatio, mert előre feltételezi az abba a szóba öltöztetett fogalomnak egész mélységben való felfogását, mert csakis ezen fogalomhoz fűződő gondolatsorozat segítségével szolgálhat egyik hely a másiknak kiegészítése gyanánt. Igy válik az egyedül álló szó, a melylyel rendesen csak egy fogalmat kötnek össze, a gondolatok és eszmék egész lánczolatának hordozójává (63).

Valamely szó akkor is tekinthető csak kétszer előfordulónak, ha ugyanazt a grammatikai alakot többé nem találjuk.

Különböző szóalakok akkor *δὶς λεγόμενα*, ha gyökük többé nem fordul elő. »Az egyes identikus szavakból tovább indultak a két vagy több szóból álló indentikus kitételhez« (64). »Később kibővítették a kettős számot abban az értelemben, hogy két *versből* két *törvényre* terjesztették ki . . . . ezen túl nem volt többé döntő magának a kifejezésnek a kettős száma, hanem a tárgyak vagy törvények kettős száma, a melyeknél isorrhema akár többször alkalmazásba jöhetett; így lett az egyszerű *δὶς*-ból egy *περὶ δυοῖν*, a midőn eltekintve ugyanazon kifejezésnek gyakori ismétlődésétől csak arra ügyeltek, hogy több mint két objektumnál a tórában elő ne forduljon. Ezen *περὶ δυοῖν λεγόμενα* ellenszegülésre akadtak, és teljes joggal, mert a bizalmatlanság ellene megindult és azt a gyanút keltette, hogy a területi kibővítés után törekedő נ״ש határait mindig messzibbre terjeszti ki. És valójában úgy is történt . . . A *περὶ δυοῖν λεγόμενον*-nak területi kibővítése magával hozta a *δὶς λεγόμενον*-ának kibővítését is, amennyiben az összetett kifejezéseknél még ügyeltek ugyan az egyes alkatrészekre, de nem többé sorrendjükre.« (65.).

Szerzőnek felfogása szerint az első analógiák olyanok voltak, melyeknek egy a pentateuchusban ugyanazon gyökből kétszer előforduló szóalak vagy ugyanazon gyökbeli két szó szolgál alapul: *δὶς λεγόμενον*. Azután következtek olyanok, melyeknek alapját csak két tárgynál előforduló szó vagy szóalak képezte: *περὶ δυοῖν λεγόμενα*. A fejlődés harmadik stádiumában a nem valódi *δὶς λεγόμενα* és *περὶ δυοῖν λεγόμενα* tünnek fel, melyek oppositiót idéztek elő. Szerző azután az egész hagyományos irodalomból bizonyítékokat hoz állításaihoz (66—124.).

Negyven *δὶς λεγόμενα*-t beszél meg, melyek közül 15 a Szifrából van véve; 16 *περὶ δυοῖν λεγόμενα*-t, a melyekből 6 a Szifráé; 13 nem valódit; összesen 69 példát. Ezen szám nem tesz ki többet, mint az összes נ״ש kilenczed részét. Mert maga a bab. talmud körülbelül 400-at, a jeruzsálemi circa 150-et és a tószifta 30-at tartalmaz (Schw. 84, 87, 89. l.). Ha még hozzászámítjuk a halakhikus midras-munkákban és egyéb forrásokban előforduló gezéra sávákat, akkor a még minden esetre számos párhuzamos helyek levonása után is, egy 600-ra terjedő összeget nyernénk. Szerző azonban világosan megjegyzi,

hogy nem volt szándékában az összes bizonyítékokat gyűjteni, csak theóriáját akarja egyes példák által kellő világításba helyezni. A hermeneutikus analógia különböző nemeinek számaránya sokkal kedvezőbb, mint a milyennek a megbeszélt analógiák száma után mutatkozik.

Ha szerző theóriáját közelebbről szemügyre veszszük, akkor meg kell engednünk, hogy nagyon csábító és hogy nagy éleselműséggel van megszerkesztve. Szerző ugyan nem vette figyelembe se az autorokat, a kiktől, se a kort, melyből példáit vette, de ez nézete szerint — ha helyesen fogtuk fel — a legkevésbbé sem gyengíti bizonyításait, mert nem szükséges feltenni, hogy az egyes autorok egyszersmind szerzői is az illető g. s.-nak, hanem referenseknek is tekinthetők. A három első fázisba föl nem vehető analógiai következtetések nagy száma sem okoz a szerzőnek nagyobb nehézségeket, mert a hagyomány fénykorában ezen magyarázatok is a legnagyobb virágzásra juthattak. Daczára annak, hogy mindezt concedáljuk, nem áltathatjuk magunkat, hogy a szerző által oly szellemesen előadott theória aprioristikus szerkezetü. Ha a theória helyes, akkor a felhozott bizonyítékok régiek, ha a felhozott bizonyítékok régiek, akkor a theória helyes. De a kérdés az, vajjon a theória helyes-e és vajjon a felhozott példák az analógiai következtetésnek legrégibb formáit reprezentálják-e? Az ember tehát egy circulus vitiosusban látja magát. Schwarz tanár az általa megbeszélt נ״ש-ban — legalább túlnyomó részben — Hillél előttieket akar látni. De nekünk úgy tetszik, hogy ezen theória épen az alapját képező éleselméjüség következtében ezen korszak számára nagyon is mesterkélt. A נ״ש-nak valódi *δὶς λεγόμενα*-ra való megszorítása és minden másnak kizárása ezen szabálylyal oly intenziv és öntudatos foglalkozást tételez föl, a melyről lehetetlen, hogy a következtetés forráspontjánál gyakoroltatott volna. A szentirási tudomány első stádiumában csak nem tekinthették át az összes képzelhető Gez. s.-at. További nehézség gyanánt azon körülmény tünik fel, hogy szerző theóriája egészen a szóanalógián épült, holott eredetileg, a mint ezt bevezetésképen valószinünek iparkodtunk tenni, a fődolog a tárgyi analógia volt és a גזרה שוה név keletkezését nem a logikai operatiónak, hanem annak eredményének köszöni. Valamely

irástudónak, a ki régen Hillél előtt a bibliában kutatott, bizonyára feltüntek *olyan* analógiák, melyeknek alapja mindkét törvény rokonságában van. Azután következtetéseket vont a hasonló kifejezésekből, semmi tekintettel arra, vajjon e kifejezés a törvénynél, melynek jelentősége világos, egyszer vagy többször fordul elő. Hisz utóbbit szerző maga nem logikusnak mondja (65). Bizonyos azonban, hogy a fejlődés kezdetén az egyszerű emberi ész előtt könnyen érthető dolgok szoktak állani, de nem a mesterkélt magyarázat által a szentirásból kipréseltek. Mi tehát Schwarz theóriáját elfogadandónak tartjuk, de csak a Hillél utáni korszakra, midőn a szentirás-magyarázat már hosszabb fejlődési fazison ment keresztül, alkalmazható. Örülni fogunk, ha ezen szerény ellenvetések tisztelt szerző urat új theóriájának ismétl átvizsgálására bírják rá és arra indítják, hogy azt megerősítse vagy módosítsa.

Tudvalevő dolog, hogy Akiba és iskolája רבוי ומעוט-ból következtet ott, a hol Ismáél és iskolája a כלל ופרט-nak ad előnyt. A ג״ש-t illetőleg Ismáél Akibával ellentétben azt követeli, hogy מופנה, azaz egy fölösleges vagy sajátságos szó által megjelölve legyen. Hoffmann (Zur Einleitung in d. hal. Midraschim 5—12) a halákha e két herosa exegézisének jellemzésénél utóbbit szintén Akiba és Ismáél tanítványait megkülönböztető kriteriuma gyanánt vette föl. Schwarz véleménye ellenben, hogy רבוי ומעוט sammaita eredetű és »szülőanyja a ג״ש elleni oppositió« (126). Továbbá azt hiszi, hogy a רבוי és ג״ש közti harcznak Ismáél és Akiba idejében már vége volt, mert abban egyeztek meg, hogy a ג״ש-nak csak akkor van helye, ha fölösleges szó van mellette, vagy technikus kifejezéssel: a ג״ש akkor מופנה, ha רבוי található (129). Kivánatos lett volna, hogy szerző e kérdés tárgyalásánál legalább utolsó elődjét megnevezte és vele vitába bocsátkozott volna. A dolog ugyanis úgy áll, hogy Akiba az ő Ribbuj-módszerével, nem csak a ג״ש ellen, hanem más normák ellen is fölvette a harczot, hol a »Mufne« föltétel segítségével megegyezés nem jöhet létre. Ha meg is engedjük, hogy a Mekhilta-, Szifra- és Szifréből idézett 15 deductióban (126—182) a Ribbuj a Gezéra sáva ellen küzd, de ebből még nem vonhatjuk le azt: »ugyszólván fegyver az [a רבוי], a melyet a ג״ש ellen kovácsol-

tak, nem azért, hogy makacs harczban teljesen megsemmisítsék, hanem hogy háttérbe szorítsák és hódítási kedvében feltartóztassák« (182). Mert ebben az esetben a Ribbuj-féle magyarázási módszer nem jött volna alkalmazásba ott, a hol Gezéra-sáva-ról szó nincsen, a mely eset azonban nem áll. A hol a partikulák את, אם, אף és ellentétük אך, רק és más számtalan רבוי (לרבות) előfordul, ott a legtöbb esetben a ג״ש elleni harcznak nyomát sem találjuk. Szerzőnek hypothezise megerősítésére csak arra a bizonyítékra van szükség, hogy a רבוי és ג״ש közt harcz létezett, mely a מופנה fogalmát eredményezte. Fölösleges tehát ezt a bizonyitékot ama merész állítás által, hogy a רבוי keletkezését csak a ג״ש ellení oppoiztiónak köszöni, megingatni.

Miután sz. kimutatta, hogy רבוי és ג״ש egymás ellenlábasai, a végfejezetben azt fejtegeti, hogy רבוי és מופנה lényegileg azonosak és hogy csak különböző elnevezések egy és ugyanazon dolog számára (185). Arra a kérdésre, hogy miért alkottatott ezen új elnevezés, szerző azt a feleletet adja (185. 1. sz.), hogy sokkal közelebb fekvő volt פנ״-ból, mint רבי-ból a part. hofalt képezni.

Befejezésül szerző még azon nézetet koczkáztatja, hogy a két föltétel, a melyhez a ג״ש alkalmazása kötve van, t. i. מופנה és אין אדם דן גזרה שוה מעצמו egygyé olvad össze. Mivel מופנה a רבוי-nak aequivalense, a szabály eredetileg úgy hangozhatott: אין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא מרבוי של קרא »*Niemand hat das Recht aus eigenem Antriebe, aus freien Stücken ein Isorrhem zu bilden, sondern erst dann, wenn die Abundanz im Bibeltext ihn dazu drängt und herausfordert.*« Vagy »*Niemand kann aus einem Ausdrucke, der um seiner selbst willen gebraucht wird, der einen unentberlichen Bestandtheil des Textes ausmacht, sondern bloss aus einem überschüssigen Ausdruck ein Isorrhem bilden.*« (191—192). Az első fordítás szerint אדם vonatkozik מעצמו-ra, a második szerint קרא-ra. Nyelvileg azonban mindkét fordítás lehetetlen, mert מעצמו és מרבוי של קרא nem képezhetnek ellentéteket és így ezen a Kases kiegészítése אין אדם דן ג״ש מעצמו אלא מפי בית דין הגדול mintájára készült hypothezis még azoknál sem talál helyeslésre, kik a dologban magában szerzőnek igazat adnak.

Ezekben a tudós és kimerítő monographia kutatási menetének és főeredményeinek képét nyújtottuk, de gazdag tartalmát korántsem merítettük ki. Mélyen ható interpretatiók, egyes kérdésekben tett szellemes megjegyzések, kritikai megfigyelések nagy számban találtatnak benne. Egy állítása ellen azonban határozottan állást kell foglalnunk. Az 5. lapon az ujonnan keletkezett keresztény tannak a zsidóságra gyakorolt befolyásáról következőképen nyilatkozik: »Es ist wohl wahr, dass erst die Entstehung des alle Seligkeit ausschliesslich vom Glauben erwartenden Christenthums den Mikrokosmos jüdisch-religiöser Observanz herforgerufen; es ist gewiss sehr richtig, dass, die dem sogenannten Ceremonialgesetz zugewandte Sorgfalt erst mit dem Beginn der christlichen Zeitrechnung eine viel grössere und intensivere geworden ... Die Festungsthürme und Festungsmauern des Talmuds verdanken wir dem Christenthum, die ersten Palisaden hat uns der Hellenismus mit seinen Folgeerscheinungen gebracht« etc. Ez teljesen hibás, mert a zsidó-keresztények, kik itt tekintetbe jöhetnek t. i. a palesztinai kereszténység, nem voltak antinomisták, ellenkezőleg szigorú követői voltak nemcsak Mózes törvényeinek, hanem a hagyománynak is. Pál, aki a törvény abrogátióját legsikeresebben hirdette, a palesztinai zsidó-keresztényeknél gyűlölt személyiség volt. (L. Joel fejtegetéseit: Blicke in die Religionsgeschichte I, 25. kk. és Chwolson, Das letzte Passamahl Christi 85. kk. különösen p. 99.). — A Szifré-hely magyarázatához p. 175. azon megjegyzésem volna, hogy szerző emendatiója után is egy nehézség megmarad, t. i. az, hogy a szentirási szöveg nem az egyes mondatok sorrendjében volna megmagyarázva, mert רק בכל אות נפשך (Deut. 12, 15) magyarázatának a fejezet élén kellene állania. Ha pedig Schw. az emendált rész számára egy második forrást vesz föl, a mi nekem valószinünek látszik, akkor megint elesik azon kérdése, hogy miképpen fordítható a רק kétféle magyarázatra. — Auerbach kifogásolta Zunznál, hogy »Mardechai«-t ir, Zunz tiltakozik ellene (Gesammelte Schriften III 109.). Mi tehát ezen alakot (Schw. p. 37. és 55.) »Mordechai«-ra javítanók.

Az érdekesen megirt munka jelentékeny adalékot nyújt a talmud methodologiájának történetéhez, melyet a talmudi

irodalom barátjai köszönettel fognak fogadni, és azon óhajt kelti föl, hogy szerző bennünket az összes hermeneutikus szabályoknak összefoglaló történetével ajándékozzon meg.

Budapest. *B. L.*

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Dünner, amsterdami főrabbi, glosszáiról hat talmudi traktátushoz már megemlékeztünk folyóiratunkban és egész rövid jellemzését is adtuk (XV. 73). Felszólításunkra egyik munkatársunk késznek nyilatkozott, hogy kellő tanulmányozás után részletesen fogja ismertetni a nagy feltünést keltett munka módszerét és irányát. Németországon a kedélyek az orthodoxnak elismert főrabbi mélyreható kritikai iránya miatt még mindig izgatottak, mert nem méltányolják kellően a tudományt. Végre csak egy igazság létezik és csak dicsérni lehet a tudós főrabbit, hogy tudományos észrevételeit, bár nem mozognak a szokott keretben, közzé tette és ezzel a kutatás szabadsága mellett lándzsát tört. Hiszen mindenkinek szabadságában áll a talmudot megszokott módon kritikai módszer nélkül tanulni. Lehet a Dünner »pesat«-ját meg is czáfolni, a nélkül hogy az ember haragudnék a szerzőre. Dünner sem haragszik hires régi talmudkommentátorainkra, kiket rendesen hallgatólag czáfol. Ezért nem helyeselhetjük, hogy a Monatsschrift szeptemberi számában az ősz főrabbi fejéhez két állításának czáfolata közben mázsás gorombaságokat dobnak. A régi módszer hívei több badarságot nyomtatnak minden bántódás nélkül.

*

A szentírás, mint ismeretes, az Istenről emberi kifejezéseket használ, anthropomorphismusokat és anthropopáthiákat. Már a LXX. és a targum ilyen esetekben körülírásokkal él vagy simít a kitételeken. De a hagyomány nem ezt az eljárást jellemzi, midőn azt mondja: »a tóra emberi kifejezésekkel él« דברה תורה כלשון בני אדם, hanem azt, hogy a tóra úgy beszél, mint az emberek, tehát esetleg felesleges szót, az infinitivust használja a verbum finitum előtt. Csak a talmud utáni exegeták és a filozófusok alkalmazzák a hagyomány e sikerült

tételét mindenféle anthropomorphismusra és anthropopáthiára. E szabály történetét tárgyalja *Dr. Endrei Gerzson*, Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírásmagyarázat történetében cz. doktordisszertációjában. A thémát nem meríti ki, — nem emlékszünk pl. hogy Schmiedel idevágó értekezését idézné — de érdekes adalékokat nyujt. Ez a théma a rabbiképző-intézeten 4 évvel ezelőtt pályakérdésül volt kitüzve.

*

Dr. Müller D. H. 1896-ban két kötetes munkát tett közzé a próféták beszédeinek szerkezetéről, melyet folyóiratunk XIII. 239 részletesen ismertetett. E műhöz újabb adalékokat szolgáltat szerző »Strophenbau und Responsion« cz. iratában, a mely a bécsi szeminárium idei Értesítőjében látott napvilágot. Nevezetesen be akarja bizonyítani, hogy nemcsak a próféták építették fel beszédjeiket az említett műben kifejtett schéma szerint, hanem a szentírás költői is. Ily szerkezettel bir pl. Debóra-éneke (Birák 5), több zsoltár, a Példabeszédek két fejezete, Jób stb., sőt még a most felfedezett Szirach héber eredetije is.

*

Szirach most felkeltette a tudósok érdeklődését és nemcsak az eredetivel foglalkoznak, hanem régi fordításaival is. *Peters Norbert* közzé tett egy értekezést »Die sahidisch-koptische Uebersetzung des Buches Ecclesiasticus auf ihren wahren Werth für die Textkritik untersucht« (Freiburg i. B. 1898). Érdekes tény, hogy Szirach 39, 15—49, 11 a kopt fordításban 124 variáns van, melyek közt 79 esetben a héber eredetivel egyezik; 48 variáns van, melyek vagy tisztán a kopt fordítás sajátjai, vagy pedig csak ebben és a héber eredetiben, meg a szir fordításban vannak meg (60. lap). Szerző ebből a tényből nézetünk szerint nem vonja le a helyes következtetéseket. Meg van ugyanis győződve, hogy a kopt a görögből fordított, a mint általában az az előítélet uralkodik, hogy minden régi fordítás a Septuagintából folyt. De már Tanulmányainkban a bibliai bevezetés köréből »Eltünt bibliafordítások« czímű fejezetében (72—86) bebizonyítottuk, hogy zsidóktól eredő, a héber eredetiből folyt fordítások nagy számban léteztek az ókorban és hogy a még létező különböző nyelvű verziók kompetens kutatók által megállapított saját-

ságai arra utalnak, hogy ezek a héberből lettek átültetve. A tudósok ezt az önmagától kinálkozó következtetést csak azon okból nem vonják le, mert azon axiomának hódolnak, hogy a régi keresztény egyházak tudósai nem tudtak héberül, hanem csakis görögül. Ebben igazuk is van. De tévedés az, hogy az ókori keresztény egyházak önmaguk teremtették meg bibliafordításukat. Sok egyház minden valószínűség szerint *a zsidóktól vette át a szentírást*, mint a hogy a hellenista világ a Septuagintát. A kopt Szirachfordítás egy újabb bizonyíték erre az alapos feltevésre.

*

Az excommunicatió története az emberiség és a vallás történetének érdekes szakaszát képezi. Ez a szó élesebb volt minden kardnál és szilárdabb a börtön falánál. Hogy miből keletkezett és milyen szerepe volt és van a civilizátlan népeknél, arra mindnyájan kiváncsiak lehetünk. Ezt a kiváncsiságot ugyan nem elégíti ki *Dr. Mandl S.* nem rég megjelent iratával »Der Bann« *(Brünn)*, de ennek történetéről a biblia, a talmud és a rabbinikus irodalom alapján elég teljes képet ad, ha nem is újat. Ugyanis a bibliai részt már többször dolgozták fel, a rabbinikus részt pedig jó monographiában tárgyalta az elhunyt ismert talmudista: *Wiesner J.* »Der Bann in seiner geschichtlichen Entwickelnng auf dem Boden des Judenthums« (Lipcse 1864). A talmudi irodalom oly szegényes monográphiákban, hogy új tárgyak feldolgozását kell kivánnunk, különösen akkor, midőn a régi munka a kivánalmaknak megfelel.

*

Dr. Grünhut L. jeruzsálemi kitünő munkatársunk tiszteletet érdemlő munkásságot fejt ki a midrasirodalom tág mezején. A mult évben az Énekek Énekére vonatkozó új midras felfedezésével örvendeztette meg irodalmunk barátjait, az idén pedig Széfer Ha-Likkutim czím alatt régi midrasművek és tudományos értekezések gyüjteményét indította meg, melyből két rész megjelent és a harmadik már előkészíttetik. A két füzetet részletesen fogjuk ismertetni és most csak érdekes tartalmukat közöljük.

Első rész: 1. Collectaneák a midras Haskémből. 2. Midras al-Jithhallél kéziratból. 3. A midras Tanchuma és a

Jelamdénu kritikai vizsgálata. Az egészet általános bevezetés előzi meg. *Második rész:* 1. Collectaneák a 49 middóth barajthájából. 2. A pusztai hajlék barajthájának két utolsó fejezete. 3. Collectaneák a Vajjechullu midrásból. 4. Barajtha di R. Pinchasz ben Jair. 5. Epstein Ábrahámtól értekezés a Tanchuma és Jelamdénu midrásokról, melyek szerző nézetei ellen szállnak sikra. Egy füzet ára 2 frank és kapható a szerzőnél.

*

Jelen számunkban Dr. Lőwy Mór tisztelt barátunk a sokbetüs istennévről szóló tannaitikus tudósításokat kritikai vizsgálat alá veszi és azon eredményre jut, hogy Kiddusin 71a eredetileg nem állt a barajthában, hogy a 12 betüs istennevet nem a *papok* jámborainak adták át, hanem a jámboroknak általában és hogy עזין szóval a titkos tanba *beavatottat* jelzik. Az »erkölcsös, szemérmes« jelentés itt nincs helyén, »miután a szüziességi szempont, hogy úgy mondjam, itt alig jöhet jóformán számba«. Az imént megjelent »Az ó-zsidó bűvészet« cz. munkámban foglalkoztam e mystikus istennevekkel, különösen a 122—129. lapokon és bizonyítani iparkodtam, hogy e nevekkel bűvös czélokból visszaéltek, jelesül tiltott szerelem elérésére és bosszú kielégítésére (123 lap). Azt hiszem tehát, hogy a »szűziességi szempont« itt nagyon is helyén van. Egyébiránt az olvasó figyelmét felhívom említett fejtegetéseimre, melyeket kitűnő munkatársunk czikkével összehasonlithat.

XIII.

A VILÁG.

(Jedajah ha-Penini után).

Mi a világ?
Mulandóság
Kutfeje!
Változások
Kábaságok
Szinhelye.
S mi még várunk
Ahitozunk
Jobb jövőt!
Már hogy hagyhat
Magvaszakadt
Öröklőt?

Oh hiányok
Fogyatékok
Szülője!
Benned volna
Ember fia
Reménye!
Elmélkedem
És fürkészem
Hogy lettél?
Mint kezdődtél
Mint eredtél
S képződtél:

Hogy megtudjam
Vajjon javam'
Eszközlöd
Vaj' hatalmat
És uralmat
Rejt öled?

Úgy találom
Szemmel látom
Porul jársz!
Eszköziddel
Szereiddel
Rosszúl állsz!

A mi épít
Az elpusztít
Romba dönt!
S' mi erősít
Lent megrendit
Korhaszt fönt!

Kebledben rág
Vészes kórság
Őrlő szú.
Erőd ernyed
Mintha pelyhet
Szél elfú.

A létokod
Vegyalkatod
Semmiség
A mi fejleszt
Nagyra növeszt
Dőreség!

S' most hogy látom
Hogy csak álom
Lételed,
Puszta hiány
Ijesztő árny
Lényeged:

Vágyakozzam
Ahitozzam
Utánad?
Hogy én bennem
Lássa minden
Társadat?

Megbámuljam
Megcsudáljam
Szépséged'
Ha megvetem,
Nem becsülöm
Értéked'?

Hol az eszem
Ha elvesztem
Üdvömet!
Vad (szőlővel) tőkével
Ültetem el
Szőlőmet?!

Üröm pohár
Hogyha rám vár
Keservvel:
Hogy reméljek
Hogy is éljek
Örömmel!

Vagy fertőben
Sárkány dühben
Van öröm?
Oroszlánban
Más dúvadban
Gyönyöröm!

Hogy beczézel
Kényeztetel
Méltatlant!
Megsanyargatsz
Folyton zaklatsz,
Ártatlant!

Csak a héj az
A mit megtartsz,
Megkimélsz
Mig a magot
Félre dobod —
Igy megélsz!

Csöcselékkel
Söpredékkel
Csinnyán bánsz,
Üres főket
Léha lelket
Jól ellátsz!

Ám az érdem
A jobb elem
Elbukik
A képesség
Szép tehetség
Elzüllik.

Igy magadra
Rossz voltodra
Bizonyitsz
Kedvvel botrányt
Buzgón ármányt
Szaporitsz!

Aljasságod
— Magad vallod —
Szertelen
Mint a fáklya
Lángot szitva
Féktelen!

Napról napra
Rosszat rosszra
Halmozol
Nemest buktatsz
Aljast fentartsz
Botorul.

Eszeveszett
Czéltévesztet
A dolgod
Erény várát
Jámbor házát
Lerontod!

Drága kőből
Lám hogy épül
Bünfészek
Ám a porba
Dől a vára
Erénynek!

Dühöd lángja
Bár megkapja
A fákat
Ég a tüske
De az üszke
Nem hamvad![1])

Czédrusfákat
Ós plántákat
Kürtasz,
Helyökbe eprest
Vaddal vegyest
Állitasz!

Mi sugárzik
És csillámlik
Halványul
Fénylő anyag
Hajnal csillag
Elborúl.

Hogy igyekszel
És törekszel
Védeni
Bünt és vétket!
S' ocsmány tettet
Menteni!

Aljasságban
Csalfaságban
Kitünöl
Édesgetni
Csábitgatni
Nem szünöl!

S' kit rászedett
S' tőrbe ejtett
Mézes szód
Összezúzva
Majd megtudja
A valót!

Fénylő arczczal
Mint a hajnal
Elbüvölsz
Rád tekintnek —
S' alig néznek —
Éjbe dölsz!

Mint a repkény
Környezi fény
A házat —
Nem tart soká!
Perczekre rá
Elbágyad.

[1]) Czélzás a biblia mondására: »A tüskebokor ég, de a tüskebokor el nem ég«!

Selymet ki ölt
Kincset ki költ
Ruhára:
Szenny boritja
Ugy szakitja
Foszlányra.

Drága ékszer
Diszlik egyszer
A fején
Majd meg látszik
Seb hogy vérzik
A testén

Nagy-Becskerek.

Idegennek
Szivtelennek
Tartalak
Csalfa világ!
Hol boldogság
Csábalak.

Mennél jobban
Élvvágy lobban
Én bennem
Csak rosszabban
Mostohábban
Bánsz velem!

Dr. Klein Mór.

VIII.

A SORS.

(Jedaja ha-Penini után.)

Hullámzó ár
Fénylő mocsár
A világ
Fenéktelen
Megmérhetlen
Mély és tág.

Rozoga hid
Vezet itt át —
Az idő.
Mi sem volt még
Már ott volt rég
A hidfő.

Másik vége
Nyul az égbe —
Itt a czél
Rajt' ki átkél
Gyönyörben él
Istennél.

Rőfnyi széles
S oly veszélyes
Átjáró.
Ki nem térhet
Szembejövet
Halandó.

Óh barátom!
Ugy megszánom
Sorsodat
Kényszerülve
Járod küzdve
Utadat.

Szük az ösvény
Mély az örvény
Széditő!
Jobbra térni
Balra járni
Rémitő!

S' még kérkednél
S' dicsekednél
Hirnévvel?
Holott látod
Hogy halálod
Oly közel!

Vajjon szived
Jobbod, lelked
Oly erős:
Hogy megállnál
Nem tágitnál
Mint a hős?!

Dicsekedhetsz
Büszkélkedhetsz
Vagyonnal
Mit szereztél
Csellel-vettél
Karoddal!

Kitör vihar
Beáll zavar
Mit teszesz?
Hullám tombol
Házad omol
Hova lesz?!

Árban uszva
S' elsodorva
Most mutasd
Birsz e sorssal?
Küzdhetsz karral?
Csak tudasd!

Jól vigyázva
Óva járva
A hidon
Ily sors érhet
S vészbe dönthet
Féluton

Hát még kéjek
Testi élvek
Mámora
Ha elszédít
És elkábít
Akkora:

Hogy csak perczre
Hajolj erre
Vagy arra:
El vagy veszve
Sirba döntve
Biztosra!

Örvény, kavarg
Hullám zavarg
Fölötted
Nem ad vissza
Az ár — az a
Végzeted!

Nagybecskerek. DR. KLEIN MÓR.

KÚTFŐK.

279. sz.

A PAKSI RABBIGYŰLÉS HATÁROZATAI.

1844. aug. 19—22.

Jegyzés

Paks Tekintetes Nms. Tolnai Vmgy. kebelében fekvő M.V.-sába ne folyó évnek 21-dik Augustuson Rabinos tartott gyülésből.

A Kedves hazánkban létező, közenséges Rabinság, mint Israelita vallásnak előljárói, ezen Szent vallásunknak a szükségeit, a mellyekből a számtalan bajai származtak, a mellyek mellet, ezen vallásunk, időnkben fellette szenvedik, átlátván: is igy, a fenebbirt napot; egy közenséges Rabinos gyülésre határoztuk, és a melly gyülésnek, a fenebbirt M.Vsat alkalmatosnak találtuk. De minthogy számos fő Rabinosok, ezen meghatározott napig, bizonyos okaiknál fogva; a mint a hozánk küldett leveleikből láthatni, meg nem érkezhettek: is igy a legfontosabb és legszükségesebb ügyeket, a mellyeket a szónokaink, ezen a gyülésen, egyik a második után elöl adták, ámbár hogy senki sem ellenkezte magát; azonban mégis ezen fontos dolgokat, tudniillik: a gyermekeink nevelésük Sinogogai, és uskolai rendelésük s. u. t. csak a jövendő közenséges gyülésünkre, elhalasztanunk kellett, a melly közönséges gyülés, a következő módon megrendelnünk: ha csak a Kegyes Fölségünk, ugy mint a hazánknak karai és rendeitől, szabadságot nyerhetendünk reá.

A közenséges Rabinságot az egész hazánkban, négy kerületbe osztatnánk, tudniillik, minden kerületben, e képen egy gyülést tartsanak. Minden VMgyéből ezen kerületben, legalább egy Rabinost választanak ezen VMegyiben létező Rabinosok. De illyen VMegyiből a mellyikben számosabbok az Israelita községek, két vagy három küldet választanak; de azonban a választalan Rabinosok is eljöhessenek a gyülésre, ha teczik nekik, és szavaikot szinte ezen tekintetbe vétessenek, mint a küldetek szavaikat. Azonkivöl minden kerületi gyülésre, a többi kerületekből is két-két küldet jelentsen, és

a melly kerületi gyüléseken a közenséges gyülésnek, napját és helyet határozanak meg és a többi Rabinasoknak három hónappal előre tudtákra adjanak, hogy azok is ön teczésük szerint megérkezhessenek. De az emlitett küldetek kötelesek legyenek, az emlitett gyülésekre jelen lenni, és a szükséges dolgokat a közenséges gyülésen legfőképen 14 nap allatt végrehajtani. De a jelen tartott gyülésünkre nézve, csak a következő dolgok véghözhajtásukra, voltunk teljes hatalmúak a többi Rabinosoktól azaz, hogy a Rabinos mivoltára nézve, a szükséges rendeléseket intézhessünk: is igy a következő rendeléseket meghatároztuk.

1-ör. Minthogy a mi időnkben, illyen személyek, a mellyek a Rabin tudományból igen keveset birnak; de azonban a Rabinos fő gondviselés szükség végett, még is a Rabin hivatalra tudák magukat felemelni, és a mellyek, részint tudatlanságukbol, részint pedig, és többnyire könnyelmüségükből, nem csak azt, hogy a községeiket, a vallásosi, és erkölcsösi utba nem tudták és nem akarták igazitani; hannem sőt inkább, a legutálatosabb vétkeket és gonoszságokat okoztak köztük, ugy mint: tilos házasságokat s t. a. f. Is igy köteleseknek találtuk magunkat, mint vallási előljárói, és gondviselői, a következő rendeléseket meghatározni.

2-or. Akkár mellyik Rabbinosnak, kivevés nélköl, sem legyen mai naptól fogva, teljes hatalma, hogy akkár ki is, a maga véleménye szerint, Rabinosnak kinevezni; hannem a ki az emlitett hivatalra képes és ügyesnek érzi magát és azt kivanja, ennek csak épen, a következő Rabinos gyülésben, e végre kinevezettendő, három Rabinos előtt, az illendő bizonyitványaival, a valásosi és erkölcsesi viseletére nézve ellátva, kell állni; a mellyek őt a tudamanyai, és ügyességei szerint, vagy tökelletes teljes hatalmu, vagy szükkörü, az az ugy nevezett More Zedeknek ki nevezendenek. De mai naptól fogva az emlitett közenséges gyülésig, legalább három jeles Rabinosok előtt kell neki állni, a mellyek őt a fenebbirt modon ki nevezendenek.

3-or. A szükkörü Rabinosnak, egy, a községétől kinevezett tökélletes teljes hatalmu Rabinos, fő gondviselése alatt kell állni, a mellyik meg rendeljen neki, a mellyek valási ügyekben itélhessen, és a mellyekben ne itélhessen, a melyik csarnokát, a hivatalja elvesztés nélkül, át nem lépheti.

4-ör. Világosan megtiltunk, hogy a szükkörü Rabinos, házassági, vagy választási ügyekben, ne keveredjék magát ha csak a községétől kinevezett Rabinosa, e végre ki nem küldene. De még a teljes hatalmu Rabinosoknak is tilos, az illyen házas párt, a mellyik a vallásunk szerint, ámbár szabad volna, de az országi törvénye szerint tilos házasságnál,

a hivatali esküvést végre hajtani, az az, ha a házasandó pár, illendő bizonyitmányaikkal, a hazakra nemzetségükre, és erkölcsi viseletükre nézve, el nem volnának látva.

5-ör. Az ollyan Rabinosok, mint a teljes hatalmuak, mint szükkörüek, a mellyek mai napig a hivatalokra ki vannak nevezve, ezen hivatalukat továbbá is birhatnak, csak hogy a szükkörüeknek, vallamellyik, a községüktől kinevezett Rabinos gondviselése alatt kell állni. De azonban csak arra legyenek, hogy a községüknek panasz ne legyen, az erkölcsi és vallásosi viseletükre, tudatlanságukra, és könnyelmüségükre nézve; de a melly ügyet csak három kinevezett Rabinos hajthatnak véghöz, a mellyek vagy a jogatlan Rabinos érdemle képen meghöntetendenek, vagy a községe illetlen bánás móduk végett pártját fogandanak. (?)

6-or. Minden Rabinosnak, hivatalos és szentséges kötelesége, hogy a vallási és erkölcsi dolgoknak főgondviselőjük legyen, hogy p. o. az állati öldökölek, vagy sáktérokra, szent könyv irokra, és a gyermekek nevelőkre, nyilt szemekkel vigyázon, hogy ügyesen, és illendő képen tedjenek a kötelességüket, hogy erkölcsesen, és vallásosan viseljenek magukat, és ettől származik, hogy a sáktér, teljes hatalmu Rabinos nem lehet, ha ámbár a kinevezett Rabinosok által, ki volna nevezetve is azonban még sem szabad neki tökéletes Rabinos hivatalt viselni, még a saktér hivataljáról le nem mondja, hogy tovább a gyermekek nevelésük, mint vallási, mint világi tudamányukra nézve, hogy csupán ezen módon, az egész hazánkban végre hajthasson, a mint a jövendő közenséges gyülésünkben meghatározandunk, és hogy a megnöt emberek szivükre hatáson predikáljon, hogy az embereket, vallási külömbözés nélkül szeressenek, csalás és uszorálkodástól távol legyenek, eskövésüket és elfogadásaikat, szentségesen és pontosan beteljesitessenek és ezen balvélekedést ne vélekedjenek, hogy egy bizonyos Kol nide (igy!) mondás, a mellyeket a megengesztelés ünepünkben csak e végre szoktuk mondanunk, hogy csupán illyen elfogadásainkat alkalmatlanul, és vétketlenül tehessen, a mellyeket magunkra nézve elfogadnánk és elfeledkezvén át lépünk; de a mit másik emberre felebarátunkra nézve megesküdünk, vagy elfogadunk arra semi mondás, vagy más egyébb fentalált fartély sem hathat, a mellyik ezeket semisithetne, az esküvés még addig csak esküvés, és az elfogadás mindenkor csak elfogadás marad, mig azokat tökélletesen be nem teljesitünk. E végre legtanácsosabb volna, ha a Talmud tudamányban oktattatnának az ifjuságukat, a mellyik e féle balvélekedéseket számüzne a szivükből, és igazi ember szeretetnek, Felség és uralkodó előljárók főtiszteletesnek, és átaljaban minden jó erkölcsnek a magját szorhatna a

szivükben, és a legkivántosabb gyümölcseket elől hozhatna a viseletükben. Tovább hogy ápoló mesterségre szoktassanak őket, hogy az utálatos hajházásukhoz ne foljamodzanak, is igy, mint Isteni, mint a Kegyes Felségünki, és átaljában minden emberi szeretetüket könyen megnyerhetnének.[1])

Közli: Dr. Kohn Sámuel.

---

280. sz.

HELYTARTÓI RENDELET A FRANKISTÁK ÜGYÉBEN.

ahl 7135.

Hochedelgeboren!

Es ist mir folgende sichere Nachricht zugekommen: Es streichten polnische Juden der sogenannten Frankischen Secte im Lande herum, die bey dem Judenvolk Confoederationen zu machen suchen mit dem Vorwand dem Römischen Kaiser zu dienen sey wider den Talmuth. Sie loben die Türkische Regierung, und geben auch geheime Brieftrüger ab. Städte und Markte fliehen sie, und suchen nur die Dörfer und soerst geringere Ortschaften.

Dieser Gegenstand ist von jenem Belang, welcher allerdings Aufmerksamkeit erheischt, damit den hiraus entstehen könnenden üblen Folgen vorgebeugt werde.

In dieser Rücksicht habe ich sämtliche Herren Vgespännen folglich auch Euer Hochedelgeboren aufzutragen für nöthig befunden, womit dieselben mit Zuziehung einiger Vertrauter Stuhlrichter mit aller Bescheidenheit, und ohne dies Geschäft öffentlich kund zu machen, jene Einleitung treffen mögen, dass wiederum durch einige Vertraute Innwohner dieses Comitats, die nicht nur Kristen, sondern auch bemittelte Juden seÿn können, von deren Rechtschaffenheit man hinlänglich Proben hat, auch mit Verheissung Verhältnissmässiger Belohnungen auf derlei fremde Jüdische Kundschafter ein obachtsames Aug getragen, und im Fall, dass so andere betretten würde, solche sogleich in sicherer Verwahrung gebracht werden sollen, worüber sodann Euer Hochedelgeboren de Casu in Casum die ausführliche Anzeige nebst Umschliessung der bey ihnen etwa vorgefundenen geheimen Briefschaften unmittelbar dem Statthaltereÿ Praesidio zu machen hätten mit dem beygefügten Gutachten, was dem-

[1]) Az itt közölt jegyzőkönyv eredetijét főtiszt. Adler Illés, ó-budai főrabbi volt szíves rendelkezésemre bocsájtani. Magáról a paksi rabbigyűlésről l. e folyóirat következő számát.

jenigen, welcher so einen fremden Kundschafter entdeckt hat, für eine Belohnung von hieraus angewiesen werden könnte.

Nur muss ich hiebey Euer Hochedelgeboren, und auch den hiezu zu verwendenden Stuhlrichtern zugleich anempfehlen sich bey der Einleitung dieses Geschäftes nebst der Verschwiegenheit, auch der unumgänglichen Vorsichtigkeit zu gebrauchen, dass Niemand ohne wohlgegründeten, und übergezeigende Verdacht angehalten, vielweniger durch Einziehung gekränkt, und dadurch auch das Aufsuchen ohne Erreichung des Entzweckes verbreitet werde. Ofen den 25. Aug. 786

Euer Hochedelgeboren dienstfertiger

Alex vo Széceseny

An dem Hochedelgeborenen Herrn Joseph Szily könig Rath und des Pester Comitats erster Vgespanne.

A Pestmegyei levéltárból Scholastica 1786. Fasciculus XV. Lemásolta és közli:

Pollák K.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Blau Lajos*, Az ó-zsidó büvészet. *Budapest* 1898 (az orsz. rabbiképző-intézet Értesitőjében). — Ugyanaz németül: Das altjüdische Zauberwesen. (Budapest és Strassburg. 1898). — *Dr. Grünhut L.*, Széfer Ha-Likkutim. Régibb midrasmüvek és különféle értekezések gyüjteménye. 1. és 2. rész *Jeruzsálem*. 1898. (héber nyelven). — *Dr. Kiss A.*, Mirjam. Imádságok zsidó nők számára. *Veszprém*. 1898. — *Dr. Krausz S.*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. Különlenyomat az »Ethnographia« 1898. évfolyamából. *Budapest*. 1898. — *Prof. Dr. Müller D. H.*, Strophenbau und Responsion. Neue Beiträge (a bécsi rabbiszeminárium 1897/98 évi Értesítőjében). *Bécs*. 1898. — *Dr. Löwy Mór*, Gyászbeszéd Erzsébet királyné fölött. *Temesvár*. 1898. — *Dr. Klein Mór*, Gyászbeszéd Erzsébet királyné emlékére. *Nagy-Becskerek*. 1898.

Új zsinagógát avatott fel a berlini hitközség, melylyel az anyahitközség nagy templomainak száma négyre emelkedett.

Dr. Kohn Ferdinánd, híres botanikus, a boroszlói egyetem tanára, ki nem rég ünnepelte 70. születésnapját, meghalt.

Vilmos német császár meglátogatja a szent földet, melyhez a felekezetek nagy reményeket fűznek. Reméljük, hogy a palesztinai zsidók sem fognak csalatkozni.

Rabbiválasztások. *Dr. Schwarz Mór* (Turócz-Szt.-Márton) Győrött rabbivá, *Dr. Klein József* (Szabadka) Kassán hitszónokká, *Rosenblüh Jenő* Szászváros on rabbivá, *Dr. Farkas József* Fiumében hittanárrá lett megválasztva.

Az örök béke megalapitására irányuló törekvésével a czár az egész világ rokonszenvét nyerte meg. Valóra válik a próféta igéje, hogy a népek kardjukat ekevassá fogják átkovácsolni. Addig is, amig ez az eszme testet ölt, a czár megkezdhetné a béke müvét leghűbb alattvalóinak békéjével, kik már harmadfél ezer év előtt lelkesedtek az örök békeért, de eddig, fájdalom, a czár birodalmában legkevésbbé találták meg. Pedig Izraél már rég lefegyverezett.

Statisztika. A német birodalomban a zsidó bünösök száma 1896-ban 4767-ről 4556-ra apadt, mig a többi felekezetnél

emelkedés állt be 444.806-ról 447.312-re. A legtöbb zsidót megsértés (821) és a vasárnapi munkaszünet elleni kihágás (587) miatt itélték el. Gyilkosság, emberölés, incestus egyáltalában nem fordult elő.

Zsidó erkölcstan. Dr. Lazarus M. tanár rég várt müve: »Die Ethik des Judenthums« megjelent. A hires filozófus munkájára még visszatérünk.

Angol zsidók. Valószinüségi számitás szerint Londonban 64,000, a többi angol városokban összesen 33,000 és Skóciában 2060 hitrokon lakik. Hivatalos statisztika szerint Irland 1,779, India 17,185, Angol-Austrália 15,268, Gibraltar 1000, Kanada 5,308, Cyprus 127 zsidó lakossal bir. Az egész angol birodalomban 148,000 zsidó volna. Valószinü azonban, hogy Londonban 64,000-nél több hitrokon lakik; a népszámlálásnál a vallást nem veszik tekintetbe.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896. és 1897. egyenként 2 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap

Szemle ... 1
Izraelita magyar biblia ... 10
Dr. Vajda Béla: Az országos izraelita tanítónőképző-intézet jubileuma ... 16
A »Szabad Izrael« ügy elintézése ... 21
Izraelita községkerületi elnökök gyülése ... 97
A lelkészek fizetésének állami kiegészítése ... 107
Bécsi hang ... 110
Társadalmi szemle ... 112, 212, 301
A VI. községkerület gyülése ... 193
Az izraelita magyar irodalmi társulat ... 200
Erzsébet királyné emlékezete ... 289
Dr. Blau Lajos: Gyászbeszéd ... 289
Gerő Attila: A királyné halálára ... 296
Izraél gyásza ... 297
A czionista kongresszus alkalmából ... 298

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos:
- Tanúlmányok Szirachról és művéről ... 27
- A szentírás versfelosztásáról ... 41
- Újabb maszórétikus kutatások ... 237
- Egy görögnyelvű zsidó bűvészformula ... 245
- Újabb kutatások a szentírás versfelosztásáról 334

Dr. Krausz Sámuel:
- A bibliai népek száma ... 49
- Jézus származásáról ... 340

Dr. Wellesz Gyula Az Énekek Éneke midrásairól ... 55

Dr. Grünhut Lázár:
- Az énekek éneke midrásairól ... 139
- Óhel Móéd ... 250

Dr. Kohn Sámuel: Schwerini Kohn Götz ... 117, 209, 303
Dr. Büchler Sándor: A leveles ládából ... 134
Dr. Löwy Mór: Talmudi szó- és tárgymagyarázat ... 326
Dr. Bacher Vilmos: Egy rejtélyes szó magyarázata ... 330
Schill Salamon: A biblia szövegkritikájához ... 351

IRODALOM.

Lap

Dr. Schwarz Gábor: Az izr. magyar irodalmi társulat évkönyve 65
Dr. W. Gy.: Rákóczy borai és a lengyel zsidók ... 71
Irodalmi szemle ... 73, 174, 273, 365

Gerő Attila:
- Symbolum ... 83
- Népemhez ... 174
- Philipson Lajos ... 255
- A királyné halálára ... 298

Dr. Wellesz Gyula: A talmud ... 148, 155

Dr. Blau Lajos:
- Angelológiai szótár ... 156
- A hermeneutikai analógia a talmudban ... 352

Dr. Klein Mór:
- Pessimismus ... 163
- Mulandóság ... 270
- A test ... 672
- A világ ... 368
- A sors ... 371

Dr. Kiss Arnold: Charizi makamája a szerencsétlen házasságról 164
Dr. Weisz Miksa: Egiptom művészete ... 267
Dr. Bacher Vilmos: Egy tannaitikus műszó a harminczkét szabály barajthájában ... 269

ORSZÁG-VILÁG.

Dr. Weisz Miksa: A pesti izr. hitközség jelentése ... 178
Dr. Grünhut Lázár: Jeruzsálemi levél ... 180
Dr. Rappaport Béla: A pesti Chevra Kadisa jelentése az 1897-iki évről ... 281
Jeruzsálemi levél ... 284

TANÜGY.

Dr. Vajda Béla: A zsidó történet századok szerinti felosztása az oktatásban ... 278

KÚTFŐK.

A nagyszombati keresztények megujítják a vérvádat Mária Terézia uralkodása alatt. Közli *Pollák Kaim* ... 84
II. József császár rendelete a zsidó földmüvelő-telepek felállítása ügyében ... 90
II. József császár rendelete zsidó katonák étkezése és a zsidó ünnepek megtartása ügyében. Közli *Pollák Kaim* ... 91
Törvényjavaslat a lelkészi jövedelem kiegészítéséről ... 183
A paksi rabbigyülés határozatai. Közli *Dr. Kohn Sámuel* ... 373
Helytartói rendelet a frankisták ügyében. A pestmegyei levéltárból. Közli *Pollák Kaim* ... 376

VEGYES.

Lap

Irodalmi hírek. — Az izr. tanítóképző. — Dr. Goldziher Ignácz. — Az izraelita magyar irodalmi társulat. — Wawelberg Hippolite. — Az orosz zsidók. — Kitüntetések. — Sub auspiciis regis. — Dr. Kohut Georg Alexander. — A tanító. — Rabbiválasztások. — Az új lipótvárosi templom felépítése. — A bécsi zsidók statisztikája. — Dr. Kohn Ferdinánd. — A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« ... 93

Dischitz Dávidné. — Irodalmi hírek. — Dr. Kayserling M. — Dr. Baumgarten Izidor. — Rabbiválasztás. — Rabbiavatás. — Iskolai statisztika. — A pesti Chevra Kaddisa. — A pécsi izr. hitközség. — A czionisták. — A szegedi Chevra Kaddisa. — Goldschmidt H. S. — Törökországi rabbi-szeminárium ... 190

Irodalmi hírek. — Előkészítő tanfolyam az országos rabbiképző intézeten. — Az országos rabbiképző-intézet. — Dr. Gaster M. — Dr. Goldziher Ignácz. — Rabbiválasztások. — Dr. Bródy H. — A Bródy Adél gyermekkórház. — Zsidóüldözések ... 286

Irodalmi hírek. — Uj zsinagóga. — Dr. Kohn Ferdinand. — Vilmos császár. — Rabbiválasztások. — Az örök béke. — Statisztika. — Zsidó erkölcstan. — Angol zsidók ... 378

Tartalom ... 380

A megbeszélt munkák lajstroma.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1898. 65

Huber Lipót: A Talmud. Kulturtörténeti és biblikus tanúlmány. Budapest, 1897. ... 148, 258

Schwab Moise: Vocabulaire de l'angelologie d'après les mss. hebr. de la Bibliothèque Nationale. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'Academie des Inscriptions et Belles-lettres I-e serie, tome X. 2-me partie. Paris, Impr. Nationale, 1897. ... 155

Kayserling M.: Ludwig Philippson. Eine Biographie. Lipcse, 1898. 255

Körösi László: Egyptom művészete. Juhász Árpád 250 rajzával. Budapest, 1898. ... 267

Schwarz Adolf: Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur. Bécs, 1898. ...

Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az »Irodalmi Szemlé«-ben ...

Minden gyomorbeteg

igyék

Klösterle

Savanyuvizet

gyógyforrás

Karlsbad

mellett.

Főraktár Magyarország részére

BUDAPESTEN

VI., Nagymező-utcza 25. sz.

Alapittatott 1889.

Alapittatott 1889.

BAKONYI FERENCZ

butorasztalos

BUDAPEST,

VIII. ker., Mária-utcza 52. szám.

Készitek iskolai berendezéseket.

Iróasztalok a legolcsóbban nálam kaphatók: 1 darab 7 fiókos matt diófa 20 forint. 1 darab 5 fiókos 18 forint. 1 darab 3 fiókos 15 forint.

Továbbá elvállal mindennemü butormunkát, u. m. háló-, ebédlő- és konyhaberendezést.

—= *Javitások elfogadtatnak.* =—

Árjegyzéket ingyen és bérmentve küldök.

Alapittatott 1889.

Alapittatott 1889.

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.